

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КОНОНЕНКО ОЛЕСЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 903.4(477.42)"6325"

ДИСЕРТАЦІЯ

**СТОЯНКА РАДОМИШЛЬ І
ТА ЇЇ МІСЦЕ У ВЕРХНЬОМУ ПАЛЕОЛІТІ УКРАЇНИ**

07.00.04 — археологія

Історичні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Кононенко О.М.

Науковий керівник

Кулаковська Лариса Віталіївна,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник

Київ — 2018

АНОТАЦІЯ

Кононенко О.М. Стоянка Радомишль I та її місце у верхньому палеоліті України. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 07.00.04 — археологія. Інститут археології НАН України. Київ, 2018.

На території України відкрито і досліджено сотні палеолітичних поселень, стоянок та місцезнаходжень. Вивчення їх кількома поколіннями археологів надає інформацію, що дозволяє аргументовано розв'язувати питання хронології та локальної специфіки місцевого палеоліту, характеру господарства і побуту палеолітичного населення, реконструювати умови природного середовища того періоду.

У багатьох роботах, присвячених верхньому палеоліту України, вже понад як півстоліття згадуються матеріали стоянки Радомишль I. Відомості про її планіграфію та стратиграфію, крем'яні та фауністичні знахідки досі залишалися не проаналізованими та недостатньо висвітленими у публікаціях. Використання лише частини її матеріалів нерідко призводило до досить довільної, а іноді і явно помилкової культурно-хронологічної інтерпретації пам'ятки. Відтак, головною метою роботи є введення в науковий обіг та всебічний аналіз матеріалів палеолітичної стоянки Радомишль I — колекції кам'яних виробів, даних про її фауністичні рештки, поселенську структуру, що уможливить визначити культурно-хронологічну належність індустрії пам'ятки, характер її господарчої спеціалізації, отже, визначить її місце у верхньому палеоліті України.

У 1956—1965 рр. І.Г. Шовкопляс відкрив та дослідив на околиці м. Радомишль Житомирської обл. чотири палеолітичні місцезнаходження (Радомишль I—IV), одне з яких (Радомишль I) розкопав на площі 519 м². Культурні рештки цієї стоянки склалися з чисельних фауністичних та кам'яних знахідок. Узагальнені відомості про стоянку Радомишль I наведені

автором розкопок лише у кількох невеликих публікаціях [Шовкопляс, 1964; 1965б]. Він визначив її крем'яну колекцію як одну з найбільш ранніх верхньопалеолітичних індустрій, що демонструє «переростання мустьєрської культури в культуру пізнього палеоліту». Таке трактування пам'ятки привертало увагу багатьох дослідників, які запропонували кілька варіантів її культурно-хронологічної інтерпретації: 1) перехідний від «мустьєрської культури в культуру пізнього палеоліту»; 2) оріньякський чи «оріньякоїдний» характер; 3) приналежність до епі-оріньяку; 4) оригінальне явище ранньої пори верхнього палеоліту та 5) оригінальне явище середньої пори верхнього палеоліту. Але ніхто з дослідників не робив детальний техніко-типологічний аналіз крем'яної колекції стоянки. Лише дехто з них (М.В. Анікович, Ю.Е. Демиденко, В.І. Усик, Д.Ю. Нужний) знайомилися з окремими категоріями знахідок, проте, не розділяючи їх за окремими місцезнаходженнями.

Скупчення кісток мамонта І.Г. Шовкопляс визначив як рештки жител. На підставі вивчення структури цієї та низки інших верхньопалеолітичних пам'яток Середнього Подніпров'я він розробив схему соціально-культурного розвитку первісних колективів [Шовкопляс, 1958; 1971; 1972; 1977].

У питанні про інтерпретацію скупчень кісток мамонта Радомишля І частина дослідників слідом за І.Г. Шовкоплясом вважають їх залишками жител (М.І. Гладких), інші ставлять під сумнів це припущення (І.Г. Підоплічко, В.Я. Сергін, О. Соффер, М.В. Анікович та ін.), не пропонуючи альтернативних пояснень природи їх виникнення. Детальний аналіз тафономічного складу фауністичних решток, проведений автором дисертації спільно з Н.Л. Корнієць та С. Пеаном, а також польової документації та планіграфії пам'ятки дозволив стверджувати відсутність на стоянці Радомишль І залишків житлових чи господарчих споруд. Останнім часом аналогічні висновки були зроблені Ф. Джінджаном на підставі розроблених ним критеріїв сортування кісток мамонта на поселеннях із залишками жител.

Проведене автором обстеження виявило наявність в районі

радомишльських місцезнаходжень цілої групи палеолітичних пам'яток (Радомишль I—V, Лутівка IV). Стоянка Радомишль I розташована на вододільному плато і є найвищою точкою околиці. В результаті шурфування 2007 р. та ретельного вивчення архівних матеріалів вдалося поточнити геологічний опис 1957 р. та співвіднести давню денну поверхню стоянки із низами шару сірувато-жовтого суглинку, що трактується як «причорноморсько-бузькі кліматоліти». Такий широкий діапазон зумовлений спресованістю відкладів, які на даному рівні дослідження не можна розділити для більш точного визначення геологічного віку стоянки.

Культурний шар зазнав часткової руйнації, що обумовило поганий стан збереженості окремих категорій знахідок, зокрема фауністичних. Новий аналіз всіх доступних даних про склад та кількісні показники фауністичних матеріалів стоянки Радомишль I засвідчив, що на пам'ятці було виявлено 1139 решток кісток щонайменше від 39 особин мамонтів, та 8 решток кісток від одного коня, одного бізона та одного оленя, представлених частинами туш, що не мали харчової цінності.

В скупченнях краще представлені краніальні, пласкі та довгі кістки кінцівок мамонта. На стоянці майже повністю відсутні анатомічні зв'язки кісток. Це свідчить, що на стоянку приносили відсортовані здебільшого сухі кістки з місць їх природної акумуляції. Метою такого накопичення могло бути створення запасів для різноманітних господарчих потреб — використання як палива, будівельного матеріалу або сировини для виготовлення кістяних знарядь.

За результатами опрацювання польової документації, аналізу складу та локалізації решток мамонтів автор дійшла висновку про відсутність на поселенні залишків штучних споруд. Не вдалося простежити притаманних житлам впорядкованого розміщення кісток чи заглиблень поверхні. Також не підтвердилися відомості про наявність в межах стоянки чітко окресленого «вогнища» та «господарчої ями».

Аналіз крем'яної колекції дозволяє зробити висновки про її техніко-

типологічний характер та акцентувати увагу на особливостях, що визначають своєрідність комплексу пам'ятки. На стоянці простежуються всі складові повного циклу обробки кременю від необробленої сировини до завершених знарядь.

Найчастіше використовувалися два різновиди крем'яної сировини — темно-сірий однотонний та чорний плямистий кремінь. Серед сколів та виробів групи нуклеподібних темно-сірий кремінь переважає. Схоже, він був більш доступний, його приносили на стоянку без попереднього тестування з покладів, виявлених І.Г. Шовкоплясом на відстані 5—6 км від пам'ятки. Проте він був гіршої якості, його часто викидали на стадії пренуклеусів, або він розлітався на уламки. Водночас майже кожне жовно чорного плямистого кременю з невідомого родовища експлуатувалося максимально. З нього виготовлено більшість знарядь. Аналіз їх заготовок засвідчив, що найбажанішими сколами для мешканців стоянки були пластини з чорного плямистого кременю від 20 мм завширшки. Такі пластини активно реутилізували. Решту різновидів кременю представлені порівняно незначною кількістю виробів.

Детальному опису виробів кожної категорії передую розгляд номенклатури та критеріїв їх типологічної класифікації, а також термінології, застосованої для опису їх морфологічних особливостей та характеру обробки.

Аналіз продуктів первинного розколювання колекції Радомишля І засвідчує її суто верхньопалеолітичний характер. Техніка розколювання кременю — паралельна призматична, із застосуванням твердого та м'якого відбійника, на що вказує наявність вираженого відбивного горбика (4 % сколів) та сліди т.зв. «губки» (35 % сколів). Серед груп нуклеусів переважають поздовжні та біпоздовжні (66,5 %), серед типів — підциліндричні та торцеві (53,6 %). Площини переважно плоскі. Кут між площиною та робочою поверхнею здебільшого прямий. Відповідні ознаки притаманні огранці і більшості сколів. Специфічним типом нуклеусів стоянки є клиноподібні листоподібної двобічної форми, представлені лише одиничними екземплярами. Нуклеуси для мікропластин та сколи з них у колекції відсутні. Авіважі та

реберчасті сколи разом складають понад 5 % крем'яних виробів.

Важливе значення для з'ясування технології розколювання індустрії Радомишля I мало застосування методу ремонту. Саме на його підставі крем'яні знахідки, що вважалися фрагментами дископодібних нуклеусів, В.І. Усик реконструював як поздовжній клиноподібний нуклеус листоподібної двобічної форми. Це, своєю чергою, стало поштовхом до спростування середньопалеолітичної підоснови індустрії пам'ятки загалом [Демиденко, 1987; Усик, 2001; 2002].

Серед продуктів розколювання переважають відщепи (53,2 %). Але майже половина з них через дрібні розміри не могли бути потенційними заготовками. Відтак, провідним типом заготовки для знарядь, отже, і метою розколювання була пластина (15,5 %). Це підтверджується подібністю відповідних параметрів пластин і нуклеусів. Для отримання видовжених заготовок з рівними паралельними краями часто застосовували технічні прийоми контролю напряму сколу — формування ребра, спеціальну підготовку приплощадкової зони нуклеусів — її редукцію дрібними сколами, абразивною пришліфовкою, інтенсивною підправкою, що призводила до забитості краю.

Для індустрії стоянки Радомишль I характерна значна кількість знарядь праці — 1800, що становить 15,6 % всіх виробів. Серед знарядь домінують різці (45,2 %), зокрема, двограних типів. Вагомою є частка ретушованих пластин (21,2 %). Скребків мало (4,8 %), вони здебільшого представлені типом кінцевих дорсально-ретушованих на дистальному кінці пластини. Всі вістря (3,8 %), за винятком одного, однотипні — конвергентні білатеральні дорсально-ретушовані без будь-якої вентральної підправки. Показовими серіями представлені перфоратори (2,8 %), комбіновані знаряддя (3,3 %). Різноманітними є знаряддя для обробки твердої органіки — зубчасто-виїмчасті (5,1 %), а також поодинокі чи нечисленні струги, *pièce esquillée*, *стамеска*, рубаччі знаряддя.

Провідною заготовкою для знарядь є пластина завширшки 20—30 мм.

Вторинна обробка характеризується сталістю прийомів. Ретушувалася

переважно дорсальна сторона заготовок. Сама ретуш в більшості випадків напівстрімка луската. На огранці різцевих сколів простежено прийом навмисного ретушування латералі заготовки перед першим зняттям різцевого сколу та його негативу перед повторними підживленнями різцевої кромки. 75 % різцевих сколів є результатом підправки різців. Також простежено процес реутилізації інших знарядь у різці.

У комплексі є 15 немодифікованих знарядь. Вони представлені 12 відбійниками з кварциту, кременю, граніту і пісковіку, двома розтирачами з кварцито-пісковіку та одним розколотим під впливом високої температури каменем, який міг використовуватися для обкладки вогнища або кип'ятіння води.

Планіграфічне зіставлення різних категорій знахідок вказує на послідовне або одночасне функціонування, принаймні, чотирьох місць первинного розколювання кременю. Вони розташовувалися по периметру двох потужних концентрацій кісток мамонтів і на площі між ними. Поблизу скупчень фауністичних решток виділено виробничі зони (концентрації різців, ретушованих пластин, перфораторів), вочевидь, пов'язаних з обробкою кістки. В жодному місці розкопу не виявлено істотних скупчень кам'яних знахідок зі слідами впливу вогню.

Отже, розташування на вододілі та відсутність слідів жител свідчать про функціонування стоянки Радомишль I у теплий період. Її господарча специфіка полягала у розколюванні кременю, принесеного з відносно близько розташованих покладів, одержанні заготовок та виготовленні з них знарядь для роботи з накопиченими тут кістками та бивнями.

За стратегією розколювання кременю та низкою кількісно-якісних характеристик найближчими до кременеобробки Радомишля I виявилася індустрія східного гравету. При цьому найбільш типові для гравету знаряддя — граветські вістря та мікроліти з притупленим краєм — у його комплексі відсутні. Відтак, зроблено висновок, що у верхньому палеоліту України присутнє таке явище як тип індустрії Радомишль I у складі граветського

технокомплексу, що не має близьких аналогів як у верхньому палеоліті України, так і за її межами.

Ключові слова: Житомирське Полісся, верхній палеоліт, крем'яна індустрія, граветський технокомплекс, археозоологічний аналіз, планіграфія, структура стоянки, господарча специфіка.

ABSTRACT

Kononenko O.M. Site Radomyshl' I and its place in the Upper Palaeolithic of Ukraine. — Qualifying scientific work on the manuscript.

Thesis for a candidate degree in historical sciences (Doctor of Philosophy) in speciality 07.00.04. «Archaeology». — Institute of Archaeology of NASU, Kyiv, 2018.

Hundreds of Palaeolithic sites and locations have been discovered and explored on the territory of Ukraine. Study of them by several generations of archaeologists provides information about the chronology and division into cultures of the local Palaeolithic, the economy and life of the Palaeolithic population, reconstruction of the natural environment of that period.

Many publications that devoted to the Upper Palaeolithic of Ukraine, have mention of materials of the site of Radomyshl' I. Information about its planigraphy and stratigraphy, flint and faunal findings yet have not been complitly analyzed and publicated. The use of only a part of the materials often led to a rather free, and sometimes quite false, cultural-chronological interpretation of the site.

This work deals with the comprehensive analysis of the Upper Palaeolithic site of Radomyshl' I. For the first time a detailed technical, technological and typological-statistical analysis of the stone industry has been proposed, and its place in cultural-chronological division of the Upper Palaeolithic of Eastern Europe has been distinguished.

I.G. Shovkoplias had explored four Palaeolithic locations (Radomyshl' I—IV)

in 1956—1965. They located on territory of the Radomyshl' town (Zhytomyr region) in the south-eastern part of the Zhytomyr Polissia area. The site of Radomyshl' I was investigated by excavation of, totalling some 519 m² in 1957 and 1959. Cultural remains are represented by a considerable amount of flint artefacts (about 12,000 pieces) and faunal material, overwhelmingly composed of mammoth bones (*Mammuthus primigenius*). However, no detailed analysis of these finds was published until now.

I.G. Shovkoplias interpreted this site as a settlement, where separate families lived in six small dwellings made of mammoth bones and ran a household together using a single common external hearth, a place for flint knapping and a storage pit. He regarded Radomyshl' I as an earliest Upper Palaeolithic site of the transitional period from the Middle to the Upper Palaeolithic. Several variants of the cultural-chronological interpretation of the site were recently suggested. These are: 1) «transitional» character; 2) Aurignacian or «Aurignacoid» character; 3) Epi-Aurignacian; 4) the industry of Radomyshl' I as the peculiar phenomenon of the early period of the Upper Palaeolithic; 5) the industry of Radomyshl' I as the peculiar phenomenon of the middle period of the Upper Palaeolithic.

Cultural remains were found on depth less than 0,7 m from the surface in grey-yellow loam interpreted as pč-bg climatolith. Such wide range is due to the compression of deposits, which can not be divided for more accurately identification of the geological age of site at current stage of research.

Because of the cultural layer of the site was lying not deep under the ground surface, all bones were badly preserved. Unfortunately, they are not available any more for modern zooarchaeological analyses.

According to the list of faunal remains, 1147 bones, which are attributed to at least 39 mammoth (*Mammuthus primigenius*) individuals, 1 horse (*Equus caballus*), 1 reindeer (*Rangifer tarandus*) and 1 bison (*Bison priscus*) were been found on the site of Radomyshl' I. These bones are presented of different groups: from accumulations 1—7, and bones from outside of the accumulations. There is some disparity in correlation between different parts of a mammoth skeleton. Disparity of

the categories of bones from different accumulations has been recorded too. Cranial, flat bones as well as long bones of mammoth limbs are better represented groups. It should be noted absent of caudal vertebrae and metapodia bones. There are almost no anatomically jointed bones at the site.

The field documentation, the original records, the original list of faunal remains have been used to study of morphology, to determine the quantification and age profile of the mammoth assemblage, to compare the skeletal preservation between the different bone clusters and to look for the possible sorting of bone elements. These features were compared to those of the Upper Palaeolithic mammoth bone dwellings. Obtained results have shown that the clusters of mammoth bones from the site can not be identified as dwellings. This indicates that the sorted predominantly dry bones from the places of their natural accumulation was brought to the site. The purpose of such accumulation could be the creation of stock for various economic needs — use as fuel, building material or raw materials for the made of tusk and bone tools.

The stone collection includes 11,908 artifacts. The full cycle of primary and secondary stages of chipped stone production has been observed. Used technique of flint knapping was percussion with hard and soft hammer. The knapping technology of the site of Radomyshl' I is clearly distinguished as the Upper Palaeolithic. The technique of knapping is parallel. Uni- and bidirectional sub-cylindrical things with a flat striking platform are dominated among cores.

The method of remontage, applied by V.I. Usik, demonstrated that pieces previously recognised as fragments of discoid cores, in fact are the parts of longitudinal wedge-shaped core of leafy bilateral form. This, in turn, became an impetus for refuting of attribution a lithic industry of the site to the Middle Palaeolithic as a whole.

The majority of blanks have proper negatives on their dorsal surface. Blades were the leading blanks and the primary goal of knapping. Occurrence of core-tablets, crested blades (5 %) also indicate Upper Palaeolithic technology. The under-platform areas have been analyzed. They were intended for removal of the

shortcomings on the line between the platform and work surface for further production of high-quality elongated blanks. Rough upholstery was used for overhang reduction more often than the abrasive grinding. Share of primary chips covered with a crust on 75—100 % of their dorsal side is noted on approximately 7 % of the blanks.

Such markers as parallel uni- / bidirectional prismatic and end cores, «lip» on blanks (35 %) allow the inclusion of the flint characteristics of the Radomyshl' I assemblage as being more close to the Gravettian techno-complex than any other known in Ukraine.

The tools are numerous (15.6 %) in flint collection. The tool-kit is dominated by burins (45%), of which dihedral ones are most frequent. Points on blades with bilateral dorsal retouch and borers represent a quite a significant proportion of the tool kit. Apart of retouched blades / flakes other types such as end-scrapers, combined tools (burin / end-scrapers), denticulates / notches, are represented in small numbers only. Observation of common technical and typological characteristics lead to the attribution of Radomyshl' I as a version of the Eastern European Gravettian. This assessment is supported by ^{14}C dates (OxA-697: 19000±300 BP and Ki-6210: 19600±350 BP). At the same time, in accordance with the typological analysis, the major Gravettian tools, i.e. Gravette point, Kostenki knife, backed blades, are not noted in this complex, such as.

The specific assemblage of Radomyshl' I may represent a local type industry of the Gravettian techno-complex. The specific typological structure of the lithic tool kit can be explained by narrow economic specialization.

The planigraphic analysis has found the existence of two zones of bone raw material accumulation. The spatial distribution of stone artefacts is indicative of concentrations of tools used for bone processing along the perimeter of these zones and in the area between them. It seems that these tools were made on site. The tool blanks come from at least four flint-knapping areas. The distribution of burnt stones does not allow identification of any hearth structures.

The faunal and lithic remains together suggest that the main activity of

inhabitants of Radomyshl' I was collecting, storing, sorting and cutting the mammoth tusks and bones during a warm period of a year.

Key words: Zhytomyr Polissia, Upper Palaeolithic, flint industry, Gravettian techno-complex, archeozoological analysis, planigraphy, structure of site, economic specialization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та іноземні публікації

1. Кононенко О.М. Палеолітична стоянка Радомишль. Історіографія / О.М. Кононенко // Кам'яна доба України. — 2003. — Вип. 4. — С. 95—98.
2. Кононенко О.М. Археозоологічна характеристика фауністичного комплексу верхньопалеолітичного поселення Радомишль І / О.М. Кононенко, С. Пеан // Кам'яна доба України. — 2005. — Вип. 7. — С. 78—86.
3. Кононенко О.М. Обстеження верхньопалеолітичної стоянки Радомишль в 2005 році / О.М. Кононенко // Археологічні дослідження в Україні. — 2006. — С. 218—219.
4. Кононенко О.М. Радомишль: нові перспективи вивчення верхньопалеолітичних стоянок / О.М. Кононенко // Магістеріум. — 2011. — № 45. — С. 22—24.
5. Кононенко О.М. Крем'яні знаряддя верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І: типологічна специфіка та її інтерпретація / О.М. Кононенко // Археологія і давня історія України. — 2015. — Вип. 3 (16). — С. 35—64.
6. Кононенко О.М. Різці верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І: технологія, типологія, статистика / О.М. Кононенко // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. — 2010. — Вып. 18. — С. 45—55.
7. Кононенко О.Н. Пространственное распределение каменных артефактов стоянки Радомишль І и ревизия ее места в реконструкциях верхнепалеолитического общества / О.М. Кононенко // Stratum Plus. — 2018. — № 1. — С. 105—124.

Статті в інших наукових виданнях

8. Кононенко О.М. Стоянка Радомишль в контексті верхньопалеолітичних пам'яток Житомирщини / О.М. Кононенко // Житомиру 1120 (884—2004). — Житомир, 2004. — С. 212—216.
9. Кононенко О.М. Характеристика скупчень кісток мамонта верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І / О.М. Кононенко, Н.Л. Корнієць, С. Пеан // Європейський середній палеоліт. — Київ, 2006. — С. 240—254.

10. Кононенко О.М. Стоянка Радомишль в системі поглядів на розвиток палеолітичного суспільства / О.М. Кононенко // Дослідження первісної археології в Україні. — Київ, 2008. — С. 36—41.

11. Кононенко О.М. Вістря верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І: техніко-типологічна характеристика / О.М. Кононенко // С.Н. Бибилов и первобытная археология. — Санкт-Петербург, 2009 — С. 165—173.

12. Кононенко О.Н. Радомишльские верхнепалеолитические стоянки: распространенные стереотипы восприятия памятников / О.Н. Кононенко // История археологии: личности и школы: Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В.В. Хвойки. — Санкт-Петербург, 2011. — С. 324—330.

13. Кононенко О.Н. Перфораторы верхнепалеолитической стоянки Радомишль І / О.Н. Кононенко // Каменный век: от Атлантики до пацифики. Замятинский сборник. — Вып. 3. — Санкт-Петербург, 2014. — С. 128—145.

14. Кононенко О.М. Технологія розколювання кременю верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І / О.М. Кононенко // Археологія і давня історія України. — 2017. — Вип. 3(24). — С. 53—77.

Тези доповідей конференцій

15. Pean S. Features of the mammoth bone deposit from the Upper Palaeolithic site Radomyshl' I (Ukraine) / S. Pean, O. Kononenko // X-th Annual Meeting. — Lion, 2004. — P. 201—202.

16. Кононенко О. Господарча специфіка верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І / О. Кононенко // Міжнародна наукова конференція «Людина і ландшафт. Географічний підхід в первісній археології». Тези доповідей, 3—5 лютого 2016 р. — Київ, 2016. — С. 41.

17. Кононенко О.М. Реконструкція планіграфії кам'яних знахідок верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І. / О.М. Кононенко // Інтерпретація археологічних джерел: здобутки та виклики. Матеріали наукової конференції молодих вчених (16—17 листопада 2017 року). — Київ, 2017. — С. 130—134.

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТОЯНКИ РАДОМИШЛЬ І.....	24
1.1. Історія польового вивчення.....	24
1.1.1. Перша інформація про місцезнаходження — 1956 рік.....	24
1.1.2. Розкопки 1957, 1959, 1963—1965 років.....	24
1.1.3. Пошукові дослідження 1980-их років.....	26
1.1.4. Пошукові дослідження 2005—2007 років.....	27
1.2. Формування корпусу архівних джерел та публікацій.....	28
1.2.1. Польова документація.....	28
1.2.1.1. Щоденники.....	29
1.2.1.2. Інвентарні описи та «блокноти».....	29
1.2.2. Публікації І.Г. Шовкопляса.....	30
1.2.3. Публікації інших авторів.....	31
1.3. Історія інтерпретаційних побудов.....	32
1.3.1. Питання кількості пам'яток та їх трактування.....	32
1.3.2. Абсолютне датування стоянки.....	34
1.3.3. Відносна хронологія, приналежність до культур та/або технокомплексів.....	35
1.3.4. Проблема інтерпретації скупчень кісток мамонта.....	39
РОЗДІЛ 2. РОЗТАШУВАННЯ, СТРАТИГРАФІЯ ТА ПЛАНІГРАФІЯ	
ПАМ'ЯТКИ.....	44
2.1. Розташування стоянки Радомишль І та сусідніх місцезнаходжень.....	44
2.1.1. Топографічна ситуація в районі радомишльських місцезнаходжень.....	44
2.1.2. Розташування окремих місцезнаходжень, за І.Г. Шовкоплясом.....	45
2.1.3. Палеолітичні місцезнаходження, за даними досліджень 2005—2007 рр.....	46
2.2. Геологічний розріз та культурна стратиграфія.....	48
2.3. Збереженість культурного шару та методика розкопок.....	55
2.3.1. Вплив природних факторів.....	55
2.3.2. Вплив антропогенних факторів.....	56
2.3.3. Методика розкопок.....	58
2.4. Планіграфія фауністичних решток та проблема структури стоянки.....	62

2.4.1. Фауністичні рештки та їх планіграфія.	62
2.4.1.1. Загальна характеристика фауністичних знахідок.	63
2.4.1.2. Розподіл кісток мамонта на площі стоянки.	64
2.4.1.2.1. Краніальні кістки (череп, зуби, бивні).	64
2.4.1.2.2. Хребці та ребра.	65
2.4.1.2.3. Пласкі кістки (тазові та лопатки).	66
2.4.1.2.4. Трубчасті кістки.	66
2.4.1.2.5. Кістки тварин інших видів.	67
2.4.1.3. Інтерпретація даних про склад та розподіл кісток.	68
2.4.2. Структурні елементи стоянки та їх інтерпретація.	69
2.4.2.1. Скупчення № 1, 2, 3, 4, 5 та 7 — «житла» та «споруди»?	69
2.4.2.1.1. Скупчення кісток № 1.	70
2.4.2.1.2. Скупчення кісток № 2.	70
2.4.2.1.3. Скупчення кісток № 3.	71
2.4.2.1.4. Скупчення кісток № 4.	72
2.4.2.1.5. Скупчення кісток № 5.	72
2.4.2.1.6. Скупчення кісток № 7.	73
2.4.2.1.7. Інтерпретація комплексів № 1, 2, 3, 4, 5 та 7.	73
2.4.2.2. Скупчення кісток № 6 — «яма-комора»?	74
2.4.2.2.1. Розміри скупчення кісток № 6.	75
2.4.2.2.2. Знахідки скупчення кісток № 6.	76
2.4.2.2.3. Інтерпретація скупчення кісток № 6.	78
2.4.2.3. «Точок» чи «точки»?	80
2.4.2.4. «Вогнища» чи «вогнище»?	81
РОЗДІЛ 3. ТЕХНІКО-ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАМ'ЯНОЇ	
ІНДУСТРІЇ	90
3.1. Сировина	90
3.2. Техніко-технологічна характеристика крем'яної колекції	91
3.2.1. Продукти первинного розколювання.	92
3.2.1.1. Нуклеподібні вироби.	93
3.2.1.2. Нуклеуси.	95

3.2.1.3. Пренуклеуси.	106
3.2.1.4. Нуклеподібні уламки.	107
3.2.1.5. Технічні сколи.	107
3.2.1.6. Відщепи.	108
3.2.1.7. Пластини.	110
3.2.1.8. Пластинки.	114
3.2.1.9. Мікропластини.	116
3.2.2. Вироби зі вторинною обробкою.	117
3.2.2.1. Методика опрацювання.	118
3.2.2.2. Знаряддя праці.	118
3.2.2.2.1. Різці.	118
3.2.2.2.2. Скребки.	125
3.2.2.2.3. Струги (рабо).	127
3.2.2.2.4. Вістря.	127
3.2.2.2.5. Гостроконечник.	131
3.2.2.2.6. Перфоратори.	131
3.2.2.2.7. Зубчасті та виїмчасті знаряддя.	137
3.2.2.2.8. Комбіновані знаряддя.	138
3.2.2.2.9. Пластини ретушовані.	138
3.2.2.2.10. Скребла.	139
3.2.2.2.11. Pièce esquillée.	139
3.2.2.2.12. Стамеска.	140
3.2.2.2.13. Рубаючі знаряддя.	140
3.2.2.2.14. Індивідуальні форми.	140
3.2.2.2.15. Ретушовані відщепи.	141
3.2.2.2.16. Ретушовані фрагменти сколів.	141
3.2.2.3. Відходи виробництва знарядь праці.	141
3.2.2.4. Зведена характеристика комплексу виробів зі вторинною обробкою.	142
3.2.3.1. Фрагменти сколів, уламки.	144
3.2.3.2. Луски.	145
3.3. Немодифіковані знаряддя.	145

3.4. Просторовий розподіл кам'яних знахідок	147
3.4.1. Характеристика джерел.....	147
3.4.2. Просторовий розподіл кам'яних артефактів.	149
3.4.2.1. Місця первинної кременеобробки.....	151
3.4.2.2. Місця використання знарядь.....	154
3.4.3. Просторовий розподіл некрем'яних знахідок.	156
3.4.4. Просторовий розподіл обпалених кам'яних знахідок.....	157
3.4.5. Розподіл кам'яних знахідок за глибиною.....	158
3.4.6. Інтерпретація просторового розподілу кам'яних знахідок.....	160
РОЗДІЛ 4. МІСЦЕ СТОЯНКИ РАДОМИШЛЯ І У ВЕРХНЬОМУ ПАЛЕОЛІТІ УКРАЇНИ	164
4.1. Культурно-хронологічна інтерпретація крем'яної індустрії	164
4.1.1. «Перехідний» характер пам'ятки.	164
4.1.2. Оріньяк і «оріньякоїдність».	166
4.1.3. Епі-оріньяк.	168
4.1.4. Епігравет.	169
4.1.5. Гравет.....	170
4.1.6. Своєрідність крем'яної індустрії Радомишля І.....	173
4.1.6.1. Визначення специфічних ознак індустрії Радомишля І.....	173
4.1.6.2. Риси індустрії Радомишля І в крем'яних комплексах інших пам'яток.	174
4.1.6.3. Порівняння комплексів Радомишля І та пам'яток зі «спорідненими» індустріями.	175
4.2. Господарча та сезонна специфіка стоянки	180
ВИСНОВКИ.....	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	193
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	210
ДОДАТОК А. ТАБЛИЦІ.	211
ДОДАТОК Б. ІЛЮСТРАЦІЇ.	243

ВСТУП

Актуальність теми. У багатьох роботах, присвячених верхньому палеоліту України, вже понад як півстоліття згадуються матеріали стоянки Радомишль I, дослідженої І.Г. Шовкоплясом у Житомирському Поліссі у 1957, 1959 рр. Відомості про її планіграфію та стратиграфію, крем'яні та фауністичні знахідки досі залишалися не проаналізованими та недостатньо висвітленими у публікаціях. Використання лише частини її матеріалів нерідко призводило до досить довільної, а іноді і явно помилкової культурно-хронологічної інтерпретації пам'ятки. Відтак, всебічний розгляд стоянки Радомишль I та визначення її місця у верхньому палеоліті України є одним з актуальних завдань дослідження давнього кам'яного віку Східної Європи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах комплексних планових наукових тем наукового відділу «Археологічний музей» ІА НАН України «Археологічні пам'ятки України: культурно-хронологічна атрибуція (за матеріалами Археологічного музею)» (№ держреєстрації 0113U007366, термін виконання — 2014—2016 рр.), «Культурно-хронологічна систематизація археологічних джерел (за матеріалами Археологічного музею)» (№ держреєстрації 0116U006926, термін виконання — 2017—2019 рр.).

Метою роботи є введення до наукового обігу та всебічний аналіз матеріалів палеолітичної стоянки Радомишль I — колекції кам'яних виробів, даних про її фауністичні рештки, поселенську структуру, що уможливить визначити культурно-хронологічну належність індустрії пам'ятки, характер її господарчої спеціалізації, отже, визначить її місце у верхньому палеоліті України.

Поставлену мету досягнуто через розв'язання таких завдань:

— Вивчення історії дослідження пам'ятки, формування корпусу та специфіки первинних джерел — архівних матеріалів і колекції знахідок, а також огляд підходів до їх інтерпретації вченими.

— Упорядкування та аналіз даних про топографію, стратиграфію пам'ятки, а також планіграфію виявлених на ній скупчень кісток як можливих решток штучних об'єктів.

— Детальний техніко-типологічний аналіз кам'яної індустрії з використанням новітніх класифікаційних підходів, зокрема, аналізу ознак (attribute analysis).

— Пошук аналогів індустрії Радомишля I серед пам'яток верхнього палеоліту Східної Європи.

— Синтез аналітичних результатів для встановлення культурно-хронологічної приналежності технокомплексу та інтерпретації господарчо-сезонної специфіки стоянки Радомишль I, що і визначить її місце у верхньому палеоліті України.

Об'єктом дослідження є колекція з 11908 кам'яних виробів, добутих на стоянці Радомишль I дослідженнями І.Г. Шовкопляса, архівні матеріали — польова документація розкопок 1957 та 1959 рр. та наукові публікації.

Предметом дослідження є поселенська структура стоянки Радомишль I, техніко-технологічні та типолого-статистичні характеристики її кам'яної колекції, просторовий розподіл окремих категорій знахідок — фауністичних решток та кам'яних виробів.

Територіальні межі дослідження обумовлені розташуванням верхньопалеолітичної стоянки на околиці м. Радомишль Житомирської обл. (Житомирське Полісся). Для пошуку аналогів крем'яної індустрії, поселенської структури та господарської спеціалізації залучено відомості про пам'ятки Центральної та Східної Європи.

Хронологічні межі дослідження: кінець середньої пори верхнього палеоліту — 20—19 тисяч років, за даними радіовуглецевого аналізу кісток з Радомишля I. Для порівняння з іншими індустріями та пошуку аналогій залучалися відомості про матеріали верхньопалеолітичних пам'яток Східної Європи, що датуються в діапазоні 30—14 тисяч років тому.

Методика роботи базується на використанні методів типолого-

статистичного, просторового та порівняльно-історичного аналізу, ремонту, застосуванні міждисциплінарного підходу, методів природничих дисциплін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у введенні в науковий обіг докладних техніко-технологічних і типолого-статистичних характеристик крем'яної колекції стоянки Радомишль I, поточненні фактичних даних стосовно її топографії і структури, новій культурно-хронологічній та господарчо-сезонній інтерпретації пам'ятки. За результатами аналізу джерел зроблено такі висновки:

— Доведено, що на околиці м. Радомишль знаходиться не одна, як вважав І.Г. Шовкопляс, а ціла група пам'яток, розташованих на площі близько 15 га.

— Встановлено, що на стоянці Радомишль I знаходилися відсортовані кістки як мінімум 39 мамонтів. Метою їх накопичення могли бути різноманітні господарчі потреби, зокрема обробка бивня. Доведено, що у розташуванні цих кісток немає будь-якої системи чи архітектурного задуму. Так само відсутні на пам'ятці чітко окреслені «вогнище» та «господарча яма», про які йшлося у багатьох публікаціях.

— Вперше здійснено повний детальний аналіз кам'яної індустрії стоянки. Встановлено, що притаманна їй стратегія розколювання виявилася найближчою до кременеобробки гравецьких пам'яток. Загалом стандартний верхньопалеолітичний набір знарядь демонструє певну своєрідність. Відтак, зроблено висновок, що у верхньому палеоліті України наявне таке явище як тип індустрії Радомишль I у складі гравецького технокомплексу.

— Визначено, що стоянка функціонувала у теплу пору року та використовувалася як місце накопичення, сортування та обробки кісток і бивнів мамонта, принесених, переважно, з місць їх природної акумуляції.

— Вперше критично проаналізовано стратиграфічну позицію археологічного шару та введено до наукового обігу нову радіовуглецеву дату Радомишля I 19600 ± 350 р. т. (Ki-6210).

Практичне значення роботи. Основні положення та висновки дисертації можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць і підготовки курсів лекцій з археології кам'яної доби України та Східної Європи, створення

музейних експозицій.

Особистий внесок автора у статтях, опублікованих разом з археозоологами С. Пеаном та Н.Л. Корнієць (2005, 2006) полягає в аналізі планіграфічного розподілу визначених ними фауністичних решток на площі стоянки Радомишль І, написанні історіографічної та аналітичної частини. Автором також виконані всі ілюстрації до цих публікацій.

Апробація результатів дисертації провадилась у вигляді доповідей на міжнародних, загальноукраїнських та регіональних конференціях в Україні:

Міжнародна наукова конференція «Гінцівська стоянка та проблеми кам'яного віку України» (травень, м. Лубни, 2003); Міжнародна науково-краєзнавча конференція «Житомир в історії Волині та України» (м. Житомир, 2004); V Міжнародна наукова конференція «Палеоліт Лівобережної України» (м. Донецьк – м. Маріуполь, 2004); «Первісна археологія України» (м. Київ, 2004); Міжнародна наукова конференція «Радомишль та його історія» (м. Радомишль, 2006); VI Міжнародний археологічний конгрес «Каменный век юга Восточной Европы» (м. Донецьк – м. Слов'янськ, 2007); Міжнародна наукова конференція «С.М. Бібіков та первісна археологія» (м. Київ, 2008); Міжнародна наукова конференція «История археологии: личности и школы (к 160-летию В.В. Хвойки)» (м. Київ, 2010); Наукова конференція «10 років магістерській програмі з археології – археологічні студії-2011» (м. Київ, 2011); Наукова конференція «До 90-річчя І.Г. Шовкопляса» (м. Київ, 2011); Міжнародна меморіально-наукова конференція «Человек в истории и культуре» (м. Одеса, 2012); Міжнародний українсько-французький семінар «Палеолітичні мисливці долини Дністра» (м. Київ, 2013); Міжнародна наукова конференція «Людина і ландшафт. Географічний підхід в первісній археології» (м. Київ, 2016); Наукова конференція молодих вчених «Інтерпретація археологічних джерел: здобутки та виклики» (м. Київ, 2017).

У вигляді доповідей на міжнародних закордонних конференціях: X-th EAA Annual Meeting (X-й щорічний мітинг Європейської Асоціації Археологів) (м. Ліон, Франція, 2004); Міжнародна XXIX звітна конференція «Археологічні

дослідження на території південно-східної Польщі, західної України і північно-східної Словаччини у 2012 р.» (м. Жешув, Республіка Польща, 2013).

На засіданні відділу палеоліту ІМК РАН (м. Санкт-Петербург, Російська Федерація, 2007).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 17 наукових праць, з них 7 — у фахових наукових виданнях, затверджених ДАК України, та в іноземних і 10 у інших наукових виданнях та матеріалах конференцій.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків (174 стор.), списку використаних джерел та літератури (разом 168 позицій), списку скорочень, додатків (46 статистичних таблиць та 106 ілюстрацій). Загальний обсяг роботи — 337 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТОЯНКИ РАДОМИШЛЬ І

У цьому розділі йдеться про польові дослідження радомишльських місцезнаходжень, проаналізовано архівні документи та публікації, що стосуються досліджень стоянки Радомишль І, а також розглянуто історію культурно-хронологічної та господарсько-побутових інтерпретацій пам'ятки.

1.1. Історія польового вивчення

1.1.1. Перша інформація про місцезнаходження — 1956 рік.

2 жовтня 1956 р. школярі м. Радомишль під час сільськогосподарчих робіт на глибині 0,6—0,8 м від сучасної поверхні знайшли кістки великих викопних тварин. Директор школи С.А. Олексієнко повідомив про знахідки Академію наук УРСР. Вже 6 жовтня у Радомишль прибув співробітник Інституту зоології А.Л. Путь. Він визначив приналежність кісток мамонту та виявив серед них розщеплені кремені. Згодом обстеження стоянки провели І.Г. Шовкопляс, Н.Л. Корнієць та А.Л. Путь. Було поставлено два шурфи 1×1 м та зібрано колекцію крем'яних виробів, вік яких визначено верхнім палеолітом. Пам'ятка одержала назву «Радомишль І». В ході цих робіт, І.Г. Шовкопляс провів розвідку довколишньої території, де відкрив ще три палеолітичні місцезнаходження — Радомишль II, III та IV (Рис. 1), [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 3—4].

1.1.2. Розкопки 1957, 1959, 1963—1965 років.

Польові дослідження радомишльських палеолітичних місцезнаходжень І.Г. Шовкопляс проводив у 1957, 1959, 1963—1965 рр. Дослідження пам'ятки проводилось спільно з палеозоологами І.Г. Підоплічком та Н.Л. Корнієць¹.

У 1957 р. на стоянці Радомишль І було повністю, на всю глибину,

¹ В розкопках стоянок також брали участь В.О. Місяць, Б.Я. Брязкун, В.С. Драчук, Н.П. Амбургер, Г.С. Руденко, М.М. Бондарь, М.І. Гладких. В різні роки до Радомишля приїздили С.М. Бібіков, О.М. Рогачев, А.О. Величко, М.Ю. Брайчевський, С.С. Березанська, О.Г. Шапошнікова, М.М. Шмаглій та ін. [Шовкопляс, 1957—1959/12, №4274, с. 5].

розкопано 359 м². У площу розкопу увійшли обидва шурфи — № 1 на кв. 9 та № 2 на кв. 94 (Рис. 2) [Шовкопляс, 1957—1959/12].

Тоді ж була розпочата контрольна траншея через підвищення місцезнаходження Радомишль II, яка була прокопана до глибини 1,5 м. Кремені зустрічалися вже на перших штиках, кісток виявлено не було. Судячи зі схеми у щоденнику 1959 р., траншея проходила вздовж межової канами, або безпосередньо по ній лише розширюючи та підчищаючи краї наявного заглиблення. Довжина траншеї становила 15 м, ширина — 1 м [Шовкопляс, 1957—1959/12; 1965/10].

На місцезнаходженні Радомишль IV в 1957 р. прокопано розвідкову траншею № 1 26 × 1 м в напрямку північ—південь. Траншея була прокопана до глибини 1,5 м, культурний шар не зафіксовано [Шовкопляс, 1957—1959/12; 1965/10].

У 1959 р. на стоянці Радомишль I до північно-східної стінки розкопу 1957 р. прирізали ще 158 м². [Шовкопляс, 1957—1959/12].

На Радомишлі II у 1959 р. перпендикулярно до траншеї 1957 р. (у північно-східному напрямі приблизно від середини останньої) прокопано траншею завдовжки 10 м та завширшки 1 м. Вона, за записами польового щоденника 1959 р., доведена до глибини 1,2 м [Шовкопляс, 1965/10, с. 11—13].

На Радомишлі IV поблизу траншеї № 1 1957 р. на найвищій точці прокопано вісім контрольних траншей. Згідно записів польового щоденника 1959 р., у напрямку північ—південь закладено траншеї № 2 (45 × 1 м), № 7 (12 × 1 м), № 8 (14 × 1 м), № 9 (30 × 1 м) а у напрямку схід—захід — траншеї № 3 (10 × 1 м), № 4 (10 × 1 м), № 5 (10 × 1 м), № 6 (10 × 1 м) [Шовкопляс, 1965/10, с. 19, 20, 22, 23, 26, 27, 78]. У траншеях № 2, 3, 4, 5 було знайдено окремі кістки мамонта (переважно зуби). Це і стало приводом розбити у центральній частині цього підвищення розкоп площею 40 × 40 м, в який увійшли всі вісім траншей. У 1959 р. було досліджено ділянку 40 × 11 м (440 м².) [Шовкопляс, 1965/10].

В 1963 р. у центрі місцезнаходження Радомишль II поставлено розкоп

площею 30×30 м (900 м^2), до якого увійшли розвідкові траншеї попередніх років. Дорога та межова канава ділять його на дві рівновеликі частини. Проте досліджено було лише 126 м^2 . Це три лінії квадратів 2×2 м довжиною 22 м, спрямовані вздовж розвідкової траншеї 1957 р. і розташовані безпосередньо на північ від останньої. Ця ділянка включила в себе і 6 м^2 розвідкової траншеї 1959 р. (частини кв. 68, 83, 98) [Шовкопляс, 1965/10, с. 4а—9].

На місцезнаходженні Радомишль IV в 1963 р. до західної стінки розкопу 1959 р. прирізано новий розкоп, видовжений у субмеридіональному напрямі. Він складається з восьми ліній по 20 квадратів та одної лінії з 10 квадратів розміром 2×2 м. Іншими словами, це ділянка площею 680 м^2 , з яких 8 м^2 припадають на західну частину траншеї № 2 1959 р. Після цього безпосередньо до південної межі наявних розкопів (1959 та 1963 рр.) було прирізано одну лінію з 14 квадратів 2×2 м (площа — 56 м^2), спрямовану у субширотному напрямі [Шовкопляс, 1965/10, с. 9—42].

В 1964 р. всі роботи велися лише на Радомишлі IV. До західної стінки розкопу 1963 р. було прирізано витягнутий у субмеридіональному напрямі розкоп досить складної конфігурації площею 296 м^2 , а до південної межі розкопів 1959 та 1963 рр. — субшиотно спрямований розкоп площею 548 м^2 [Шовкопляс, 1965/10, с. 3—36].

В 1965 р. І.Г. Шовкопляс досліджував місцезнаходження Радомишль II. Розкоп складної конфігурації оточив місце попередніх робіт 1963 р. з трьох сторін — півночі, заходу та півдня. Зокрема він включив у себе 15 м^2 пошукової траншеї 1957 р. та 4 м^2 пошукової траншеї 1959 р. Отже, за польовий сезон досліджено 348 м^2 раніше не розкопаної площі стоянки [Шовкопляс, 1965/10, с. 5—36].

1.1.3. Пошукові дослідження 1980-их років.

Восени 1981 року вздовж річок Ірша, Тетерів, Здвиж, Ірпінь та їх притоків Ю.В. Кухарчуком була проведена археологічна розвідка. Її результатом стало виявлення нових верхньопалеолітичних місцезнаходжень поблизу с. Верлок Радомишльського р-ну, де зібрано незначну кількість

кременів з паралельною технікою розколювання, та с. Козіївка Коростишівського р-ну, розташованого за 20 км від м. Радомишль. Знахідки з останнього, на думку дослідників, подібні виробам стоянки Радомишль I [Кухарчук, 1986, с. 99]. Ю.В. Кухарчук тоді ж відвідав і район радомишльських місцезнаходжень.

1.1.4. Пошукові дослідження 2005—2007 років.

В 2005—2007 рр. для з'ясування актуальної топографічної ситуації автором дисертаційної роботи були проведені розвідкові роботи в місцях локалізації місцезнаходжень Радомишль I—IV (Рис. 3), [Кононенко, 2007/245; Кононенко, 2006; 2011а, с. 23]. В 2005—2006 рр. було здійснено лише візуальний їх огляд та зібрано підйомний матеріал. В 2007 р. на місцезнаходженні Радомишль I було закладено шість шурфів загальною площею 19 м^2 [Кононенко, 2007/245, рис. 6, с. 27]. Метою шурфування було з'ясування наявності тут незруйнованої частини культурного шару та локалізація старих розкопів на місцевості. Для шурфування було обрано ділянку поруч з ймовірним місцем розкопу 1957 та 1959 рр. Три шурфи площею по 4 м^2 та один шурф площею 3 м^2 , утворили пунктирну траншею, спрямовану впоперек умовної довгої осі пагорба. Два шурфи по 2 м^2 ($1 \times 2 \text{ м}$) розташовувались на «гребені» пагорба, вздовж його довгої осі. Шурф № 1 закладений на відстані 20 м на схід від східного кута траншеї, а шурф № 2 — в 10 м на схід від шурфу № 1 (Рис. 4).

Шурфуванням було встановлено:

- культурний шар зустрічається на всіх прошурфованих ділянках;
- під час прокопки шурфів № 1 та № 2 було з'ясовано, що крем'яні вироби зустрічаються на глибині 0,4—1,2 м. При цьому найбільшу кількість знахідок виявлено на рівні приблизно 1,0 м від сучасної поверхні. Отже, їх концентрація та нижня межа їх залягання є значно глибшою за відмітки, зазначені І.Г. Шовкоплясом (основна кількість знахідок на межі 3 та 4 штика — приблизно 0,6—0,7 м від поверхні);
- типологічний склад крем'яних артефактів відповідає характеру

колекції розкопок 1957 та 1959 рр.;

— на всій дослідженій площі було зафіксовано сліди від сільськогосподарчих траншей — кагат завширшки 1 м та глибиною до 0,5 м від поверхні. Вони, звичайно ж, дещо порушили картину залягання знахідок, але значно вище найбільш насичених ними відкладів, зафіксованих на глибині приблизно 1 м від сучасної поверхні.

Наведені спостереження спростовують твердження І.Г. Шовкопляса про те, що стоянка Радомишль I була розкопана на всій площі. У свою чергу, це дозволяє переглянути встановлені ним площу та межі поселення, кількість та характер розподілу знахідок.

Місцезнаходження Радомишль III і Радомишль IV, що, скоріш за все, становлять одну пам'ятку, розташовану на сусідньому пагорбі, не є перспективними для подальшого вивчення, хоча підйомний матеріал тут і зустрічається масово. Більша частина цього пагорба ще в 60-х роках XX ст. була зруйнована міським водовідстійником та засаджена лісосмугою. Враховуючи це та зазначену І.Г. Шовкоплясом невелику глибину залягання тут матеріалів, подальше їх дослідження, швидше за все, буде безрезультатним.

Крім площі власне радомишльських місцезнаходжень, розвідкові роботи були проведені і на їх периферії. Поруч з вже відомими було виявлено нове палеолітичне місцезнаходження, яке одержало назву Радомишль V. Ще одна пам'ятка була відкрита за 3,3 км на схід від Радомишля I на території с. Лутівка Радомишльського району. Зібрана тут колекція з 48 крем'яних виробів за своїми техніко-типологічними характеристиками є подібною до знахідок Радомишля I. Це нове місцезнаходження одержало назву Лутівка IV (Рис. 5) [Кононенко, 2007/245, с. 15—16, рис. 37; 2011a, с. 22—24, рис. 2].

1.2. Формування корпусу архівних джерел та публікацій

1.2.1. Польова документація.

У науковому архіві Інституту археології НАН України в м. Києві зберігаються два звіти І.Г. Шовкопляса про польові дослідження

радомишльських місцезнаходжень [Шовкопляс, 1957—1959/12; 1965/10]. Традиційно звітні справи складаються з тексту та польової документації.

Звітна справа за 1957 та 1959 рр. — «Отчет о работе Палеолитической экспедиции Института археологии АН УССР по раскопкам Радомышльской стоянки в 1957 и 1959 гг. Местонахождение Радомышль I» складається з: машинописного тексту на 19 сторінках (інв. № «4274»), семи таблиць ілюстрацій та 22 польових креслень (інв. № «4275»), двох щоденників (інв. № «4276») за розкопки 1957 р. (85 с.) та 1959 р. (32 с.), фотоматеріалів (інв. № «4277»), п'яти інвентарних книг опису кам'яної колекції, одного зошита з описом кісток та одного зошита з описом геологічного розрізу (інв. № «4278»).

Звітна справа за 1959, 1963—1965 рр. — «Отчет о работе Палеолитической экспедиции Института археологии АН УССР в 1959 и 1963—65 гг. по раскопкам Радомышльской стоянки. Местонахождения Радомышль II и IV» складається з: машинописного тексту на 16 сторінках (інв. № «4377»), шести таблиць ілюстрацій та восьми польових креслень (інв. № «4678»), чотирьох щоденників (інв. № «4379») за 1959 р. (80 с.), 1963 р. (42 с.), 1964 р. (38 с.) та 1965 р. (52 с.), фотоматеріалів (інв. № «4680»), чотирьох інвентарних книг опису кам'яної колекції (інв. № «4681»).

1.2.1.1. Щоденники.

На особливу увагу заслуговують польові щоденники. Саме ці записи, що робилися безпосередньо в полі у 1957, 1959, 1963—65 рр. мають найбільш повну інформацію про перебіг розкопок, умови робіт, методику досліджень та польові спостереження.

У роботі при виникненні спірних питань стосовно окремих структурних елементів поселення, рівня залягання культурного шару і т. д. автор надає перевагу записам щоденників як більш автентичному джерелу інформації.

1.2.1.2. Інвентарні описи та «блокноти».

У дев'яти книгах інвентарних описів кам'яних колекцій реєстри знахідок для кожного з чотирьох місцезнаходжень і для кожного року розкопок починалися з першого номера. Це обумовило наявність повторів

індивідуальних інвентарних номерів в межах одного розкопу, що ускладнює підрахунки загальної кількості знахідок.

Ще одним важливим джерелом інформації для реконструкції просторово-стратиграфічного залягання кам'яних виробів стоянки Радомишль I з розкопок 1957 р. є так звані «блокноти» — зшиті листки паперу, що містять інформацію про загальну кількість знахідок з певного горизонту одного (а іноді, і одразу кількох) квадратів. Зокрема, описи містять унікальні, відсутні в інших джерелах дані про окремі знахідки, умови їх залягання та характер сировини використаної для їх виготовлення.

1.2.2. Публікації І.Г. Шовкопляса.

Перші попередні публікації, в яких наведено лише загальні відомості про відкриті у Радомишлі пам'ятки, з'явилися у 1958 р. [Шовкопляс, 1958а, с. 45; 1958б, с. 155; 1958в, с. 29; Пидопличко, Шовкопляс, 1961, с. 81—82].

У середині 1960-их рр. вийшли друком узагальнюючі статті, в яких викладені дані про Радомишль I: історію відкриття та розкопок, опис геологічного розрізу, загальні відомості про крем'яну індустрію та фауністичні рештки. Основна увага була приділена планіграфії, зокрема, інтерпретації скупчень кісток мамонта [Шовкопляс, 1964, с. 89—102; 1965б, 104—116]. У цих роботах стоянка Радомишль I названа однією з найбільш ранніх верхньопалеолітичних пам'яток, що демонструє «переростання муст'єрської культури в культуру пізнього палеоліту». На думку І.Г. Шовкопляса, про це свідчить особливість крем'яного інвентарю стоянки, що полягає у поєднанні в ньому переважаючих типових верхньопалеолітичних і нечисленних муст'єрських форм [Шовкопляс, 1964, с. 96, 99; 1965б, с. 104—116]. Саме ці роботи були основним джерелом інформації про стоянку Радомишль I до початку XXI ст. [наприклад, Нужний, 2015, с. 68; Гаврилов, 2016, с. 96—98].

Наступні публікації І.Г. Шовкопляса були присвячені переважно теоретичним розробкам соціально-історичного та господарчого розвитку верхнього палеоліту регіону, зокрема культурному поділу пам'яток, становленню та еволюції господарчо-побутових комплексів. До цих схем

активно залучались матеріали стоянки Радомишль І [Шовкопляс, 1969; 1971; 1977; Гладилін, Шовкопляс, 1972; Шевченко, Шовкопляс, 1982, с. 6—10].

1.2.3. Публікації інших авторів.

Відомості про стоянку Радомишль І в інтерпретації автора розкопок, що увійшли до навчальних посібників з археології та узагальнюючих академічних видань початку 1970-их рр. [Шовкопляс, 1971б, с. 45—47; 1972, с. 45], майже без змін повторювалися іншими авторами, переходячи з одного такого багатотомовика у наступний [Рогачев, Аникович, 1984, с. 176—177; Черныш, 1985, с. 68; Станко, Гладких, 1997, с. 57, 62, 66, 83—84].

Поява нової «найранішої» верхньопалеолітичної стоянки звичайно привернула увагу багатьох дослідників та тривалий час залишалась в полі зору наукової спільноти. Найбільший інтерес викликав крем'яний комплекс стоянки. Його інтерпретували, визначали його місце серед решти індустрій, залучали як аналог П.Й. Борисковський [Борисковский, 1963, с. 120], Г.П. Григорьев [Григорьев, 1968, с. 51], М.І. Гладких [Гладких, 1973, с. 20; 1991, с. 25], В.П. Савич [Савич, 1975, с. 50, 112—113], О.М. Рогачев та М.В. Аникович [Рогачев, Аникович, 1984, с. 176—177; Аникович, 1991, с. 23—24, 35; 1998, с. 45—46; 2001, с. 10—12; Аникович и др., 2007, с. 191], О.П. Черныш [Черныш, 1985, с. 68], О. Соффер [Soffer, 1985, р. 217, 232—233], Ю.Е. Демиденко [Демиденко, 1987, с. 43—44; Демиденко, 2004, с. 174], В.Ю. Коен та В.М. Степанчук [Cohen, Stepanchuk, 1999, р. 286; Коен, Степанчук, 2001, с. 96], Д.Ю. Нужний [Nuzhnyi, 1999; Нужний, 2015, с. 68], В.І. Усик [Усик, 2001, с. 174—178; 2002, с. 15—16], В.І. Беляева [Беляева, 2004, с. 253; 2008], О.М. Кононенко [Кононенко, 2009; 2010; 2014; 2015; 2017; 2018], К.М. Степанова [Степанова, 2015а; 2015б; 2015в], Р.Р. Коропецький [Коропецький, 2016, с. 149].

Значна увага приділялась також інтерпретації скупчень кісток та структурі поселення. Характер складу скупчень кісток мамонта та сама можливість існування «жител» були об'єктом досліджень Н.Л. Корнієць [Корнієць, 1959; 1962, с. 123—127; Корніец, 1961, с. 95—100], зверталися до

цих питань І.Г. Підоплічко [Пидопличко, Шовкопляс, 1961, с. 81—82], В.Я. Сергін [Сергин, 1974, с. 8—9; 1988, с. 8; 2001, с. 346—347], О. Соффер [Soffer, 1985, р. 96, 401, 418], М.В. Анікович [Аникович, Анисюткин, 2001, с. 324; Аникович и др., 2001, с. 124], О.М. Кононенко, С. Пеан [Pean, Kononeko, 2004, р. 201—202; Кононенко, Пеан, 2005; Кононенко та ін., 2006]. Про функціональне призначення скупчень кісток мамонта пише Ф. Джинджан [Djindjian, 2015].

Загальну характеристику пам'ятки знаходимо у роботах О. Соффер [Soffer, 1985, р. 94—97; 1993] та К.М. Гаврилова [Гаврилов, 2007; 2016, с. 96—98]. Питанням історії вивчення, топографії та датування стоянки Радомишль І присвячено ряд статей автора цієї дисертації [Кононенко, 2003, 2008, 2011а; 2011б].

1.3. Історія інтерпретаційних побудов

Основними і найбільш дискутованими у інтерпретації стоянки Радомишль І є питання її локалізації, структури, датування та культурно-періодизаційної приналежності.

1.3.1. Питання кількості пам'яток та їх трактування.

За даними звіту І.Г. Шовкопляса, місцезнаходження Радомишль І—ІV були розташовані на окремих невеликих підвищеннях — пагорбах заввишки 2—3 м, діаметром від 20 до 50 м, що знаходились на відстані 60—80 м один від одного [Шовкопляс, 1957—1959/12]. Але в його публікаціях можна побачити як ці, так і інші їх розміри [Шовкопляс, 1964, с. 90—91; 1965б, с. 107].

Аналіз польових щоденників І.Г. Шовкопляса свідчить, що у процесі розкопок та опрацювання матеріалу погляди дослідника щодо трактування чотирьох радомишльських місцезнаходжень змінювалися. У 1957 р. вони сприймалися ним як складові однієї стоянки [Шовкопляс, 1957—1959/12; 1965/10, с. 2]. У щоденнику 1959 р. з'явився вираз «Радомышльская стоянка (стоянки)» та запис: «Будут ли это части одной стоянки или это будут отдельные стоянки одного времени, покажут дальнейшие исследования»

[Шовкопляс, 1965/10, с. 21, 80]. Згодом, у польових щоденниках за 1963 та 1965 рр. І.Г. Шовкопляс написав, що «стоянка Радомишль» складається з чотирьох окремих (відособлених) місцезнаходжень [Шовкопляс, 1965/10, с. 1], які знаходяться в безпосередній близькості одне від одного [Шовкопляс, 1965/10, с. 37]. Це не зовсім зрозуміле визначення було перенесено у подальші публікації: «Радомышльская <...> стоянка представлена собственно целой группой палеолитических точек в окрестностях г. Радомышля. <...> Являются ли эти местонахождения отдельными небольшими стоянками или частями одной большой — покажут их широкие раскопки и углубленное изучение материалов» [Пидопличко, Шовкопляс, 1961, с. 81]. У 1964 р. дослідник характеризує їх як «чотири місцезнаходження», що «ідентичні за характером культурних залишків і є, найвірогідніше, частинами однієї стоянки» [Шовкопляс, 1964, с. 90—91]. Про це ж йдеться у статті 1965 р.: «Радомышльская стоянка состоит из четырех местонахождений (Радомышль I—IV)». При цьому він зазначає, що «холмообразные возвышения находятся на небольшом расстоянии друг от друга», але не вказує ці величини у тексті [Шовкопляс, 1965б, с. 107]. Не сприяє усвідомленню реального розташування місцезнаходжень і наведений у статті план [Шовкопляс, 1965б, с. 107, рис. 1], в експлікацію масштабної лінійки якого закралася технічна помилка.

Поясненню, з одного боку, значної відстані між окремими місцезнаходженнями, а з іншої — їх зв'язку, могли служити спроби визначити їх функціональне навантаження в межах однієї стоянки, наведені у польових звітах І.Г. Шовкопляса. Так, під час розкопок, за записами щоденників 1959, 1963 та 1964 рр., Радомишль IV сприймався ним як «виробничий центр» стоянки, основна, житлова, частина якої розміщувалася на Радомишлі I, де простежувалися сліди споруд із кісток [Шовкопляс, 1965/10, с. 75; с. 40; с. 25]. По закінченню польових досліджень вчений запропонував іншу інтерпретацію, де Радомишль I та IV були місцем помешкання первісних колективів, на Радомишлі II проводилась лише обробка туш вбитих тварин та розколювання кременю, а Радомишль III мав допоміжне господарче призначення [Шовкопляс,

1965/10, с. 4].

У публікаціях І.Г. Шовкопляса міркування про специфіку функцій та характер взаємозв'язку окремих місцезнаходжень відсутні. Практично у всіх статтях, де так чи інакше згадується «Радомишльська стоянка», вся інформація про структуру поселення, склад та кількісні характеристики знахідок тощо стосувалася виключно стоянки Радомишль І. Про місцезнаходження Радомишль II—IV, згадувався лише факт їх наявності та, подекуди, локалізація. Свого роду винятком з цього правила стала стаття 1965 р. [Шовкопляс, 1965б, 107—114]. Наведена у ній загальна характеристика стратиграфії, планіграфії, структури поселення, фауністичних решток стосується виключно стоянки Радомишль І. Разом з тим, статистичні підрахунки крем'яного комплексу значно відрізняються від тих, що присутні у попередніх публікаціях. Відповідна диспропорція стосується і типологічних викладок. Не виключено, що автор навів загальну кількість кременів з усіх стоянок станом на момент написання статті (1963 р.). При цьому в якості ілюстрацій у публікації використовувалися виключно вироби з Радомишля І. Ця невідповідність у статистичних даних негативно вплинула на розуміння комплексу іншими фахівцями.

Питання кількості палеолітичних місцезнаходжень на околиці м. Радомишль та їх співвіднесення в часі привернуло увагу О. Соффер. Наводячи відомості про стоянку «Радомишль» вона використовує конкретні дані, що стосуються лише пам'ятки Радомишль І, що оговорює окремо [Soffer, 1985, р. 95—96, 116].

Починаючи з 2008 р. Д.Ю. Нужний розділяв стоянки, використовуючи у публікаціях назву «Радомишль І», хоча і для нього єдиним джерелом інформації про структуру пам'ятки та її статистичні дані залишилась стаття І.Г. Шовкопляса 1964 р. [Нужний, 2015, с. 68].

1.3.2. Абсолютне датування стоянки.

Питання абсолютного датування стоянки вперше виникло в середині 1980-их років. Ольга Соффер у монографії «The Upper Paleolithic of the Central

Russian Plain» критично сприйняла досить ранню дату Радомишля I [Soffer, 1985, p. 232—233]. В тому ж році за зразком зуба мамонта була отримана перша радіовуглецева дата — 19000 ± 300 р. т. (ОхА-697). Вона неодноразово згадувалася у публікаціях [Soffer, 1986; Gowlett et al., 1987, p. 129; Svezhentsev, 1993, p. 23—30; Svezhentsev, Popov, 1993, p. 499; Аникович, 1991, с. 23; 1998, с. 45; Аникович и др., 2007, с. 191; Синицын и др., 1997, с. 56]. Не виключено, що ця дата дещо омолоджена (Рис. 6).

Друга радіовуглецева дата — 19600 ± 350 р. т. (Ки-6210) — була одержана в Київській радіовуглецевій лабораторії у 2003 р. [Кононенко, 2011б, с. 327]. Зразком для неї стало кісткове вугілля зі стоянки Радомишль I, що тривалий час зберігалася в Археологічному музеї ІА НАНУ. В офіційному висновку лабораторії за підписом М.М. Ковалюха зазначено, що дата могла бути омолодженою через забрудненість зразку (Рис. 7).

1.3.3. Відносна хронологія, приналежність до культур та/або технокомплексів.

Від моменту дослідження Радомишля I його відносний вік визначали переважно на основі періодизації палеоліту, побудованої на атрибуції крем'яних індустрій, рідше — через призму палеокліматичних підрозділів.

За визначенням І.Г. Шовкопляса, індустрія Радомишля I демонструє процес переходу від середнього до верхнього палеоліту, про що свідчить співіснування в ній верхньопалеолітичних знарядь та незначної кількості муст'єрських дископодібних нуклеусів, підтрикутних пластин та відщепів, гостроконечників, скребел. Специфіка верхньопалеолітичних виробів, серед яких увага акцентується на пластинах з круговою ретушшю, високих скребках, переважно серединних і багатофасеткових різцях, вістрях, дозволила автору розкопок віднести їх до початкової, оріньякської, пори [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 14; 1964, с. 99; 1965б, с. 111—114]. На цій підставі він включив Радомишль I до кола найбільш ранніх поселень верхнього палеоліту Східної Європи [Шовкопляс, 1964, с. 99] та відніс до місцевого середньодніпровського варіанту «оріньяко-солютрейської» групи пам'яток цього часу (Радомишль,

Пушкарі І, Ключи, Бердиж, Новгород-Сіверський, Погон) [Шовкопляс, 1969, с. 34, 36; Гладилін, Шовкопляс, 1972; Шевченко, Шовкопляс, 1982, 9—10].

Вже на момент розкопок були висловлені інші погляди щодо відносної хронології стоянки. Так, у польовому щоденнику за 1959 р. І.Г. Шовкопляс зазначив, що Радомишльська стоянка «была определена (П.П. Єфименко — О.К.), как один из до сих пор неизвестных вариантов культуры начала позднего палеолита» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 4]. Проте, це визначення не набуло поширення. Слідом за автором розкопок про наявність в оріньякській індустрії Радомишля поодиноких мустьєрських форм пишуть інші дослідники [Борисковский, 1963, с. 120; Гладких, 1973, с. 20; Рогачов, Аникович, 1984, с. 176; Оленковский, 1991, с. 172; Станко, Гладких, 1997, с. 57; Cohen, Stepanchuk, 1999, p. 286].

Крем'яний комплекс стоянки Радомишль І найбільше цікавив вчених саме в контексті теми переходу до верхнього палеоліту. На думку Г.П. Григор'єва техніко-типологічні характеристики індустрії не узгоджуються з раннім віком стоянки [Григор'єв, 1968, с. 51].

М.І. Гладких розглядає питання про походження мустьєрських виробів в складі крем'яної колекції Радомишля І. Зокрема, він підтверджує відсутність в комплексі знарядь з двобічною обробкою та висловлює припущення, що підоснову крем'яної індустрії стоянки варто шукати в мустьєрських пам'ятках з леваллуазською технікою розколювання [Гладких, 1973, с. 20]. З часом ним було конкретизовано, що «однобічне муст'є Криму типу Шайтан-Коба І з розвинутою протопризматичною технікою стало основною для формування пізнього палеоліту Криму і можливо пізньопалеолітичних культур типу Радомишль в Подніпров'ї» [Гладких, 1991, с. 27].

О. Соффер досить детально аналізує 29 верхньопалеолітичних пам'яток Східноєвропейської рівнини, серед яких були і матеріали стоянки Радомишль І. Загалом вона повторює дані, відомі з публікацій І.Г. Шовкопляса [Soffer, 1985, p. 94—97], але піддає сумніву його твердження про поєднання в одній індустрії мустьєрських і верхньопалеолітичних типів знарядь [Soffer, 1985, p. 217, 232—

233].

Після опрацювання колекції стоянки Радомишль I аргументовані сумніви щодо наявності в комплексі мустьєрських артефактів висловив Ю.Е. Демиденко. Аналізуючи «дископодібні нуклеуси» комплексу він зазначив, що: «“диски” Радомишля являються пренуклеусами <...> морфологически связаны с серией клиновидных ядрищ стоянки <...> а техника первичного раскалывания позднепалеолитическая представляется единообразной параллельной, в объемной и торцевой модификациях нуклеусов <...> Такая технико-типологическая характеристика каменной индустрии Радомишля не позволяет связывать его с переходным периодом от мустье к позднему палеолиту» [Демиденко, 1987, с. 43—44; Демиденко, 2004, с. 174].

Пізніше він запропонував абсолютно інше, ніж у І.Г. Шовкопляса, визначення відносного віку колекції стоянки Радомишль. Розробляючи проблематику оріньяка Європи, він відносить пам'ятку до більш пізнього етапу верхнього палеоліту, припускає її епі-оріньяцьку атрибуцію та датує 22—20 тис. рр. т. [Демиденко, 2004, с. 174, 186]. При цьому слід наголосити, що ці висновки Ю.Е. Демиденко зробив на підставі аналізу матеріалів всіх чотирьох місцезнаходжень, розглянутих ним як одне ціле під узагальнюючою назвою «стоянка Радомишль».

М.В. Анікович безпосередньо знайомився з колекцією всіх Радомишльських місцезнаходжень. При опрацюванні матеріалу перевагу надавав аналізу знарядь праці. Він був прибічником теорії симбіотичного співіснування колективів з різними технологічними рівнями розвитку, тому присутність в комплексі стоянки Радомишль т. зв. мустьєрських виробів використав як один з аргументів саме цієї теорії. Загалом він відносив стоянку Радомишль до кола пам'яток т. зв. оріньякоїдного шляху розвитку [Анікович, 1991, с. 23, 35]. На його думку, індустрії Радомишля I—IV та першого шару стоянки Жорнів утворюють окрему радомишльську археологічну культуру, яка відноситься до оріньякоїдного технокомплексу Дніпро-Донецької історико-культурної області [Анікович, 1998, с. 45—46; 2001, с. 11]. Об'єднуючою

ознакою цього технокомплексу він вважав «единство техники скола (получение высоких пластин, избыточная краевая ретушь), приводящая к определенной близости орудийных форм» [Аникович и др., 2007, с. 130].

В.І. Усик опрацював матеріали Радомишля І в рамках вивчення технології розщеплення кременю. Зокрема, його, як і Ю.Е. Демиденка, цікавив характер співвідношення індустрії Радомишля І з середньопалеолітичною технікою розколювання. Аналіз крем'яної колекції він доповнив теоретичними розробками та даними ремонту [Усик, 2001, с. 174—178; 2002, с. 15—16]. В його публікаціях спростовувалась наявність в крем'яному комплексі стоянки Радомишль І середньопалеолітичної техніки розколювання як такої. Відтак, він поставив під сумнів наявність тут і мустьєрських виробів. Відповідно, рушилась теза про перехідний від «мустьєрської культури в культуру пізнього палеоліту» характер стоянки. Не знайшовши постульованої оріньякської складової її індустрії, В.І. Усик зазначає «відсутність на пам'ятці типово оріньякських форм та присутність звичайних палеолітичних пластин різних розмірів <...> а також звичайних пізньопалеолітичних знарядь на пластинах і відщепках (скребачок, різців, вістрів, проколок)» [Усик, 2002, с. 16].

Погляди, подібні до опублікованих М.В. Аніковичем, висловили В.Ю. Коєн та В.М. Степанчук. Вони визначили стоянку Радомишль як «перехідну» та таку, що має «дуже незвичайну оріньякську традицію». Разом з матеріалами стоянки Жорнів вони включили її до групи з умовною назвою «пластинчастий оріньяк» [Cohen, Stepanchuk, 1999, р. 286; Коєн, Степанчук, 2001, с. 96]. У пізніших роботах В.М. Степанчук змінює свою точку зору та відносить Радомишль І до пам'яток «невизначеного верхнього палеоліту» часового проміжку 32—28 тис. р. т. [Stepanchuk et al, 2009, р. 67, fig. 4.3; Степанчук, Сапожніков, 2010, с. 84—85, рис. 4, 2]. Слід зауважити, що висновки авторів базувались виключно на роботі з публікаціями.

Д.Ю. Нужний вивчав колекцію стоянки в пошуках наявності в ній металевих зброї [Nuzhnyi, 1999]. На його думку, стоянка Радомишль І хронологічно давніша за Пушкарі І та Ключі [Нужний, 1992, с. 23, 111, 165;

2008, с. 29, 131, 194]. У останній його монографії 2015 р. стоянка Радомишль І представлена як окрема індустрія в рамках середньої пори верхнього палеоліту. Її ймовірний вік Д.Ю. Нужний визначив часом 25—20 тис. рр. т. [Нужний, 2015, с. 67—69].

Лише дехто з дослідників визначив хронологічну позицію пам'ятки через призму палеокліматичних підрозділів — «начало раннеосташковского времени» [Рогачев, Аникович, 1984, с. 176—177], «паудорфский интерстадиал вюрма» [Демиденко, 1987, с. 44], «ранньопричорноморський час» [Пясецький, 2008, с. 117].

1.3.4. Проблема інтерпретації скупчень кісток мамонта.

На початку другої половини ХХ-го століття в радянському палеолітознавстві одним з актуальних та часто дискутованих було питання соціального устрою та господарства первісного суспільства. Проаналізувавши структуру кількох верхньопалеолітичних поселень (Мізін, Добранічівка, Києво-Кирилівська тощо) І.Г. Шовкопляс дійшов висновку, що родові колективи верхнього палеоліту складалися з окремих сімей, кожна з яких мала власне житло на поселенні [Шовкопляс, 1977, с. 116—117].

В результаті розкопок стоянки Радомишль І та осмислення складових елементів культурного шару, І.Г. Шовкопляс запропонував таку структуру цього поселення: «залишки шести невеликих наземних, округлих і підовальних жител, місця яких були позначені скупченнями кісток мамонтів. <...> Поруч з останніми була яма-сховище, кругла в плані, діаметром 2 м і глибиною до 1 м. <...> Житла і яма утворювали щільно замкнуте коло — невелике поселення. На його внутрішній площі (простір між спорудами) знаходилися виробничий центр і досить велике вогнище» [Шовкопляс, 1971а, с. 17]. На цій підставі дослідник охарактеризував родовий лад початкової пори верхнього палеоліту: «Радомишльська стоянка відображає досить ранній етап <...> коли господарча і виробнича діяльність та побут її мешканців, вже поділених на окремі сім'ї, цілком чи значною мірою мали ще груповий (загальнообщинний) характер. Мешканців всіх її невеликих жител ще задовольняла наявність спільних

об'єктів — виробничого центру, вогнища і ями-сховища» [Шовкопляс, 1971а, с. 21].

Запропоноване І.Г. Шовкоплясом трактування стоянки стало загальновживаним [Рогачов, Аникович, 1984, с. 176; Гладких, 1991, с. 9]. Проте, дехто з дослідників, висловили певні сумніви щодо окремих складових поселення чи їх інтерпретації [Пидопличко, Шовкопляс, 1961, с. 81—82; Сергин, 1988, с. 8; Soffer, 1985, р. 96; Аникович, 1991, с. 23]. Зокрема, під час відвідин стоянки І.Г. Пидопличко не погодився з тим, що наявні скупчення кісток мамонта є залишками наземних жител. На його думку «скопление костей мамонта на стоянке представляют собой места <...> по разделке туш убитых животных». Він вважав, що стоянка Радомишль І — лише місце утилізації туш вбитих мамонтів, а саме поселення первісних мисливців варто шукати ближче до берега р. Тетерів. Така точка зору викладена на сторінках польового щоденника 1957 р. [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 46]. Відтак, у монографії І.Г. Пидопличка, де описуються стоянки з рештками жител із кісток мамонтів, згадки про цю пам'ятку відсутні [Пидопличко, 1969]. Хоча такі погляди не знайшли належної підтримки автора розкопок, вони відбилися у їх спільній статті, де йдеться вже не про залишки споруд, а про скупчення кісток мамонтів [Пидопличко, Шовкопляс, 1961, с. 81—82].

В.Я. Сергін критикував висновки І.Г. Шовкопляса щодо кількості житлових споруд Радомишля І, припускаючи, що скупчення № 3 та № 5 є складовими однієї овальної споруди, а походження скупчення № 4 могло бути випадковим [Сергин, 1974, с. 8—9]. Згодом він зазначив, що «при отсутствии детальных данных о размещении различных остатков трудно определить эти скопления как развалы жилищ» [Сергин, 1988, с. 8].

Сумніви про достовірність реконструкцій жител та їх кількість висловила і О. Соффер. На її погляд, для поселення з шістьма «житлами» на стоянці виявлено замало кісток мамонтів [Soffer, 1985, р. 96].

М.В. Аникович зауважив на відсутності конструктивних деталей та нечіткості контурів жител стоянки, заразом сумніваючись у датуванні

Радомишля I початком верхнього палеоліту (або «середнім валдаєм»), бо для цього періоду невідомі поселення з аналогічними житловими спорудами [Аникович, 1991, с. 23].

Л.Л. Залізник згадує Радомишль I переважно в контексті дослідження планіграфії поселень, проблеми господарчо-побутових комплексів (далі — ГПК) та соціального устрою палеолітичних суспільств. При цьому він вважає комплекси стоянки житлами, а саму стоянку відносить до пам'яток середини пізнього палеоліту 25—20 тис. років тому [Залізник, 1990, с. 77, 78; Залізник, 1993, с. 11, 16; 1998, с. 67—73].

Питання функціонального призначення скупчень кісток мамонта стоянки Радомишль I було розглянуто в публікаціях автора. Разом з археозоологами Н.Л. Корнієць та С. Пеаном (Франція), застосовуючи більш нову європейську методику, було наново проаналізовано фауністичні рештки стоянки. Також вперше опубліковано їх комплексне планіграфічне розташування [Pean, Kononenko, 2004; Кононенко, Пеан, 2005; Кононенко та ін., 2006].

Інноваційний метод для функціонального аналізу решток мамонтової фауни на верхньопалеолітичних стоянках запропонував Ф. Джинджан. Проаналізувавши результати палеонтологічних досліджень, він дійшов висновку про існування взаємозв'язку між, з одного боку, експлуатацією людиною мамонтових «кістковищ» (mammoth bone bed) різного походження, і, з іншого, поселеннями зі спорудами з кісток мамонта. Пам'ятки відповідних типів характеризуються різними складами наборів кісток. Провівши аналіз опублікованих результатів палеонтологічних досліджень стоянки Радомишль I, Ф. Джинджан не бачить відповідності набору виявлених на ній кісток критеріям поселень з залишками жител. Сортування кісток скупчень № 1 та № 2 не відповідають ані критеріям житлових споруд, ані «кістковищ» [Djindjian, 2015, p. 50].

Висновки.

У 1956 р. І.Г. Шовкопляс відкрив на околиці міста Радомишль

Житомирської обл. чотири палеолітичні місцезнаходження (Радомишль I—IV) і дослідив їх у 1957, 1959, 1963—1965 рр. Але у його публікаціях найчастіше розглядається стоянка Радомишль I — єдине місцезнаходження, де масово були знайдені кістки мамонта, інтерпретовані ним як залишки житлових споруд. На матеріалах вивчення структурних складових цього та низки інших верхньопалеолітичних поселень Середнього Подніпров'я він розробив схему соціально-культурного розвитку первісних колективів. Методичною основою цих розробок стало поняття «господарчо-побутовий комплекс» (ГПК), запропоноване І.Г. Шовкоплясом для позначення сукупності жител, вогнищ, ям, господарчих та виробничих ділянок, які складають одне господарче ціле. Менше уваги дослідник приділив публікації та інтерпретації крем'яної індустрії Радомишля I. Її техніко-типологічні особливості дозволили йому розглядати пам'ятку як перехідну від «муст'єрської культури в культуру пізнього палеоліту». Незважаючи на вагомий результат польових досліджень, матеріали стоянки не були повною мірою введені до наукового обігу.

У публікаціях інших дослідників основну увагу було приділено господарчо-побутовим комплексам та планіграфії Радомишля I, його крем'яній індустрії та датуванню. Спільним для переважної більшості авторів є екстраполяція даних про Радомишль I на всі чотири місцезнаходження, а це понад ніж 50000 крем'яних знахідок, рознесених на площі діаметром понад 500 м. Слідом за І.Г. Шовкоплясом, вони сприймали Радомишль I—IV як один комплекс, називаючи його просто «стоянка Радомишль». Відповідно, ніхто не розглядав можливість існування тут групи окремих палеолітичних пам'яток. Це обумовило спотвореність уявлень про техніко-типологічні характеристики стоянки Радомишль I та її хронологічні рамки.

Привертає увагу те, що не всі автори, які характеризували крем'яну індустрію стоянки Радомишль I, безпосередньо знайомилися з її крем'яною колекцією. Більшість з них посилалися на дані та рисунки зі статей І.Г. Шовкопляса. З матеріалами радомишльських стоянок, що зберігаються в ІА НАНУ, працювали Ю.Е. Демиденко, В.І. Усик, М.В. Анікович, К.М. Гаврилов,

Д.Ю. Нужний. Але їх цікавили лише ті частини колекції, які стосувалися тем їх досліджень — технології (Ю.Е. Демиденко, В.І. Усик), типології загалом (М.В. Анікович, К.М. Гаврилов), окремих категорій знарядь (Д.Ю. Нужний, Ю.Е. Демиденко). Часто за їх публікаціями важко визначити обсяг опрацьованих ними матеріалів та їх приналежність до конкретних радомишльських місцезнаходжень.

На сьогодні опубліковано кілька варіантів культурно-хронологічної інтерпретації пам'ятки: 1) перехідний від «мустьєрської культури в культуру пізнього палеоліту»; 2) оріньякський чи «оріньякоїдний» характер; 3) приналежність до епі-оріньяку; 4) оригінальне явище ранньої пори верхнього палеоліту та 5) оригінальне явище середньої пори верхнього палеоліту. Питання абсолютного датування стоянки Радомишль І залишається остаточно не з'ясованим, адже дві її радіовуглецеві дати викликають певні сумніви.

РОЗДІЛ 2

РОЗТАШУВАННЯ, СТРАТИГРАФІЯ ТА ПЛАНІГРАФІЯ ПАМ'ЯТКИ

У цьому розділі розглядається топографічна ситуація в районі локалізації радомишльських палеолітичних місцезнаходжень. Розглянуто питання, пов'язані з геологічними нашаруваннями та культурною стратиграфією стоянки Радомишль І. Аналізується вплив природних та антропогенних факторів на стан збереженості культурних решток та детально описано методику розкопок. Вивчено всі відомості про фауністичний склад пам'ятки, її планіграфію та розглянуто структуру стоянки.

2.1. Розташування стоянки Радомишль І та сусідніх місцезнаходжень

Як вже зазначалося, польові дослідження, проведені автором дисертації у 2000-их рр. засвідчили дещо відмінні топографічні умови та межі поширення палеолітичних знахідок в районі розташування радомишльських місцезнаходжень, ніж зафіксовані у польовій документації та публікаціях 1950—1960-их рр. (див. пункт 1.1.4.). Отже, необхідною умовою подальшого вивчення та інтерпретації цих пам'яток є порівняння, зведення та узгодження одержаної в різний час інформації про їх межі.

2.1.1. Топографічна ситуація в районі радомишльських місцезнаходжень.

Місцезнаходження Радомишль І—IV приурочені до ділянки вододільного плато, що є одною з найвищих точок в околиці. По ній проходить вододіл р. Тетерев та його лівої притоки — р. Лутівочка. Ця ділянка має вигляд видовженого з півночі на південь мису, утвореного на півночі — одним з відвершків обводненої балки, що впадає в долину р. Лутівочка, зі сходу — відвершком балки, що впадає в р. Тетерев на території с. Лутівка, а з півдня та південного заходу — ледь помітним відвершком балки, що впадає в долину р. Тетерев на північній околиці м. Радомишль. За словами місцевих мешканців, на дні останнього, ще не так давно знаходилося діюче джерело (Рис. 3; 5).

За даними «Картограми сільськогосподарчих типів земель

Радомишльського району Малинського виробничого управління Житомирської області. Складена ґрунтознавчою партією Київського ордена Леніна Державного університету ім. Т.Г.Шевченка за матеріалами обслідування ґрунтів 1959 року. Київ, 1963 р.», згадана ділянка утворена моренними відкладами, перекритими дерново-середньопідзолистими піщано-легкосуглинистими ґрунтами.

2.1.2. Розташування окремих місцезнаходжень, за І.Г. Шовкоплясом.

У своїх польових звітах та публікаціях І.Г. Шовкопляс наводить наступні дані щодо розташування, площі та характеру знахідок окремих палеолітичних місцезнаходжень.

Місцезнаходження Радомишль I займало найвищу частину окремого пагорба висотою 2—3 м та діаметром близько 40—50 м. Знахідки зустрічалися на ділянці 20×30 м. Розкоп площею 519 м^2 знаходився у північно-східній його частині. Культурний шар, що складався з кам'яних та фауністичних решток, залягав на глибині 0,6—0,8 м від рівня сучасної поверхні. За словами І.Г. Шовкопляса, він був повністю розкопаний впродовж 1957 та 1959 рр. З огляду на глибину залягання, збереженість культурного шару цієї стоянки є кращою порівняно з сусідніми місцезнаходженнями. Її археологічна колекція налічує близько 12 тис. предметів. Кремій патинований та зі слідами «люстражу». Фауністичні рештки, переважно, кістки мамонта, фіксувалися у вигляді окремих концентрацій. Такі скупчення автор розкопок інтерпретував як рештки житлових споруд.

Місцезнаходження Радомишль II знаходилося приблизно за 70 м на захід від першого [Шовкопляс, 1957—1959/12]. Воно також було приурочене до окремого невеликого пагорбу діаметром близько 30 м та висотою 1,5—2 м. Дві контрольні траншеї були закладені там у 1957 та 1959 рр. Стаціонарні розкопки площею 536 м^2 були проведені у 1963 та 1965 рр. Крем'яні знахідки зустрічалися починаючи з дернового шару і до глибини 0,7—0,8 м. Але основна глибина залягання культурного шару становила 0,3—0,4 м від сучасної поверхні. Колекція нараховує майже 5,5 тис. крем'яних виробів. Із

фауністичних решток збереглася лише незначна кількість зубів мамонта.

Місцезнаходження Радомишль III розташовувалося в 60 м на захід від Радомишля II [Шовкопляс, 1957—1959/12]. Археологічні розкопки тут не проводилися. Крем'яні знахідки, загалом близько 300 од., збиралися на поверхні у 1957, 1959, 1963—1965 рр.

Місцезнаходження Радомишль IV розміщувалося на самому західному пагорбі на відстані 80 м від третього [Шовкопляс, 1957—1959/12]. Підвищення становило до 3 м у висоту та понад 50 м у діаметрі. Дослідження проводилися впродовж 1959, 1963—1964 рр. Тут було розкопано найбільшу площу (1756 м²) та отримано найчисельнішу колекцію крем'яних знахідок (близько 32,5 тис. од.). Незначна кількість фауністичних решток (кістки і зуби мамонта, та, можливо, кістка коня) залягали спорадично на всій площі розкопу.

Крім описаних місцезнаходжень І.Г. Шовкопляс у польовому щоденнику за 1959 р. згадує окремі знахідки кременів палеолітичного вигляду на двох підвищеннях північніше Радомишля I [Шовкопляс, 1965/10, с. 4] та в осипах кар'єру цегельного заводу (на сьогодні вже не існуючого) південніше Радомишля I. На думку дослідника, яку він висловив у щоденнику за 1963 р., вони «происходят из площади местонахождения Радомишль I» і були «снесены на площадь карьера вниз по склону» [Шовкопляс, 1965/10, с. 24].

2.1.3. Палеолітичні місцезнаходження, за даними досліджень 2005—2007 років.

Детальне обстеження місцевості в районі локалізації радомишльських місцезнаходжень виявило наявність тут лише двох підвищень, а не чотирьох як зазначав І.Г. Шовкопляс. Обидва підвищення мають видовжену форму і помітно виділяються над навколишньою територією. Візуальний огляд був підтверджений топографічними даними, нанесеними на плані земельного впорядкування м. Радомишль².

Зіставлення згаданого топографічного плану та опублікованого І.Г. Шовкоплясом плану-схеми розташування місцезнаходжень Радомишль I—

² План люб'язно надали для ознайомлення співробітники міської державної адміністрації м. Радомишль.

IV демонструє, що останні насправді пов'язані лише з двома спостереженими нами підвищеннями (Рис. 3). Стоянка Радомишль I знаходилася на верхівці ближчого до міста підвищення, Радомишль II — на його західних схилах. Загалом, під час обстежень 2005—2007 років, на них зібрано 430 крем'яних знахідок. При цьому вираженого зменшення кількості підйомного матеріалу у розриві між цими двома місцезнаходженнями не спостерігалось.

Стоянка Радомишль IV пов'язана з верхівкою другого підвищення. На його східному схилі був зібраний підйомний матеріал місцезнаходження Радомишль III. На сьогодні основна площа III-го та IV-го місцезнаходжень зруйнована відстійником міської каналізації. На поверхні їх вцілілої частини автором роботи було зібрано 88 крем'яних виробів.

Крім двох описаних підвищень підйомний матеріал верхньопалеолітичного часу було зібрано дещо південніше від вже відомих місцезнаходжень, на схилі правого борту балочки, розташованої західніше стоянок Радомишль I та II. Це раніше не відоме місцезнаходження отримало назву Радомишль V [Кононенко, 2007/245; 2011a].

Отже, на північній околиці м. Радомишль знаходиться не одна, а ціла група палеолітичних пам'яток, яка складається з 3—5 (?) окремих стоянок.

Шурфуванням верхівки першого підвищення слідів розкопу 1957 та 1959 рр не виявлено. Ймовірно, зазначені І.Г. Шовкоплясом прив'язки розкопу Радомишль I до місцевості виявились не досить чіткими. Наявність культурного шару була зафіксована у всіх шурфах та траншеї 2007 р. Відтак, стоянка не була розкопана повністю, як зазначалося у звітах та публікаціях [Шовкопляс, 1964, с. 91; Станко, Гладких, 1997, с. 92].

Отже, моніторингові роботи підтвердили наявність на околиці м. Радомишль цілої групи палеолітичних стоянок. Подібна ситуація є досить типовою. Можна згадати подібні концентрації пам'яток на Дністрі (молодовські стоянки) та Десні (пушкарівська група пам'яток), в басейні р. Велика Вись (пункти Троянове 3, 4а, в, с, 5) [Ветров, 2015б, с. 67, 76], гравецькі стоянки Лубна I—VIII (Чехія) [Šida, 2015, р. 1], епігравецькі

пам'ятки Семенівка 1—3 на Київщині [Нужний, 2015, с. 279, 291]. В межах своїх груп вони розташовані кучно — на відстані 50—320 м одна від одної. Попри подібність їх стратиграфії та техніко-типологічних характеристик крем'яного інвентаря їх ніколи не об'єднували в мегапоселення. Відтак, це не можна робити і з радомишльськими місцезнаходженнями. Не виключено, що якби вони були відкриті різними дослідниками, або І.Г. Шовкоплясом у різні роки, то навіть сам дослідник сприймав би їх як різні стоянки, а не як одну пам'ятку протяжністю в 0,5 км.

2.2. Геологічний розріз та культурна стратиграфія

Стратиграфія четвертинних відкладів на місці стоянки Радомишль І наразі відома з трьох джерел: 1) опису геологічного розрізу, складеного під час розкопок 1957 р.; 2) креслення стінки кв. 122, зробленого під час розкопок 1959 р.; 3) розрізів, зафіксованих автором дисертації у ході досліджень 2007 р. Всі вони стосуються різних ділянок пам'ятки. Розглянемо кожне із них детальніше.

1. Під час польових робіт 1957 р. у південній частині розкопу, за записом у щоденнику, в кв. 9 (у інших джерелах помилково виправлено на «кв. 8» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 6]), було закладено геологічний шурф № 1 розміром $1 \times 1,5$ м (Рис. 8). Він був розміщений між двома сільськогосподарчими кагатами 1956 р. (кв. 8, 21, кв. 10, 23). Кагатами було пошкоджено культурний шар. Через це на плані у місці їх розташування утворилася майже «чиста» від кісток смуга, а кв. 9 та 10 навіть не були на нього нанесені (Рис. 12).

Шурф був прокопаний до глибини 2 м від сучасної поверхні, після чого, за щоденником, його продовжила бурова свердловина № 3, що досягла «валунної глини» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 61]. Аспірант І.Г. Підоплічка геолог Г.С. Руденко описала стратиграфічну колонку, яка тричі наведена у польовій документації: у польовому щоденнику 1957 р., у окремому зошиті, підписаному «Геологія», та у тексті звіту. Записи у щоденнику та зошиті

ідентичні. Ця колонка складається з семи позицій, утворених діапазонами глибин, відрахованих від сучасної поверхні, та описів відповідних відкладів (Рис. 9):

«1) Современная почва, серая, маломощная (0,20 м).

2) Суглинок серовато-бурувато-желтый с корнечинами современных растений и современными частыми кротовинами, выполненными выше и ниже лежащими породами. Культурный слой залегает на глубине 0,6—0,8 м (1,07 м).

2а) Суглинок серовато-желтый с частыми кротовинами и известковыми дутикам (1,73 м).

2б) Суглинок желтый, пористый с известковыми прожилками и дутиками в верхней части толщи, с кротовинами, выполненными темно-серым (почти черным) суглинком (2,60 м).

3) Погребенная почва темно-серая, в верхней части желтовато-серая, песчаная (3,30 м).

4) Песок серый, местами ржаво-охристый, разномызерный с редкими более крупными зернами кристаллических пород. Книзу песок темно-серый и представляет собой очень плотный слой, мощностью около 8 см (4,10 м).

5) Глина красно-бурая, валунная, очень песчаная, с редкой галькой кристаллических пород (диаметром до 20 мм) и железисто-марганцевыми включениями (диаметром до 7 мм) (4,50 м)» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 60].

Колонка у тексті звіту складається також з 7 позицій, але з незначними змінами у тексті опису горизонтів «1», «2» та «б», а також іншою нумерацією горизонтів та зазначенням, ймовірно, їх потужності замість глибини (Рис. 10):

«1. Современная серая лесная песчаная почва (0,20 м).

2. Суглинок серовато-бурувато-желтый, с корнечинами современных травянистых растений и частыми современными кротовинами, выполненными выше и ниже залегающими породами. В этом слое залежали культурные остатки стоянки (0,87 м).

3. Суглинок серовато-желтый с частыми кротовинами и известковыми дутикам (0,66 м).

4. Суглинок желтый, пористый, с известковыми прожилками и дутиками в верхней части толщи, с кротовинами, выполненными темно-серым, почти черным суглинком (0,87 м).

5. Погребенная почва, темно-серая, в верхней части желтовато-серая, песчанистая (0,70 м).

6. Песок серый, местами ржаво-охристый, разнотельный, с редкими крупными зернами кристаллических пород. Книзу песок темно-серый, сцементирован глинистыми частицами и представляет собой очень плотный слой (0,80 м).

7. Глубже идет красно-бурая глина, валунная, очень песчанистая, с редкой галькой кристаллических пород (диаметром до 20 мм) и железисто-марганцевыми включениями (диаметром до 7 мм)» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 6—7].

На підставі цих двох описів однієї колонки І.Г. Шовкопляс створив стратиграфічний опис, опублікований у статті 1964 р. У ньому текст опису верхнього горизонту поєднав характеристики двох наведених колонок; другого згори — повторив запис щоденника; третього, п'ятого та сьомого — відповідає як щоденнику, так і тексту звіту; четвертого та шостого — наведені за текстом звіту зі скороченням. При цьому нумерація шарів відповідає запису щоденника, а зазначена потужність — тексту звіту [Шовкопляс, 1964, с. 93]. Стратиграфічний розріз, опублікований у статті вченого 1965 р., відтворює колонку з тексту звіту, але без нумерації горизонтів [Шовкопляс, 1965б, с. 108], а розріз у публікації Н.Л. Корнієць — колонку із щоденника [Корнієць, 1959, с. 126—127].

2. Кресленик геологічного розрізу північної стінки кв. 122 (Рис. 11), наведений у польовій документації розкопок 1959 р., є досить схематичним, і не допомагає з'ясуванню стратиграфічної позиції культурного шару [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 28].

3. В 2007 р. автором дисертації в межах стоянки Радомишль І було закладено траншею у центральній частині підвищення біля пам'ятної стели та

два шурфи дещо далі на південний-схід від неї. При цьому у шурфах № 1 та № 2 геологічна колонка виявилася більш чітко стратифікованою [Кононенко, 2007/245, с. 11]. Зокрема у шурфі № 1, доведеному до глибини 1,05 м, простежено наступну послідовність залягання відкладів, визначених автором без залучення спеціалістів:

1. 0—0,20 м — дерен;
2. 0,20—0,35 м — дерново-підзолистий ґрунт;
3. 0,35—0,85 м — світлий щільний суглинок;
4. від 0,85 м — сірий суглинок, в'язкий, вологий, оглеєний («глина»).

Палеолітичні знахідки зустрічалися на глибині 0,52—1,10 м від сучасної поверхні.

За польовими фотографіями 2007 р. цей самий розріз був проаналізований та відкорегований д.г.н. Н.П. Герасименко³ (Табл. 1).

Варто зазначити, що шурф № 1 2007 р. не був закладений біля геологічного шурфа І.Г. Шовкопляса 1957 р. У ньому спостерігалися відклади, що відрізняються від описаних Г.С. Руденко у шурфі 1957 р. підвищеною вологістю та значним оглеєнням нижньої частини суглинку, зафіксованого в межах розкопу як горизонт 2 (суглинок сірувато-бурувато-жовтий). З іншого боку, ситуація в шурфах 2007 р. дуже нагадує стратиграфічні спостереження І.Г. Шовкопляса, який на сторінках щоденника за 1957 р., визначав шар з палеолітичними знахідками як «глеювату темно-буру глину», «глеювату темно-жовту глину» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 5—6] та «глинистий глеюватий темно-жовтий суглинок» [Шовкопляс, 1958в, с. 29].

Несхожість описів 1957 р. та 2007 р. може мати кілька пояснень. Перше — при складанні геологічної колонки 1957 р. увагу звертали на колір та гранулометричний склад відкладів, а не на їх зволоженість. Друге — в межах сучасного підвищення в минулому існували мікрозападини, що обумовили різні умови зволоження, відтак, різні характеристики відкладів на сусідніх ділянках (наприклад, вологе подове «блюдце» безпосередньо на вододільній ділянці та

³ Автор висловлюють щиро подяку д.г.н. Н.П. Герасименко за люб'язно надані нею надзвичайно цінні

краще дреновані сухіші схили). Третє — шурф 2007 р. був закладений осторонь розкопу 1957 р., і виявлені в ньому культурні рештки не синхронні стоянці Радомишль І. Тому пряме співставлення цих двох розрізів є некоректним і може спричинити хибну уяву про геологічні умови залягання культурного шару дослідженого в 1957 та 1959 рр.

За записами у польовому щоденнику, в 1957 р. з метою відбору проб для спорово-пилкового аналізу пам'ятку відвідувала к.г.н, старший науковий співробітник Інституту географії АН СРСР, Р.В. Федорова [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 65]. Але невідомо, чи були взяті проби та проведений їх аналіз. Жодні результати відповідних досліджень не згадувалися ані в її публікаціях, ані в працях І.Г. Шовкопляса.

Тепер спробуємо синтезувати всі відомі дані щодо стратиграфічного залягання культурного шару на стоянці Радомишль І.

На початку 2000-их років на прохання автора наведений опис геологічного шурфу № 1 із польового щоденника І.Г. Шовкопляса був проаналізований професором, д.г.н. Н.П. Герасименко. На її думку, «сучасний сірий ґрунт» (1) є гумусово-елювійованим горизонтом; сірувато-бурувато-жовтий суглинок (2) — ілювійованим горизонтом сучасного ґрунту, сформованого процесами лісового педогенезу; жовтий пористий суглинок (2б) — карбонатним горизонтом сучасного ґрунту (бузький кліматоліт); похований темно-сірий ґрунт (3) — витачівським-прилуцьким кліматолітами; сірий пісок (4) — педоседиментами кайдацького ґрунту, сформованого за водно-льодовиковими відкладами дніпровського кліматоліту; червоно-бура валунна глина (5) — мореною дніпровського зледеніння. Такий опис був переопублікований і автором цієї роботи [Кононенко та ін., 2006, 241].

В 2008 р. В.К. Пясецький опублікував статтю, в якій, загалом, не погоджувався з поточненнями Н.П. Герасименко. На його думку «культурний шар Радомишля повинен датуватися ранньопричорноморським часом, і тим самим повинен бути виключений з кола власне оріньякських індустрій»

[Пясецький, 2008, с. 117]. Такі висновки ще більше заплутали стратиграфічну картину пам'ятки, але стали підставою для припущення, що опубліковані описи можуть містити помилки.

Зіставлення різних архівних джерел (польові записи стратиграфічної колонки, щоденники, звіти), аналіз потужності різних прошарків з точністю до сантиметра, а також власні польові спостереження дали можливість припустити, що з самого початку І.Г. Шовкоплясом була зроблена помилка при переносі опису розрізу із польового щоденника у текст звіту із подальшою невірною його інтерпретацією у публікаціях. Ця сама помилка була відтворена і в публікаціях автора [Кононенко та ін., 2006, с. 241] та В.К. Пясецького [Пясецький, 2008, с. 116]. Ще один варіант геологічного розрізу наводить О. Соффер [Soffer, 1985, р. 95]. При цьому наведені нею глибини нашарувань не відповідають жодній з публікацій І.Г. Шовкопляса, на які вона посилається.

Причиною виникнення помилки могло стати те, що І.Г. Шовкопляс описував розріз не особисто, а лише використав запис Г.С. Руденко. Отже, схоже, що верстви «2а» та «2б» є складовими шару «2». Відтак, числа, наведені поруч з описом позицій «1», «2», «3», «4» та «5» позначають потужність цих шарів, а наведені поруч з описом позицій «2а» та «2б» — заміряні від поверхні абсолютні глибини їх нижніх меж [Шовкопляс, 1964, с. 93].

Врахування попередніх та нових даних, а також ймовірної похибки, дозволили скласти новий, більш адекватний, варіант стратиграфічної колонки шурфу № 1, описаної у 1957 р. Г.С. Руденко, опублікованої І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1964, с. 93] і недавно прокоментованої д.г.н. Н.П. Герасименко (Табл. 2):

1. Сучасний ґрунт, сірий, піщанистий (*вірогідно гумусово-елювійований горизонт*⁴). Потужність шару — 0,20 м, глибина залягання від поверхні — 0—0,20 м.
2. Суглинок сірувато-бурувато-жовтий, із коренеходами сучасних рослин і сучасними кротовинами, заповненими вище і нижче залягаючими

⁴ Курсивом позначено припущення щодо стратиграфії д.г.н. Н.П. Герасименко.

породами (*вірогідно ілювійований горизонт сучасного ґрунту*). У ньому, на глибині 0,6—0,8 м, залягає культурний шар стоянки. Потужність шару — 0,67 м, глибина залягання від поверхні — 0,20—0,87 м.

2а. Суглинок сірувато-жовтий з багатьма кротовинами та карбонатними «дутиками» (*перехідний горизонт сучасного ґрунту*). Материнська порода — *рґ-bg кліматоліти*. Потужність шару — 0,46 м, глибина залягання від поверхні — 0,20—0,66 м.

2б. Суглинок жовтий, пористий, із карбонатними прожилками і «дутиками» у верхній товщі та кротовинами (*bg*). Потужність шару — 0,21 м, глибина залягання від поверхні — 0,66—0,87 м.

3. Похований ґрунт (*plb2*), темно-сірий, піщанистий, у верхній частині — жовтувато-сірий (*vt ?*). Потужність шару — 0,70 м, глибина залягання від поверхні — 0,87—1,57 м.
4. Пісок сірий, місцями іржаво-вохристий, різнозернистий, із рідкими крупними зернами кристалічних порід; донизу пісок темно-сірий, зцементований глинистими частками (*педоседименти кайдацького ґрунту (kd)*, *сформовані по водно-льодовиковим відкладам дніпровського кліматоліту*). Потужність шару — 0,80 м, глибина залягання від поверхні — 1,57—2,37 м.
5. Глина червоно-бура, валунна, дуже піщаниста, із нечисленною галькою кристалічних порід (діаметром до 20 мм) та залізисто-марганцевими включеннями — *морена дніпровського (dn) зледеніння*. Потужність шару — 0,40 м, глибина залягання від поверхні — 2,37—2,77 м.

Як вже зазначалося, кістки, що маркують рівень залягання культурного шару, на момент заглиблення шурфа вже були знищені. Натомість, за даними плану [Шовкопляс, 1957—1959/12], у сусідньому із шурфом кв. 8 масивні цілі стегові кістки мамонта залягали на глибині 41—48 см (від поверхні?). Отже, спираючись на відкореговані стратиграфічні дані, денну поверхню культурного шару стоянки Радомишль I можна співвіднести із низами літологічного шару 2а (за І.Г. Шовкоплясом), трактованого Н.П. Герасименко як «причорноморсько-

бузькі кліматоліти». Такий широкий діапазон зумовлений спресованістю відкладів, які на даному рівні дослідження не можна розділити для більш точного визначення геологічного віку стоянки.

Оригінальним виявилось топографічне та геологічне визначення стоянки, яке дав М.Ф. Веклич: «Радомишльська стоянка <...> розташована на моренній рівнині <...> на кількох невеликих (20—40 м у поперечнику) низьких (1—3 м) горбиках, що мають, можливо, насипне (антропогенне) походження. Культурні рештки стоянки залягають переважно в горизонті сучасного підзолистого ґрунту на глибині до 1 м. Нижче ґрунту лежить морена дніпровського зледеніння. Стратиграфічне положення Радомишльської стоянки вище дніпровської морени очевидне і незаперечне» [Веклич, 1966, с. 75]. Серед численних відвідувачів стоянки, список яких навів І.Г. Шовкопляс [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 5], цей дослідник не згадується. Швидше за все, він особисто не був на місці розкопу, бо інакше не виникло б припущення про антропогенне походження підвищень.

2.3. Збереженість культурного шару та методика розкопок

2.3.1. Вплив природних факторів.

За даними І.Г. Шовкопляса, археологічний шар на стоянці Радомишль І був простежений на глибині 0,6—0,8 м (3—4 штик) від поверхні. Такий рівень залягання культурних решток негативно вплинув на їх стан збереженості. Зокрема, вже під час виявлення та фіксації фауністичних кісткових решток І.Г. Шовкопляс та Н.Л. Корнієць зазначали, що кістки дуже поганої збереженості. За даними польового щоденника 1957 р., «большинство их невозможно снять с места, хотя бы в относительно целом (сохранившемся) виде» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с.76]. Там же зазначено, що після розчистки, фіксації на плані та опису кістки були скинуті в геологічний шурф № 1 (кв. 9) [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 79]. Так само, за даними щоденника 1959 р., через погану збереженість, кістки скупчення № 7, були прикопані в шурфі № 2 (кв. 94) [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 27]. Для написання своєї дисертації

Н.Л. Корнієць взяла на подальше опрацювання лише окремі, найбільш цілі, зуби мамонта [Шовкопляс, 1957—1959/12].

Під час розкопок однією з причин поганого стану збереженості фауністичних решток стоянки Радомишль І І.Г. Шовкопляс, в щоденнику за 1957 р., назвав те, що «они долго находились на поверхности после оставления их человеком в древности, прежде чем они были занесены суглинком на этом, довольно возвышенном месте» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 76]. Умови повільної консервації культурного шару седиментами могли вплинути і на стан крем'яної колекції: поверхня майже 50 % виробів вкрита люстражем, і майже 90 % від всіх крем'яних знахідок патиновані.

Рівень залягання кам'яних артефактів вказує на розпорошеність культурного шару. Як зазначав І.Г. Шовкопляс, крем'яні знахідки зустрічалися починаючи з дернового шару і до глибини штика «5» (або «прокопу»). Це ж підтверджують і дані інвентарних описів та шифри на самих знахідках. Тобто, культурний шар (а за автором розкопок, маємо справу з одним культурним горизонтом) був розтягнений по вертикалі мінімум на 1 м. В межах цієї товщі, спорадично простежується підвищена концентрації знахідок на рівні штика «3» та «4».

2.3.2. Вплив антропогенних факторів.

На стан збереженості культурного шару значною мірою вплинули кілька факторів, пов'язаних з характером сучасного використання території пам'ятки — наявністю сільськогосподарчих об'єктів, ґрунтової дороги та межевої канами. Вони у значній мірі обумовили методику розкопок — орієнтацію та конфігурацію розкопу, характер його дослідження та фіксації знахідок.

Кагати.

Одним з основних факторів порушення культурного шару Радомишля І стали сільськогосподарчі траншеї — кагати. На підставі записів у польовому щоденнику, «блокнотах», зведеного плану фауністичних решток, а також фотографій, вдалося з'ясувати, що на площі розкопу 1957 р. разом знаходилося

4 кагати шириною 1 м і сумарною довжиною як мінімум 18 м (кв. 4,17, кв. 5,18,31, кв. 8,21, кв. 10,23) (Рис. 8). На фото їх сліди подекуди помітні на горизонтальній зачистці, зробленій після зняття третього штика та у профілі південно-західної стінки розкопу (Рис. 13—18). Отже, їх глибина сягала 60 см від сучасної денної поверхні. За польовими спостереженнями, зробленими автором у 2007 році, кагати рясно вкривали і нерозкопані ділянки пам'ятки, а їх дно знаходилося на глибині 0,5 м від поверхні. Відтак, кагати пошкодили кісткові скупчення комплексів № 1 та № 3, про що йдеться і у тексті щоденника 1957 р. [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 32, 48—49, 51]. Зокрема, з кагатами слід пов'язувати чітко помітні на плані порожні смуги без матеріалів, що відповідають їх орієнтації та ширині (Рис. 8).

Дорога.

Ще одним фактором, що опосередковано вплинув на збереженість культурного шару, була сучасна ґрунтова дорога, яка перетинала розкоп в центральній його частині. Як видно на фотографіях його північно-західної стінки (Рис. 18; 19), її колії не сягали глибини концентрації культурних залишків. Але тривала відсутність тут дернового покриття та застоювання дощової води в коліях у вологі періоди року могли негативно позначитися на збереженості кісток у цій частині пам'ятки. З іншого боку, через значну уторованість дороги та її висушеність літньою спекою для прокопки відповідної ділянки, за щоденником 1957 р., застосовувалися ломы, принаймні, на площі кв. 57—61, 70—74, 80, 84, 90—94. [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 47].

Межова канава.

Безпосередньо на північний схід від колій ґрунтової дороги паралельно їй пролягала канава, що позначала межі угідь м. Радомишль та с. Лутівка. За фотографіями північно-західної стінки розкопу (Рис. 19), це була лінзоподібна у перетині траншея шириною приблизно 2 м та глибиною 0,4 м. Вона перетинала розкоп по лінії кв. 86—97, тобто, під самою північно-східною стінкою розкопу 1957 р. На початковому етапі дослідження стоянки одночасно з прокопуванням ділянки на південь від дороги частину цієї канави,

розташовану навпроти кв. 62, 75, 85, 95, було поглиблено та зачищено. У цій пошуковій траншеї завдовжки 15 м завширшки 1 м та глибиною 1,5 м було виявлено великі кістки мамонта, що спричинилося до рішення розширити розкоп спочатку на площу дороги, а у 1959 р. — і далі на північ [Шовкопляс, 1957—1959/12].

Оранка.

Глибина оранки не сягала безпосередньо культурного шару стоянки. Але вона призвела до суттєвого горизонтального переміщення знахідок, винесених землерийними тваринами у верхню частину відкладів та на поверхню, що ускладнює визначення меж пам'ятки за поширенням підйомного матеріалу. Крім того, розпушення ґрунту оранкою та боронуванням безпосередньо перед початком польових робіт могло вплинути на результати замірів глибини залягання знахідок відносно сучасної денної поверхні.

2.3.3. Методика розкопок.

Розкопки Радомишля I велися одночасно з дослідженням інших місцезнаходжень (див. пункт 1.1.2.). Розкопочні роботи здійснювалися здебільшого силами найманих працівників з числа місцевих мешканців, подекуди, за участі військовослужбовців строкової служби (Рис. 20—23). За один польовий сезон, що тривав близько двох місяців, розкривалася площа від 400 до 1000 м², в середньому, на глибину до 1 м. Терміни проведення експедиції часто залежали від сільськогосподарчої діяльності місцевих колгоспів. Все це впливало на якість проведення розкопок і фіксації матеріалу, та, зрештою, вплинуло на характер сприйняття матеріалу І.Г. Шовкоплясом, його подачу у публікаціях автора дослідження та роботах інших археологів.

Розкоп Радомишля I був закладений на місці, де в 1956 р. у кагатах було знайдено кістки. Згодом ці кагати стали частиною південної ділянки розкопу (див. пункт 2.3.2.). Схоже, саме їх напрям зумовив орієнтацію сітки квадратів не за сторонами світу, а відносно кагат та перпендикулярної їм межевої траншеї. Відповідно, сторона, спрямована вздовж кагат, відхиляється від лінії південь—північ на захід (відповідає азимуту 330°). Отже, розкоп та квадрати

мають північний, південний, західний та східний кути, і північно-західну, північно-східну, південно-східну та південно-західну сторони. Попри це у польовій документації та публікаціях І.Г. Шовкопляс нерідко згадує «південну сторону» квадрату чи «західну стінку» розкопу, що уможлиблює різні варіанти трактування відповідних записів. Орієнтація квадратів у розкопах Радомишля II та Радомишль IV відповідала орієнтації квадратів розкопу Радомишля I. Єдиним поясненням цього може бути бажання автора розкопок у майбутньому поєднати ці розкопи між собою.

В межах розкопу квадрати позначалися послідовною нумерацією. Площа квадрату становила 4 м^2 ($2 \times 2 \text{ м}$). Розвідкові траншеї та шурфи на квадрати не розбивалися.

Підйомний матеріал збирався з усієї площі місцезнаходження разом і позначався у польовій документації та шифрах знахідок словом «поверхня».

Культурний шар розбирався лопатами методом вертикальної зачистки умовних горизонтів («штик», інше написання — «штих») потужністю приблизно 0,2 м. Глибина залягання крем'яних знахідок фіксувалася лише номером горизонту. Стоянка була досліджена максимум п'ятьма горизонтами. Отже, верхній горизонт мав номер «1», а нижній — «5». Але на деяких ділянках, переважно, в місцях скупчень кісток, розбирання культурного шару закінчувалося на третьому чи четвертому горизонтах. Після їх дослідження та зняття кісток здійснювалося контрольне прокопування. Таким чином, позначка «прокопка» не відповідає одній конкретній абсолютній глибині і може співвідноситися з горизонтом «4» або «5» залежно від локалізації відповідного квадрату.

Окремо слід наголосити на неможливості коректного співвіднесення знахідок з однаковим зазначенням глибини у «штиках», добутих у різні роки дослідження. Так, на площі розкопок 1959 р. верхні 15 см орного шару були видалені окремо через його значну рихлість внаслідок нещодавньої обробки наявних тут посівів кукурудзи міжрядним культиватором. Знахідки із цього розпушеного шару були об'єднані з підйомним матеріалом. Після цього, за

записами щоденника 1959 р., поверхня була вирівняна і почалося її прокопування лопатами по «штиках» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 6]. Відтак, глибина «штик 1» у 1959 р. могла відповідати приблизно глибині 0,1—0,3 м від сучасної денної поверхні, «штик 2» — 0,3—0,5 м і т.д., що на 10 см відрізняється в бік заглиблення від відповідних глибин 1957 р.

Аналіз польової документації та шифрів на знахідках 1957 р. свідчить, що просторова фіксація крем'яних виробів та каменів здійснювалася лише починаючи з другого «штика» і зводилася лише до зазначення номеру квадрату. Інколи знахідки бралися одразу з кількох квадратів, наприклад кв. 40—47, кв. 5, 18, 31, кв. 55, 56, 68, 69, 78, 79, що не дозволяє їх локалізувати навіть з точністю до 4 м². Всі знахідки верхнього горизонту — «штик 1» — бралися з усієї площі розкопу без зазначення квадрату [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 43]. Не зазначався квадрат і на знахідках із шифром «прокопка». Іноді в якості додаткової інформації наводилася прив'язка знахідки до певного структурного об'єкту, що фіксувалося номером скупчення кісток або словами «точок», «рівень кісток», «розчистка кісток» тощо.

Фіксація крем'яних матеріалів розкопок 1959 р. була ще більш спрощеною. Так, у польовому щоденнику зазначено: «После удаления третьего штыха производится тщательная зачистка раскопа для разбивки квадратной сетки» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 9]. Отже, знахідки із умовних горизонтів «1», «2» та «3», тобто, до глибини близько 0,7 м, бралися з усього розкопу площею 158 м² не по квадратах, а разом.

На відміну від кременів, фіксація фауністичних знахідок була більш ретельною. У місцях виявлення їх скупчень розкопування лопатами припинялося. Далі кістки розчищали дрібним інструментом — совками, ножами, щітками. Аби розчищені фауністичні знахідки не псувалися на відкритому повітрі, їх, за даними щоденника 1957 р., не знімаючи з місця, закріплювали клеєм БФ (полівінілбутираль фенолформальдегідний) [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 26]. На розчищену поверхню кістки тушшю наносили порядковий номер. Далі на міліметровому папері креслили план

скупчення у масштабі 1 : 10 із зазначенням на натуралістично виконаних зображеннях кісток їх порядкових номерів. У поодиноких випадках на план наносилися і окремі крем'яні вироби, знайдені поміж кісток. Проте, вони відмічалися лише позначкою «х» без конкретизації категорії та інвентарного номера. Після фотографування окремих кісток, їх груп та скупчень із різних ракурсів знахідки знімалися, очищалися від землі та вивчалися — визначалася видова належність тварини, частина скелету та, за можливості, її біологічний вік. Одержані дані та номер відповідного квадрату вносилися у польовий щоденник і опис фауністичних знахідок під номером, зазначеним на самій кістці. Якщо під знятою кісткою виявлялися інші кістки, процедура повторювалася.

Через надзвичайно поганий стан збереженості більшість кісток після вивчення були закопані просто на розкопі: знахідки 1957 р. — в геологічному шурфі № 1 на кв. 9, а 1959 р. — у ямі шурфу на кв. 94 [Шовкопляс, 1957—1959/12]. Як зазначено у щоденнику 1957 р., «взяты в Киев лишь некоторые, наиболее уцелевшие зубы мамонта» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 79]. Крім цього, за записами І.Г. Шовкопляса, із заповнення т. зв. «ями-комори» (скупчення кісток № 6, кв. 60—61) було взято великий моноліт-вирізку розміром 2 × 1 м для експозиції Житомирського краєзнавчого музею [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 82]. Доля цього моноліту невідома, оскільки зараз в названому музеї археологічна експозиція взагалі відсутня.

Глибина залягання більшості кісток не визначалася. Винятком стала частина фауністичних знахідок, що потрапили на умовні перетини (розрізи) комплексів № 1, 2, 6 та 7. На відповідних креслениках зафіксовано обриси верхньої поверхні скупчень та контури давньої денної поверхні, на якій ці кістки лежали. Отже, було пронівельовано найвищі точки лише тих кісток, які лежали на поверхні скупчень. При цьому за репер — «нульовий рівень» розкопу — було обрано, за записом щоденника 1957 р., верхній зріз межового стовпу, що знаходився на площі кв. 95 [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 74]. Спосіб нівелювання з польової документації встановити не вдалося. Але слід

зазначити відсутність в звіті будь-яких згадок про спеціальне топографічне обладнання, а також інструментальних топографічних планів. Про це свідчить і запис польового щоденника 1959 р.: «Произведена глазомерная (масштабная) съемка расположения пунктов “Рад I”, “Рад II”, “Рад III” та “Рад IV”» (Рис. 24) [Шовкопляс, 1965/10, с. 50]. Досить умовно, без деталізації, місцезнаходження були зазначені на карті північної околиці м. Радомишль (Рис. 25).

В процесі розкопок Радомишля I було складено 22 польові кресленики. Проте, крем'яні вироби, камені, структурні елементи стоянки («вогнища», «точки») на них не фіксувалися. Таким чином, єдиним джерелом інформації про планіграфічне та стратиграфічне розташування крем'яних виробів та каменів є шифри на відповідних знахідках та, подекуди, записи у польовій документації — щоденниках, інвентарних описах та т. зв. «блокнотах».

Шифр всіх кам'яних знахідок містить назву місцезнаходження (наприклад, «Рад I»), майже кожна знахідка мала окремий номер, під яким вона була позначена в інвентарному описі, що складався вже по закінченні розкопок. З усієї опрацьованої автором крем'яної колекції Радомишля I, що становить майже 12 тис. од., номерів не мають лише близько 400 знахідок.

2.4. Планіграфія фауністичних решток та проблема структури стоянки

За І.Г. Шовкоплясом, на пам'ятці Радомишль I були розкопані залишки шести невеликих наземних округлих і підовальних жител, місця яких маркували скупчення кісток мамонтів (Рис. 26) [Шовкопляс, 1971а, с. 17]. Верифікація такої реконструкції вимагає проведення детального аналізу складу та просторового розподілу всіх фауністичних решток, виявлених на стоянці.

2.4.1. Фауністичні рештки та їх планіграфія.

Як вже зазначалося, погана збереженість фауністичних матеріалів, за рідкісним винятком, не дозволила свого часу вивести їх з місця розкопок. Через це основним джерелом вивчення стали не самі кістки, а архівні дані — креслення, детальний опис фауністичної колекції, зроблений під час розкопок,

щоденники, звіти, а також публікації автора та учасників польових робіт. Відтак, значна роль у цьому дослідженні належить Н.Л. Корнієць яка описала фауністичну колекцію та детально опрацювала частину матеріалів [Корнієць, 1959; 1962; Корнієць, 1961].

2.4.1.1. Загальна характеристика фауністичних знахідок.

За описом Н.Л. Корнієць, на стоянці Радомишль I були представлені рештки мамонта (*Mammuthus primigenius*), коня (*Equus caballus*), північного оленя (*Rangifer tarandus*) та бізона (*Bison priscus*). При цьому кількісно кістки мамонта абсолютно домінують (99,3 %), а інших тварин представлені поодинокими екземплярами (Табл. 3).

На початку 2000-их рр. автор разом з палеозоологом С. Пеаном наново проаналізували всі доступні дані про склад та кількісні показники фауністичних матеріалів стоянки, а також відновили оригінальний план розміщення кісткових решток на її площі (Рис. 27).

Загальна кількість визначених решток (NISP) кісток мамонта, тобто сукупність всіх цілих кісток, їх фрагментів та уламків, як визначених щодо приналежності до певної частини скелету, так і не визначених, на стоянці Радомишль I становить 1139 од. (Табл. 6). Мінімальна кількість елементів (MNE), що об'єднує лише ті цілі та фрагментовані кістки, кожна з яких представляє один унікальний елемент скелету, складає 609 од. Виходячи з цього числа, та враховуючи пропорційність окремих частин скелету мамонта, відношення права—ліва сторона скелету, було підраховано мінімальну кількість індивідуумів (MNI) — мінімально можливу кількість особин тварин, рештки яких виявлено на стоянці. Оскільки найбільш масовою категорію представлених тут кісток є лопатки (78 од.), з яких як мінімум 39 од. відносяться до правої сторони скелету, саме це число і стало остаточною для визначення кількості особин мамонтів. Загальна кількість кісток черепа, що зазвичай використовується як основний показник при визначенні кількості індивідуумів, враховуючи поганий стан збереження, не може бути використана для таких підрахунків. Кількість у 39 особин, визначених за правими

лопатками, наближається до кількості нижніх щелеп (MNE та MNI = 37), а також показника MNI по зубах мамонта (31) зі всієї площі розкопу Радомишль І. Отже, цифру 39 можна вважати прийнятною для визначення кількості особин мамонтів, рештки яких були тут представлені [Кононенко, Пеан, 2005, 78—86; Кононенко та ін., 2006, 240—254].

Питання вікового складу детально вивчалось Н.Л. Корнієць. Індивідуальний вік визначався за зубами нижніх щелеп. За даними дослідниці, більшість кісток належить дорослим (але не старим) мамонтам. Ці дані були визначені за 37 цілими та фрагментованими нижніми щелепами (Табл. 4). Було встановлено, що переважали напівдорослі особини (20—29 років), зустрічається кілька старих індивідів (більше 30 років), новонароджені та дуже молоді мамонтенята (до двох років) відсутні [Корнієць, 1962, с. 125—127]. Такі дані, швидше за все, є показником штучного відбору.

2.4.1.2. Розподіл кісток мамонта на площі стоянки.

Аналіз локалізації фауністичних знахідок на площі стоянки полягає у встановленні представленості різних частин скелету як у кожному з семи скупченнях кісток, визначених І.Г. Шовкоплясом, так і за їх межами. При цьому для позначення кісток з площі між першим та другим скупченнями використано умовне скорочення «1/2», а для решти кісток, розсіяних по всій площі стоянки поза скупченнями — «out» (Табл. 6).

Серед представлених в списку [Шовкопляс, 1957—1959/12] 1139 решток мамонта є 136 трубчастих та 66 невизначених фрагментів кісток. Ці кістки не є інформативними і їх кількість не фігурує в подальших підрахунках.

2.4.1.2.1. Краніальні кістки (череп, зуби, бивні).

Зуби є найбільш масовою категорією фауністичних решток (31,2 %) серед усіх визначених кісток. Ця категорія представлена краще з кількох причин. По-перше — бивні та емаль зубів краще зберігається через свою природну міцність. По-друге, сама структура зубів мамонта сприяє їх фрагментації на окремі пластини, що й обумовлює їх численність. Зуби представлені на всій площі розкопу (Табл. 6) (Рис. 28). Це єдиний тип кісток представлений

переважно поза межами скупчень (63,4 %). У скупченнях № 2 та № 3 кількість решток зубів є більшою ніж в інших скупченнях.

Рештки нижніх щелеп поширені не рівномірно (Табл. 6) (Рис. 29). Найбільше їх на площі скупчення № 2. На площі скупчення № 1 — вдвічі менше. Досить значну кількість фрагментів нижніх щелеп виявлено поза межами скупчень. І вони відсутні взагалі на площі скупчень № 4 та № 7, а також на території «1/2».

Рештки бивнів зустрічаються по всій площі поселення (Табл. 6) (Рис. 30), але краще представлені в скупченні № 1 та на території «out». Показовою є кількість решток бивнів в скупченнях № 2 та № 6.

Найбільше решток черепів виявлено в частині «out», але значна їх кількість походить і зі скупчень № 1 та № 2 (Табл. 5, 6) (Рис. 31). Жодного цілого черепа чи його фрагмента не було виявлено на території скупчень № 4 та № 5.

Отже, краніальні кістки, головним чином, представлені в скупченні № 2 та на території «out», за винятком решток бивнів, яких найбільше виявлено у скупченні № 1.

Поширення решток черепів мамонта на площі розкопу було співставлено з розміщенням верхніх зубів мамонта, що могли залишитися від зруйнованих черепів. На квадратах № 28, 30, 42, 59, 73, 77, 78, зуби верхньої щелепи були зафіксовані попарно, що може свідчити про існування в цих місцях зруйнованих черепів (Рис. 36). На противагу поширенню решток черепів мамонта, представлених в межах скупчень № 1, 2 та 6, пари зубів верхньої щелепи фіксуються в районі скупчень № 3, 4 та 5. Здебільшого ж (16 од.), рештки зубів верхніх щелеп фіксувалися поза межами скупчень. Співставлення планів поширення решток черепів та решток зубів верхньої щелепи не засвідчило наявності будь-яких конструктивних елементів в межах скупчень чи поза ними.

2.4.1.2.2. Хребці та ребра.

Решток хребта виявлено дуже мало — лише 10 хребців на всій площі стоянки, що становить 0,9 % від загальної кількості NISP (Табл. 6) (Рис. 32). Ці

кістки представлені в скупченнях № 2, № 3, № 4 та території «out». Найбільше решток ребер виявлено в скупченні № 7 (21,5 % від загальної кількості NISP по ребрам) та «out» (Табл. 6) (Рис. 33). Взагалі вони відсутні в скупченні № 5. Враховуючи високий ступінь фрагментованості ребер та їх розміри, 79 виявлених уламки цих кісток можна сприймати лише як 7 повних ребер. Таким чином, рештки грудної частини скелету, які значною мірою походять з «out», загалом, представлені дуже слабо. Зовсім не було виявлено хребців хвоста. Описаний характер розподілу можна частково пояснити загальною поганою збереженістю кісток мамонта, виявлених на стоянці.

2.4.1.2.3. Пласкі кістки (тазові та лопатки).

Пласкі кістки зустрічаються по всій площі розкопу (Табл. 6) (Рис. 34). Рештки лопаток переважно присутні в скупченні № 1 (24,2 %) та «out» (18,9 %). Лопатки також добре представлені, в скупченнях № 2, № 6, № 5, № 7 та № 3 (послідовність від більшої до меншої частки). Найбільша кількість решток тазових походять з другого (27,3 %) та першого (21,2 %) скупчень. Досить значною є кількість уламків тазових у скупченнях № 5 та № 6, а також в «out». Отже, уламки лопаток та тазових переважають в скупченнях № 1, № 2 та «out». Це є цікавий приклад сортування плоских кісток у двох скупченнях: лопаток більше в скупченні № 1, а тазових — в № 2.

2.4.1.2.4. Трубочасті кістки.

Перейдемо до розгляду трубчастих (довгих) кісток кінцівок (Табл. 6) (Рис. 35). Плечових кісток на всій стоянці виявлено лише кілька штук. Поодинокі рештки ліктьових кісток також знайдено на всій площі розкопу, за винятком території «1/2». Рештки променевих відсутні на площі «1/2» та в скупченні № 4. Кістки стопи передніх кінцівок взагалі не виявлені на пам'ятці. Стегнові є найбільш масово представленими серед кісток кінцівок (6,2 % від NISP). Ця категорія кісток, здебільшого, виявлена в скупченні № 1 (30,6 %) та в «out» (21,0 %). Вони взагалі відсутні в скупченні № 7. Великі голінкові кістки здебільшого представлені на території «out» — 40,7 %, та повністю відсутні в скупченні № 4 та на території «1/2». З першого скупчення походить єдина

виявлена мала голінкова. Дві суглобні кістки походять зі скупчень № 2 та № 3. Єдина кістка стопи задніх кінцівок — тарсальна, або передплеснева — була виявлена в скупченні № 2. Рештки двох фаланг походять зі скупчення № 2 та «out». Як вже зазначалося, крім 155 визначених решток кісток кінцівок, на пам'ятці були виявлені 136 невизначених решток трубчастих. Найбільше таких кісток знайдено у скупченні № 2 та на площі «out».

Загальна кількість фрагментів трубчастих кісток (291 од.) є дещо більшою за кількість фрагментів плоских кісток (231 од.). Але кількість решток плоских кісток переважає кількість трубчастих в окремих скупченнях, а саме, № 1, № 6 та № 7. Незначна різниця у кількості решток променевих та ліктьових може пояснюватися тим, що ці дві категорії кісток природно знаходилися в анатомічній зв'язці кінцівки. На противагу цьому, різниця між кількістю решток кісток великої голінкової та малої голінкової є разючою (27 до 1, відповідно). Це може свідчити або про різний характер накопичення, або, про те, що за своєю структурою мала голінкова є більш крихкою. І саме наявність в скупченні № 1 одного екземпляра великої голінкової і єдиного на поселенні екземпляра малої голінкової дає можливість припустити доставку частини задньої кінцівки в її цілісному стані. Водночас, кілька малих кісток кінцівок — одна суглобна, одна передплеснева та одна фаланга — представлені в скупченні № 2. Це може свідчити про утилізацію частини, принаймні, однієї задньої кінцівки в межах цих сусідніх скупчень. Також це може означати, що на площі скупчення № 2 простежується краща збереженість кісткового матеріалу.

2.4.1.2.5. Кістки тварин інших видів.

Поодинокі кістки представників інших видів виявлені лише в скупченнях № 2, № 3 та на території поза скупченнями (Табл. 3. Зокрема, було виявлено чотири кістки коня (0,35 %) — три таранні (*talus*) та метакарпальну; три кістки північного оленя (0,25 %) — два невеликі фрагменти рогів та одну передплесну, або п'яткову (*calcaneus*); одну кістку бізона (0,1 %) — променеву (*radius*). Перелік цих кісток, можливо, за винятком кістки кінцівки бізона, вказує на певну подібність та вибірковість. Всі вони невеликого розміру та «фігурні» за

формою. Вони не мали харчової цінності і могли бути принесені мешканцями стоянки лише через оригінальність своєї форми.

Знахідки окремих дрібних кісток коня та північного оленя у скупченні № 2 підтверджує висновок про кращу збереженість кісткового матеріалу на цій ділянці, зроблений за аналізом кісток мамонта.

2.4.1.3. Інтерпретація даних про склад та розподіл кісток.

Наведений аналіз кількісного складу решток основних частин скелета мамонта засвідчив кращу представленість краніальних кісток, плоских кісток та довгих кісток кінцівок, аніж хребта та малих кісток кінцівок. Привертає увагу майже повна відсутність анатомічних зв'язок кісток (анатомічних груп), а також кісток метаподії (кістки стопи) та хвоста.

Порівняння складу остеологічних решток мамонта на різних ділянках площі розкопу дозволяє стверджувати, наявність певного сортування кісток в межах окремих скупчень. Загалом близько 40 % кісткових решток, виявлених на площі розкопу Радомишль І, походять з території поза межами скупчень. Кількість кісткових решток зі скупчень № 1 та № 2 в сумі є більшою ніж з решти п'яти скупчень взятих разом.

Результати проведеного дослідження уможливають критично розглянути кілька гіпотетичних варіантів інтерпретації природи накопичення кісткового матеріалу стоянки Радомишль І.

1. Стоянка була місцем забою та розчленування тварин. Тоді б тут були представлені всі частини туші, отже, мали б бути наявні цілі анатомічні групи (група хребців, зв'язки кінцівок — ліктьова + променева, велика голінкова + мала голінкова та ін.). Але в Радомишлі І майже не зафіксовано анатомічних груп скелету.

2. Площа стоянки Радомишль І була місцем накопичення сухих (без м'яких тканин) кісток мамонта, принесених з місць їх акумуляції. В такому випадку сюди мали б транспортуватися переважно великі кістки — краніальні, плоскі, та трубчасті кінцівок. Така картина найбільше відповідає даним фауністичного складу.

3. Радомишль I був короткочасовим табором, де палеолітичні мисливці споживали м'ясо мамонта, принесене з інших місць. Тоді тут простежувалися б рештки від найбільш цінних з харчової точки зору частин тварин. Зокрема, у складі свіжих кінцівок у табір мали б бути доставлені кістки метаподі. Але у матеріалах вони представлені лише трьома знахідками. Отже, і ця гіпотеза не підтверджується.

Таким чином, вивчення відомостей про склад фауни Радомишля I свідчить, що площа стоянки використовувалася як місце накопичення відсортованих кісток мамонта, здебільшого, принесених з місць їх природної акумуляції. Метою такого накопичення могло бути створення запасу сировини для виготовлення кістяних знарядь, будівельного матеріалу чи палива, необхідних в умовах безлісних перигляціальних ландшафтів.

2.4.2. Структурні елементи стоянки та їх інтерпретація.

В процесі польових робіт в межах розкопу Радомишля I І.Г. Шовкопляс виділив сім концентрацій кісток мамонта, названих ним «скупченнями». Одне з них він інтерпретував як яму-сховище, а у решті бачив залишки жител. З часом, в центрі поселення ним були виділені місце обробки кременю [Шовкопляс, 1964, с. 95] та вогнище [Шовкопляс, 1971а, с. 17]. Як характер, так і інтерпретація кожного з цих об'єктів потребують уважного розгляду.

2.4.2.1. Скупчення № 1, 2, 3, 4, 5 та 7 — «житла» та «споруди»?

Інтерпретація перерахованих скупчень як решток наземних жител була зроблена в процесі розкопок, повторена у статтях 1964 та 1965 рр. та остаточно закріплена при обґрунтуванні виділення ГПК початку верхнього палеоліту. Як вже зазначалося, це викликало критику ряду дослідників (див. розділ 1.3.4). Сумніву були піддані, в одному випадку, кількість жител (В.Я. Сергін), в інших — сама інтерпретація скупчень як решток жител (І.Г. Підоплічко, О. Соффер, М.В. Анікович, Ф. Джинджан).

Перевірка такої інтерпретації вимагає визначення специфіки складу кожного зі скупчень з метою пошуку закономірностей, що б вказували на існування повторюваних конструкцій, за якими стоїть певний архітектурний

задум. Тому перед автором постало завдання проаналізувати склад фауністичних знахідок окремо для кожного скупчення.

Першим кроком на шляху розв'язання цього завдання стало відновлення оригінального плану розміщення кісткових решток на площі розкопу Радомишля I (Рис. 27). Це обумовлено тим, що в публікаціях І.Г. Шовкопляса [Шовкопляс, 1964, с. 91, рис. 3; 1965б, с. 109, рис. 3; 1971а, с. 18, рис. 1] на плані розкопу представлено лише кістки нижньої частини скупчень, які, на думку автора розкопок, утворювали основу можливих споруд. Саме по розміщенню цих решток визначалася форма та розміри «жител». Більш повний план розміщення кісток в межах скупчень уможливорює більш критично оцінити планіграфічну ситуацію. Інші структурні елементи — вогнище та яма, також не відмічалися на плані. Їх наявність чи відсутність можна встановити при детальному вивченні польових щоденників.

2.4.2.1.1. Скупчення кісток № 1.

До скупчення № 1 віднесено 150 визначених решток кісток (NISP) (Табл. 6). Зокрема, краніальні кістки — фрагменти черепа (8 од.), нижні щелепи (7 од.), фрагменти бивнів (19 од.) та зуби (9 од.); ребра (6 од.); пласкі кістки — лопатки (32 од.) та тазові (21 од.); трубчасті кістки — плечові (6 од.), ліктьові (5 од.), променеві (3 од.), стегнові (19 од.), по одній великій та малій голінковій; 8 трубчатих кісток, без детального визначення. Варто зазначити, що для цього скупчення відмічена найбільша кількість визначених решток бивнів, лопаток та стегнових в межах скупчень.

На плані розміщення кісток не прослідковується будь-якої послідовної системи чи архітектурного задуму. Так, фрагменти черепа розміщені лише в південній частині скупчення (Рис. 31). Тут же, на південному краю, зафіксовані і ребра (Рис. 33). Нижні щелепи, фрагменти бивнів та зуби розміщені хаотично по всій площі скупчення (Рис. 28—30). Пласкі кістки та трубчасті кістки також розміщені безсистемно (Рис. 34; 35).

2.4.2.1.2. Скупчення кісток № 2.

До скупчення № 2 віднесено 164 визначених решток кісток (NISP)

(Табл. 6), а саме, краніальні кістки — фрагменти черепа (9 од.), нижні щелепи (15 од.), фрагменти бивнів (9 од.) та зуби (24 од.); хребці (3 од.) та ребра (10 од.); пласкі кістки — лопатки (17 од.) та тазові (27 од.); трубчасті кістки — плечові (7 од.), ліктьові (3 од.), променеві (6 од.), стегнові (7 од.), одна велика голінкова; по одній кістці суглобна, передплеснова та фаланга; 21 трубчаста кістка, без детального визначення. Отже, друге скупчення характеризується найбільшою кількістю визначених решток окремих краніальних (нижні щелепи, зуби), тазових та променевих кісток.

На плані тут також не простежено суттєвих архітектурних елементів чи показової системи розміщенні кісток. Так, фрагменти черепа розміщені лише в північній частині цього скупчення (Рис. 31). Фрагменти бивнів приурочені до північно-східної частини скупчення (Рис. 30). Нижні щелепи розміщені хаотично по всій площі скупчення (Рис. 29).

Для пласких та трубчастих кісток також не простежено системи розміщення (Рис. 34; 35). Слід наголосити, що це суперечить записам автора розкопок у щоденнику 1957 р. про розташування довгих кісток кінцівок мамонта переважно по краю скупчення і їх спрямованість одним зі своїх кінців до його середини [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 37], та про локалізацію лопаток і тазових всередині скупчення [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 38].

Єдине, що привертає увагу в межах скупчення № 2, це розміщення, здебільшого, по його периметру дрібних кісток: зубів, (Рис. 28), хребців, фрагментів ребер, суглобної, дрібних кісток стопи мамонта, таранної кістки коня, а також фрагментів рогу північного оленя які всі разом утворюють майже рівне коло.

Якщо два скупчення — № 1 та № 2, розглядати як одне ціле, можна побачити певну закономірність в розміщенні тут черепів мамонта. Вони розташовані у ряд по прямій лінії в напрямку захід—схід, в межах смуги шириною приблизно 2 м на кв. 19, 20, 34, 35 та 49 (Рис. 31).

2.4.2.1.3. Скупчення кісток № 3.

Скупчення № 3 включає 83 визначених решток кісток (NISP) (Табл. 6).

Серед них, краніальні кістки — фрагменти черепа (6 од.), нижні щелепи (2 од.), фрагменти бивнів (3 од.) та зуби (21 од.); хребці (4 од.) та ребра (5 од.); пласкі кістки — лопатки (9 од.) та тазові (5 од.); трубчасті кістки кінцівок — стегнові (8 од.), великі голінкові (5 од.), по одній плечовій, ліктьовій, променевій кістці; одна суглобна; 9 трубчатих кісток, без детального визначення. Для цього скупчення зафіксовано значну кількість великих голінкових. Тут є і один з нечастих випадків знаходження кісток в анатомічній зв'язці — чотири хребці на кв. 29 (Рис. 32) [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 49].

Кістки скупчення № 3 розміщені здебільшого по колу, що дійсно може нагадувати конструкцію житла. Але конкретної системи в розміщенні окремих категорій кісток не простежується, в основі немає опорних елементів — черепів. Також слід пам'ятати, що південно-західна та східна частини цього скупчення були зруйновані двома траншеями-кагатами ще до початку розкопок (Рис. 8; 17).

2.4.2.1.4. Скупчення кісток № 4.

До скупчення № 4 віднесено лише 47 визначених решток кісток (NISP) (Табл. 6). Зокрема, краніальні — один фрагмент бивня та зуби (14 од.); один хребець та ребра (9 од.); пласкі кістки — лопатки (5 од.) та тазові (2 од.); трубчасті кістки — стегнові (3 од.), по одній плечовій та ліктьовій; 10 трубчастих кісток, без детального визначення. Це скупчення не демонструє виразних особливостей в розподілі кісток окремих категорій. Водночас можна погодитись із записами І.Г. Шовкопляса за 1957 р., що довгі кістки радіально спрямовані відносно центру скупчення (Рис. 35) [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 53]. Ще одна особливість — значна кількість фрагментів ребер, до того ж, зосереджених лише в одній, південній, частині скупчення (Рис. 33).

2.4.2.1.5. Скупчення кісток № 5.

Скупчення № 5 включає 78 визначених решток кісток (NISP) (Табл. 6). Серед них, нижні щелепи (5 од.), фрагменти бивнів (2 од.) та зуби (16 од.); пласкі кістки — лопатки (13 од.) та тазові (13 од.); трубчасті кістки — плечові (5 од.), по одній ліктьовій та променевій, стегнові (7 од.), великі голінкові

(5 од.); 9 трубчастих кісток, без детального визначення. Серед кісток п'ятого скупчення виявлено значну кількість великих голінкових.

На плані розташування кісток архітектурні особливості не простежено. Лише трубчасті кістки хаотично локалізуються по краях цього скупчення (Рис. 35).

2.4.2.1.6. Скупчення кісток № 7.

До скупчення № 7 віднесено 57 визначених решток кісток (NISP) (Табл. 6). Серед них є краніальні кістки — фрагменти черепа (3 од.), фрагменти бивнів (2 од.) та зуби (6 од.); багато фрагментів ребер (17 од.); пласкі кістки — лопатки (11 од.) та тазові (4 од.); трубчасті кістки — по одному екземпляру плечової, ліктьової, променевої та великої голінкової; 8 трубчастих кісток, без детального визначення.

Для сьомого скупчення показовою є значна кількість ребер — як цілих так і їх фрагментів. Майже всі вони зконцентровані в західній частині скупчення (Рис. 33). В зв'язку з цим не можна погодитися із зауваженням І.Г. Шовкопляса, зробленим на сторінках щоденника за 1959 р., що «В центральной части скопления находилось целое сплетение из значительного числа длинных главным образом целых ребер мамонта, находившихся в свое время вероятнее всего на самой верхней части конусовидной кровли древней постройки» [Шовкоплас, 1957—1959/12, с. 17]. Схоже, що ці ребра є просто харчовими рештками.

2.4.2.1.7. Інтерпретація комплексів № 1, 2, 3, 4, 5 та 7.

Проведеним дослідженням встановлено, що в публікаціях І.Г. Шовкопляса [Шовкоплас, 1964, с. 91; Шовкоплас, 1971а, с. 18] на плані Радомишля I представлено лише кістки нижньої частини скупчень, які, на думку автора розкопок, знаходилися в основі можливих споруд. Саме по розміщенню цих решток визначалася форма та розміри так званих «жител». Створення повного плану розміщення всіх, а не суб'єктивно обраних в межах скупчень, кісток дозволяє спростувати більшість аргументів І.Г. Шовкопляса, якими він підтверджував їх інтерпретацію як «жител» та «споруд».

Аналіз розташування черепів мамонта на розкопаній площі пам'ятки свідчить, що вони не розміщуються по колу як опорні елементи житлової конструкції, що є характерним для інших пам'яток з житлами із кісток (Межиріч, Мізин, Добранічівка). Також зауважено непропорційність поширення решток черепів та їх фрагментів в межах окремих скупчень (Табл. 6). Співставлення планів поширення решток черепів та пар зубів верхньої щелепи також не демонструє наявності будь-яких конструктивних елементів в межах скупчень чи поза ними. Характерні для споруд особливості розташування не спостережено і в планіграфії трубчастих та пласких кісток (Рис. 34; 35).

Отже, у локалізації кісткових решток мамонтів на стоянці Радомишль I не засвідчено існування певного архітектурного задуму. Не зафіксовано ні впорядкованого розміщення кісток, ні їх попередньої обробки, що вважається одним із критеріїв визначення житлового характеру скупчень кісток [Гладких, 1991, с. 18]. Відтак, інтерпретація скупчень кісток № 1, 2, 3, 4, 5, 7 як «жител» та «господарчих споруд» не справдилася. Цей висновок підтверджується накресленими під час розкопок розрізами скупчень кісток № 1, 2 та 7, на яких відсутні т. зв. «житлові западини» (Рис. 38; 39—41).

Планіграфія поширення фауністичних решток дозволяє розглядати виділені І.Г. Шовкоплясом скупчення кісток № 1, 2, 6 та територію «1/2» як частини одного великого комплексу, утвореного 417 остеологічними знахідками. Інший великий комплекс утворюють 203 фауністичні знахідки скупчень кісток № 3, 4 та 5. Скупчення кісток № 7 розміщене окремо і є самостійним. Важливу інформацію для інтерпретації трьох окреслених комплексів як складових частин структури стоянки Радомишль I надає їх співставлення з планом розташування різних категорій кам'яних виробів, кісток зі слідами обробки, концентрацій крем'яних артефактів (див. пункт 3.4.6.).

2.4.2.2. Скупчення кісток № 6 — «яма-комора»?

У комплекс № 6 І.Г. Шовкоплас виділив скупчення кісток мамонта, розташоване в межах кв. 60, 61, 73 та 74. Ці квадрати припадають на дорогу. В

їх межах, за записом щоденника 1957 р., принаймні, верхні умовні горизонти розбиралися ломами [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 47]. За описом автора розкопок, від комплексу № 1, що сусідить із ним з півдня, комплекс № 6 відокремлюється смугою шириною 0,5 м практично позбавленою кісток [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 70—71].

На момент розкопок І.Г. Шовкопляс не міг остаточно визначити, що саме являє собою скупчення № 6 [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 71].

2.4.2.2.1. Розміри скупчення кісток № 6.

Найбільш дискусійним є питання метричних параметрів скупчення кісток № 6. Так, на плані у польовому звіті (креслення № 18) та за щоденником 1957 р. його верхня частина, окреслена скупченням кісток мамонта на давній денній поверхні, має форму наближену до кола діаметром 3 м (Рис. 27) [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 70]. Приблизно такі ж розміри зафіксовано на низці фотографій та кресленнях двох перпендикулярних одне до одного перетинів комплексу (Рис. 38). Для цього скупчення відомо лише розрізи до розчистки кісток (креслення № 18, 19), тобто, його верхньої частини (Рис. 42) [Шовкопляс, 1957—1959/12].

Складніше визначити розміри та конфігурацію нижньої, заглибленої, частини комплексу № 6 — власне «ями». Вона не була нанесена ані на план, ані на розрізи. Не зафіксована вона і на фотографіях. Можливо, це пов'язано із тим, що, за щоденником 1957 р., саме з неї було вирізано моноліт культурних відкладів розміром 2×1 м [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 82]. При цьому неназваний третій параметр моноліту — його висота — візуально була оцінена у приблизно 0,2 м. Застосовувана у 1950-их рр. методика вирізання моноліту передбачає повне руйнування і оточуючих ділянок культурного шару [Ернст, 1928; Миллер, 1934, с. 205—206; Авдусин, 1959, с. 236—238], у конкретному випадку — стінок «ями». Відтак, єдиним джерелом інформації про розміри заглиблення на місці комплексу № 6 є згадки у польових щоденниках.

Ще розкриваючи верхню частину комплексу № 6 автор розкопок на сторінках щоденника 1957 р. пише, що кістки знаходяться у неглибокій

лінзоподібній западині [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 61]. Підстава для такого припущення стає зрозумілою після появи запису, що у центрі комплексу рівень залягання кісток понижується: «центральна часть скопления имеет западину, отвечающую, вероятно, углублению в линзовидной западине» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 71]. Зроблене припущення підтвердилося після зняття кісток: «Комплекс VI оказался неглубокой (около 40 см) ямой, заполненной крупными костями мамонта». Остання цитата наведена за щоденником з особистого архіву І.Г. Шовкопляса (Рис. 43). В щоденнику за 1957 р. відповідне місце спочатку відтворене з оригіналу дослівно, але згодом написане чорною тушшю (як і весь щоденник) число «40» було переправлено синім чорнилом на «80» (Рис. 44) [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 82]. Як з'ясувалося, це була не остання корекція початкових даних щодо глибини. Так, у написаному в 1964 р. тексті польового звіту та всіх публікаціях І.Г. Шовкопляс зазначає такі параметри комплексу № 6: діаметр — біля 2 м, глибина — 1 м [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 12; Шовкопляс, 1965б, с. 111; 1971, с. 17; Шевченко, Шовкопляс, 1982, с. 8]. Слідом за ним саме ці, нічим не підтверджені, параметри повторили інші дослідники [Soffer, 1985, р. 123; Гаврилов, 2016, с. 87].

Отже, на шляху від польових спостережень до публікації матеріалів співвідношення діаметру скупчення кісток до глибини заглиблення під ними змінилися з пропорції $7,5 \times 1$ на пропорцію 2×1 . Іншими словами, діаметр скупчення зменшився на 33,3 %, а глибина заглиблення зросла на 250 %. Оскільки ці зміни не були жодним чином обґрунтовані, у подальшій роботі параметри скупчення кісток № 6 визначаються за первинними відомостями з польового щоденника — діаметр біля 3 м за максимальної глибини 0,4 м.

2.4.2.2.2. Знахідки скупчення кісток № 6.

До скупчення № 6 віднесено 78 визначених решток кісток (NISP) (Табл. 6). Це краніальні кістки — фрагменти черепа (4 од.), одна нижня щелепа, цілі бивні та їх фрагменти (8 од.), зуби (11 од.); три ребра; пласкі кістки — лопатки (14 од.) та тазові (12 од.); трубчасті кістки — плечова (3 од.), одна ліктьова, променеві (2 од.), стегнові (4 од.), одна велика голінкова; 4 трубчасті

кістки, без детального визначення. Кістки цього скупчення розміщені хаотично.

Поруч з необробленими кістками у комплексі № 6 було знайдено бивні зі слідами обробки (Рис. 37). У щоденнику за 1957 р. сказано, що «Один из четырех бивней в этом скоплении (882) имеет следы искусственного расщепления». Він знаходиться на кв. 61 [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 71—72]. Пізніше, у тексті звіту та публікаціях, характер обробки та локалізацію знахідки конкретизовано: «особливо широкий паз-наріз виявлено на дуже великому бивні мамонта (довжиною понад 1 м), що посідав центральне положення у ямі-сховищі» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 12]. Зі слів тексту звіту випливає, що крім згаданого бивня обробка та/або сліди використання були зафіксовані і на інших кістках скупчення № 6: «отдельные кости, в частности бивни, имели на своей поверхности следы работы в виде нарезок и палочек» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 12]. У множині оброблені кістки згадуються у статті 1958 р.: «на окремих кістках у ямі-сховищі були сліди використання їх людиною — бивні були розщеплені для одержання пластинок-заготовок для виробів» [Шовкопляс, 1958в, с. 29]. У публікації 1964 р. чітко сказано: «Окремі кістки в ямі-сховищі мали на поверхні сліди роботи кремінним знаряддям, а один з великих бивнів — глибоку виїмку-надріз по всій його довжині» [Шовкопляс, 1964, с. 95]. Аналогічні відомості наведені і у низці наступних публікацій [Шовкопляс, 1971а, с. 17; 2000, с. 135—139; Шевченко, Шовкопляс, 1982, с. 3].

У щоденниках за 1957 р. є плутанина і з описом нефавністичних знахідок зі скупчення № 6. І.Г. Шовкопляс описує їх так: «среди костей во время расчистки встречено очень много («очень немного» — за щоденником з особистого архіву — О.К.) расщепленных кремней — значительно меньше, чем при расчистке комплексов I и II. Но рядом со скоплением комплекса VI, на кв. 75, находилось много расщепленных кремней — заготовок и сырьевого материала» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 72—73]. Остаточна відповідь щодо цих протилежних даних буде дана після кількісного співставлення крем'яних знахідок на площі поширення шостого скупчення (див. пункт 3.4.2.), (Табл. 45).

Забігаючи наперед можна констатувати значну кількість кам'яних решток на цих квадратах. Виняток становлять кв. 73 та 74. Але це можна пояснити тим, що саме з них було вирізано моноліт з частиною культурного шару.

2.4.2.2.3. Інтерпретація скупчення кісток № 6.

Погляди автора розкопок щодо інтерпретації скупчення № 6 досить неоднозначні. Спочатку, на сторінках щоденника 1957 р. він пише, що за зовнішнім виглядом та характером заповнення воно нагадує значно глибші ями з кістками Мізіна, Гінців та Добранічівки [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 62], і припускає, що це запас матеріалу для спалення та інших господарчих потреб [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 71]. Але одразу після цього зазначає: «обращает на себя внимание большое число плоских костей в этом скоплении — лопаток и тазовых, расположенных (особенно крупные лопатки) радиально по отношению к центру скопления. Может-быть и это развал какой-то небольшой хозяйственной постройки (!!)» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 72]. Зрештою, по закінченні дослідження, він повертається до першої думки, але більш категорично: «Комплекс VI <...> является типичной хозяйственной ямой — запасом материала для различных хозяйственных и производственных потребностей» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 82].

Отже, припущення про те, що скупчення № 6 є господарчою ямою автор розкопок зробив щойно розкрив верхню частину кісток, з яких воно складається — 18 червня. При цьому жодних даних про наявність заглиблення у денній поверхні під ними він не мав, адже розчистка основи скупчення та ями-лінзи відбулася лише 26 червня. Відтак, незрозуміло, на якій підставі він сімома днями раніше зазначив, що у Мізині та на інших пам'ятках ями глибші. Схоже, що реальною підставою для припущення стали менший ніж у інших скупченнях Радомишля I діаметр скупчення кісток № 6 та його розташування майже впритул із комплексом № 1, вже інтерпретованим на той момент як житло.

Для перевірки цього припущення, слід порівняти основні характеристики скупчення № 6 Радомишля I та добре вивчених ям-сховищ інших

верхньопалеолітичних пам'яток.

На підставі даних про господарчі ями пам'яток костенківсько-авдіївської культури та середньодніпровського типу В.Я. Сергін наводить таку їх узагальнену характеристику: «Данные ямы имеют довольно сильно варьирующие очертания и наклон стен, поперечник их превышает 1 м, но нередко и 2 м, обычная глубина 0,5—1 м. В заполнении наиболее характерны крупные кости мамонта и их обломки. На костенковско-авдеевских поселениях крупные ямы располагаются по краю всего обжитого участка-площадки, на поселениях среднечереповского типа они окружают каждое жилище в отдельности» [Сергин, 1983, с. 24].

Розташування та характер заповнення ям на верхньопалеолітичних пам'ятках Середнього Подніпров'я В.Я. Сергін ілюструє даними Гінцівської стоянки. Наприклад, тут ями № 4 та № 5 розташовані за 1,5—2 м від житла. В обох крім кісток мамонта є значна кількість кісток інших тварин, прошарки зольно-вуглистого викиду, сотні кременів, десятки знарядь [Сергин, 1983, с. 24—26]. Їх виникнення, на думку дослідника, відбиває повторні дії по запасанню, збереженню та використанню м'яса, що свідчить про безперервне перебування людей на поселенні в холодний період року [Сергин, 1983; 1988, с. 13].

Отже, порівняння реальних параметрів та складу знахідок, з одного боку, комплексу № 6 стоянки Радомишль I, а іншого — ям-сховищ інших верхньопалеолітичних пам'яток, зокрема, Мізину, Добранічівки та Гінців, демонструє значні відмінності. Намаганням І.Г. Шовкопляса нівелювати їх можна пояснити факт виправлення ним глибини «ям» з «40 см» на «80 см» у польовій документації і до «1 м» у публікаціях. Те саме стосується і змін щодо її розмірів.

Встановлені за польовими записами глибина близько 0,4 м та діаметр близько 3 м скупчення кісток № 6, виявлення в ньому значної кількості кам'яних знахідок, оброблених бивнів, а в безпосередній близькості — бивнів зі слідами розщеплення та місця розколювання кременю, уможлиблюють

інтерпретувати його як господарчу ділянку — місце накопичення та обробки кісток мамонта.

2.4.2.3. «Точок» чи «точки»?

Наступний елемент — це «точок» (місце обробки кременю) в центрі поселенської структури [Шовкопляс, 1964, с. 91, рис. 3]. На окремих квадратах розкопу незалежно від місць розташування кісткових решток дійсно простежувалася більша кількість крем'яних знахідок. Так, за польовим щоденником 1957 р., сліди інтенсивного розколювання кременю були зафіксовані на кв. 33 у північній частині скупчення № 2: «крупное скопление расщепленных кремней-заготовок и сырьевого материала <...> находилось у северо-западного края комплекса II, на кв. 33» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 73]. Подібне скупчення згадується і для кв. 75 на південно-східній периферії скупчення № 6: «на кв. 75 собрано значительное число расщепленных кремней — заготовок и сырьевого материала в виде желваков и плиток кремня со следами начального использования. Возможно, здесь находилось место первоначальной обработки кремня» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 63]. Ще одне скупчення кременю зафіксоване на межі кв. 103 та 104, де знайдено «много расщепленных кремней, в том числе много нуклеусов. Вероятно здесь находилось место обработки кремня — «точок»» [Шовкопляс, 1957—1959/12] (Рис. 45).

У звіті за 1957—1959 рр. на рисунку № 2 («План размещения остатков жилищ и хозяйственных комплексов на площади стоянки») «точок/точки» взагалі не позначені [Шовкопляс, 1957—1959/12, рис. 2]. На плані в публікації 1964 р., «точок» розміщений у кв. 46 [Шовкопляс, 1964, с. 91, рис. 3], а 1965 р. — у кв. 45 [Шовкопляс, 1965б, с. 109, рис. 3]. Отже, порівняно зі згаданого у щоденнику 1957 р. кв. 33, його було пересунуто ближче до центру розкопу і подалі від кісток скупчення № 2. Саме таке, а не оригінальне, розташування «точка» краще ілюструє структуру господарчо-побутових комплексів початкової пори верхнього палеоліту [Шовкопляс, 1971а, с. 18, рис. 1].

Отже, очевидним є протиріччя між інформацією про три місця обробки

кременю, згаданих у польовому щоденнику І.Г. Шовкопляса, та одне — у його публікаціях. Привертає увагу і зміна локалізації єдиного «точка», позначеного на планах стоянки у різних статтях дослідника. Тому до розгляду просторового розподілу крем'яних решток на площі розкопу Радомишля І (див. пункт 3.4.2.), питання про кількість і розташування центрів кременеобробки залишається відкритим.

2.4.2.4. «Вогнища» чи «вогнище»?

Як вже зазначалося, на польові креслення Радомишля І вогнища, окремі вуглики та їх концентрації не наносилися. Але наявність кісткового вугілля неодноразово згадується у польових щоденниках І. Г. Шовкопляса. Їх ретельне вивчення дозволяє визначити місця відповідних знахідок.

В межах скупчення № 1, за записами щоденника 1957 р., окремі вуглики траплялися при розчистці кісток на неназваних квадратах на глибині штику «3» та «4» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 34]. Зазначається, що глибше, «под костями скопления в центральной части комплекса встречается довольно большое количество костных угольков, не составляющих, однако, сколько-нибудь заметного скопления. Возможно, они происходят из размытого очага, находившегося ранее в этой постройке» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 80].

В межах скупчення № 2 окремі кісткові вуглики траплялися при розчистці кісток у кв. 20, 33 та 34 на глибині штику «3» та «4» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 25]. Виявлені вони тут і на рівні давньої поверхні [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 81].

В межах скупчення № 4 вогнища не виявлено, хоча кісткові вуглики при розчистці зустрічалися досить часто [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 53].

Крім названих місць кісткове вугілля було виявлено у південно-східній частині розкопу де «встречаются отдельные костные угольки, не связанные с какими-либо комплексами» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 23]. Також у щоденнику зазначено, що під час розбирання культурного шару на всій площі розкопу 1957 р. досить часто зустрічаються кісткові вуглики, які не утворюють скупчень [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 77].

Таким чином, за даними польових щоденників, окремі кісткові вуглики були виявлені у різних місцях розкопаної частини пам'ятки на глибині штику «3» та «4», зокрема і під кістками комплексів № 1, 2, 4. Але лише у центральній частині комплексу № 1 їх кількість була оцінена І.Г. Шовкоплясом як «досить велика». Наявність вогнищ в межах відповідних комплексів та поза ними зазначається ним на рівні припущення. Відсутність чітко виражених ознак відповідних об'єктів автор розкопок пояснює їх повним руйнуванням під дією природних факторів.

Ці дані у дуже загальних рисах наведено і у одній з перших публікацій, присвячених пам'ятці: «на підлозі стародавніх жител та поблизу від них під завалами кісток зустрічалися дрібні обгорілі кістки та кістяне вугілля, що походять, напевно, із стародавніх жител» [Шовкопляс, 1958в, с. 29]. Але у іншій статті, виданій в тому ж році, вогнища у житлах не згадуються, натомість у ній йдеться про те, що на «незабудованому внутрішньому просторі» між розташованими по колу комплексами № 1—6 «в ряді пунктів зустрічалися невеликі скупчення кісткового вугілля, що походить, напевно, від зруйнованих вогнищ» [Шовкопляс, 1958а, с. 45].

Описаній у щоденниках та публікаціях 1958 р. картині розповсюдження вугілля не суперечать дві, надзвичайно короткі та загальні, згадки про нього у написаному в 1964 р. тексті польового звіту. У першій йдеться, що «под костями некоторых скоплений — на полу жилищ, находились костные угли — остатки разрушенных (размытых) очагов» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 11]. Очевидно, вона стосується знахідок у комплексах № 1, 2 та 4. У другій йдеться про «внутрішній простір» між комплексами, у якому «встречено также довольно значительное количество костных углей, происходивших, по-видимому, из разрушенных (размытых) очагов, существовавших в свое время вне жилищ» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 13]. Наголосимо, що у польових щоденниках відповідні квадрати як місце знахідки кісткового вугілля жодного разу прямо не називаються.

У статті 1964 р. І.Г. Шовкопляс згадує виявлення значної кількості

кісткового вугілля «напевно, від зруйнованого вогнища» під кістками скупчення № 1, та «обпалені кістки і особливо кісткове вугілля, які походили із зруйнованих вогнищ, що знаходилися поза житлами» на внутрішньому просторі стоянки [Шовкопляс, 1964, с. 93, 95—96]. Ці ж дані майже дослівно дослідник навів і у статті 1965 р. [Шовкопляс, 1965б, с. 110, 111]. Проте у виданій в тому ж році монографії «Мезинская стоянка» він уперше пише, що на вільному просторі між шістьма комплексами-«житлами» стоянки Радомишль І знаходилося лише одне вогнище [Шовкопляс 1965а, с. 271]. Ці відомості були конкретизовані у статті 1971 р. У ній поруч зі згадкою про кісткове вугілля «від дуже зруйнованих (розмитих) невеликих вогнищ всередині жител» йдеться про одне «досить велике вогнище», виявлене на просторі між спорудами, на місці якого було знайдено «багато кісткового вугілля» [Шовкопляс, 1971а, с. 17]. За наведеним у статті рисунком (Рис. 26), місце згаданого «великого вогнища» відповідає кв. 57, а воно саме має чітко окреслені контури, наближені до кола діаметром 1,5 м [Шовкопляс, 1971а, с. 18, рис. 1]. Зауважимо, що згаданий квадрат ніколи не згадувався у відповідному контексті у записах щоденника, а на польових кресленнях на ньому нанесено лише 12 кісток, переважно, фрагментів зубів. При цьому по лінії квадратів кв. 57—61 проходила уторована та затверділа від літньої спеки польова дорога, яку доводилось розбирати за допомогою лому (детальніше див. пункт 2.3.2), що дозволяє ставити під сумнів як добру збереженість ймовірних об'єктів на цій площі, так і ретельність їх розчистки та фіксації під час розкопок. Згадка про одне вогнище поза межами жител трапляється у всіх наступних публікаціях І. Г. Шовкопляса, де згадується Радомишль І [Шовкопляс, 2000].

Інші дослідники у своїх роботах, як правило, згадують наявність у Радомишлі І одного [Кухарчук, 2002, с. 8; Нужний, 2015, с. 68] чи багатьох вогнищ у просторі між скупченнями кісток чи під деякими з них [Soffer, 1985, р. 122]. Вибір тої чи іншої версії опису вогнищ у їх роботах, напевно, залежав від використаних ними публікацій І. Г. Шовкопляса.

Для відповіді на питання, чому дослідник пам'ятки обійшов увагою

питання наявності, розміру та чіткої локалізації вогнищ, слід розглянути його тогочасні погляди щодо інтерпретації цих об'єктів. Найкраще вони проявилися при вивченні Мізинської стоянки, розкопки, інтерпретацію та публікацію якої І.Г. Шовкопляс проводив одночасно з роботою над Радомишлем І.

Так у своїй фундаментальній монографії він пише, що вуглики є постійною складовою частиною культурного шару Мізина, суцільно поширеного у всій центральній частині пам'ятки [Шовкопляс, 1965а, с. 34, 35]. Їх підвищену концентрацію без чітко означених меж він пов'язував, передусім, з місцями т. зв. «виробничих центрів», де кісткові вуглики і попіл іноді «утворювали навіть тонкі прошарки, можливо являючись залишками невеликих короткотривалих вогнищ, що розводилися для виробничих потреб» [Шовкопляс, 1965а, с. 37]. При цьому він наголошував, що «несмотря на наличие костных угольков и даже золы, такие скопления (дрібних знахідок, переважно, крем'яних виробів — О.К.) были не очагами, а местами обработки кремня и кости» [Шовкопляс, 1965а, с. 65]. Привертає увагу, що навіть кісткові вуглики, наявні серед кісток розвалу житла № 1 Мізина, дослідник розглядав як перевідкладені з площі такого виробничого центру, а не пов'язував з вогнищем всередині житла [Шовкопляс, 1965а, с. 40].

На відміну від слідів горіння на виробничих центрах, власне «вогнища» Мізина І.Г. Шовкопляс чітко локалізував на плані, визначав їх розміри та конструктивні особливості. Зокрема він виділив шість «внутрішніх» вогнищ, виявлених на площі жител № 1, № 3 та № 5 (інтерпретація останнього як житла була поставлена під сумнів В.Я. Сергіним), та 11 «зовнішніх» — за їх межами [Шовкопляс, 1965а, с. 34, рис. 15, с. 35—92]. Внутрішні вогнища у роботі представлені як невеликі чітко окреслені округлі скупчення вугликів неозначеної потужності, розташовані безпосередньо на давній підлозі. В трьох випадках (ГПК 1) їх діаметр вказано як «приблизно 0,7 м», в одному випадку (ГПК 5) — приблизно 1 м [Шовкопляс, 1965а, с. 52, 68—69, 74]. За наведеним планом, діаметр двох внутрішніх вогнищ ГПК 3 також не перевищував 1 м [Шовкопляс, 1965а, с. 66, рис. 31].

Із одинадцяти описаних в монографії зовнішніх вогнищ Мізина дев'ять пов'язані з лінзоподібними заглибленнями, центральні частини яких сягали глибини від 0,12 до 0,5 м. На їх дні та стінках зберігся шар дрібних кісткових вугликів потужністю 3—5 см, максимально — до 10 см. Форма заглиблень — підокругла чи овальна. Максимальний зафіксований розмір — 3×2 м при глибині 0,4 м (ГПК 1, вогнище № 4), мінімальний — діаметр 1 м при глибині 0,3 м (ГПК 2) та 0,4 м (ГПК 4) [Шовкопляс, 1965а, с. 58—59, 68—70, 74]. Знаменно, що обидва названі найменші вогнища супроводжували кістки мамонта, вертикально вкопані на двох протилежних кінцях. Вони були інтерпретовані як залишки конструкції для тримання рожна [Шовкопляс, 1965а, с. 63], що додатково підтверджує вірність трактування цих об'єктів як стаціонарних вогнищ для приготування їжі. Аналогічний розмір — приблизно 1 м у діаметрі — мали і обидва незаглиблені зовнішні вогнища (ГПК 5 та периферія, кв. 100). Перше з них мало вигляд шару попелу та вугілля товщиною 2—2,5 см. Відсутність у них лінз дослідник пов'язав з їх короткотривалістю [Шовкопляс, 1965а, с. 74, 79]. Між тим найбільші за розміром та глибиною «вогнища» ГПК 1 були влаштовані у напівзаплилих господарчих ямах [Шовкопляс, 1965а, с. 83—84], що дозволило пізніше трактувати їх не як місце власне розпалення вогню, а як вугільно-попеловий викид з інших, можливо, «внутрішніх» вогнищ [Сергин, 1983, с. 28].

Отже, у Мізині попіл та кісткові вуглики є постійним елементом «звичного» культурного шару центральної частини поселення, а їх концентрації пов'язані з: а) короткотерміновими багаттями без чітких обрисів для виробничих потреб в межах «виробничих центрів»; б) чітко окресленими підокруглими короткотривалими незаглибленими вогнищами діаметром не більше 1 м як всередині жител, так і поза ними; в) чітко окресленими підокруглими тривалими зовнішніми вогнищами такого ж розміру у лінзоподібних заглибленнях зі спеціальними конструкціями із вкопаних кісток; г) чітко окресленими овальними в плані та лінзоподібними в перетині скупченнями розмірами 2—3 м та глибиною до 0,5 м, влаштованими на місці

заповнених кістками господарчих ям (можливо, є частинами їх сміттевого заповнення).

Таким чином, первинні, одержані безпосередньо в полі, дані про «вогнища» стоянки Радомишль I зводяться до того, що обпалені кістки та окремі кісткові вуглики траплялися на різних глибинах на всій розкопаній площі як в межах деяких скупчень кісток (зокрема, комплекси № 1, 2, 4) так і поза ними. Жодних помітних концентрацій вони не утворювали. Застосовуючи критерії, розроблені при дослідженні Мізіна, ці знахідки І.Г. Шовкопляс мав би інтерпретувати як складову частину культурного шару, або як сліди короткотермінових багать, що існували в межах «виробничих центрів». Проте це не відповідало його твердженням про Радомишль I як пам'ятку з чіткою структурою, досліджену ним на всій площі. Відтак, вчений спочатку обтічно писав про існування як зовнішніх так і внутрішніх незаглиблених вогнищ, повністю зруйнованих в давнину, що дозволяло йому обходити увагою питання їх розміру та точного розташування. Перші відомості про одне чітко не локалізоване незаглиблене «вогнище» у центрі пам'ятки з'являються лише через шість років, а зазначення його форми, розмірів та розташування на плані — через 12 років після закінчення на ній робіт. При цьому зазначені вченим розміри останнього — приблизно 2 м, — не знаходять аналогів серед незаглиблених вогнищ Мізіна, діаметр яких не перевищує 1 м. До того ж жодні підстави для інтерпретації місць знахідок кісткового вугілля в розкопі Радомишля I як територій безпосереднього розведення вогню — наявність «прокалів» чи якихось конструкцій, що фіксувалися на інших палеолітичних пам'ятках, — дослідник так і не навів.

Остаточний висновок про наявність/відсутність, характер, кількість та локалізацію вогнищ в межах розкопу Радомишля I буде зроблено після аналізу просторового розподілу обпалених кам'яних знахідок (див. пункт 3.4.4.).

Висновки.

Проведене автором обстеження району локалізації радомишльських

місцезнаходжень виявило наявність тут щонайменше п'яти пам'яток. Чотири з них розташовані на двох підвищеннях, а не чотирьох, як зазначав І.Г. Шовкопляс. Стоянки Радомишль I та II займають одне з них, Радомишль III та IV — інше. Місце розташування Радомишля I є найвищою точкою околиці. Це ділянка вододільного плато, утворена моренними відкладами, перекритими дерново-середньопідзолистими піщано-легкосуглинистими ґрунтами. Вона обмежена відвершками трьох обводнених балок, з яких одна впадає у р. Лутівочка, а дві — у р. Тетерев. Поруч з пам'яткою ще донедавна було діюче джерело води.

Результати проведеного шурфування та ретельне вивчення архівних матеріалів дозволили поточнити геологічний розріз, зроблений на пам'ятці в 1957 р. За відкоригованими даними, давню денну поверхню стоянки можна співвіднести із низами шару сірувато-жовтого суглинку, трактованого проф., д.г.н. Н.П. Герасименко як «причорноморсько-бузькі кліматоліти». У ньому на глибині не більше за 0,7 м залягали більшість кам'яних та фауністичних знахідок.

Культурний шар зазнав руйнування внаслідок щорічної оранки площі пам'ятки та розташування на ній сільськогосподарчих об'єктів, ґрунтової дороги та межової канами. Це обумовило поганий стан збереженості окремих категорій знахідок, що позначилося у звуженні джерельної бази дисертаційного дослідження.

Новий аналіз всіх доступних даних про склад та кількісні показники фауністичних матеріалів стоянки Радомишль I, проведений автором разом з палеозоологом С. Пеаном, засвідчив, що на пам'ятці було виявлено 1139 решток кісток щонайменше від 39 особин мамонтів, та 8 решток кісток від одного коня, одного бізона та одного оленя. За даними к.б.н. Н.Л. Корнієць, більшість кісток мамонта належить дорослим (але не старим) особинам. Серед решток тварин інших видів домінують дрібні кістки від частин туші, що не мали харчової цінності.

Вивчення кількісного складу решток основних частин скелета мамонта

засвідчило кращу представленість краніальних кісток, плоских кісток та довгих кісток кінцівок, аніж решток хребта та малих кісток кінцівок. Привертає увагу майже повна відсутність анатомічних зв'язок кісток (анатомічних груп), а також кісток метаподії (кістки стопи). Зовсім не було виявлено хребців хвоста. Такий склад остеологічних решток свідчить, що площа стоянки використовувалася як місце накопичення відсортованих, здебільшого, сухих (без м'яких тканин) кісток, принесених з місць їх природної акумуляції. Метою такого накопичення могло бути створення запасів для різноманітних господарчих потреб — використання як палива, будівельного матеріалу або сировини для виготовлення кістяних знарядь.

За І.Г. Шовкоплясом, шість скупчень кісток мамонта, виявлені на стоянці Радомишль І, є залишками шести невеликих наземних жител. Проведеним дослідженням встановлено, що в публікаціях І.Г. Шовкопляса на плані Радомишля І представлено лише кістки нижньої частини скупчень, які, на думку автора розкопок, знаходилися в основі можливих споруд. Створення повного плану розміщення всіх, а не суб'єктивно обраних в межах скупчень, кісток дозволило спростувати більшість аргументів І.Г. Шовкопляса, якими він підтверджував їх інтерпретацію як «жител» та «споруд». Аналіз розташування черепів мамонта на розкопаній площі пам'ятки засвідчив, що вони не розміщуються по колу як опорні елементи житлової конструкції, що є характерним для інших пам'яток з житлами із кісток. Отже, у локалізації кісткових решток мамонтів на стоянці Радомишль І не засвідчено існування певного архітектурного задуму. Не зафіксовано ні впорядкованого розміщення кісток, ні їх попередньої обробки.

Наведені І.Г. Шовкоплясом відомості про наявність в межах стоянки Радомишль І чітко окресленого вогнища та господарчої ями вивченням доступних джерел не підтвердилися. Встановлено, що обпалені кістки та окремі кісткові вуглики траплялися на різних глибинах на всій розкопаній площі як в межах деяких скупчень кісток (№ 1, 2, 4) так і поза ними. Жодних помітних концентрацій вони не утворювали. За критеріями, випрацьованими самим

І.Г. Шовкоплясом при дослідженні стоянки Мізин, ці знахідки Радомишля I можна інтерпретувати як складову частину культурного шару, або сліди короткотермінових багать, що існували в межах «виробничих центрів». Незначна глибина (0,4 м) та великі розміри (діаметр до 3 м) скупчення № 6, наявність в його межах та поруч бивнів зі слідами розщеплення дозволяють інтерпретувати це скупчення кісток як місце їх накопичення та обробки, а не господарчу яму.

РОЗДІЛ 3

ТЕХНІКО-ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КАМ'ЯНОЇ ІНДУСТРІЇ

Цей розділ присвячений техніко-типологічному аналізу крем'яної колекції Радомишля І. В окремих підрозділах розглядаються склад сировини комплексу, продукти первинного розколювання і окремо комплекс виробів зі вторинною обробкою та немодифіковані знаряддя. Також аналізується просторовий розподіл кам'яних артефактів різних категорій на площі розкопу стоянки.

3.1. Сировина

Основною сировиною кам'яної індустрії Радомишля І був кремінь. І.Г. Шовкопляс виділив два його різновиди:

1) темно-сірий (Рис. 46, 1) «в изломе светло-желтый, довольно прозрачный, покрыт белой патиной, в некоторых случаях с легким голубоватым оттенком» [Шовкопляс, 1957—1959/12, інв. опис, том № 4];

2) чорний плямистий (Рис. 46, 2) «в изломе почти черный, непрозрачный. Покрыт, в одном случае, серой патиной в более темные пятнышки, в другом случае — голубовато-синей патиной в более темные пятнышки. Очень похоже на Пушкаревский кремль „Пасека”» [Шовкопляс, 1957—1959/12, інв. опис, том № 4].

За даними І.Г. Шовкопляса, виходи кременю першого типу знаходяться відносно недалеко від стоянки — за 5 км південніше м. Радомишль. Він залягає у вигляді жовен і плиток у відкладах пісковика, з яких складений правий берег р. Тетерів [Шовкопляс, 1957—1959/12; 1964, с. 96; 1965б, с. 111]. Місце виходів другого типу кременю не встановлено.

Поодинокими є випадки використання інших типів кременю — плитчастого світлого в тонку темно-сіру смужку (далі — смугаста плитка); жовтого білого шерехатого (далі — білий шерехатий); жовтого різних відтінків червоного та жовтого кольорів (далі — кольоровий).

Абсолютна більшість крем'яних виробів має патину (майже 90 %), а також залишкованість — люстраж (майже 50 %). Напевно, це пояснюється як особливостями сировини, так і характером седиментів (суглинок чи супісок), в яких залягають знахідки, а також темпом їх перекриття верхніми нашаруваннями. І.Г. Шовкопляс пояснював патинізацію матеріалів Радомишля I тим, що «кремни залежали на небольшой глубине от современной поверхности и вследствие этого сплошь покрыты густой голубовато-белой и совсем белой патиной» [Шовкопляс, 1965а, с. 117].

Крім крем'яних виробів у колекції пам'ятки є необроблена крем'яна сировина у вигляді жовен, плиток, уламків. На стоянці спорадично трапляються також інші породи каменю (пісковик, кварц, кварцит, кварцито-пісковик, гнейс, граніт та ін.), представлені окремими конкреціями або їх уламками без слідів розколювання (більшість некрем'яної сировини визначено м.н.с. відділу геології Національного науково-природничого музею НАН України Є.В. Науменком).

3.2. Техніко-технологічна характеристика крем'яної колекції

Близькість виходів сировини позначилася на складі колекції. Наявні всі компоненти, що відображають процес розколювання сировини та виготовлення знарядь. Жовна, плитки, уламки сировини приносили і тестували безпосередньо на стоянці. Про це свідчить значна кількість вибракуваної сировини (понад 400 од.), зі слідами тестування на її поверхні. Більшість крем'яної сировини тріщинувата, пересохла, при розколюванні часто розтріщувалася на шматки, має внутрішні дефекти — пустоти, включення. Це обумовило наявність значної кількості нуклеоподібних уламків і відбилось у морфології нуклеусів. Зокрема, через згадані вади сировини її розколювання досить часто зупинялося на рівні тестування чи формування пренуклеусів. Якщо сировина була якісна, нуклеуси експлуатували максимально, внаслідок чого 30 % з них спрацьовано до розмірів менше 50 мм.

Кам'яна колекція стоянки Радомишль I (11908 од.) складається з

необробленої сировини (395 од.) і артефактів (11513 од.). Останні групуються в кілька блоків (Табл. 7, 9).

— Продукти первинного розколювання (8771 од. — 76,2 % від загальної кількості артефактів): пренуклеуси (47 од. — 0,4 %), нуклеуси (454 од. — 4,4 %), нуклеподібні уламки (166 од. — 1,5 %), авіважі (13 од. — 0,1 %), відщепи — (6128 од. — 53,2 %), пластинчасті заготовки (1963 од. — 17 %, з поміж яких пластин — 1785 од., пластинок — 171 од., мікропластин — 7 од.).

— Вироби зі вторинною обробкою — знаряддя праці (1800 од. — 15,6 %) та відходи їх виробництва — різцеві сколи (140 од. — 1,2 %).

— Відходи виробництва: фрагменти сколів та уламки (668 од. — 5,8 %), луски (119 од. — 1 %).

— Немодифіковані кам'яні знаряддя (15 од. — 0,1 %) — відбійники та розтирачи (кремінь та некрем'яні породи каменю).

3.2.1. Продукти первинного розколювання.

Найбільш інформативними щодо техніко-технологічних особливостей кам'яного комплексу стоянки є продукти первинного розколювання. До них відносяться пренуклеуси, нуклеуси, нуклеподібні уламки, сколи (відщепи і пластини), технічні сколи з нуклеусів, відходи виробництва.

Передусім, сколи стоянки Радомишль I за технічними критеріями було розділено на чотири групи (Табл. 9).

А. Технічні сколи, зняті в процесі формування робочої поверхні нуклеусу, його підправки та переоформлення — реберчасті відщепи та пластини, авіважі.

Б. Сколи, зняті з нуклеусів для використання їх як заготовок — відщепи, пластинчасті сколи.

В. Сколи, що були зняті в процесі виготовлення знарядь (вторинної обробки) — різцеві сколи.

Г. Фрагменти сколів, уламки, луски (Табл. 7, 9).

Розгляд продуктів первинного розколювання розпочнемо з визначення використаних у роботі метричних критеріїв поділу заготовок. Вони

поділяються на відщепи (співвідношення довжини до ширини є меншою за 2 до 1) та пластини (співвідношення довжини до ширини становить 2 до 1 і більше). Пластинчасті заготовки поділяються на пластини (ширина понад 12 мм), пластинки (ширина 7—12 мм) та мікропластини (ширина менше 7 мм) [Tixier, 1963, p. 38].

3.2.1.1. Нуклеоподібні вироби.

Характеристика нуклеусів, пренуклеусів і нуклеоподібних уламків складається з опису їх частин (площадки, робочі поверхні, низ нуклеуса, його тильна сторона, бокові поверхні та ін.) та взаємного розташування останніх. При визначенні груп і типів нуклеусів за основу взято класифікацію та термінологію крем'яних артефактів, розроблену В.М. Гладиліним [Гладилін, 1976, с. 36—48].

Спочатку встановлюється кількість площадок і кількість робочих поверхонь нуклеуса. Їх може бути по одній, дві, три, і більше. Взаємне розташування площадок і робочих поверхонь є основним критерієм при визначенні належності нуклеуса до типологічних груп, представлених в колекції Радомишль I (Табл. 10):

- 1 площадка та 1 робоча поверхня — нуклеуси *поздовжні* (Рис. 47, 1);
- 1 площадка та 2 протилежно розташовані робочі поверхні — *поздовжньо-двосторонні* (Рис. 47, 2);
- 2 протилежні площадки та 1 спільна робоча поверхня — *біпоздовжні* (Рис. 47, 3);
- 2 суміжні площадки та 1 спільна робоча поверхня — *ортогональні* (Рис. 47, 4);
- 2 протилежні площадки та 2 протилежні робочі поверхні — *біпоздовжньо-двосторонні* (Рис. 47, 5), *біпоздовжньо-альтернативні* (Рис. 47, 6);
- 2 протилежні площадки та 2 суміжні робочі поверхні — *біпоздовжньо-суміжні* (Рис. 47, 7);
- 2 суміжні площадки та 2 протилежні робочі поверхні — *ортогонально-*

двосторонні (Рис. 47, 8);

— 2 суміжні площадки та 2 суміжні робочі поверхні — *ортогонально-суміжні* (Рис. 47, 9), *перпендикулярні* (Рис. 47, 10), *перпендикулярно-зустрічні* (Рис. 47, 11), *перпендикулярно-послідовні* (Рис. 47, 12);

— 2 протилежні площадки та 3 суміжні робочі поверхні — *біпоздовжньо-суміжний+поздовжній* (?).

— 3 суміжні площадки та 1 спільна робоча поверхня — *підперехрестні* (Рис. 47, 13);

— 3 і більше площадок і 3 і більше робочих поверхонь — *багатоплощадкові* (в паралельній системі розколювання).

Наступним кроком є визначення типів нуклеусів за формою та об'ємом їх робочих поверхонь. В колекції Радомишля I виділено такі типи нуклеусів: овальний, підчотирикутний, підциліндричний, циліндричний, підпірамідальний, пірамідальний, торцевий, торцево-реберчастий, клиноподібний, підклиноподібний, кубоподібний, аморфний.

Далі подано основні технологічні ознаки нуклеуса — характер площадки, приплощадкової зони робочої поверхні, тильної та бічної сторін нуклеуса та його нижньої частини.

Площадки нуклеусів за своїм характером поділяються на такі різновиди: а) пласка; б) з грубими сколами підправки, фасетуванням, сколами підправки вздовж її краю, забита та ін.; в) пошкоджена через внутрішній брак сировини, тріщини, термічний вплив та ін.; г) природна (кірка, морозобійний вивал).

Приплощадкові зони робочої поверхні нуклеусів і сколів за своїм характером поділяються на вироби з рівним краєм, з «карнизом», зі слідами редукації (абразивна підправка, дрібні сколи та ін.).

За оформленням тильної та бічної сторін, а також нижньої частини нуклеуси характеризуються наявністю ребра, іншої робочої поверхні, нижньої площадки, сколів підправки, кірки, дефектів сировини та ін.

Для сукупності нуклеусів визначається морфологія використаних заготовок (жовно чи його фрагмент, сплюснене жовно, плитка, великі сколи та

ін.). Також вказується тип останніх знятих з нуклеуса сколів — відщепи, пластини, пластинки, дрібні сколи (менше 15 мм). Опосередковано про розміри цих сколів свідчать метричні параметри нуклеуса — його довжина, ширина, товщина (Рис. 48). Мають бути визначені причини завершення його експлуатації (остаточна спрацьованість, залом на робочій поверхні, брак сировини або внутрішні дефекти та ін.).

Пренуклеуси характеризуються за схожою, але дещо спрощеною схемою, оскільки вони були покинуті на стадії підготовки площадки або робочої поверхні.

Нуклеоподібні уламки — це, переважно, розбиті, розколоті нуклеуси чи пренуклеуси. Через фрагментованість можна лише приблизно визначити їх об'єм та напрямок розколювання, отже, встановити можливу приналежність до груп і типів.

3.2.1.2. Нуклеуси.

У колекції Радомишль I 454 артефакти визначено як нуклеуси (Табл. 11). Майже половина з них одноплощадкові (223 од., 49,6 %). Дві площадки мають 112 од. (24,2 %). Решта нуклеусів (119 од., 26,2 %) мають три та більше площадок.

Серед одноплощадкових наймасовішою групою є паралельні поздовжні — 219 од., що становить 48,7 % від загальної кількості нуклеусів (Табл. 12). Варто відмітити, що серед поздовжніх нуклеусів 53 од. (або 11,7 % від загальної кількості нуклеусів) мають укорочені пропорції робочої поверхні. З-поміж одноплощадкових поздовжніх нуклеусів виділено такі типи: овальний — 1 од., підчотирикутний — 1 од., підциліндричний — 97 од., циліндричний — 26 од., підпірамідальний — 4 од., пірамідальний — 7 од., торцевий — 42 од., торцево-реберчастий — 19 од., клиноподібний — 14 од., підклиноподібний — 8 од.

До одноплощадкових також належать і 4 поздовжньо-двосторонні нуклеуси — 1 підчотирикутний, 2 підциліндричних та 1 торцевий.

Серед двоплощадкових нуклеусів найбільше паралельних біпоздовжніх,

що характеризуються двома протилежними площадками. Таких нуклеусів 79 од. (17 % від загальної кількості нуклеусів). З них 11 мають укорочені пропорції робочої поверхні. Серед біпоздовжніх нуклеусів є власне біпоздовжні, біпоздовжньо-суміжні, біпоздовжньо-альтернативні та біпоздовжньо-суміжний+поздовжній (?). Біпоздовжніх нуклеусів 39 од., зокрема: підциліндричних — 20 од., циліндричних — 4 од., підпірамідальних — 1 од., торцевих — 10 од., торцево-реберчастих — 4 од. Всі біпоздовжньо-двосторонні нуклеуси віднесено до підциліндричного типу — 5 од. Біпоздовжньо-альтернативних нуклеусів 13 од., а саме, підциліндричних — 8 од. і торцевих — 5 од. Біпоздовжньо-суміжних нуклеусів 21 од. З них підциліндричних — 16 од., циліндричний — 1 од., торцевих — 4 од.. Ще 1 двоплощадковий нуклеус (0,2 %) має індивідуальну конфігурацію — біпоздовжньо-суміжний + поздовжній (Рис. 49), тобто, він має дві протилежні площадки і три суміжні робочі поверхні поперемінно-зустрічного сколювання.

Дещо більше двоплощадкових нуклеусів різних ортогональних комбінацій — 22 од. (4,8 % від загальної кількості нуклеусів). Серед них визначено ортогональні підциліндричні — 7 од., ортогонально-двосторонні — 9 од. (підциліндричні — 8 од., пірамідальні — 1 од.) та ортогонально-суміжні підциліндричні — 6 од.

Нечисленною є і група перпендикулярних нуклеусів (11 од., 2,4 % від загальної кількості нуклеусів). До неї зараховано перпендикулярні підциліндричні — 8 од., перпендикулярно-зустрічний підциліндричний — 1 од. і перпендикулярно-послідовні підциліндричні — 2 од.

Понад чверть нуклеусів (119 од.) мають три та більше площадок. З них лише 4 нуклеуси (0,9 % від загальної кількості нуклеусів) віднесені до групи підперехресних — 1 підчотирикутний, 1 підциліндричний і 2 аморфні. Інші нуклеуси, що мають три та більше площадок віднесено до групи багатоплощадкових (115 од., 25,3 % від загальної кількості нуклеусів). За морфологією їх можна розподілити на кубоподібні — 56 од. (12,3 % від

загальної кількості нуклеусів) та аморфні — 59 од. (13 % від загальної кількості нуклеусів).

Отже, в крем'яному комплексі стоянки Радомишль I основним типом нуклеусів є поздовжній підциліндричний. Наступну за кількістю позицію займають поздовжні торцеві нуклеуси. Також вагомою є частка нуклеусів біпоздовжніх комбінацій.

Аналіз характеру площадок можливий лише для 339 нуклеусів з чітко визначеною кількістю площадок. Багатоплощадкові нуклеуси (115 од.) тут не аналізуються. Співвідношення груп і типів нуклеусів і характеру їх площадок продемонстровано в зведених таблицях (Табл. 13, 14).

Вимірювання кута між площадкою та робочою поверхнею нуклеусів засвідчив кількісне переважання ядрищ, де він наближений до 90°.

Пласкі відбивні площадки зафіксовані на понад 50 % нуклеусів. Тобто, площадки, як правило, оформляли одним сколом. На понад 40 % нуклеусів площадки підправлені грубими сколами. Зазвичай сколи спрямовані від робочого краю до центру площадки. Напевно, це робилося для підготовки місця точки удару. Інші прийоми підправки площадок — дрібне фасетування та підправка площадки вздовж її краю представлені на 1,1 % та 0,7 % нуклеусів, відповідно. У дещо більшій частині нуклеусів (3 %) як площадку для сколювання використано природну поверхню — кірку, морозобійний вивал та ін. У решти 1,4 % нуклеусів площадки такі пошкоджені, що ідентифікувати їх неможливо.

Наведені дані співвідношення груп нуклеусів і характеру відбивних площадок дають підстави говорити про два технологічні аспекти розколювання.

Перший — з найчисленнішими у колекції поздовжніми нуклеусами найчастіше співвідносяться пласкі площадки. Тобто, поки висота нуклеуса була достатньою для отримання бажаних заготовок, площадку переоформляли одним сколом — знімали авіаж (т. зв. таблетку). Коли висота нуклеуса зменшувалася, і довжина сколу, відповідно, скорочувалась, то площадки підправляли локально, лише в місці точки удару. На це вказує те, що на

поздовжніх нуклеусах з укороченими пропорціями робочої поверхні такі грубопідправлені площадки трапляються втричі частіше за пласкі.

Другий аспект — на біпоздовжньо-суміжних нуклеусах пласкі площадки зафіксовано вдвічі частіше за грубопідправлені, а на біпоздовжніх кількість таких площадок приблизно однакова. Тобто, можна припустити, що розколювання починали в біпоздовжньо-суміжній комбінації, а потім нуклеус трансформовувався в біпоздовжній.

Приплощадкова зона робочої поверхні — ділянка на її стику з площадкою нуклеуса, або край площадки, в процесі сколювання також могла підправлятися. Так, лише у 28 % виробів краї площадок залишалися без додаткової редукції. При цьому на половині з них зафіксовано «карниз» — нависаючий увігнутий негатив попередніх сколів. У решти 72 % виробів відмічено прийоми підправки «карнизу» у вигляді абразивного шліфування (16,2 % всіх нуклеусів), підправки дрібними сколами (понад 50 % всіх нуклеусів) та ін. Іноді на одному нуклеусі є і «карниз» і абразивна підправка (4,4 %). Такі ж співвідношення більш-менш зберігаються що для пласких площадок, що для площадок з грубими сколами підправки. Можна лише констатувати незначну, в межах 10 %, перевагу залишення «карнизу» без змін або його абразивного шліфування для пласких площадок, а також редукції краю дрібними сколами — для грубопідправлених.

Також варто вказати ще один технічний прийом підготовки сколювання — виділення т. зв. шпори. Так, на 14 нуклеусах ретушню була виділена зона для нанесення точкового удару. Примітно, що 12 із них — це нуклеуси біпоздовжнього розколювання.

Таким чином, в індустрії Радомишля I зафіксовано різні способи контролю процесу розколювання. Давні майстри звертали увагу не лише на кут між площадкою та робочою поверхнею нуклеуса, але й на саме місце нанесення удару. За потреби вони застосовували прийоми зі зміцнення краю площадки, прибирали «карниз» та ін.

Характер неробочих поверхонь нуклеуса — тильної та бічної сторін, його

нижньої частини — є додатковим штрихом до картини технології розколювання. Він може відбивати сліди поточного епізоду розколювання (навмисно підготоване ребро, інша площадка нуклеуса, інша робоча поверхня); сліди попередніх епізодів розколювання (площадка заготовки або латералі сколу, негативи сколів, не пов'язаних з експлуатацією актуальних поверхонь); або відсутність слідів розколювання (площадки вкриті кіркою, тріщини, морозобійні вивали, термічно пошкоджені, із т. зв. зірчастою забитістю та ін.).

Сліди навмисної модифікації неробочих поверхонь та їх локалізація є підставою для визначення груп (біпоздовжні, ортогональні) і типів (торцево-реберчасті, клиноподібні) нуклеусів (Табл. 15).

Ознакою поздовжніх торцево-реберчастих нуклеусів (19 од.) є наявність ребра на тильній стороні, а поздовжніх клиноподібних — наявність ребра на нижній і, досить часто, тильній частинах нуклеусів (14 од.). Зауважимо, торцево-реберчасті та клиноподібні типи нуклеусів Радомишля I належать лише до поздовжньої групи.

Для всіх варіантів біпоздовжнього розколювання головною ознакою є наявність другої, протилежної, площадки (79 од.), а для біпоздовжніх торцево-реберчастих нуклеусів — ще й наявність ребра на тильній стороні (лише 4 од.). Біпоздовжньо-двосторонні (5 од.) та біпоздовжньо-альтернативні нуклеуси (13 од.) мають другу нижню площадку та другу робочу поверхню з тильної сторони. Біпоздовжньо-суміжні нуклеуси (21 од.), окрім другої нижньої площадки, мають другу робочу поверхню на одній з бічних сторін.

Ортогональні нуклеуси (7 од.) визначаються за наявністю одної робочої поверхні та двох суміжних площадок. Ортогонально-двосторонні нуклеуси (9 од.) визначаються за наявністю другої робочої поверхні на тильній стороні та двох суміжних площадок. Ознакою ортогонально-суміжних нуклеусів (6 од.) є суміжне розташування двох площадок, які є тильною стороною для однієї та бічною — для іншої робочої поверхні, а також двох робочих поверхонь, що є одна для одної низом і бічною стороною, відповідно.

Ще складніше взаємне розміщення робочих поверхонь і площадок на

нуклеусах з перпендикулярним сколюванням. Для перпендикулярних (8 од.) і перпендикулярно-послідовних (2 од.) нуклеусів одна робоча поверхня водночас є площадкою для другої. Але, якщо в першому випадку друга робоча поверхня є бічною стороною щодо першої, то в другому — суміжною з її низом. На одному перпендикулярно-зустрічному нуклеусі обидві площадки та робочі поверхні суміжні при зустрічному напрямку сколювання.

Негативи сколів попередніх епізодів розколювання та численні сколи підправок трапляються майже на кожному нуклеусі. На загал вони доповнюють технічну характеристику процесу розколювання та зазвичай не впливають на визначення груп чи типів нуклеусів.

Важливими є і т. зв. природні поверхні, що опосередковано вказують на те, як морфологія окреможестей крем'яної сировини могла впливати на розколювання, які дефекти мала сировина, які допоміжні функції могли мати ділянки нуклеуса, непридатні для розколювання, що могло стати причиною зупинки процесу розколювання, та які дії були застосовані для виправлення цієї ситуації. Маємо приклади, коли після закінчення експлуатації нуклеуси могли використовувати як відбійники. Про це свідчать чіткі сліди «зірчатої» забитості, зафіксовані на 10 нуклеусах — 4 рази на тильній і 6 разів на нижніх їх частинах. Зазвичай, це вже спрацьовані невеликі нуклеуси, розміри яких коливаються в діапазоні 30—70 мм.

Звернемо також увагу на морфологію окреможестей розколюваної сировини. Їх можна умовно розділити на округлі (83 %) і більш видовжені сплюснені (17 %). До перших відносяться цілі та фрагментовані округлі жовна, до других — жовна видовжених сплюснених пропорцій, плитки та масивні сколи.

Показовими є спостереження щодо зв'язку між типом використаного кременю та морфологією використаних окреможестей сировини (Табл. 16). З найкраще представленого у колекції темно-сірого однотонного кременю зроблено переважну більшість нуклеусів (72,5 %). Їх виготовляли з округлих жовен (62 %), пласких жовен завтовшки 25—40 мм (2,6 %), а також плиток

завтовшки 17—46 мм (2,4 %) і сколів (5,5 %). З чорного плямистого кременю виготовлено лише 23,3 % нуклеусів. Вони зроблені з округлих жовен (18,5 %) і сколів (4,8 %). Як бачимо, якщо порівнювати з усіма нуклеусами колекції, частка нуклеусів на сколах з кременю кожного типу суттєво не відрізняється. А от їх частка серед нуклеусів із сировини лише свого типу є різною. На сколах зроблено 26,2 % нуклеусів з чорного і лише 8,9 % — темно-сірого кременю.

Залежність груп та, особливо, типів нуклеусів від морфології використаних окремоностей сировини в колекції Радомишля І підтверджується і статистично (Табл. 17, 18). Зазвичай, для більшості груп і типів нуклеусів основною заготовкою є округле жовно. Але з цього правила є досить показові винятки. Так, переважну більшість (76 %) поздовжніх торцевих нуклеусів виготовлено на сколах (25 од.), плоских жовнах (2 од.) і плитках (5 од.). На різних окремостях сировини видовжених пропорцій виготовлені 8 з 19 поздовжніх торцево-реберчастих нуклеусів. На сколах зроблено 6 з 14 поздовжніх клиноподібних нуклеусів та всі 8 поздовжні підклиноподібні нуклеуси. Половину біпоздовжніх торцевих нуклеусів виготовлено на плитках (2 од.) і сколах (3 од.). Отже, на плитках та сколах робилися лише поздовжні та біпоздовжні нуклеуси. Тобто, форма плоского жовна чи плитки могла обумовлювати їх торцеве розколювання.

Зупинимося на завершальній стадії експлуатації нуклеуса, зокрема, проаналізуємо пропорції та розміри негативів останніх сколів з нуклеуса, розміри самих нуклеусів і можливі причини зупинки розколювання.

На нуклеусах зафіксовано негативи відщепів, дрібних сколів, пластин, пластинок, мікропластин. На одному нуклеусі, як правило, є сліди негативів різних розмірів і пропорцій. Так, негативи лусок (0—15 мм) і дрібних відщепів (15—30 мм) є на майже 80 % нуклеусів. Вони зазвичай є завершальними сколами або спробою прибрати залом, внутрішні дефекти сировини, редукацією приплощадкової зони та ін. Коли такі технічні прийоми підправки не допомагали, експлуатацію нуклеусу припиняли.

Негативи відщепів понад 30 мм, достатньо великих аби бути заготовкою,

зафіксовано на 60 % нуклеусів. Дещо більше (65 %) нуклеусів мають негативи сколів видовжених пропорцій — пластин (40 %), пластинок (20 %) та мікропластин (5 %). Помітна певна тенденція в розподілі негативів відщепів і пластин на нуклеусах різних типів. Так, негативи відщепів є завершальними для циліндричних типів усіх груп нуклеусів. Вони ж домінують на підциліндричних типах поздовжніх та біпоздовжніх нуклеусів з укороченими пропорціями робочої поверхні, на ортогональних і перпендикулярних групах. Негативи відщепів і пластин однаково часто зустрічаються на поздовжніх і біпоздовжніх підциліндричних нуклеусах. Зовсім іншим є їх співвідношення на нуклеусах торцевого сколювання. Так на робочих поверхнях поздовжніх торцевих і торцево-реберчастих нуклеусів найчастіше фіксуються негативи пластин і пластинок. Негативи мікропластин і відщепів зафіксовані на них в чотири рази рідше. На поздовжніх клиноподібних нуклеусах негативи пластин зустрічаються вдвічі частіше ніж негативи пластинок, і в п'ять разів частіше ніж негативи відщепів. На більшості поздовжніх підклиноподібних нуклеусів є негативи пластинок. Негативи мікропластин на них трапляються вдвічі частіше ніж пластин, а негативів відщепів не зафіксовано взагалі.

Найменший нуклеус колекції має розміри $21 \times 28 \times 17$ мм, а найбільший — $168 \times 50 \times 75$ мм. Довжина нуклеусів варіює у діапазоні 20—168 мм; ширина — 11—107 мм, товщина — 11—97 мм. Відтак, частина нуклеусів була спрацьована максимально, а розколювання інших зупинилося на початку експлуатації.

На стоянці Радомишль I розміри нуклеусів та ступінь їх спрацьованості часто були обумовлені якістю кременю. В багатьох випадках саме внутрішні дефекти сировини впливали на перебіг розколювання. За причинами припинення експлуатації виділено чотири можливі варіанти спрацьованості нуклеусів:

- 1) нуклеус повністю спрацьований — має вузьку спрацьовану площадку, максимальний розмір нуклеуса не більше 40 мм;
- 2) розколювання нуклеуса призупинено з технічних причин — він має

заломы, які не можна прибрати, забиті робочі поверхні, зіпсовані площадки, негативи сколів, що зняли нижню частину нуклеусу;

3) розколювання нуклеуса призупинено через внутрішній брак сировини — каверни, внутрішні тріщини та ін.;

4) розколювання призупинено з невизначених причин — нуклеус достатнього об'єму, отже, перспективний для подальшого розколювання, зокрема, для зняття пластин і пластинок.

Для статистичного порівняння розмірів нуклеусів пропонується використовувати індекс їхньої масивності — середнє арифметичне трьох метричних параметрів (сума довжини ширини та товщини, поділена на три). Для всіх нуклеусів колекції цей індекс становить 45, для нуклеусів першого варіанту — 40, другого — 44, третього — 52, четвертого — 54 (Табл. 19).

Розподіл нуклеусів за варіантами спрацьованості добре корелюється з розмірами та пропорціями наявних на них негативів останніх сколів. Для першого варіанту серед таких сколів переважають пластини як основна заготовка та дрібні сколи як сліди підправки, редукції приплощадкової зони, завершальні зняття. Для нуклеусів, розколювання яких зупинене з технічних причин, фіксується переважання негативів відщепів, що завершуються заломами, та дрібних сколів підправки заломів. Не такі численні нуклеуси третього варіанту демонструють приблизно однакове співвідношення негативів основних заготовок — відщепів і пластин, перекритих численними слідами дрібних сколів, утворених спробами прибрати очевидні природні дефекти сировини. Негативи пластинок і мікропластин на них майже відсутні. Ще придатні для розколювання нуклеуси четвертого варіанту мають не лише найбільший індекс масивності, але і приблизно однакову частоту наявності негативів пластин, відщепів і дрібних відщепів.

Окремо слід наголосити на різній частці нуклеусів з негативами пластинок і мікропластин, зафіксованих для різних варіантів спрацьованості. Так, понад третина негативів пластинок припадає на нуклеуси, розколювання яких призупинено з технічних причин. Ще третина пов'язана з нуклеусами, що

мають перспективу для розколювання. І лише чверть таких негативів пов'язана з остаточно спрацьованими нуклеусами.

Отже, наведеними статистичними даними зафіксовано, що цілеспрямоване одержання пластинок могло відбуватися з нуклеусів торцевого розколювання, виготовлених на пласких окреmostях сировини (плитка, скол) з достатнім об'ємом для продовження експлуатації (четвертий варіант спрацьованості).

Інша тенденція спостерігається для негативів мікропластин. На нуклеусах третього варіанту спрацьованості вони відсутні, а на інших їх частка становить 3 %. Це може вказувати на однакову частоту зняття таких сколів на останніх стадіях експлуатації нуклеусів. Таким чином, у колекції Радомишля I наявність на нуклеусах негативів мікропластин, швидше за все, пов'язана з випадковими зняттями.

Типологія та прийоми експлуатації нуклеусів дозволяють охарактеризувати технологію розколювання Радомишля I як суто верхньопалеолітичну. Їй притаманне переважно паралельне поздовжнє та біпоздовжнє розколювання, спрямоване на отримання пластин. В колекції домінують різні варіанти підциліндричних і торцевих нуклеусів, за наявності ядрищ інших груп і типів. Але останні, схоже, були лише спробою подовжити експлуатацію перших.

Репрезентативність добірки нуклеусів, що уможливила їх повноцінне статистичне опрацювання, та аналіз різних варіантів спрацьованості дозволяють припустити, що форма використаних окреmostей сировини — об'ємних (жовна) чи пласких (плитки, пласкі жовна, сколи) обумовлювала морфологію нуклеусів.

З об'ємних окреmostей найчастіше формували поздовжні підциліндричні нуклеуси. Залежно від технічних характеристик сировини чи процесу розколювання на них могли формувати другу протилежну площадку, і розколювання продовжувалося в біпоздовжньо-суміжному, а потім біпоздовжньому напрямках. Також, принаймні в шести випадках, зафіксовано

трансформацію поздовжніх / біпоздовжніх підциліндричних нуклеусів у торцеві, торцево-реберчасті та клиноподібні. Основною причиною, що змушувала змінити робочу поверхню, було зменшення товщини нуклеуса (Рис. 50). Тильне ребро на торцево-реберчастих нуклеусах не призначалося для формування другої протилежної робочої поверхні. Можливо, воно мало якесь допоміжне призначення.

Сплощені окремі сировини одразу обумовлювали формування нуклеусів торцевих, торцево-реберчастих, клиноподібних, підклиноподібних типів (Рис. 51). Найяскравіше це проявилось у формуванні підклиноподібних нуклеусів на великих сколах (Рис. 52).

Аналіз нуклеусів підтверджує висновки Ю.Е. Демиденка та В.І. Усика про відсутність в комплексі стоянки Радомишль І ознак середньопалеолітичної (муст'єрської) технології розколювання [Демиденко, 1987]. У колекції дійсно є сім нуклеусів, що, на перший погляд, могли сприйматися як середньопалеолітичні дископодібні. Але ремонтажем окремих уламків, що вважалися фрагментами дископодібних нуклеусів, було реконструйовано т. зв. «гігантоліт», визначений як поздовжній клиноподібний нуклеус листоподібної двобічної форми [Усик, 2001; 2002] розміром $168 \times 50 \times 75$ мм (Рис. 53). Другий такий нуклеус розміром $58 \times 27 \times 57$ мм — цілком спрацьований поздовжній клиноподібний (Рис. 54) зі слідами паралельних сколів на його латеральних сторонах, третій — ортогональний підциліндричний спрацьований. Четвертий, п'ятий та шостий нуклеуси — багатоплощадкові кубоподібні — могли бути преформою клиноподібних. Один з них навіть нагадує черепахоподібний нуклеус. Останній, сьомий, згаданий нуклеус — підперехресний підчотирикутний — дійсно подібний до середньопалеолітичних. Він спрацьований до розмірів $51 \times 48 \times 29$ мм і вщент забитий дрібними сколами (Рис. 55). Однак цей єдиний екземпляр не є ваговим аргументом для віднесення комплексу Радомишль І до «перехідної» індустрії. Скоріш за все, це лише залишкова форма спрацьованого нуклеуса паралельного сколювання.

Кареноїдні нуклеуси і нуклеуси для отримання мікропластин. у колекції Радомишля I відсутні.

3.2.1.3. Пренуклеуси.

У колекції Радомишля I визначено 47 пренуклеусів. Це артефакти, що мають ознаки початкової стадії розколювання — підготовку площадки, формування робочої поверхні, направляючого ребра, «клину» та ін. Такі вироби, на противагу нуклеусам, несуть інформацію про самий початок їх експлуатації — вибір окремоностей сировини, застосовані на цьому етапі технічні прийоми.

Аналіз пренуклеусів засвідчив, що більшість з них (майже 70 %) мають ознаки підготовки нуклеусів поздовжньої групи сколювання. За морфологією, з трьох чвертей пренуклеусів могли бути сформовані ядрища торцевих типів. Майже 80 % пренуклеусів виготовлені на округлих жовнях темно-сірого однотонного кременю. На 30 % пренуклеусів зафіксовано формування направляючого ребра, що ще раз підтверджує верхньопалеолітичний характер технокомплексу Радомишля I [Усик, 2001, 2002].

Найбільший пренуклеус стоянки має розміри $89 \times 59 \times 102$ мм, що поступаються параметрам окремих нуклеусів. Загальний індекс масивності пренуклеусів становить 47. За цією ознакою простежується показова різниця між двома можливими варіантами їх спрацьованості — першим і третім. Так, для першого варіанту — призупинення з технологічних причин — індекс масивності становить 36. Це свідчить, що для формування нуклеуса взяли окремість сировини недостатньо великого розміру, подальше розколювання якої, після зняття підготовчих сколів уже не мало сенсу. Індекс масивності пренуклеусів третього варіанту спрацьованості — призупинення з природних причин — становить 55. Тобто, їх формували на заготовці достатнього розміру, подальше розколювання якої припинили через вади неякісної сировини (каверни, тріщини та ін.).

Серед пренуклеусів є лише один, що, на перший погляд, міг сприйматися як радіальний нуклеус — «диск». Він порівняно великий (індекс 69), з

двосторонньою обробкою у вигляді альтернативного сколювання та двома протилежними площадками. Ці ознаки свідчать про формування біпоздовжнього клиноподібного нуклеусу (Рис. 56).

3.2.1.4. Нуклеподібні уламки.

В колекції Радомишля I наявні 166 нуклеподібних уламків. Вони мають чіткі ознаки нуклеусів — негативи сколів на поверхні, підготовлені площадки та ін. Та під час експлуатації, або під термічними впливами та дією постдепозиційних процесів ці нуклеуси фрагментувалися, що унеможливило визначення їх групи та типу і проведення повноцінного технологічного аналізу. Але наявні уламки несуть інформацію про окремі їх частини: площадки (35 од., 21,1 %), площадки та робочі поверхні (75 од., 45,2 %), робочі поверхні (11 од., 6,6 %), низ нуклеусів (9 од., 5,4 %). Ще 36 фрагментів (21,7 %) не дозволяють визначити навіть частину нуклеусу.

Серед нуклеподібних уламків домінують фрагменти нуклеусів з ознаками паралельного поздовжнього (73,5 %) підциліндричного (64 %) сколювання.

Привертає увагу, що майже 90 % уламків є залишками нуклеусів з темно-сірого однотонного кременю. Тобто, сировину, виходи якої виявлені неподалік стоянки, використовували частіше навіть попри її гіршу якість.

3.2.1.5. Технічні сколи.

Серед технічних сколів кам'яної колекції Радомишля I є реберчасті відщепи, реберчасті пластини, авіважі (Табл. 9). Опис та статистичні показники реберчастих відщепів та пластин будуть розглядатися в контексті відповідних категорій сколів.

Авіважі (13 од.) — сколи переоформлення площадок нуклеусів. Всі вони були зняті з паралельних нуклеусів — поздовжніх, чи з одної із площадок біпоздовжніх. Більшість авіважів (10 од.) знято з підциліндричних нуклеусів, два — з торцевих, ще один — з паралельного біпоздовжнього циліндричного нуклеуса. Розміри цих авіважів відповідають розмірам площадок нуклеусів. Всі вони мають ознаки невдалих спроб попередньої підправки площадок нуклеусів дрібними сколами (Рис. 57). Отже, метою їх зняття було радикальне оновлення

площадок, непридатних для подальшого розколювання.

3.2.1.6. Відщепи.

Відщепи становлять трохи більше половини кам'яних артефактів стоянки — 6128 од. (53,2 %). Через масовість не всі вони були піддані детальному технологічному аналізу. Відщепи розміром менше 30 мм (2862 од.), що становлять майже половину (46,7 %) їх загальної кількості не аналізувалися.

Огранку зафіксовано для 2725 відщепів, що становить майже половину (44,5 %) їх загальної кількості. Дорсальна сторона понад 9 % з них більше ніж на половину вкрита кіркою, 13 % — має реберчасту огранку, 61 % — поздовжню, 5 % — біпоздовжню, та понад 9 % — ортогональну огранку. Інші види огранки — поперечна, конвергентна, дорсально-гладка (комбева), підперехресна, радіальна — представлені поодинокими екземплярами та разом становлять 2 %.

Детальний аналіз за 17 критеріями здійснено для випадкової вибірки з 212 відщепів (майже 3,5 % від їх загальної кількості). Аналіз їх огранки демонструє ту ж тенденцію, що спостережена на більшій вибірці. Іншими є лише відсоткові співвідношення (Табл. 20). Реберчасті відщепи становлять 16 %. Переважають поздовжні огранки (майже 54 %). Біпоздовжні та ортогональні огранки представлені приблизно однаково (близько 11 % та 14 %, відповідно). Відщепи з первинними, конвергентними, підперехресними, радіальними огранками нечисленні (0,5—3,8 %).

Окремого опису заслуговують сім відщепів з «нуклеподібною огранкою» (3,3 %). Вони великі, індекс масивності становить 50. Формально ці відщепи нагадують технічні сколи переоформлення робочої поверхні. Їх могли зняти для виправлення помилки, що виникла при розколюванні, чи для усунення дефекту сировини. Проте вісь цих відщепів здебільшого співпадає з віссю негативів попередніх сколів. Враховуючи низьку якість сировини та значну кількість нуклеподібних уламків, це свідчить, скоріше, про випадкове виникнення таких сколів за сильного удару, що й відколов частину робочої поверхні. Зокрема, один з них був знятий з поздовжнього, один — з

паралельного поздовжнього (укорочених пропорцій робочої поверхні) підциліндричного, два — з біпоздовжніх, один — з ортогонального, один — з ортогонально-суміжного та один — з підперехресного нуклеусів.

Отже, огранка відщепів, як і характер нуклеусів, свідчить про переважання поздовжньої та біпоздовжньої системи розколювання.

Характер площадки скола визначено для 204 відщепів. Пласкі площадки зафіксовані на понад 55 % з них (Табл. 20). Поздовжньо підправлені, точкові та двогранні площадки представлені приблизно однаково (11—12 %). Інші різновиди площадок — природні (кірка, морозобійний вивал та ін.), роздроблені, фасетовані, багатогранні та невизначені поодинокі або нечисленні (0,5—3,9 %). Рівний край площадки (грані між площадкою та дорсальною стороною) зафіксовано у близько третині випадків, непідправлений край у вигляді «карнизу» — майже 15 % (Табл. 27). Сліди редукції краю площадки є на 105 з 204 проаналізованих відщепів. У більш ніж третини з останніх тут зафіксовано дрібні сколи, у 8,7 % — абразивну підправку. Редукція решти має вигляд інтенсивного збивання краю грубими сколами. Ознака застосування м'якого відбійника — «губка» — зафіксована на понад 40 %, а виражений ударний бугорок — лише 2 % відщепів з проаналізованою площадкою.

У половини зі 212 проаналізованих відщепів профіль рівний, у понад третини — вигнутий, у 11 % — слабо закручений. Дистальний кінець відщепів переважно рівний (61 %), набагато рідше — з петлеподібним закінченням (12 %). З шести випадків, коли дистальний кінець захоплює нижню частину нуклеуса (3 %), у п'яти він зняв ще й нижню площадку нуклеуса.

Понад 75 % детально проаналізованих відщепів збереглися повністю цілими. Їх довжина коливається в діапазоні 23—100 мм, ширина — 15—80 мм, товщина — 3—39 мм, індекс масивності становить 32. Частково фрагментовані сколи (без проксимального та/або дистального кінця) складають 17 % проаналізованих відщепів. У більшості фрагментованих відщепів відсутня дистальна частина (майже 15 %).

Відщепів з дорсальною стороною переважно вкритою кіркою на 75—

100 % лише 10 од. (майже 5 %). Кірку, що вкриває меншу площу, зафіксовано на третині відщепів. На половині з них кіркою вкрито лише 0—25 % дорсальної поверхні.

Поверхня 80,7 % відщепів вибірки вкрита патиною, 39,6 % — залискована.

За типом кременю проаналізовано випадкову вибірку з 227 відщепів (Табл. 8). Приблизно однакову кількість з них виготовлено з темно-сірого однотонного (51,1 %) і чорного плямистого кременю (45,4 %). Ще кілька виробів виготовлено з білого шерехатого кременю (3,1 %) та один відщеп з кольорового (0,4 %).

3.2.1.7. Пластини.

Для крем'яного комплексу стоянки Радомишль І пластина є провідною заготовкою, основною метою розколювання. На це вказує, зокрема, типологія нуклеусів.

Тип огранки визначено для всіх 1785 пластин. Дорсальна сторона 22 з них (1,2 %) вкрита кіркою на понад трьох чвертях її площі. Пластини з реберчастою огранкою становлять 240 од. (13,4 %). Переважна кількість пластин (1409 од., 79 %) мають поздовжню огранку. З біпоздовжньою огранкою відомо 89 пластин (5 %). Решта огранок — конвергентна, ортогональна, підперехрестна, радіальна, представлені на поодиноких екземплярах (разом лише 25 од. або 1,4 % від загальної кількості пластин).

Детальному техніко-технологічному аналізу за 18 критеріями піддано 607 пластин (28 % від їх загальної кількості), зокрема, всі 388 цілих. Решта з них є випадковою вибіркою. Аналіз огранки цих 607 пластин демонструє ту ж тенденцію, що спостережена на більшій вибірці. Іншими є лише відсоткові співвідношення (Табл. 21). Так само домінує поздовжня огранка (362 од., 59,6 %). Наступними за кількістю є пластини з реберчастою (109 од., 18 %) і біпоздовжньою огранкою (89 од., 14,6 %). Значно менше зафіксовано пластин з первинною (22 од., 3,6 %) та ортогональною (18 од., 2,9 %) огранкою. Одиначними екземплярами представлені пластини з підперехресною (4 од.),

радіальною (2 од.), конвергентною (1 од.) огранкою. Отже, огранка пластин, як і відщепів, відповідає нуклеусам. Серед них домінують вироби, характерні для паралельної поздовжньої та біпоздовжньої системи розколювання.

Площинки збереглися у 498 з 607 детально проаналізованих пластин (Табл. 21). Це 28 % від загальної кількості пластин у колекції. Серед них переважають пластини з плоскими площинками (229 од., 46 %), вдвічі менше пластин з точковими площинками (113 од., 22,7 %). Далі йдуть поздовжньо підправлені площинки (66 од. — 13,3 %), двогранні (45 од. — 9 %), фасетовані (13 од. — 2,6 %). Природну площинку — кірку мають 13 пластин (2,6 %). Площинки решти 19 пластин (3,8 %) визначені як роздроблені.

В перетині більшість (61,6 %) пластин трикутні, тобто, мають дві грані на дорсальній стороні. Третина пластин в перетині трапецієподібні — мають по три грані.

При аналізі технологічних особливостей пластин колекції важливими є опис їх приплощадкової зони, інформація про наявність. «губки», а також характер реберчастих пластин.

Реберчаста пластина є ознакою верхньопалеолітичної технології розколювання, так би мовити, її маркером [Усик, 2001; 2002]. У проаналізованій вибірці пластин реберчаста огранка зафіксована на 18 % (109 од.), а з ознаками ребра — його слідами, відповідними негативами та ін. — ще майже 15 % (90 од.). Отже, разом вони складають третину усіх детально проаналізованих пластин. Цей показник є вагомим аргументом для віднесення пам'ятки до верхньопалеолітичного часу.

Слідів підправки приплощадкової зони на дорсальній стороні не мають 44 % детально проаналізованих пластин (Табл. 22). Переважно це вироби, де вона рівна (33,6 %), рідше — має вигляд «карнизу» (10,5 %). На більшості пластин приплощадкова зона характеризується інтенсивною редуцією. Сліди абразивної підправки є на 17,1 %, а грубіші дрібні сколи — на 33,8 % пластин. Решта пластин має забиту та частково редувану приплощадкову зону, що поєднує залишки «карнизу» та сколи його підправки. Схожі показники

зафіксовано і для відщепів. Єдина відмінність між цими видами заготовок полягає в тому, що пластин з абразивно пришліфованою приплощадковою зоною майже вдвічі більше порівняно з відщепами (Табл. 27).

Свого часу В.І. Усик вказав на необхідність дослідження взаємозв'язку варіантів редукції приплощадкової зони та огранки пластин Радомишля І [Усик, 2001, с. 175]. Проведений аналіз не засвідчив будь-якої технологічної обумовленості відповідних показників комплексу (Табл. 22). Так, серед методів редукції непопулярним було застосування абразивної пришліфовки краю площадки нуклеуса, перевагу віддавали грубому збиванню «карнізу». Лише на поздовжніх пластинах частка абразивної підправки та грубого збивання є відносно наближеною. Половина приплощадкових зон поздовжніх та реберчастих пластин редукувалися. Серед пластин з біпоздовжньою огранкою частка редукованих становить третину. Ці спостереження можуть свідчити, що детальне планування та задавання напрямку сколювання відбувалося на початку та в ході безперешкодної експлуатації нуклеуса. З часом, коли поставала необхідність зміни площадки або робочої поверхні нуклеуса для виправлення помилок і усунення недоліків сировини, такі технічні прийоми застосовували рідше.

Третина з 607 проаналізованих пластин мають «губку», наявність якої вважається ознакою верхньопалеолітичної техніки розколювання. У комплексі Радомишля І лише 23 пластини (майже 4 %) мають виражений відбивний горбик — ознаку застосування твердого відбійника.

При описі пластин також враховувалися технічні характеристики як самої заготовки (профіль, форма дистального кінця, цілісність заготовки та її розмір, наявність кірки), так і сировини загалом (різновид кременю, наявність патини, стан збереженості).

У профіль пластини здебільшого прямі (40 %) та вигнуті (37,5 %). Решта, мають дещо закручений профіль (22,5 %).

Дистальний кінець переважної більшості пластин рівний (84,3 %). У решти він має технічні дефекти — петлеподібне закінчення (11,7 %) або ж

пластина захопила нижню частину нуклеусу (4 %), у більш ніж половині випадків знявши ще й його нижню площадку.

Характер фрагментації визначено для всіх 1785 пластин (Табл. 23). На відміну від відщепів, з них цілими збереглися лише 18 % (322 од.), а частково цілими (без проксимальних та/або дистальних кінців) — 14,6 % (261 од.). Решта 67,1 % представлені проксимальними (456 од., 25,5 %), медіальними (500 од., 28 %) і дистальними (243 од., 13,6 %) частинами. Є також три пластини, фрагментовані вздовж осі сколювання. На кожній з них збереглася своя площадка.

Значна частка фрагментованих пластин певною мірою спотворює показник загальної кількості пластин комплексу. Особливо це помітно на тлі відщепів, переважна більшість з яких збереглися цілими. Через це для відповідних підрахунків пропонується, крім цілих, частково цілих і поздовжньо фрагментованих пластин, окремими заготовками вважати ще й проксимальні частини, що у комплексі кількісно переважають над дистальними. Натомість численніші медіальні частини не слід брати до уваги, оскільки їх кількість за фрагментації однієї пластини, може бути різною. Таким чином, мінімальна кількість пластин Радомишля I становить 1042 од. Це число значно менше за кількість відщепів (6128 од.). Водночас, технологічний аналіз не лишає сумнівів, що саме пластина була основною метою розколювання.

Розміри пластин визначаються лише за 322 цілими зразками. Довжина їх варіює в діапазоні 27—125 мм, ширина — 12—62 мм, товщина — 3—24 мм. Отже, середніми показниками довжини є 51 мм, ширини — 21 мм, товщини — 8 мм. Індекс масивності пластин становить 27.

Для технокомплексів верхнього палеоліту важливим показником є ширина пластин. У колекції стоянки нараховується 538 пластин та їхніх фрагментів, ширину яких можна визначити (Рис. 58). Ширина майже 90 % пластин припадає на діапазон 12—27 мм, і майже половина пластин має ширину 14—20 мм. За більш-менш рівномірного їх кількісного розподілу привертає увагу суттєве зменшення числа пластин завширшки 21 і 26 мм, що

складно пояснити. Загалом же розколювання на стоянці Радомишль І було спрямоване на отримання пластин шириною 20—30 мм.

Серед детально проаналізованих пластин 40 % мають кірку або її сліди (Табл. 24). На 55 % з них (134 од.) кірка вкриває до 25 % дорсальної поверхні, на майже чверті (60 од.) — 26—50 % поверхні, 18 пластин (7,5 %) вкриті кіркою на 51—75 % і 31 пластина (13 %) — на 76—100 % поверхні. Тобто, відсоток вкритих кіркою пластин є вищим ніж аналогічний показник відщепів.

Понад 60 % пластин (375 од.) виготовлені з темно-сірого однотонного кременю, трохи більше третини (213 од., 35 %) — з чорного плямистого кременю. Решта типів кременю — білий шерехатий, кольоровий і плитковий смугастий — представлені поодинокими зразками (Табл. 25). Привертає увагу, що частка пластин з якіснішого чорного кременю є дещо більшою, ніж у нуклеусів (Табл. 16), але меншою ніж у відщепів.

Поверхня переважної більшості пластин (533 од. — 87,8 %) вкрита патиною, майже половина всіх пластин (271 од. — 44,6 %) мають «люстраж». Сліди дії вогню зафіксовано лише на 8 пластинах.

3.2.1.8. Пластинки.

В колекції Радомишля І лише є 171 пластинка. Всі вони детально проаналізовані.

Через незначну кількість пластинок варіабельність їх огранок і площадок незначна (Табл. 26). Очікувано, що серед них переважають екземпляри з поздовжньою огранкою (121 од., 70,8 %). Порівняно з пластинами частка реберчастих пластинок дещо більша, а біпоздовжніх — трохи менша. Ортогональна пластинка лише одна. Показовим є розподіл пластинок за характером площадок. Кількісно домінують вироби з точковими площадками (58 од., 53,2 %). Їм поступаються пластинки з плоскими площадками (32 од., 29,4 %). Значно менше пластинок з поздовжньо підправленими (10 од.) та двограними (9 од.) площадками. Примітно, що це контрастує з аналогічними показниками пластин, у яких плоскі площадки вдвічі численніші ніж точкові. Напевно, це пояснюється частішим виділенням точки удару при знятті

пластинок. Про це ж може свідчити і редукція у вигляді підправки абразивом або дрібними сколами, зафіксована у половини пластинок зі збереженою приплощадковою зоною.

Порівняно незначна кількість пластинок унеможлиблює повноцінно охарактеризувати низку інших аспектів технології. Але деякі показники привертають увагу, особливо порівняно з аналогічними показниками пластин. Дві третини пластинок мають трикутний перетин (108 од.), і лише третина — підтрапеційний перетин — три (55 од.) або чотири (8 од.) грані. Схожі пропорції спостережені і для пластин. З торцевих нуклеусів були зняті 20 пластинок. Реберчасті та такі, що мають сліди ребра, становлять 27,5 % від загальної кількості пластинок, що недостатньо для вагомих висновків. Водночас, така частка є більшою у порівнянні з аналогічними показниками пластин. «Губку» мають лише 15 із 171 пластинки (8,8 %), на відміну від пластин, де вона трапляється на третині з них.

Технічні та сировинні характеристики пластинок і пластин також дещо різняться. Кількість пластинок з прямим профілем становить більше половини, з покрученим профілем — понад чверті, решта — мають вигнутий профіль. Серед 101 пластинки зі збереженим дистальним кінцем у 89 форма останнього рівна. Петлеподібне закінчення зустрічається у 11 пластинок. Кінець лише одної пластинки зняв нижню частину нуклеуса.

На відміну від пластин, 53 % яких збереглися цілими, цілі пластинки (63 од.) становлять дещо більше третини їх загальної кількості. Ще 79 пластинок (46,2 %) мають незначні втрати (відсутність проксимального та/або дистального кінця). Решта представлені фрагментами. Тобто, про розмір пластинок можна судити лише за 63 цілими екземплярами. Довжина їх 20—47 мм, товщина — 2—12 мм. Індекс масивності становить 16.

Сліди кірки зафіксовано лише на 15 пластинках. Тобто, відсутність кірки відмічена на 91,2 % пластинок, що значно більше за аналогічний показник пластин (60 %). Відтак, вужчі заготовки рідко знімали на початковій стадії розколювання.

Пластинки виготовлені здебільшого з кременю двох видів — темно-сірого однотонного (78 од.) і чорного плямистого (90 од.). Одиначні екземпляри виготовлені з шерехатого кременю (1 од.) та смугастої плитки (2 од.). Привертає увагу, що серед виробів, пов'язаних з первинним розколюванням, лише для відщепів і пластинок частота використання цих видів кременю є майже однаковою. Зазвичай темно-сірий кремінь як мінімум удвічі (для пластин), а то й утричі (для нуклеусів) переважає чорний. Майже всі пластинки вкриті патиною, а от люстраж зафіксовано лише на третині з них.

3.2.1.9. Мікропластини.

В колекції Радомишля I є лише сім сколів, що відповідають параметрам мікропластин. Всі вони мають поздовжню огранку дорсальної сторони. Три з них цілі, три частково фрагментовані і один медіальний фрагмент. Через нечисленність опишемо кожен з них.

Одна ціла мікропластина в перетині має чотири грані на дорсальній стороні. Ймовірно, її було знято з торцевого нуклеуса. Вона має сліди від попереднього ребра. Площадка точкова, приплощадкова зона зі слідами редукції у вигляді дрібних сколів. Розмір мікропластини $23 \times 6 \times 3$ мм. Профіль дещо покручений, дистальний кінець рівний. Вона виготовлена з чорного плямистого кременю.

Друга ціла мікропластина в перетині трапецієподібна. Її площадка точкова, приплощадкова зона без слідів редукції. Мікропластина має розмір $31 \times 6 \times 3$ мм. В профіль вона пряма, дистальний кінець рівний. Її також виготовлено з чорного плямистого кременю.

Третя ціла мікропластина має трикутний перетин. Ймовірно, її було знято з торцевого нуклеуса. Її площадка пласка, приплощадкова зона зі збереженням «карнизом». Розмір цієї мікропластини становить $22 \times 6 \times 2$ мм. Її профіль прямий, дистальний кінець захопив нижню частину нуклеуса. Кремінь темно-сірий однотонний, поверхня патинована.

Ще одна мікропластина має збережену точкову площадку, приплощадкова зона зі слідами редукції у вигляді дрібних сколів. В перетині вона трапецієподібна.

Ця мікропластина частково фрагментована — відсутній дистальний кінець. Її збережені розміри — 6 мм завширшки та 4 мм завтовшки. Профіль прямий. Кремінь темно-сірий однотонний, поверхня патинована та зализкована.

У решти трьох мікропластин площадки не збереглися, і, відповідно, відсутня інформація про характер приплощадкової зони. Одна з цих мікропластин в перетині трикутна, має прямий профіль, дистальний кінець петлеподібний. Вона виготовлена з чорного плямистого кременю, її поверхня патинована. Розміри, що збереглися: ширина — 6 мм, товщина — 3 мм.

Інша мікропластина в перетині трикутна, має прямий профіль, дистальний кінець зламаний. Вона так само виготовлена з чорного плямистого кременю, її поверхня патинована. Збережені розміри аналогічні попередній.

Ще одна, сьома мікропластина фрагментована — збереглася лише медіальна частина. Її характеристики подібні попереднім: перетин трикутний, профіль прямий, кремінь чорний плямистий, поверхня патинована, ширина — 6 мм, товщина — 4 мм.

Раніше наведений аналіз негативів сколів нуклеусів продемонстрував, що зняття мікропластинок не було метою розколювання, а мало випадковий характер. Про те само свідчить і мізерна кількість самих мікропластин.

3.2.2. Вироби зі вторинною обробкою.

До блоку виробів зі вторинною обробкою віднесено знаряддя праці та відходи їх виробництва. Знаряддями праці прийнято вважати вироби, що мають ознаки додаткових операцій щодо зміни морфології заготовки або її технічних характеристик — нанесення ретуші, різцевого сколу, формування аккомодативного елемента та ін. Відходи виробництва знарядь праці — це сколи, що сформувалися в ході виготовлення знарядь праці — різцеві сколи.

Знаряддя праці крем'яної колекції Радомишля I становлять 1800 од., або 15,6 % від загальної кількості артефактів. До типологічного ряду входять (Табл. 28) (Рис. 59): різці — 813 од. (45,2 %), скребки — 86 од. (4,8 %), струг (рабо) — 4 од. (0,2 %), вістря — 68 од. (3,8 %), гостроконечник — 1 од. (0,05 %), перфоратори — 51 од. (2,8 %), зубчасто-виїмчасті — 92 од. (5,1 %),

комбіновані знаряддя — 59 од. (3,3 %), пластини ретушовані — 382 од. (21,2 %), скребла — 12 од. (0,7 %), *pièce esquillée* — 1 од. (0,05 %), стамеска — 1 од. (0,05 %), рубальні — 4 од. (0,2 %), індивідуальні — 9 од. (0,5 %), відщепи ретушовані — 153 од. (8,5 %), фрагменти сколів ретушовані — 64 од. (3,6 %).

Відходи виробництва знарядь праці представлені 140 різцевими сколами (1,2 %) (Табл. 7).

3.2.2.1. Методика опрацювання.

За основу аналізу знарядь праці було взято типологічні розробки Д. Сонвій-Борд [Sonneville-Bordes, Perrot, 1953, p. 325] (Табл. 29). Її тип-лист, розроблений на матеріалах, переважно, центрально- та західноєвропейських пам'яток, активно залучається для аналізу знарядь праці по всьому світу. Тому далі у роботі наводяться як оригінальні назви типів так і їх українські відповідники.

До списку знарядь стоянки Радомишль I (Табл. 29) окремим пунктом (№ 93) внесено найпоказовіший тип знарядь пам'ятки — білатерально ретушоване вістря, відсутній у тип-листі Д. Сонвій-Борд. До пункту № 92 (різне) віднесено нетипові для верхнього палеоліту типи знарядь: гостроконечник, стамеска, індивідуальні, рубальні та окремі комбіновані вироби. Але й після цього тип-лист Д. Сонвій-Борд не дозволяє надати вичерпну типолого-статистичну характеристику комплексу Радомишля I. Зокрема, в ньому бракує ретушованих відщепів та ретушованих фрагментів сколів. Це може призвести до спотворення процентного співвідношення знарядь загалом.

Для повноти характеристики знарядь додано опис їх технологічних і морфологічних особливостей, зокрема, типу заготовки, орієнтації робочого краю знаряддя відносно осі заготовки, протяжність і форму робочого краю, видів і типів ретуші.

3.2.2.2. Знаряддя праці.

3.2.2.2.1. Різці.

Різці є кількісно найбільшою категорією знарядь крем'яної колекції стоянки Радомишль I. Вони складають майже половину виробів зі вторинною

обробкою. Так, на 813 (45,2 %) різців приходить ся 987 (54,8 %) інших знарядь праці (Рис. 59).

Перш ніж приступити до безпосереднього аналізу колекції різців слід окреслити основні критерії, за якими проводився детальний аналіз ознак (attribute analysis) цієї категорії знарядь, що здійснювався по більш ніж 30 позиціям.

Однолезові різці описано із застосуванням таких критеріїв:

- Тип.
- Заготовка.
- Орієнтація негативів різцевих сколів відносно осі заготовки.
- Характер площадки під різцевий скол.
- Розташування та конфігурація площадки під різцевий скол.
- Кількість фасеток.
- Підготовка латерального краю під різцевий скол.
- Розміщення робочої частини різця відносно кінця / частини заготовки.

Тип різця визначається за способом підготовки площадки для різцевого сколу. Різці традиційно поділяють на три основні типи — двогранні, на зламі, ретушні. В рамках цих трьох типів виокремлюють: для двограних — симетричні, асиметричні, кутові; для ретушних — трансверсальні різці (поперечні) / transverse burin on lateral retouch, для різців всіх типів — плоскі різці / flat burin. Для різців на зламі також можна виділяти нуклеподібні різці. Для визначення названих типів та різновидів різців за основу взято тип-лист Д. Сонв'ї-Борд [Sonneville-Bordes, Perrot, 1953; 1956a].

Заготовками для виготовлення різців слугували відщепи, пластини чи їх уламки, нуклеуси чи їх фрагменти. Додатковою інформацією для характеристики заготовки може бути наявність або відсутність додаткової обробки — заготовка не оброблена, ретушована, нерегулярно ретушована, сумнівно ретушована (маргінально ретушована). Також визначається, що використовували для виготовлення різця — цілу заготовку чи її фрагмент, проксимальний кінець, медіальну частину чи дистальний кінець заготовки.

Орієнтація негативів різцевих сколів відносно осі заготовки може бути поздовжня або поперечна. Виняток становить двогранний кутовий різець, негативи різцевих сколів якого спрямовані як вздовж, так і впоперек осі сколювання заготовки.

Характер площадки. Для двогранних різців площадкою є негатив одного з двох різцевих сколів або по чергово обох сколів при сколюванні по черзі з різних граней робочої частини різця. Для різця на зламі площадкою може слугувати природний злам заготовки, штучний злам (при можливості визначається напрям зламу — дорсально-вентральний, вентрально-дорсальний). Також до цього типу різців включено «природні» площадки під різцевий скол — латеральний край заготовки, її дорсальна або вентральна сторона, кірка, морозобійний вивал тощо. Для ретушних різців — площадка, підготовлена ретушню (перпендикулярно чи діагонально до осі заготовки) чи латеральним ретушуванням краю заготовки.

Розташування та конфігурація площадки під різцевий скол. Площадка може бути перпендикулярною або діагональною за розташуванням відносно осі заготовки, а також прямою, випуклою або увігнутою за своєю конфігурацією.

Кількість фасеток на одній грані робочої кромки різця — «1», «2», «3» та «багато». Критерієм для визначення багатофасетковості різців є наявність чотирьох та більшої кількості фасеток.

Оформлення латерального краю заготовки під різцевий скол. Це може бути ріжучий край заготовки без підправки, кірка, морозобійний вивал, ретуш (ретуш підготовки, ретуш знаряддя), сколи підправки — ребро, попередній різцевий скол (при переоформленні різця) та ін.

Розміщення робочої частини різця відносно кінця / частини заготовки. Параметр необов'язковий, визначається по можливості. Робоча кромка може розташовуватися на проксимальному чи дистальному кінці заготовки, лівій чи правій частині заготовки відносно її осі (з дорсальної сторони).

До багатолезових різців належать знаряддя, на заготовці яких оформлено дві, три, чотири різцеві кромки. Якщо на одній заготовці розміщено кілька

різнотипових різців, то їх опис здійснюється за такою послідовністю: двогранні → на зламі → ретушні, з їх підтипами, відповідно. При цьому для опису кожної робочої частини багатолезових різців застосовуються ті ж критерії, що й для опису однолезових.

Як додаткова інформація при описі різців може зазначатися напрям нанесення ретуші, якою оформлено площадку чи латеральний край заготовки — дорсально-вентральний, вентрально-дорсальний.

У колекції Радомишля I різці складають майже половину виробів зі вторинною обробкою. Серед них 77 % однолезових (628 од.). Багатолезові (185 од.) становлять 23 %.

У співвідношенні різних типів однолезових різців (Табл. 30) простежується переважання двограних різців (48 %), яких нараховується 292 од. Понад третину загальної кількості, що складає 203 од. посідають різці на зламі (34 %). Частка ретушних різців є порівняно незначною — 109 од. (18 %). 24 однолезових різця (3 %) з пошкодженою площадкою під різцевий скол не піддаються повноцінному визначенню.

Далі викладена детальна характеристика кожного типу однолезових різців.

Серед *двограних* різців (Табл. 30) переважають асиметричні — 142 од. Кількість симетричних (79 од.) та кутових різців (71 од.) приблизно однакова. Більшість двограних різців виготовлені на пластинах (176 од., або 60 % серед двограних) (Табл. 31), переважно, їх медіальних частинах (17 % від загальної кількості однолезових різців). Водночас, для симетричних та асиметричних різців пластина як заготовка домінує над відщепом у приблизному співвідношенні 1:3 (54:18 та 92:38 випадків, відповідно). А для двограних кутових різців кількість використаних пластин та відщепів є приблизно однаковою (30:31 випадки). Майже 80 % (230 од.) двограних різців є одно- та двофасетковими, тобто мають один чи два сколи на кожній грані (Рис. 60). Понад 13 % (39 од.) мають три фасетки. І лише 8 % (23 од.) — це багатифасеткові однолезові двогранні різці (Рис. 61). Зафіксовано 201 різець на

фрагментованій заготовці. У 91 знаряддя заготовки залишилися цілими. Серед них 82 різця виготовлено на дистальній частині заготовки, і лише 8 — на проксимальній частині. Причина цього цілком зрозуміла — ударний бугорок, як і вся проксимальна частина сколу, більш міцні, отже, вони більш складні для вторинної обробки.

Різці на зламі. Кількість однолезових різців з такими площадками є значно меншою — лише 203 од. Площини під різцевий скол можна розподілити на навмисні (штучні) злами (92 од., 45,3 %), ненавмисні (випадкові) злами (79 од., 38,9 %), «природні» площадки (32 од., 15,8 %). Напрямок штучних зламів визначено на підставі експериментальних розробок Ю.Е. Демиденко та В.І. Усика [Демиденко, Усик, 1991, с. 5—16]. Переважали навмисні злами в дорсально-вентральному напрямі — 56 випадків (27,6 % від загальної кількості різців на зламі), а вентрально-дорсальні злами зафіксовано в 36 випадках (17,7 %). Різці з природними площадками під різцевий скол представлені знаряддями, виготовленими нанесенням удару по площадці заготовки (10 од.), кірці (8 од.) та, в решті випадків, по іншим не обробленим частинам заготовки.

Більшість різців на зламі (114 од., 56,2 %) виготовлені на пластинах (Табл. 30, 31). На відщепі виготовлено 49 різців (24,1 %). В решті випадків (40 од., 19,7 %) заготовки фрагментовані. Негативи різцевих сколів для цього типу різців орієнтовані переважно вздовж осі заготовки. Поперечні різці на зламі складають лише 11,3 %. Для орієнтації площадок цього типу різців характерне незначне переважання (у співвідношенні 4:3) діагональної відносно осі заготовки площадки під різцевий скол над перпендикулярною. Більшість площадок під різцевий скол (126 од.) прямої форми. Однофасетковими є 72,4 % різців на зламі (Рис. 62, 1—5), по дві фасетки мають 18,7 %, по 3 фасетки — 6,4 %, і лише 2,5 % різців на зламі є багатофасетковими.

Ретушні різці (109 од.) на стоянці Радомишль I є найменш чисельним типом однолезових різців. Площадкою під їхній різцевий скол в третині випадків (34 од.) слугувала вже сформована ретушована робоча кромка іншого

знаряддя. Для ретушних різців найпоширенішою заготовкою є фрагментована (здебільшого ретушована) пластина (Табл. 31).

Негативи різцевих сколів найчастіше орієнтовані вздовж осі заготовки (76,1 %). Поперечних, т. зв. трансверсальних, різців 22 (20,2 %). Площини під різцевий скол переважно випуклі, діагональні. Таке поєднання представлене майже на третині всіх ретушних однолезових різців. Відмічено площини майже паралельні щодо осі заготовки. Часто вони є продовженням її ретушованого латерального краю. Такі різці за своїм зовнішнім виглядом нагадують вістря, латеральні краї яких підготовлені ретушню та негативом різцевого сколу, що конвергентно сходяться в різцеву кромку. Ці вироби в комплексі складають чверть ретушних різців (27 од., або 4,3 % від загальної кількості однолезових різців).

Ретуш, що використовувалась в якості площини різцевого сколу, найчастіше спрямована з вентральної на дорсальну сторону заготовки. Серед ретушних різців 70,6 % є однофасетковими (Рис. 62, 6), 21,1 % двофасетковими (Рис. 62, 7). Три фасетки відмічено на 6 ретушних різцях (5,5 %), а багато фасеток — лише на 3 (2,5 %) таких знаряддях.

Невизначені різці. В крем'яному комплексі Радомишля I є група з 24 однолезових різців, у яких чітко фіксується наявність негативу різцевого сколу, але його площинка пошкоджена. Відтак, повноцінно описати їх складно, адже орієнтація площини відносно осі заготовки та її форма залишаються не визначеними. Наявність серед них 17 знарядь з негативами різцевих сколів на двох латералях дозволяє віднести їх до двограних різців. Вочевидь у цій групі також домінували різці двогранного типу.

Наведемо окремі додаткові характеристики однолезових різців. У тих випадках, коли можна було встановити розміщення леза різця відносно кінця / частини заготовки, простежено його розміщення переважно на дистальній частині (69,4 %). Також фіксується приблизно однакова кількість лез, сформованих на лівій та правій частині заготовки, визначених відносно осі останньої, якщо дивитися на неї з дорсальної сторони.

Спосіб оформлення латерального краю заготовки під різцевий скол може додатково характеризувати технологію виготовлення різця. Так, на матеріалах однолезових різців стоянки Радомишль I було простежено, що в абсолютній більшості випадків (95 %) латеральний край під різцевий скол зазнавав навмисної підправки або переоформлення. Така підправка латерального краю нагадує оформлення «ребра» на робочій поверхні нуклеуса.

Часто зняття різцевого сколу та ретушна підправка його негативу здійснювалися почергово кілька разів. Самі різцеві сколи (проаналізовано 140 од., див. підпункт 3.2.2.3.) несуть інформацію не лише про підготовку латерального краю, а й про переоформлення у різці інших знарядь, зокрема, і різців інших типів. У колекції присутні 3 різцеві сколи, що зняли робочий край кінцевого скребка, тим самим зменшивши частку цієї категорії знарядь. Аналогічні спостереження були зроблені і іншими дослідниками: «При классификации орудийного набора здесь (йдеться про Радомишль I — О.К.) выделяется тенденция не только к использованию целых орудий (скребков, ретушированных пластин, острый, прокол) для изготовления резцов, но и их фрагментов» [Демиденко, Усик, 1991, с. 15]. Так, більше ніж половина різців мають ознаки ретушування заготовки.

Аналіз розмірів різців стоянки засвідчив, що переважна більшість з них мають довжину 35—55 мм, ширину 20—35 мм, товщину 6—12 мм. Цікаво, що ці розміри притаманні різцям виготовлених як на цілих заготовках, так і їх фрагментах.

Багатолезових різців у колекції 185, що складає 23 % від загальної кількості різців. Серед них (Табл. 32) лєвова частка припадає на дволезові комбінації в таких сполученнях: двогранний + двогранний (38 од., 20,5 %), двогранний + на зламі (41 од., 22,2 %), на зламі + на зламі (45 од., 24,3 %). Гірше представлені решта типів: двогранний + ретушний (23 од., 12,4 %), на зламі + ретушний (15 од., 8,1 %), ретушний + ретушний (11 од., 5,9 %).

В колекції наявні 11 трьохлезові різці. Серед них в рівній мірі (по 5 од.) представлені комбінації двогранний + на зламі + на зламі та на зламі + на

зламів + на зламів. Ще один різець визначений як двогранний + ретушний + ретушний. Також є один різець, що поєднує на одній заготовці чотири робочі кромки — двогранний + на зламів + на зламів + на зламів.

Для кожної робочої частини багатолезових різців притаманні ті ж характеристики, що і раніше наведені для однолезових. Серед перших варто відмітити лише дещо вищий відсоток поперечних різців (Рис. 63; 64).

Окремо варто розглянути питання наявності в колекції стоянки Радомишль I *кареноїдних різців*. Ці знаряддя є одною з визначальних рис крем'яних комплексів пам'яток, що відносяться до оріньякського та епі-оріньякського технокомплексів. За визначенням П.-І. Демарса і П. Лорена, кареноїдність різців характеризується сполученням наступних ознак: двогранність, багатофасетковість, підциліндричне розташування негативів різцевих сколів *lamellaire* по відношенню до негатива-площини [Demars, Laurent, 1989, p.52]. Цим критеріям відповідає лише 3 різця (Рис. 61, 2; Рис. 80, 1), що становить 0,5 % (!) від загальної кількості різців комплексу, або 0,17 % виробів зі вторинною обробкою. Така мізерна їх кількість не є достатньою підставою для віднесення стоянки Радомишль I до кола оріньякських пам'яток.

3.2.2.2.2. Скребки.

Порівняно нечисленні знаряддя цієї категорії (86 од) складають менше 5 % від загальної кількості виробів зі вторинною обробкою (Табл. 33). Опис скребків здійснювався за більш ніж 20 параметрами, але найбільш вагомими серед них є кількість виділених робочих частин, локалізація робочого краю та його розміщення відносно осі заготовки, форма робочого краю, характер його ретуші та її розміщення.

Домінують одинарні скребки (76 од.), подвійних (6 од.) та з трьома робочими частинами (4 од.) мало.

Основним критерієм, за яким характеризуються скребки крем'яної колекції стоянки, є розміщення робочого краю на заготовці. Одинарні скребки поділяються на:

кінцеві (або поперечні) — робочий край розміщений перпендикулярно осі

заготовки на одному з її кінців — дистальному або проксимальному;

латеральні — на одній з латералей заготовки паралельно осі сколювання;

кутові — робочий край розміщений на кутку між кінцем та латераллю заготовки і займає лише частину їх протяжності;

Скребки, що мають дві робочі частини поділяються на:

подвійні кінцеві — робочі краї розміщені на протилежних (дистальному і проксимальному) кінцях заготовки;

білатеральні — робочі краї розміщені на обох латералях заготовки;

конвергентні (стрільчасті) — робочі краї розміщені на одному з кінців та на одній латералі заготовки, сходяться конвергентно, завдяки чому знаряддя має підтрикутну форму.

Знаряддя, що мають три скребкові частини — *кінцево-білатеральні*, їх робочі краї займають $\frac{3}{4}$ периметра заготовки — один кінець та дві латералі.

Серед одинарних скребків домінують кінцеві (57 од.) (Рис. 65). Серед них виділяються знаряддя, які можна назвати скребками специфічних типів: сім високих скребків (Рис. 66, 4), один скребок *à museau* (Рис. 66, 2), два скребка «карене» (Рис. 66, 3), один скребок «з плечиком» (Рис. 66, 7) та один скребок з боковою ретушною виїмкою (?) (Рис. 66, 6). Латеральних одинарних скребків лише вісім (Рис. 66, 5), а одинарних кутових — 11 (Рис. 66, 1). Скребки з двома робочими частинами представлені одним подвійним кінцевим, трьома подвійними латеральними та двома конвергентними (Рис. 67, 1, 2). В колекції є два знаряддя з трьома скребковими частинами, що разом займають $\frac{3}{4}$ периметра заготовки (Рис. 67, 3).

Більшість всіх скребків (64 з 86, або майже 75 %) виконано на дистальних кінцях заготовок.

Абсолютна більшість скребків (79 од.) мають округлу (арочну) форму робочого краю, 6 од. — пряму форму, в одному випадку поєднується округла та увігнута форма.

При виготовленні скребків основною заготовкою був відщеп (49 од.), рідше — пластина (34 од.). Тип заготовки трьох фрагментованих знарядь не

визначено. Вдалося простежити розподіл типів скребків в залежності від заготовки (Табл. 33). Так, кінцеві скребки були виготовлені переважно на пластинах (31 з 57), кутові — переважно на відщепках (9 з 11), всі латеральні, білатеральні, конвергентні та кінцево-білатеральні скребки — лише на відщепках.

Половина скребків (44 од.) дійшли до нас цілими. Майже всі вони зроблені з відщепів (40 од.). Розміри цілих заготовок, як відщепів так і пластин, становлять, здебільшого, $4\text{—}6 \times 2\text{—}5$ см. На ретушованих заготовках виготовлено 38 скребків: 22 — на ретушованих пластинах і 16 — на ретушованих відщепках. Вторинна обробка оформлення робочого краю — переважно, дорсальна напівстрімка луската ретуш — у рівній мірі наносилася як на відщепи так і пластини.

Скребки крем'яного комплексу стоянки Радомишль I не вирізняються жодними своєрідними рисами і в своїй більшості представлені типом кінцевих дорсально-ретушованих на дистальному кінці пластини.

3.2.2.2.3. Струги (рабо).

Чотири виготовлені на масивних відщепках вироби, що нагадують високі нуклеподібні скребки, мають великі пласкі фасетки на вентральній стороні з боку скребкової частини. Хвилястий робочий край і грубість ретуші дозволяє віднести їх до т. зв. рабо. Про використання цих знарядь як стругів може свідчити наявність на їх вентральних поверхнях макрозносу у вигляді згаданих пласких фасеток (Рис. 67, 4).

3.2.2.2.4. Вістря.

Всі 68 вістер верхньопалеолітичної стоянки Радомишль I виготовлені із кременю. Поверхня всіх вістер патинована та часто (44 %) залискована. Проколюючий кінець оформлений ретушуванням. Заготовками частіше виступали пластини (51 од.), рідше — відщепи (17 од.).

Для проведення детального аналізу ознак (attribute analysis) вістер стоянки були використані наступні основні критерії.

За *обрисом форми проколюючого кінця* вістря поділяються на

конвергентні та трикутні. До конвергентних вістер віднесено знаряддя, робоча частина яких оформлена двояко-випуклим або прямо-випуклим загострюючим сходженням двох ретушованих або одного необробленого та одного ретушованого латеральних країв. Робоча частина трикутних вістер утворена сходженням двох прямих ретушованих або одного необробленого та одного ретушованого латеральних країв.

За *вторинною обробкою латеральних країв* вістря поділяються на латеральні та білатеральні. До перших віднесено знаряддя з лише одним ретушованим краєм проколюючого кінця. Відповідно, білатеральні вістря мають проколюючий кінець, сформований двома ретушованими краями.

Також вістря групуються за *розміщенням ретуші на сторонах заготовки* — на дорсальній, на вентральній стороні, з альтернативним ретушуванням.

За *орієнтацією проколюючого кінця відносно осі знаряддя* вістря бувають симетричними та асиметричними, а за *розміщенням проколюючої частини на кінці заготовки* — на дистальній або на проксимальній частині.

Важливою є і *локалізація ретуші* на знарядді — вздовж всього краю вістря, вздовж частини краю, та лише на проколюючому кінці; *типи ретуші* — пласка (пригострююча), стрімка, напівстрімка, оріньяцька (східчаста), дрібна тощо.

Як вже згадувалося, колекція пам'ятки нараховує 68 вістря, що становить 3,8 % загальної кількості знарядь. В ній також присутні вісім знарядь, які, напевно, є вістрями, переоформленими у різці (Рис. 62, 6; 63, 1). Відтак, ці вироби розглядаються в категорії різців. У колекції також є три фрагменти знарядь, що можуть бути черешками вістер (Рис. 71, 5, 6). Ці артефакти зараховані до ретушованих фрагментів сколів (див. підпункт 3.2.2.2.16.). Також відомі комбіновані знаряддя, складовими частинами яких є вістря — вістря—різці (5 од.) та одне вістря—скребок (див. підпункт 3.2.2.2.8.). Отже, далі аналізуються лише 68 типологічно «чистих» вістер.

Конвергентні вістря (63 од.) (Рис. 68—70) домінують над трикутними

(5 од.) (Рис. 71, 1—3), а білатеральні (67 од.) над латеральними (1 од.). При цьому єдине латеральне вістря представлено знаряддям з пошкодженням з одного краю кінчиком проколюючої частини (Рис. 71, 4), що робить небеззаперечним його віднесення до цього типу. Дорсально ретушовані вістря представлені 67 виробами. На двох з них крім дорсальної зафіксовано нерегулярну часткову ретуш використання на вентральній стороні (Рис. 69, 2). Альтернативно ретушоване вістря одне.

За орієнтацією проколюючого кінця відносно осі знаряддя вістря Радомишля I розпалися на дві приблизно однакові групи — симетричні (36 од.) та асиметричні (32 од.). Також не спостерігається значної різниці між асиметричними вістрями, проколюча частина яких скошена у правий (19 од.) чи лівий (13 од.) бік відносно осі знаряддя, якщо дивитися на його дорсальну сторону.

Більш диференційованим є розміщення проколюючої частини щодо кінців заготовки. Переважають вістря з проколюючою частиною на дистальному кінці (53 од.). Але є й непоодинокі випадки її розміщення на проксимальному (15 од.) кінці (Рис. 68, 10—12; 69, 15, 16, 17; 70, 6, 8; 71, 3), зокрема, і на самому відбивному горбку (Рис. 69, 14; 70, 7). Таке співвідношення (приблизно 3:1) зберігається як для фрагментованих, так і для цілих вістер.

За локалізацією ретуші на знарядді переважають випадки суцільного ретушування краю/країв заготовки (Табл. 34). При цьому перевага надавалася напівстрімкій ретуші, за наявності поодиноких знарядь, оформлених пласким пригострюючим ретушуванням.

Цілеспрямована вентральна підправка будь-якої частини вістря відсутня. Є поодинокі випадки, коли на вентральній стороні зустрічається нерегулярна дрібна ретуш використання або спрацьованості. Спостережено кілька випадків виділення основи вістря або ж черешка. Так двічі зафіксовано дорсальну підправку основи знаряддя (Рис. 68, 2; 70, 3), в чотирьох випадках — виділення черешка (Рис. 68, 7; 69, 7, 17). Простежено кілька слідів макрозносу на

проколюючій частині (Рис. 68, 5; 69, 11—13; 70, 6).

Окремо варто згадати незначну серію білатеральних симетричних вістер на відщепках підовальної форми (Рис. 70, 1, 2, 4—6). На приналежність цих знарядь саме до вістер вказує те, що як і у решти вістер цієї колекції, їх робоча частина — власне проколюючий кінець, оформлена білатеральною дорсальною напівстрімкою ретушшю. При цьому вона жодного разу не була виділена «плечиками» і не мала по краях з вентральної сторони слідів використання, притаманних іншим типам знарядь, наприклад, перфораторам (див. підпункт 3.2.2.2.6.).

Огранка понад двох третин заготовок вістер паралельна поздовжня. Спостережені нечисленні випадки біповздовжньої, ортогональної, конвергентної огранки. Дві заготовки представлені реберчастими пластинами. Площини сколів визначаються лише в 24 випадках. Здебільшого вони плоскі (11 од.), рідше точкові (7 од.), двогранні (3 од.), фасетована (1 од.), природна кірка (2 од.).

Проведений аналіз колекції вістер стоянки Радомишль I свідчить, що її мешканці особливу увагу приділяли зміцненню проколюючої частини знарядь, часто нехтуючи стандартизацією їх загальної форми та підготовкою основи для подальшого кріплення. У виборі заготовки рівність її профілю не відігравала вирішальної ролі — у переважній більшості випадків (52 з 68) він є більше чи менш вигнутим. Розміри заготовок цілих вістер коливаються в такому діапазоні: довжина — 33—90 мм, ширина — 15—41 мм, товщина — 3—14 мм. При цьому, як видно на діаграмі співвідношення параметрів цілих заготовок (Рис. 72), вони розпадаються на дві групи. Перша, кількісно більш чисельна група, включає як відщепи так і пластини, довжина яких коливається у діапазоні 50—70 мм, а ширина — 25—40 мм. Другу групу утворили лише пластини видовжених пропорцій довжиною 80—90 мм та шириною 25—30 мм.

Як видно з наведеної характеристики, колекцію вістер стоянки Радомишль I можна назвати показово сталою. Майже всі знаряддя цієї категорії конвергентні білатеральні дорсально-ретушовані. Показовою є і цілковита

відсутність у них будь-якої вентральної підправки. Така одноманітність може свідчити на користь гомогенності цієї колекції. Про це свідчить і повна відсутність у ній вістер з притупленим краєм (зокрема пластинок та мікропластин з притупленим краєм), діагонально тронкованих, вістер з боковою виїмкою тощо, які визначають специфіку інвентарю більшості пам'яток верхнього палеоліту Східної Європи.

3.2.2.2.5. Гостроконечник.

Цей тип виробів представлений одним яскраво специфічним масивним знаряддям розміром 82×60 мм і завтовшки 12 мм, виготовленим на відщепі підтрапецієподібної форми. Площадка сколу фасетована, з «губкою», огранка конвергентна. Невиразна крайова ретуш вкриває більшу частину обох латералей, що симетрично сходяться до неретушованого кінчика жала на дистальному кінці заготовки (Рис. 71, 7).

3.2.2.2.6. Перфоратори.

Для колекції Радомишль І є показовою кількість знарядь для отримання отворів — 51 од., що становить майже 3 % від загального числа виробів зі вторинною обробкою. Окрім цього відомо 9 знарядь, комбінованих з перфораторами (див. підпункт 3.2.2.2.8.).

В археологічній літературі знаряддя з виділеним гострим жалом традиційно називають «проколки». Сама семантика цього терміна, яке походить від слова «колоти», говорить про отримання отворів за допомогою натискання. Відповідно, це передбачає наявність у проколи тонкого гострого кінця, яким в порівняно м'якому матеріалі, наприклад, шкірі, проколюється отвір невеликого діаметру. Відповідний підхід до визначення терміна зафіксовано у навчальній та науково-довідковій літературі: «Проколки — орудия с тонким острым, выделенным ретушью кончиком. Использовались они преимущественно для прокалывания шкур животных при шитье одежды» [Деревянко и др., 1994, с. 115—116], «Проколка — орудие с удлинённым обработанным ретушью прокалывающим кончиком» [Васильев и др., 2007, с. 176]. Характерною трасологічною ознакою проколов є наявність поздовжніх

слідів спрацьованості, що утворилися при терті об будь-який матеріал в результаті рухів вперед—назад [Korobkova, 1999, s. 85].

З іншого боку, «проколоти» отвір в дереві, кістці або розі неможливо, тому археологи часто виділяють ще й знаряддя, які використовувалися для роботи з твердими матеріалами — свердла. На відміну від проколок основне функціональне навантаження в свердлах несе не сам кінчик знаряддя, а його краї, які зрізають частину матеріалу в процесі обертального руху. Зазвичай до свердел археологи інтуїтивно відносять морфологічно подібні проколки, але більш масивних розмірів, які могли витримувати великі навантаження. Більш достовірним критерієм їх виділення є наявність специфічного зносу у вигляді поперечних оперізувальних жало слідів, що виникли від тертя об матеріал. Аналогічні, але по-іншому локалізовані сліди можуть нести і «розгортки» — вироби, що призначалися для збільшення діаметра вже наявних отворів [Korobkova, 1999, s. 100].

На жаль, специфіка трасологічного методу не дозволяє чітко розмежовувати вироби, що мають сліди різних операцій. Це стосується і виробів для отримання отворів: «[проколка] представляет собой отщеп или пластину, снабженную вытянутым, в большинстве случаев специально обработанным, острым выступом в виде жала. <...> Заполированность и концентрические следы изнашивания, расположенные на рабочей части орудия, свидетельствуют, что при прокалывании проколку не только вдавливали в обрабатываемый материал, но также поворачивали ее вокруг оси» [Смирнов, 1983, с. 86]. Морфологічна схожість різних знарядь для отримання отворів часто призводить до вживання подвійної назви «проколка-свердло». Не маючи можливості розділити ці вироби трасологічно, при типологічному описі колекцій деякі фахівці в одній номенклатурі просто перераховують назви відповідних знарядь: «проколка, свердло», «проколка, розгортка» та ін. Подібні термінологічні нюанси, що відображають специфіку застосування морфологічно подібних виробів для отримання отворів, існують, наприклад, в англійській мові (*англ.* *pricker* — шило, *borer* — свердло, бур), але відсутні — у

французькій (*фр.* *perçoir* — свердло, шило, пробійник).

Через значну заполірованість, що виникла під впливом специфічних умов залягання археологічного матеріалу та дією зовнішніх чинників, крем'яні знаряддя стоянки Радомишль I не піддаються трасологічному дослідженню. Отже, для їх поділу можна застосовувати лише морфологічні і типологічні ознаки, які у знарядь, призначених для отримання отворів, ідентичні. Тому в подальшому автор буде називати їх одним загальним терміном — «перфоратор» (від *лат.* *perforator*), який означає «той що пробиває, той що просвердлює» [Словник ..., 1977, с. 517]. Це дозволяє застосувати цей термін до всіх відповідних інструментів, об'єднуючи їх за ознакою призначення, а не способу використання.

Зазвичай, незначна кількість, а іноді і одиничність крем'яних перфораторів в колекціях, дозволяє детально описати кожне знаряддя, або віднести його до певного раніше описаного типу. При цьому, в основному, використовуються кілька тип-листів, в основу яких покладено специфіку одного або кількох морфологічних ознак відповідних знарядь [Sonneville-Bordes, Perrot, 1955, р. 76—79; Brézillon, 1977, р. 280—283; Demars, Laurent, 1989, р. 84—85]. Наприклад, А. Леруа-Гуран [Leroi-Gouran A., 1966, р. 268, fig. 48, 239—246; Brézillon, 1977, р. 280—281] застосовував поділ перфораторів по орієнтації осі виробу щодо осі заготовки і за формою перетину ретушованого жала (трикутна, квадратна, ромбічна, трапецієподібна, паралелограмна) (Рис. 73, 1). Якщо перша ознака, як і для інших типів знарядь (двогранні різці, вістря), активно застосовується дослідниками і в тип-листах, і в класифікаційних схемах перфораторів, друга так і не стала загальновизнаною. До того ж традиція виникнення назв окремих типів від назв пам'яток, археологічних культур або регіонів, де вони були виділені або зустрічаються в найбільшій кількості (Мулен-де-Ван, Кот-де-Реньє, капс і т.п.), ускладнює їх ідентифікацію і використання людиною без належної професійної підготовки.

Більш «гнучкими» і універсальними у використанні є багаторівневі класифікаційні схеми, побудовані з урахуванням не тільки морфологічних

ознак, але і технологічної специфіки виробів [Гладилин, 1976, с. 85—86]. Але при цьому, незважаючи на вагому чіткість і «прозорість» отримання самих номенклатур знарядь, помітною проблемою може стати порівняльний аналіз матеріалів, описаних з використанням різних схем.

Вивчення літератури, присвяченої крем'яному комплексу Радомишля І, показав, що, незважаючи на численність і виразність виявлених тут перфтораторів, при їх описі ніякі тип-листи і класифікаційні схеми не застосовувалися. І.Г. Шовкопляс зазначив, що «проколки», загалом утворюють, «Выразительную группу кремневых инструментов» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 16]. При цьому в одній публікації він звернув увагу на наявність серед них «невеликої кількості добре виготовлених проколов з досить тонкими і гострими робочими кінцями» [Шовкопляс, 1964, с. 99], а в іншій — «прокол на массивных пластинах и отщепах» [Шовкопляс, 1965б, с. 112].

Описуючи перфторатори Радомишля Г.П. Григорьев звернув увагу на те, що «обычно редкие орудия — сверла представлены здесь в большом количестве; они крупные, на отщепах с массивным коротким треугольным жалом» [Григорьев, 1968, с. 51]. Так само узагальнено перфторатори були описані і М.В. Аніковичем: «Проколки (свыше 200 экз.) хорошо выражены. Большинство выполнено на пластинах, прокол на отщепах только 40. Характерный признак типичных радомышльских проколов — длинное, тщательно выполненное жало» [Аникович и др., 2007, с. 191].

До перфтораторів віднесені всі знаряддя, які могли виконувати функцію проколювання, свердління, розширення отворів, і мають спеціально сформований білатеральною, ретельно виконаної ретушню робочий кінець — жало.

При класифікації цієї категорії знарядь застосовувалися такі критерії:

— за типом використаної заготовки перфторатори діляться на вироби, виготовлені на відщепах, пластинах і фрагментах сколів;

— за розташуванням робочого кінця щодо осі заготовки їх можна розділити на симетричні (вісь виробу збігається з віссю заготовки), асиметричні (вісь виробу відхилена від осі заготовки) та кутові (робочий кінець оформлений

на куту заготовки);

— за співвідношенням довжини до ширини основи жало перфоратора може бути звичайним (довжина менше або дорівнює ширині основи) або подовженим (довжина жала більше ширини основи) (Рис. 73, 2);

— за наявністю або відсутністю «плечика», під яким зазвичай розуміється глибока ретушована виїмка, що формує основу жала. Оскільки будь-яка ретушувати поверхня не може бути ідеально рівною, а поняття «глибока виїмка» є суб'єктивним і може значно відрізнятися в розумінні різних дослідників. Тому в роботі був введений індекс «плечика». До таких перфораторів були віднесені лише найяскравіші вироби, в яких глибина ретушованої сегментоподібної виїмки (cd) є рівною або більшою $1/8$ довжини її хорди (ab) (Рис. 73, 4). У перфораторів з меншим співвідношенням мова може йти про звичайну хвилястість ретушованного краю. Можливо, оформлення такої виїмки було обумовлено редукцією країв занадто широких заготовок з метою отримання вузького жала. При цьому масивність самого робочого кінця залежала тільки від товщини заготовки.

Подвійні перфоратори описуються за тим же принципом.

Для отримання повного уявлення про перфорати стоянки, при їх описі також розглянуто такі ознаки: розміри виробу, локалізація жала щодо кінця (проксимальний або дистальний) заготовки, типи ретуші, кут сходження латералей жала (далі — кут жала).

Загалом у колекції стоянки Радомишль I виділено 51 перфоратор, що становить 2,8 % від загальної кількості виробів зі вторинною обробкою. З них 49 одинарних — тобто мають одне жало (Табл. 35), і 2 подвійних. Більшість виготовлено на пластинах (33 од.), рідше використовувалися відщепи (16 од.), та фрагменти сколів (2 од.). Двадцять перфораторів були виготовлені на ретушованих заготовках. Цілком імовірно, що частина з них є результатом переоформлення інших знарядь.

Перфоратори *одинарні* (Табл. 35) диференційовані таким чином:

— за орієнтацією осі виробу відносно осі заготовки — на симетричні (32 од.) (Рис. 74, 5; 75, 1—3,6,8—10; 76, 1—11), асиметричні (10 од.) (Рис. 74, 1,2,7; 75, 4,5,7) і кутові (7 од.) (Рис. 74, 3,4,6,8);

— за конфігурацією робочої частини (кут сходження жала) — на конвергентні (41 од.) (Рис. 74, 1,4—7; 75; 76) і підпрямокутні (8 од.) (Рис. 74, 2,3,8);

— за співвідношенням довжини й ширини основи жала — на звичайні (27 од.) (Рис. 74, 1—6,8; 75, 1—3,7,9,10) і подовжені (22 од.) (Рис. 74, 7; 75, 4—6, 8; 76);

— за наявністю «плечика» — на перфоратори з «плечиком» (11 од.) (Рис. 74, 3,5—7; 75, 6, 8) та без «плечика», представлених рештою виробів.

Подвійних перфораторів лише два. Обидва виготовлені на пластинах. В одного жала розміщені на протилежних кінцях — симетричне подовжене на проксимальному та звичайне на дистальному кінці заготовки (Рис. 80, 2). Інший, який можна віднести до *perçoir double type de chaleux* [Brézillon, 1977, р. 282], має два підпрямокутні жальця, оформлені на кутах дистального кінця пластини (Рис. 80, 6).

Варто зазначити, що серед звичайних перфораторів емпірично було виділено невелику, але показову групу з 8 виробів з жалом, утвореним латераліями, що сходяться під кутом, візуально наближеним до прямого. У процесі аналізу з'ясувалося, що кут їх жал є більшим або рівним 75° (Рис. 73, 3), в той час як у решти перфораторів він менше 66° (Рис. 77). Всі ці перфоратори, об'єднані в групу «з підпрямокутним жалом», виконані на відщепі і мають укорочену робочу частину. В тип-листі Д. Сонвій-Борд вони найближче відповідають типу «*perçoir atypique ou bec*».

Розміри переважної більшості цілих заготовок перфораторів складають: для відщепів — 35—50 мм на 20—40 мм, для пластин — 60—70 мм на 20—40 мм (Рис. 78). Переважна більшість перфораторів (48 з 51) сформовані на дистальних кінцях заготовок. Майже всі перфоратори — дорсально ретушувані, тільки один має вентральне ретушування, і ще один — оформлений альтернативною протилежною ретушню. Переважає луската, стрімка та напівстрімка ретуш. Близько половини перфораторів мають сліди пошкодження жала. У кількох

випадках вдалося простежити повторну підправку робочої частини ретушню.

На прикладі стоянки Радомишль I простежується залежність окремих типів перфораторів від типу і розміру їх заготовок. Так, майже всі вироби з подовженими пропорціями робочої частини оформлені на пластинах. Кутові одинарні перфоратори і вироби з підпрямокутними жалами виготовлені на відщепках. Виняток становить лише подвійний перфоратор «шале» з підпрямокутними жалами на пластині.

Наведені дані дозволяють зробити висновок, що найбільш численними перфораторами стоянки Радомишль I є білатерально дорсально ретушовані вироби на пластинах з симетричним подовженим жалом. Будь-яких специфічних, характерних тільки для Радомишля I, перфораторів в комплексі виділити не вдалося. Як і на інших верхньопалеолітичних пам'ятках, характер цих виробів не впливає на віднесення його інвентарю до певного технокомплексу. Привертає увагу лише порівняно висока частка цих виробів в комплексі — близько 3 % від загальної кількості знарядь. Така численність перфораторів, наприклад, зафіксована для епіграветтських стоянок півночі України Мізин та Бармаки [Шовкопляс, 1965а, с. 164; Нужний, Пясецький, 2003, с. 66]. Водночас, перфоратори стоянки Радомишль I за своїми кількісними характеристиками не відповідають аналогічним знаряддям поселення Пушкарі I [Борисковський, 1947, с. 158—174; 1953, с. 208—222; Васильєв П.М., усне повідомлення].

3.2.2.2.7. Зубчасті та виїмчасті знаряддя.

Через незначну кількість таких виробів (92 од., 5,1 % від загальної кількості виробів зі вторинною обробкою) і часту неможливість їх типологічного відокремлення, зубчасті та виїмчасті знаряддя розглянені разом, сукупно. Заготовкою для них частіше були відщепи (51 од.), рідше — пластини (36 од.), решта виготовлені на фрагментах сколів (5 од.) (Табл. 36) (Рис. 79, 1, 3—5). Одне знаряддя сформоване на плитці кременю Заготовки здебільшого товсті, грубі, часто фіксується масивний ударний горбик. Половина має сліди кірки.

Робочий край зазвичай розміщений уздовж довгої осі заготовки (54 од.),

рідше — впоперек (19 од.). Робочий край решти знарядь має конвергентне сходження (14 од.) або займає $\frac{3}{4}$ окружності заготовки (5 од.). Виїмка найчастіше формувалася серією глибоких дрібних фасеток (61 од.), рідше — окремим сколом, т. зв. клетонською виїмкою (14 од.), окремим сколом доповненим дрібною ретушшю (17 од.). Ретуш оформлення дорсальна, стрімка та напівстрімка.

За конфігурацією зубців і виїмок такі знаряддя можна поділити на: *зубчасті*, серед яких є 50 виробів з серією суцільних виїмок, що утворюють зубці, та сім знарядь з кількома ділянками зубців на одній заготовці; *виїмчасті* — виготовлені за допомогою однієї окремої виїмки (20 од.) або серії окремих виїмок, що не утворюють зубців (10 од.); та *зубчасто-виїмчасті* (5 од.), з-поміж яких на одній заготовці є і ділянки зубців, і окремі виїмки.

3.2.2.2.8. Комбіновані знаряддя.

Цей тип нараховує 59 виробів (3,3 %). Більшість сформована на пластинах і часто є продуктом реутилізації знарядь (Табл. 37) (Рис. 80, 1,3—5). Найчастіший тип комбінації: різець + скребок (31 од.) (Рис. 81). Інші подвійні комбінації — різець + вістря (6 од.), різець + перфоратор (5 од.), різець + зубчасто-виїмчасте (3 од.), різець + пластина ретушована (2 од.), скребок + перфоратор (4 од.), скребок + зубчасто-виїмчасте (4 од.) та вістря + скребок (1 од.) порівняно нечисленні. Також наявні три вироби з потрійними комбінаціями: один різець + різець + зубчасто-виїмчасте, один різець + скребок + скребок, один різець + скребок + зубчасто-виїмчасте.

Таким чином, до колекції додатково можна зарахувати 51 різець, 43 скребки, дев'ять зубчасто-виїмчастих, дев'ять перфораторів, сім вістер, дві пластини ретушовані. Складові комбінованих знарядь — різці, скребки, вістря, перфоратори та ін. мають характеристики, аналогічні описаним у відповідних підпунктах дисертації.

3.2.2.2.9. Пластини ретушовані.

Вагому частку виробів зі вторинною обробкою становлять ретушовані пластини (382 од., 21,2 %). За локалізацією ретуші вони поділяються на

латеральні, білатеральні, латерально-кінцеві, кінцеві, білатерально-кінцеві (ретуш займає $\frac{3}{4}$ периметра заготовки), ретушовані по всьому периметру. Виходячи із співвідношення цих типів (Табл. 38), кількість виробів з одним та обома ретушованими краями заготовки є приблизно однаковою. Переважно обробляли дорсальну сторону заготовки (понад 90 %). Ретуш здебільшого напівстрімка луската або крайова перлинна. Є приклади стрімки та пласкої ретуші. Найчастіше на одній заготовці поєднуються різні типи ретуші.

Кількісна представницькість цієї категорії знарядь не робить її діагностичною. Ці вироби не мають яскравих культурновизначальних рис. Відомо лише дві пластини з ретушшю, що має подібність до т. зв. оріньякської (Рис. 82, 4, 5). Тронковані ж пластини мають здебільшого просто діагональну підправку дистального кінця заготовки (Рис. 82, 1, 2).

3.2.2.2.10. Скребла.

В колекції наявна незначна серія з 12 скребел, що становить 0,7 % від загальної кількості виробів зі вторинною обробкою (Табл. 39) (Рис. 83). Домінуючою заготовкою був відщеп (11 од.). Всі скребла на відщепах збереглися цілими. Єдине скребло на пластині фрагментоване (дистальна частина). Розміри цілих заготовок варіюють в діапазоні: довжина — 37—84 мм, ширина — 34—69 мм, товщина — 7—30 мм. Переважно округлий робочий край сформований дорсальною, здебільшого напівстрімкою лускатою ретушшю. Робочі ділянки більшості скребел (8 од.) приурочені до дистальних частин заготовок.

3.2.2.2.11. Pièce esquillée.

До цієї категорії віднесено одне невелике знаряддя ($44 \times 29 \times 9$ мм) на ретушованій пластині з тронкованими кінцями та великими глибокими фасетками з вентрального боку на проксимальному та дистальному кінцях (Рис. 79, 2). Нанесення пласких сколів із спеціально підготованих крутим ретушуванням площадок зближує цей виріб з ножами костенківського типу. Єдина відмінність — пласкі сколи на вентральній стороні.

3.2.2.2.12. Стамеска.

В колекції відомо одне знаряддя, що типологічно відповідає терміну «стамеска». Це цілий відщеп, оформлений по периметру поперемінно дорсальною та вентральною пласкою та напівстрімкою ретушшю (Рис. 79, 6). Розмір виробу — $44 \times 40 \times 21$ мм.

3.2.2.2.13. Рубаючі знаряддя.

До цієї групи віднесено 4 вироби. Одне — це масивний великий відщеп неправильних обрисів з характерними глибокими раковистими негативами сколів та заломами на обох поверхнях окремих ділянок країв та дистального кінця. Інші три, зроблені на дещо менших за розміром відщепах, мають правильні підовальні обриси. Лезо одного з них з дорсальної сторони сформовано пласким підтесуванням опуклого дистального кінця заготовки, а з вентральної — двома спрямованими назустріч одне-одному пласкими сколами «транше» (Рис. 84, 1). Леза ще двох знарядь оброблені напівкрутим дорсальним ретушуванням дистальних кінців заготовок і мають пласкі сколи використання та залом на вентральній поверхні. Окремі ділянки їх країв підправлені нерегулярним дорсальним ретушуванням (Рис. 84, 2).

3.2.2.2.14. Індивідуальні форми.

До таких віднесено дев'ять виробів зі вторинною обробкою, оформлених на масивних цілих відщепах.

На одному поєднуються різні типи ретуші. Формально знаряддя подібне до комбінованих. Проте використання незвичної масивної заготовки та невиразність самої обробки, що могла виникнути внаслідок спрацювання, змушує розглядати його окремо. Виріб має ділянку із зубчастою ретушшю, виділене як у перфоратора жало та скреблоподібний край, ретушований поперемінно дорсальними та вентральними сколами. Оброблені ділянки розміщені по периметру заготовки. Типи ретуші варіюють від зубчастої до пласкої.

Ще чотири знаряддя мають характерні вентральні сколи. Одне з них виготовлено на масивному овальному відщепі. Одна його латераль оброблена

частковою скреблоподібною дорсальною ретушшю, інша — двосторнім регулярним фасетуванням, яким сформовано потоншений хвилястий край заготовки. Дистальна частина, оброблена грубою стрімкою дорсальною ретушшю, нагадує атиповий кінцевий скребок. (Рис. 71, 8). Подібні типологічні характеристики мають ще три аналогічні вироби, але дещо менші за розмірами.

До індивідуальних зараховано і один виріб, робоча ділянка якого розміщена по дузі на проксимальній частині відщепу. Робочий край являє собою зубчасто-виїмчасту ретушовану ділянку та суміжні вентральні пласкі сколи. Знаряддя на 50—75 % вкрите кіркою.

Решта три знаряддя — відщепи, оформлені пласкими дорсальними та вентральними сколами по периметру. Всі вони мають приблизно однакові невеликі розміри (в середньому $50 \times 50 \times 25$ мм). Морфологічно вони нагадують преформи клиноподібних нуклеусів.

3.2.2.2.15. Ретушовані відщепи.

В колекції нараховано 153 ретушовані відщепи, що становлять 8,5 % від загальної кількості знарядь (Табл. 40). За локалізацією ретуші вони розподілені на латеральні (69 од.), кінцеві (30 од.), білатеральні (28 од.), латерально-кінцеві (13 од.), білатерально-кінцеві (9 од.) та з ретушшю по всьому периметру заготовки (4 од.).

У обробці абсолютно переважає дорсальне ретушування (97 %). Типи ретуші — від стрімкої, напівстрімкої ступінчастої до пласкої лускатої та перлинної крайової. Майже половина ретушованих відщепів мають залишки кірки.

3.2.2.2.16. Ретушовані фрагменти сколів.

Ретушовані фрагменти сколів представлені 64 виробами (3,6 % від загальної кількості знарядь). Переважає латеральна дорсальна напівстрімка ретуш. Одержання іншої інформації неможливе внаслідок значної фрагментації сколів.

3.2.2.3. Відходи виробництва знарядь праці.

В крем'яній колекції Радомишль I нараховано 140 різцевих сколів. Ці

сколи є відходами виробництва при виготовленні різців. Основною ознакою різцевого сколу є наявність підготовленої площадки для його зняття — негатив фасетки різця (для двограних різців), ретушована підправка (для ретушних), характерний злам чи природня площадка (для різців на злам). Ці сколи мають здебільшого трикутний, трапецієподібний, підпрямокутний перетини, виняток становлять лише різцеві сколи зняті при виготовленні плоских різців.

В наявній колекції різцевих сколів латеральний край заготовки залишався без будь-якої підправки лише в шести випадках (4,3 %). У 26 випадках (18,6 %) латералі заготовок мали ретушований край. З них у 11 випадках ретуш нанесена навмисно, у решті 15 — це ретушований край реутилізованих знарядь праці. Зокрема зафіксовано, що два різцеві сколи зняли частину робочого краю скребків, один — проколюючи частину вістря. Повторні різцеві сколи (без будь-яких додаткових підправок) були нанесені в 52 випадках (37,1 %). Приблизно стільки ж (56 од. або 40 %) латералей мало змішаний характер підготовки — чергування ретуші та різцевих сколів. Загалом, наявність негативів від попередніх різцевих сколів відмічено в 105 випадках. Тобто, різцеві сколи, як і самі різці, демонструють практику поновлення (підживлення) різцевих кромek. На користь цього також свідчать чотири приклади ремонту різців та різцевих сколів з повторними негативами (підібрано В.І. Усиком).

В більшості випадків (69,3 %) досить складно встановити тип різця з якого були зняті різцеві сколи. Коли такий аналіз був можливий, встановлено, що 11 різцевих сколів співставляються з двограними різцями, 29 — з різцями на злам, три — з ретушними різцями. Серед різцевих сколів є шість, що відповідають плоским різцям. Шість сколів зняті поперек осі заготовки (поперечні різці). Біпоздовжня огранка п'яти сколів свідчить про їх зняття з багатолезових різців. Ще на шести різцевих сколах є ознаки трансформації одного типу різця в інший.

3.2.2.4. Зведена характеристика комплексу виробів зі вторинною обробкою.

Крем'яна колекція Радомишля І відзначається високою часткою

знарядь — понад 15 % всіх виробів. Серед них домінують різці, переважно, двогранні. В колекції мало скребків, які кількісно у десять разів поступаються різцям. Більшість з них кінцеві. За винятком одного фрагментованого, всі вістря стоянки конвергентні білатеральні дорсально ретушовані без будь-якої вентральної підправки. Привертає увагу виразна серія перфраторів. Основний тип перфраторів — симетричні конвергентні видовжені на пластинах. Також досить вагомою є частка комбінованих знарядь, серед яких переважають різці-скребки.

Серед заготовок, використаних для виготовлення знарядь праці, домінують пластинчасті сколи (1035 од., 57 %), в т. ч. 73 реберчасті пластини та 10 пластинок. Знарядь на відщепках та технічних сколах вдвічі менше — 576 од. (32 %). Зокрема, сюди зараховані 34 сколи підправки краю площадок нуклеусів (авіважі) та 28 реберчастих відщепи (Табл. 43).

Більшість знарядь масивні. Найменшими виявилися ретушний різець та комбіноване знаряддя розміром трохи менше ніж 3 см. Отже, заготовки, менші за 3 см для виготовлення знарядь не використовувалися. Тому відповідні сколи були не метою розколювання, а лише відходами виробництва.

Серед заготовок з визначеною огранкою (1754 од.) (Табл. 44) було відмічено повне домінування поздовжнього напрямку сколювання (1194 од., 68 %). Ортогональна огранка визначена на заготовках 206 знарядь (11,7 %), реберчаста — 132 знарядь (7,5 %), біпоздовжня — 101 знаряддя (5,7 %). Рідше зустрічається природна (49 од., 2,8 %), поперечна (40 од., 2,3 %) та підперехрестна (21 од., 1,2 %) огранки. Конвергентна та радіальна огранки зафіксовані лише в кількох випадках (8 од., 0,5 % та 3 од., 0,2 %, відповідно).

Серед площадок заготовок (визначено для 620 од.) (Табл. 44) переважають пласкі (328 од., 53 %). Досить часто фіксуються і точкові площадки (97 од., 15,6 %). Частка двограних (59 од.) та фасетованих (54 од.) площадок приблизно рівна — 8,7 % та 9,5 %, відповідно. Майже однаковою є кількість поздовжньо підправлених (40 од., 6,4 %) та природних (38 од., 6,1 %) площадок. Багатогранні площадки представлені лише кількома екземплярами

(4 од., 0,6 %). Показово, що поєднання поздовжньої огранки та пласкої площадки зафіксовано у третини заготовок (192 од.).

Наявність т. зв. губки зафіксовано для 15 % сколів-заготовок. Майже третина заготовок мають сліди кірки. Це 49 первинних сколів (вкриті кіркою на 75—100 %), 59 — зі слідами кірки на 50—75 % поверхні, 124 — на 25—50 % поверхні, 303 од. — на 0—25 % поверхні. Абсолютна більшість знарядь мають патиновану (1715 од. — 95 %) та залюстровану (1044 од. — 58 %) поверхні.

Різновид кременю вдалося визначити для 1782 знарядь (Табл. 42, 43). З темно-сірого однотонного кременю зроблено понад третину виробів зі вторинною обробкою (671 од., 37,7 %), білого шерехатого — лише 17 (1 %) знарядь, кольорового кременю та смугастої крем'яної плитки — лише 4 (0,2 %) та 6 (0,3 %) знарядь, відповідно. А от чорний плямистий кремій як сировина для знарядь використаний у понад 60 % випадків (1084 од.). Отже, на відміну від решти категорій крем'яних виробів — нуклеусів, відщепів, пластин та ін. (Табл. 8), знаряддя виготовляли здебільшого з чорного плямистого кременю (Табл. 42). Зокрема, це простежено для провідних типів знарядь — різців, ретушованих пластин, вістер, а також комбінованих. Серед різцевих сколів частка зроблених з чорного плямистого кременю є втричі більшою, ніж з інших типів кременю, взятих разом (Табл. 8).

Для виготовлення знарядь на пластинах використовувалися заготовки завширшки від 12 мм до 61 мм. З них 53 % потрапляють у діапазон 20—27 мм (Рис. 85). Привертає увагу, що за загального діапазону ширини необроблених пластин від 12 мм до 52 мм, аналогічну ширину 20—27 мм мають лише 39 %. Значно більша їх кількість (47 %) були 14—20 мм завширшки (Рис. 86). Отже, найбажанішою пластинчастою заготовкою для виготовлення знарядь був скол завширшки понад 2 см.

3.2.3. Відходи виробництва.

3.2.3.1. Фрагменти сколів, уламки.

Вироби, зараховані до цієї категорії, могли утворюватися впродовж всього процесу розколювання. Сколи є настільки фрагментованими та

неінформативними, що їх аналіз доцільний лише на рівні загальної статистики. Так, в колекції Радомишль I була нараховано 102 фрагменти сколів та 566 недіагностичних уламків крем'яної сировини. Така фрагментація є типовою для стоянки, на якій простежується весь ланцюг обробки кременю та фіксується низька якість сировини.

3.2.3.2. Луски.

Луски — дрібні відщепи розміром менше 15 мм. В колекції таких лише 119 од, що становить 1 % від загальної кількості виробів. Луски можуть бути відходами виробництва як первинного розколювання — на нуклеусах є негативи досить дрібних сколів, так і відходами ретушування знарядь праці — на останніх зафіксовано велику лускату ретуш. Звичайно, для багатотисячної крем'яної колекції частка цієї категорії знахідок є замала. Цьому факту можна дати два пояснення: 1) вплив постдепозиційних процесів — змивання та/або здування вітром дрібних артефактів; 2) вплив методики розкопок, основний об'єм яких здійснювався лопатами, внаслідок чого дрібні рештки могли бути «пропущені».

3.3. Немодифіковані знаряддя

У кам'яній колекції Радомишля I виділено 15 артефактів, які можна віднести до т. зв. немодифікованих знарядь праці — відбійники, розтирачи та ін. (Табл. 41).

В 2012 р. К.М. Степанова (м.Санкт-Петербург, Росія) в ході підготовки дисертаційної роботи «Немодифицированные каменные орудия верхнего палеолита Восточной Европы» [Степанова, 2015б; 2015в] опрацювала 13 гальок і їх фрагментів, відібрані нею як перспективні для трасологічного вивчення внаслідок доброї збереженості поверхонь і наявності слідів використання. Відповідно, основний об'єм інформації про дану категорію виробів подано за висновками К.М. Степанової.

Найчисленніша категорія немодифікованих знарядь Радомишля I це відбійники — 12 од.

Два крем'яні артефакти, візуально визначені автором роботи як відбійники. Один з них — це жовно кременю розміром $53 \times 48 \times 40$ мм, з якого частково знята кірка, рясно вкрите характерною «зірчастою» забитістю на торцях. Інший відбійник, розміром $57 \times 42 \times 38$ мм, є реутилізованим спрацьованим нуклеусом, і так само, його торцева частина та кути вкриті «зірчастою» забитістю.

Решта 10 відбійників, за визначенням К.М. Степанової [Степанова, 2015б, с. 14—15; 2015в, с. 96—98, 249—252], представляють досить однорідну групу. В якості сировини використовувався граніт (1 од.), кварцит (3 од.) і пісковик різного ступеня метаморфізованості (6 од.). Щоразу в якості основного робочого елемента виступає торцева частина або кут гальки, звідки спрацьованість може переходити хвилею, вузькою або широкою — в залежності від рівня спрацьованості, на бічні ребра гальки, займаючи до $\frac{2}{3}$ периметра. Якщо на гальці один торець ширше іншого, або один з них представлений уламком, то використовується звужена округлена торцева частина. Робоча ділянка найчастіше розташовується на довгій осі гальки, але може розташовуватися і впоперек неї, за умови збереження основного принципу — розташування її на звуженій торцевій частині.

Найвиразніші ознаки спрацьованості зафіксовано на гальках пісковіку з шерехатою поверхнею [Степанова, 2015в, с. 314, рис. 21, 3]. На таких знаряддях сліди використання виглядають як притертість і шерехатість, вибоїнки з округленими краями лунок; абрис гальки дещо заокруглюється. Кварцитові гальки відрізняються від пісковіку порівняно гладкою поверхнею [Степанова, 2015в, с. 314—315, рис. 21, 1; 22, 1, 2]. Спрацьованість на них простежена не більше, ніж до половини периметра. Сліди використання виглядають як забитість і викришеність по міжконічним тріщинам. Середні метричні параметри для некрем'яних відбійників стоянки Радомишль I складають $78 \times 62 \times 40$ мм.

Два предмети з кварцито-пісковіку віднесені К.М. Степановою до теркових [Степанова, 2015а, с. 15—16; 2015б, с. 15; 2015в, с. 96—98, 252—253].

Один з них визначено як товкач-розтиральник («пест-терочник») [Степанова, 2015в, с. 317, рис. 24: 1]. Це знаряддя з однією стертою поверхнею і одним забитим торцем, який має вигляд сплющеної ділянки, що не переходить на суміжні бічні ребра, і саме це відрізняє його від відбійників колекції. Другий предмет так само, судячи зі зглаженості однієї поверхні, пов'язаний з абразивним впливом [Степанова, 2015в, с. 317, рис. 24, 22].

Ще один з визначених К.М. Степановою каменів, скоріш за все, був пов'язаний з акумуляцією і подальшим випромінюванням тепла. Він має сліди нагару. Ймовірно, під впливом температури він розколовся на три фрагменти. Про це свідчить відсутність на ньому слідів ударів. Цей артефакт був попередньо визначений як камінь обкладання вогнища, або як камінь, використаний для кип'ятіння води [Степанова, 2015б, с. 15—16; 2015б, с. 15; 2015в, с. 96—98, 253, с. 317, рис. 24, 3].

За спостереженнями К.М. Степанової, такий тип знарядь як товкач-розтиральник має неявну тенденцію виявлення на стоянках гравецького кола центральної частини Східноєвропейської рівнини, наприклад, Костенки 4 (верхній шар), Костенки 14 (І шар), Пушкарі І, Ключи. На більш ранніх етапах і в пізнішу пору верхнього палеоліту вони не представлені [Степанова, 2015б, с. 29].

3.4. Просторовий розподіл кам'яних знахідок

Деякі з висновків про просторову структуру Радомишля І (див. висновки до розділу 2), зроблених автором в ході вивчення архівних даних, вимагають перевірки із залученням нової інформації, що раніше не розглядалася. Її важливою складовою є дані про просторовий розподіл кам'яного інвентарю пам'ятки.

3.4.1. Характеристика джерел.

Під час розкопок Радомишля І планіграфічна фіксація кам'яних знахідок не проводилась взагалі. Тобто, за наявності детального плану поширення фауністичних решток, ми не маємо такого важливого для дослідження

первісних пам'яток джерела інформації як просторовий розподіл кам'яних артефактів в контексті інших структурних об'єктів поселення. Абсолютна глибина залягання як фауністичних, так і крем'яних знахідок не фіксувалася. Отже, інформація для відновлення стратиграфічної позиції знахідок *in situ* втрачена.

Зазначена неповнота джерел зумовила гостру необхідність скласти хоча б приблизний план поширення кам'яних знахідок, виходячи з даних про їх кількість на кожному квадраті. Його основою стала складена у вигляді таблиць Microsoft Excel повна електронна база даних всіх кам'яних знахідок із зазначенням їх польового шифру, зокрема номером квадрата розміром 2×2 м і умовного горизонту взяття потужністю близько 20 см. Частину інформації довелося коригувати або повністю відновлювати на підставі даних польової документації.

Шифри далеко не кожної з 11908 кам'яних знахідок колекції містять інформацію про її горизонтальне і вертикальне положення. Так, оригінальні польові інвентарні номери мали 96 % знахідок. Решта 4 % — дрібні сколи, знахідки з поверхні, фрагментовані речі, або не мали номеру, або були депаспартизовані. В процесі опрацювання колекції вони позначалися порядковим номером, починаючи з «60000» та знаком «+», який вказує на те, що цей номер доданий наново.

Номер квадрату було вказано в шифрі 71 % кам'яних знахідок. Але лише 60 % з них можна співвіднести з одним зі 133 квадратів розкопу (Рис. 87), отже, більш-менш чітко визначити їх місце на плані. Для решти 11 % знахідок в шифрі вказувалися номери спарених квадратів (наприклад, «кв. 10,11», «кв. 90,91»), їх ліній («кв. 5,18,31») або навіть цілих ділянок розміром до 25 квадратів, тобто площею до 100 м^2 («кв. 9—13, 22—26, 35—39, 48—52, 61—65»). Зрозуміло, що така інформація не годиться для відновлення реальної планіграфії. Таким чином, для реконструкції просторового розподілу кам'яних артефактів було залучено лише 7141 знахідку. Також зауважимо, що під час розкопок 1957 р. номери квадратів починали фіксувати для знахідок з рівня

другого штику, а в 1959 р. — лише четвертого. Відповідно, це вплинуло на показники кількості кам'яних знахідок в квадратах і могло дещо спотворити картину їх поширення загалом.

Раніше вже йшлося про те, що з культурного шару у скупченні кісток № 6 був вирізаний моноліт, переданий до Житомирського краєзнавчого музею. Відповідно, це призвело до втрати частини кам'яної колекції що мало відбитися на плані розподілу кам'яних знахідок. Так, низька концентрація їх у межах скупчення кісток № 6 зафіксована для кв. 73 та 74 (Табл. 45) (Рис. 88), а не кв. 60 та 61, які в щоденнику за 1957 р. І.Г. Шовкопляс назвав як місце вилучення моноліту [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 82].

Також не на всі знахідки була нанесена інформація про глибину їх виявлення. Тільки 8740 од. (73 %) кам'яних артефактів мають номер «штика» — умовного горизонту взяття потужністю близько 20 см, якими, за записом у щоденнику 1959 р. [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 6], копалася пам'ятка. На третині виробів додатково позначені дані, що опосередковано інформують про планіграфічне розташування — слова «комплекс» (скупчення кісток мамонтів), «геологічний шурф», «кагата» та ін., або розташування за вертикаллю — слова «поверхня», «рівень кісток», «розчистка кісток», «прокопка».

3.4.2. Просторовий розподіл кам'яних артефактів.

Співставлення облікової інформації та результатів всебічного вивчення кам'яної колекції Радомишля I уможливило вперше розглянути планіграфічний розподіл крем'яних виробів за кількісними та якісними показниками, як загалом, так і для окремих їх груп, виділених за певними критеріями — типологічним, технологічним, сировинним тощо.

Так, вперше було встановлено поширення крем'яних виробів, виготовлених з двох основних типів сировини — темно-сірої однотонної та чорної плямистої. Кількість знахідок з них, що мають визначену локалізацію, є приблизно однаковою — 1054 од. та 987 од, відповідно. Темно-сірий кремій загалом відбиває загальну тенденцію планіграфічного розподілу всіх крем'яних

знахідок (Рис. 89), демонструючи підвищену концентрацію на кількох ділянках у квадратах 20, 30, 33, 45—47, 60 та 55, 69, а також відособлено на кв. 29—30, 75 та 83. Чорний плямистий кремій краще представлений на окремих ділянках — у кв. 29, 33, 55, 57 (Рис. 90).

Важливою для інтерпретації просторової структури поселення є інформація про локалізацію скупчень кам'яних артефактів. Досі єдиним безпосереднім джерелом її були польові щоденники, в яких описуються ті чи інші крем'яні знахідки і їх концентрації, виявлені на окремих квадратах, приблизне розташування «точків» — місць обробки кременю (див. підпункт 2.4.2.3.). Природно, що такі дані не завжди дозволяли сформулювати коректне уявлення про планіграфію крем'яних знахідок загалом або окремих їх категорій.

Відповідно до складеного плану (Табл. 45) (Рис. 88) встановлено, що підвищена кількість кам'яних знахідок спостерігається переважно в північній частині скупчень фауністичних залишків № 1, 2, 5 і поблизу них, на південь від скупчення № 6, і, в меншій мірі, на площі між скупченнями № 2 і № 3. Зокрема вдалося простежити три місця їхньої концентрації.

А. У межах скупчень № 1 і 2 (кв. 7, 20, 33—35, 47, 48), на площі, що оперізує ці скупчення з півночі і сходу (кв. 19, 32, 45, 46, 49), а також на території між скупченнями № 1 і 6 (кв. 60, 61).

Б. Уздовж південно-східного краю скупчення № 6 (кв. 75).

В. В північній частині скупчення № 5 (кв. 41, 54, 55) і на схід від нього (кв. 69, 70).

Дві окремі концентрації кам'яних виробів впевнено співвідносяться зі згаданими на сторінках польових щоденників скупченнями кременю в кв. 33 (зона «А») і 75 (зона «Б»). На місці ж третього зазначеного в щоденниках «точка», на межі кв. 103 і 104, істотного зростання кількості кам'яних знахідок не фіксується. Замість цього була виділена раніше не зазначена концентрація зони «В» в районі кв. 55.

Інтерпретація виділених концентрацій потребує проведення картування

просторового розподілу крем'яних знахідок окремих категорій на тлі інших структурних елементів стоянки.

3.4.2.1. Місця первинної кременеобробки.

Ознакою місця первинного розколювання кременю може бути скупчення відбійників, нуклеусів, авіважей, лусочок, різноманітних сколів, уламків.

Загалом визначено локалізацію 241 нуклеусу, що становить 53 % від їх загальної кількості. Вони присутні майже на всій площі розкопаної частини поселення. Найвища їх концентрація спостерігається на кв. 33 і 103, дещо менша — на кв. 45 і 75 (Табл. 45) (Рис. 91). При цьому на кв. 103 нуклеуси складають 35 % всіх знахідок, тоді як загалом по стоянці — лише 3,5 % від загальної кількості чітко локалізованих знахідок. Тобто, в кв. 103 спостерігається концентрація тільки ядрищ. Загалом, на цих квадратах фіксувалися здебільшого поздовжні підциліндричні та багатоплощадкові нуклеуси. Будь-яких інших виразних концентрацій по групам чи типам нуклеусів не помічено. Варто зазначити лише деякі відхилення у їх співвідношенні на певних квадратах. Так, відмічено концентрацію біпоздовжніх нуклеусів на кв. 46, за повної їх відсутності на прилеглих ділянках, зокрема на кв. 33 та 45. На кв. 30 за повної відсутності підциліндричних відмічено торцеві та торцево-реберчасті нуклеуси. Підклиноподібні нуклеуси локалізуються відносно кучно — на квадратах 19, 30, 43, 58.

Пренуклеуси (32 од.) та нуклеподібні уламки (93 од.) з відомою локалізацією не утворюють виразних концентрацій (Табл. 45).

Авіважі (7 од.) також не утворюють концентрацій. У всіх випадках вони представлені не більше ніж одним на квадрат. Цікаво, що локалізація жодного з них не збігається на плані з концентраціями нуклеусів.

Поширення чітко локалізованих відщепів (з реберчастими включно) в кількості 3731 од. (61 %) загалом відображає загальну тенденцію планіграфічного розподілу всіх кам'яних знахідок (Табл. 45) (Рис. 92). Найбільша концентрація цих виробів відзначена в кв. 20, 32, 33, 45, 47, 55. При

цьому привертають увагу деякі відмінності в планіграфічному розподілі відщепів різного розміру. Загалом в колекції дрібних відщепів на 404 од. менше ніж тих, розміри яких є більшими за 3 см. Кількість же локалізованих відщепів розміром менше і більше 3 см є практично однаковою — 1863 од. і 1868 од., відповідно. Але на кв. 20 співвідношення дрібних і великих відщепів становить 53 проти 37, а на кв. 33 — 39 проти 53. На кв. 32, 45, 47, 55 співвідношення відщепів різних розмірів приблизно рівне. Незначні концентрації реберчастих відщепів (221 од.) фіксуються на кв. 23, 45, 47, 58, 73 і 75 (Рис. 93). При цьому кв. 23, 58 та 73 не відзначені масовістю матеріалу (Табл. 45).

Чітку локалізацію встановлено для 1095 (61 %) пластин (з реберчастими включно). Їх скупчення зафіксовано на трьох окремих ділянках: два — поруч з нуклеусами і кістками (кв. 33, 47, 75), і одне — на площі, де простежується концентрація знахідок інших категорій за майже повної відсутності кісток (кв. 69) (Табл. 45) (Рис. 94). При цьому реберчасті пластини (155 од.) концентруються в чотирьох квадратах — 47, 60, 75, 83. Тут їх співвідношення до пластин становить 1 до 3—4, при загальному показнику по стоянці 1 до 7,5. І якщо на кв. 60 зафіксовано відносно велику кількість нуклеоподібних уламків та відщепів, то серед решти знахідок кв. 83 лише реберчасті пластини (6 од.) виділяються своєю концентрацією. Також варто зазначити, що місця підвищеної кількості реберчастих пластин наче утворюють смугу від кв. 47 до кв. 83, але з розривом на кв. 73 (Рис. 95). Можливо, причиною останнього є вилучення з кв. 73—74 моноліту культурного шару зі знахідками. Водночас, саме з кв. 73 пов'язана підвищена концентрація реберчастих відщепів (Рис. 93).

Пластинки (122 од.) поширені на площі розкопу більш-менш рівномірно, і тільки в кв. 33, 35, 45, 54 відзначено їх незначну концентрацію.

Мікропластини поодинокі (лише 5 локалізованих) і не утворюють будь-яких концентрацій (Табл. 45).

Більшість фрагментів сколів і уламків кременю досить рівномірно розподілені на площі розкопу, і лише 33 од. (10 %) виявилися сконцентрованими в поруч розташованих кв. 20 і 33. Також показовими є

кв. 70, 77 та 94, де їх підвищена кількість особливо помітна на тлі поодиноких знахідок відповідних виробів навколо (Табл. 45) (Рис. 96).

Відходи первинного розколювання — луски (локалізовано 75 од. — 63 %) залягали нерівномірно. Їх концентрацію зафіксовано на кв. 34 і 47 (Табл. 45) (Рис. 97). На решті площі такі знахідки поодинокі.

Немодифіковані знаряддя — відбійники, представлені знахідками як з кременю, так і не крем'яної сировини, не утворюють будь-яких концентрацій. Вони були знайдені в кв. 7, 35, 47, 54, 60, 82, 94 і 129, де не зафіксовано скупчень нуклеусів. Однак, на кв. 47, крім значної кількості заготовок, відмічена підвищена концентрація лусочок, дрібних відщепів, реберчастих відщепів і пластин. Також тут зосереджені первинні сколи. Такий набір знахідок може бути пов'язаний з «точком» на сусідньому кв. 33. На кв. 60 разом з відбійником були знайдені п'ять нуклеоподібних уламків і сім реберчастих пластин.

Первинні сколи (452 од.) поширені на всій площі розкопу. Їх незначна концентрація зафіксована в кв. 33, 45, 47, 75 разом з численними знахідками, пов'язаними з первинним розколюванням, а також в кв. 31 і 57, де скупчення таких немає (Рис. 98).

Підсумовуючи аналіз розглянутих даних про скупчення знахідок, які вказують на активне первинне розколювання кременю, можна виділити чотири ділянки пов'язані з цим процесом. Умовними центрами таких «точків» є квадрати 33, 45, 75, 103.

Найбільш насиченим кам'яними знахідками є скупчення, приурочене до кв. 33, 20, 47. Тут відзначено концентрацію нуклеусів, відщепів (зокрема реберчастих), пластин (зокрема реберчастих), пластинок, фрагментів сколів, уламків, первинних сколів. Характер цього скупчення дозволяє інтерпретувати його як місце первинного розколювання кременю — «точок».

«Точком» є і скупчення, що знаходиться безпосередньо на північ від першого в кв. 45 і 32. Тут також знайдено багато нуклеусів, реберчастих відщепів, відщепів, пластинок, сколів з кіркою.

Ще один «точок» виділено в кв. 75. Тут зафіксовано підвищену концентрацію нуклеусів, відщепів розміром більше 3 см, пластин, реберчастих сколів і сколів з кіркою. На сусідньому кв. 60 виявлений авіваж. Звертає увагу значна подібність складу виявлених тут виробів зі складом знахідок з «точка» в кв. 45.

I, нарешті, четвертий центр первинного розколювання визначено на кв. 103. Тут на тлі незначної загальної кількості кам'яних знахідок зафіксовано один з найвищих кількісних показників нуклеусів — 10 од. Тут також знайдено один пренуклеус і два нуклеоподібних уламки, які разом з нуклеусами складають третину всіх знахідок з квадрата. Продукти розколювання були виявлені, переважно, на сусідніх південно-східних кв. 89 і 104.

3.4.2.2. Місця використання знарядь.

На плані розкопу можна виділити кілька місць концентрації знарядь праці (локалізовано 997 од. — 55 %). Підвищення їхньої кількості зафіксовано на кв. 20 і 33, що відповідає північній околиці скупчення кісток № 2, а також ще трохи північніше від них — на кв. 18, 32, 46, де відносно небагато кісток. Досить значна кількість знарядь походить з кв. 29 — ділянки, розташованої між скупченнями кісток № 3, 4 і 5, і з кв. 55 на північно-східній межі скупчення № 5. Ще дві концентрації зафіксовані на кв. 63 і 84 — на схід і південь від скупчення № 6. Також привертає увагу, що на двох протилежних кінцях розкопу, в кв. 12 і 122, де фауністичні залишки повністю відсутні, питома вага знарядь сягає чверті виявлених тут крем'яних виробів, за відповідного показника у 14 % для розкопу загалом (Табл. 45) (Рис. 99).

Незважаючи на неповноцінність джерел, все ж можна впевнено стверджувати, що просторовий розподіл знарядь відрізняється від планіграфії решток первинної кременеобробки.

Цікавим виявився і просторовий розподіл окремих типів знарядь, зокрема, різців і ретушуваних пластин. Чітку локалізацію встановлено для 444 різців, що становить 55 % їх загальної кількості. Вдалося чітко простежити дві концентрації цих виробів. Одна проходить дугою через скупчення № 2 до

північної межі скупчення № 5 (кв. 20, 33, 45, 46, 58, 70, 69, 55 і 54). Другу зафіксовано на південь від скупчень кісток № 1 (кв. 48 і 49) і № 6 (кв. 63 і 84). Відособлену концентрацію різців помічено ще південніше — на віддалі від кісток, у кв. 25 на периферії розкопу (Табл. 46) (Рис. 100).

Більшість з ретушованих пластин (локалізовано 220 од. — 57 %) досить рівномірно поширені по всій площі розкопу. Шість відособлених концентрацій цих знарядь виділено на квадратах 18, 29, 46, 55, 57, 84 лише завдяки контрасту з менш насиченими сусідніми ділянками (Табл. 46) (Рис. 101).

Планіграфічний розподіл крем'яних знарядь інших типів, представлених порівняно незначною кількістю або одиничними екземплярами, виявився недостатньо показовим для інтерпретації (Табл. 46).

Відходи вторинної обробки — різцеві сколи (локалізовано 89 од. — 63 %) залягали нерівномірно. Їх концентрацію зафіксовано на кв. 55 (Табл. 45) (Рис. 102). На решті площі такі знахідки поодинокі.

Наведені дані дозволяють виділити кілька місць, пов'язаних з виготовленням знарядь, їх підправкою та реутилізацією.

В межах кв. 33, 20 і 46 зазначається місце активного використання різців (кв. 33 і 20) та ретушованих пластин (кв. 46). У цьому ж місці були знайдені артефакти, які свідчать про первинне розколювання. Такі дані дозволяють інтерпретувати цю ділянку як поліфункціональний виробничий центр. Ці ж квадрати відповідають скупченню кісток № 2. Як показав планіграфічний аналіз, це скупчення кісток разом із скупченнями № 1 і 6 утворюють єдину велику овальну концентрацію кісток мамонта, витягнуту по лінії захід—схід (Рис. 87). Саме по її периметру зосереджені сліди виробничої діяльності. На її північній (кв. 45) і східній (кв. 75) периферії знаходяться два майже ідентичних за складом «точка». Там же здійснювалася робота різцями (кв. 45, 46, 48, 49, 63, 84) і ретушованими пластинами (кв. 46, 84). Примітно, що неподалік, у східній частині цієї потужної концентрації кісток, було знайдено чотири бивня зі слідами розщеплення (кв. 47, 48, 59 і 61).

Наступне, зафіксоване в кв. 55, скупчення може бути інтерпретоване як

виробнича зона з виготовлення та використання знарядь. Про це свідчить його склад, що включає численні різці, ретушовані пластини і різцеві сколи, частина яких мають негативи підправки різцевої кромки. Ця виробнича зона знаходиться на північній межі іншої потужної овальної, витягнутої по лінії північ—південь, концентрації кісток, що складається з їх скупчень № 3 і 5, за І.Г. Шовкоплясом (Рис. 87). Навколо неї розташовувалися ще кілька ділянок активного використання різців (кв. 44, 54) і ретушованих пластин (кв. 18, 29).

Ще одна виробнича зона, виділена за концентрацією різців (кв. 58, 69, 70, 81, 82) і ретушованих пластин (кв. 57), локалізована на ділянці, розташованій між обома великими концентраціями кісток на приблизно однаковій відстані від них.

3.4.3. Просторовий розподіл некрем'яних знахідок.

Деякі знахідки з некрем'яних порід каменю, що могли використовуватися як немодифіковані знаряддя праці (див. підрозділ 3.3.) не утворюють будь-яких концентрацій. Окрім відбійників (див. підпункт 3.4.2.1.), відома локалізація одного розтиральника та акумулятора тепла. Розтиральний камінь знайдено на кв. 31, а кілька фрагментів від одного акумулятора тепла — на кв. 46 та 61

Камені некрем'яних порід без слідів використання зустрічалися на стоянці спорадично. На плані вони здебільшого локалізуються у центральній ділянці розкопу поміж скупченнями кісток. Помітних концентрацій знахідок певних порід не зафіксовано.

Примітно, що наведені дані не в повній мірі відповідають плану поширення каміння, складеному на підставі згадок про них, наведених у польовому щоденнику за 1957 р. [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 23, 36 54, 57, 66] та «блокнотах» (Рис. 103). Схоже, що частина валунів була залишена в полі. Відтак, достовірність реконструкції плану поширення некрем'яних знахідок є невисокою.

З-поміж інших порід мінеральної сировини І.Г. Шовкопляс окремо виділяв вохру. Інформацію про її шматочки та сліди, у незначній кількості знайдені на площі стоянки, наявно на сторінках польових щоденників. Зокрема,

під час розкопок 1957 р. невеликі шматочки червоно-малинової та темно-червоної вохри були знайдені на кв. 55 та 69 на рівні другого штика [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 43] і на кв. 27 на рівні прокопки [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 81-82], а також, що «на некоторых костях встречаются красновато-бурые пятна, напоминающие следы окраски (?!) охрой (от ее присутствия в культурном слое)» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 26]. В щоденнику розкопок 1959 р. згадується, що «в культурном слое, между костями, в том числе в скоплении (скупчення №7 — О.К.), встречаются костные угольки и даже крупинки красно-малиновой минеральной охры» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 13]. Отже, наявні дані дозволяють констатувати лише сам факт поширення решток вохри в північно-західній частині розкопу, північніше скупчень кісток № 4, 5 та на площі скупчення кісток № 7 (Рис. 104).

3.4.4. Просторовий розподіл обпалених кам'яних знахідок.

З'ясування просторового розподілу кам'яних решток може посприяти розв'язанню питання про наявність, кількість та розташування вогнищ.

Відповідно до опублікованої І.Г. Шовкоплясом реконструкції ГПК Радомишля І, в центрі поселення на кв. 57 розташовувалося вогнище [Шовкопляс, 1971, с. 18, рис. 1]. При цьому ні в архівних документах, ні в попередніх публікаціях автор розкопок не згадував про існування подібного об'єкта (див. підпункт 2.4.2.4.). Таким чином, дана інформація потребує перевірки іншими джерелами, зокрема, поширенням обпалених кам'яних знахідок.

Сліди впливу вогню визначено лише на 130 чітко локалізованих кам'яних знахідках, що становить 1,8 % від їх загальної кількості. На плані (Рис. 105) їх поширення виглядає більш-менш рівномірним, і лише в кількох місцях (кв. 14, 45, 55 і 58) простежується їхня незначна, у 5—6 од. на квадрат, концентрація. Наприклад, якщо на кв. 14 п'ять обпалених каменів становлять 16 % загальної кількості кам'яних знахідок (31 од.), то для насичених матеріалом квадратів 45, 55 і 58 таке ж число перепалених виробів не є вагомим, становлячи лише 4—5 %. В кв. 57, де І.Г. Шовкопляс розмістив «вогнище», питома вага відповідних

знахідок становить лише 3 % (3 з 93 од.).

Єдиний «акумулятор тепла» — розколота від нагрівання галька пісковика, що могла бути або каменем обкладання вогнища, або каменем для кип'ятіння води, представлена трьома фрагментами, виявленими в кв. 46 і 61.

Наведені дані про кількість і концентрацію перепалених каменів Радомишля I різко контрастують з матеріалами низки інших палеолітичних пам'яток. Наприклад, в епіграветському шарі дослідженої на Дністрі стоянки Кормань-9 в зоні викиду від потужних поглиблених вогнищ частка обпалених кременів сягає 20—25 % [Кулаковська та ін., 2013/70, с. 11]. Все це дозволяє піддати сумніву реальність виявлення в Радомишлі I чітко вираженого вогнища.

3.4.5. Розподіл кам'яних знахідок за глибиною.

Розгляд даних про взаємний просторовий розподіл кам'яних артефактів загалом, а також їх окремих груп, категорій і типів, має сенс лише за умови хоча б відносної одночасовості культурних відкладів. Для підтвердження останньої важливу роль може зіграти аналіз розподілу кам'яних знахідок за глибиною їх виявлення.

У роботі вже йшлося про те, що вертикальний розподіл кам'яних знахідок на пам'ятці фіксувався не у вигляді абсолютних глибин, і навіть не їх інтервалів, а просто по «штиках». Також у документації та/або на самій речі могло зазначатися, що її знайдено на «поверхні», або під час «розчищення», «зачистки», «прокопки». Така інформація зафіксована в шифрах 8740 кам'яних знахідок Радомишля I, що становить 73,4 % від їхньої загальної кількості. Їх аналіз дозволяє виділити чотири умовних рівня взяття знахідок:

- 1) «поверхня» і «штик 1» (1826 од. — 16 %), приблизно відповідає глибині 0—0,2 м від поверхні;
- 2) «штик 2» (3062 од. — 26 %), приблизно відповідає глибині 0,2—0,4 м від поверхні;
- 3) «штик 3», «штик 3, зачистка» «рівень кісток», «розчистка кісток» (4756 од. — 41 %), приблизно відповідає глибині 0,4—0,6 м від поверхні;

4) «штик 4», «штик 5», «прокопка» (2048 од. — 18 %), приблизно відповідає глибині більше 0,6 м від поверхні.

Найбільш насичений кременем третій рівень. До нього були включені вироби, знайдені при прокопці третього «штика» і розчистці верхньої частини скупчень кісток. Відповідні знахідки розглядаються разом на підставі цілого ряду свідчень, зафіксованих в польовій документації. Так, у польовому щоденнику за 1957 р. І.Г. Шовкопляс неодноразово згадував появу скупчень кісток саме на рівні третього «штика» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 19, 22, 28]. На планах фауністичних знахідок (креслення № 4) поблизу окремих кісток зустрічаються числові позначки в діапазоні від «33» до «60», визначені нами як зазначена в сантиметрах глибина їх залягання від репера, розташованого на кв. 94 [Шовкопляс, 1957—1959/12]. На кресленнях розрізів кількох скупчень кісток поверхня, на якій вони залягають, має нівелювальні позначки в подібному діапазоні 35—69 см. Нарешті, про залягання кісток на глибині близько 0,4—0,6 м від поверхні свідчать безліч зроблених в процесі розкопок фотографій.

Наведене співвідношення підтверджується і аналізом глибини залягання важких масивних кам'яних артефактів. Через значні габарити їх положення у відкладах має бути більш стабільним, ніж у решти кам'яних виробів. Так, в кам'яній колекції було виділено 91 знахідку, у яких один з параметрів розміру перевищує 80 мм, а індекс масивності (сума довжини, ширини, товщини знахідки в міліметрах, поділена на три) перевищує 50. З них 64 од. (70,3 %) виявилися пов'язаними саме з третім умовним рівнем взяття. Ці результати збігаються з даними про глибину залягання 69 каменів, наведеними у «блокнотах» з розкопок 1957 р. Лише п'ять з них знайдені на рівні першого штика. Решта 64 були виявлені на рівні 3—4 штиків або під час розчистки кісток та прокопки дна.

Таким чином, можна обґрунтовано припустити, що саме глибина 0,4—0,6 м, яка відповідає третьому «штику», є початковим рівнем відкладення культурних залишків стоянки. Численні знахідки, виявлені вище і нижче цього

рівня, були переміщені під впливом постдепозиційних процесів.

Звичайно, при застосованому способі фіксації глибини фауністичних і кам'яних матеріалів, а також значному рознесенні останніх по вертикалі, питання про одношаровість пам'ятки не можна вважати остаточно розв'язаним. Однак, якщо культурні відклади стоянки і були сформовані із залишків кількох епізодів заселення, проміжки між ними не залишили помітних слідів в її стратиграфії. На відносну гомогенність культурних залишків вказує типологічна єдність матеріалів з різних глибин. Про це свідчить і низка інших стратиграфічних спостережень. Так, зміна частки виробів із залюстрованою поверхнею серед всіх кременів певних горизонтів збігається зі змінами загального розподілу крем'яних знахідок по вертикалі. Отже, жодного збільшення кількості залюстрованих виробів на якомусь одному з умовних горизонтів не зафіксовано.

Показовими виявилися і результати ремонтів крем'яних знахідок, більшість з яких були здійснені В.І. Усиком. При нанесенні підібраних виробів на план (Рис. 106) вдалося простежити рознесення фрагментів нуклеусів, нуклеусу та знятої з нього пластини, уламків пластин, тощо. Виявилось, що всі елементи ремонту приурочені до південної частини розкопу, зокрема до скупчень кісток № 1, 2, 6. При цьому між собою підібралися знахідки, виявлені на різних умовних рівнях.

3.4.6. Інтерпретація просторового розподілу кам'яних знахідок.

Планіграфічне та, почасти, стратиграфічне зіставлення місць концентрацій різних категорій кам'яних знахідок стоянки Радомишль I, а також співвіднесення цих ділянок між собою і з комплексами кісток мамонта, вказує на дещо іншу структуру поселення, в порівнянні із запропонованою І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1971a].

Ймовірно, протягом кількох епізодів відвідування на місці розкопу Радомишля I послідовно або одночасно функціонували, принаймні, чотири місця первинного розколювання — «точки», а не один, про який писав І.Г. Шовкопляс.

П'ять виділених автором розкопок скупчень фауністичних решток, інтерпретованих ним як залишки чотирьох жител і господарчої ями (комплекси № 1—3, 5, 6, за І.Г. Шовкоплясом), насправді могли бути двома потужними концентраціями кісток мамонтів, зібраних для використання з господарчою метою. Для зручності надалі у роботі вони будуть називатися «західною» (комплекси № 3 та 5, за І.Г. Шовкоплясом) та «східною» (комплекси № 1, 2 та 6, за І.Г. Шовкоплясом). Саме по їх периметру і на площі між ними були знайдені скупчення знарядь, що застосовувалися для обробки кістки — різців і ретушованих пластин.

Показово, що за даними польового щоденника за 1957 р. [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 42, 67, 71, 80], чотири бивні зі слідами штучного розколювання чи розщеплення були виявлені на кв. 47, 48, 59, 61, в межах східної концентрації кісток мамонтів та на сусідніх з нею квадратах (Рис. 37), що відповідає місцю підвищеної концентрації різців. Біля східної межі західної концентрації кісток, на кв. 43 був виявлений великий валун з сірого граніту розміром $24 \times 16 \times 15$ см, який, на думку І.Г. Шовкопляса, «служил для розбивання костей мамонта» [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 57].

Аналіз планіграфії поширення кам'яних знахідок зі слідами впливу вогню не показав їх істотних концентрацій ні в місці, де І.Г. Шовкопляс виділяв «вогнище», ні на інших ділянках стоянки.

Таким чином, реконструкція стоянки Радомишль І як стаціонарного поселення з житлами з кісток мамонта, де жили окремі сім'ї, які користувалися загальними вогнищем, господарчої ямою і «точком», не підтвердила і планіграфія кам'яних знахідок. Це підсилює раніше висловлені автором висновки про неспроможність такої інтерпретації поселення (див. висновки до розділу 2).

Висновки.

Наведений аналіз крем'яної колекції дозволяє зробити загальні висновки про її техніко-типологічний характер та акцентувати увагу на особливостях, що

визначають своєрідність комплексу цієї пам'ятки. На стоянці простежуються всі складові повного циклу обробки кременю: необроблена сировина (жовна, конкреції), відбійники, пренуклеуси, нуклеуси та їхні фрагменти, сколи зі слідами кірки, реберчасті сколи, технічні сколи, заготовки, знаряддя, луски, різцеві сколи, фрагменти сколів та уламки.

Техніко-технологічний аналіз продуктів первинного розколювання крем'яної колекції Радомишль I засвідчує її верхньопалеолітичний характер. Техніка розколювання кременю — відбивна, із застосуванням як твердого, так і м'якого відбійника. Комплексу стоянки притаманне абсолютне домінування паралельного розколювання. Серед груп нуклеусів переважають поздовжні та біпоздовжні (66,5 %), серед типів — підциліндричні та торцеві (53,6 %). Кут між площадкою та робочою поверхнею здебільшого прямий. Відповідні ознаки притаманні огранці і більшості сколів. Для отримання заготовок видовжених пропорцій з рівними паралельними краями часто застосовували спеціальну підготовку приплощадкової зони нуклеусів у вигляді редукції дрібними сколами або абразивною пришліфовкою.

Крем'яна колекція Радомишля I характеризується високим показником кількості знарядь праці — 15,6 % всіх виробів. Серед них домінують різці, зокрема, двограних типів. Вагомою є частка ретушованих пластин. За одним винятком всі вістря стоянки однотипні — конвергентні білатеральні дорсально-ретушовані без будь-якої вентральної підправки. Привертає увагу значна кількість та виразність перфраторів (2,8 % знарядь праці). Також численними є комбіновані знаряддя (3,3 % знарядь праці). Здебільшого це різці-скребки.

Хоча в колекції відщепів у рази більше ніж пластин, основною заготовкою для виробів зі вторинною обробкою виступала пластина завширшки 20—27 мм. Попри невелику відстань до покладів кременю, мешканці стоянки все ж відчували певний дефіцит якісної сировини. На це вказує активна реутилізація гарних пластин.

Майже третина крем'яних знахідок (32 %) визначені за різновидами кременю. Серед них, два провідні — темно-сірий однотонний та чорний

плямистий, представлені приблизно в рівній кількості — 49,3 % та 48,2 %, відповідно. Але, серед окремих категорій знарядь та виробів, пов'язаних з первинним розколюванням, їх співвідношення різне. Так, темно-сірий кремій переважає серед нуклеоподібних та сколів. Натомість 60 % знарядь виготовлено з чорного плямистого кременю. Це ж стосується і різцевих сколів. Можна констатувати, що серед всієї маси сколів найбажанішими були пластини з чорного плямистого кременю від 20 мм завширшки.

Планіграфічне та, почасти, стратиграфічне зіставлення місць концентрацій різних категорій кам'яних знахідок стоянки Радомишль I, а також співвіднесення цих ділянок між собою і з комплексами кісток мамонта, вказує на те, що тут послідовно або одночасно функціонували, принаймні, чотири місця первинного розколювання — «точки». А по периметру двох потужних концентрацій кісток мамонтів і на площі між ними використовувалися знаряддя пов'язані з обробкою кістки — різці і ретушовані пластини. Аналіз просторового розподілу кам'яних знахідок зі слідами впливу вогню не показав їх істотних концентрацій в жодному місці стоянки.

Загалом за сумою технологічних ознак, відносною типологічною однорідністю крем'яних знахідок, даними ремонту та просторового розподілу як кам'яних так і фауністичних решток можна стверджувати, що колекція Радомишля I є досить гомогенною з культурно-хронологічної точки зору.

РОЗДІЛ 4

МІСЦЕ СТОЯНКИ РАДОМИШЛЬ І У ВЕРХНЬОМУ ПАЛЕОЛІТІ УКРАЇНИ

Цей розділ присвячено розгляду культурно-хронологічної інтерпретації крем'яної індустрії стоянки Радомишль І, а також її господарчої та сезонної специфіки.

4.1. Культурно-хронологічна інтерпретація крем'яної індустрії

Під культурно-хронологічною інтерпретацією індустрії пам'ятки автор розуміє детальну характеристику матеріалу за вибраними критеріями, визначення аналогій в часі та просторі.

Як зазначено у історіографічному розділі цієї роботи, на сьогодні існують кілька основних підходів до культурно-хронологічної інтерпретації крем'яної індустрії Радомишля І: 1) перехідний від «мустьєрської культури в культуру пізнього палеоліту»; 2) оріньякський чи «оріньякоїдний» характер; 3) епі-оріньяк (детальніше див. розділ 1.3.3.). Далі ми більш детально проаналізуємо наведену аргументацію на користь кожного з них, а також розглянемо інші можливі варіанти її інтерпретації.

4.1.1. «Перехідний» характер пам'ятки.

В основі уявлень про існування «перехідних» та «симбіотичних» крем'яних комплексів лежать погляди деяких дослідників про можливість безпосередньої еволюції середньопалеолітичних крем'яних індустрій у верхньопалеолітичні, або про появу цих комплексів внаслідок контактів носіїв різних індустрій впродовж періоду їх співіснування на межі середнього та верхнього палеоліту. Для території Східної Європи час такого співіснування визначається в межах 38/36 — 29/28 тис. років тому [Чабай, 2004, с. 266].

Висновок І.Г. Шовкопляса про перехідний характер індустрії Радомишля І ґрунтувався на присутності в його колекції поруч з верхньопалеолітичними ще й «мустьєрських» артефактів — дископодібних нуклеусів, гостороконечників та скребел [Шовкопляс, 1964, с. 99]. Зараз таке

сполучення часто пояснюють «симбіотичністю» індустрій. Але на час розкопок Радомишля I таке поняття ще не було сформульовано, і відповідно, І.Г. Шовкопляс не міг його використовувати.

Проаналізувавши «дископодібні нуклеуси» Радомишля I, Ю.Е. Демиденко та В.І. Усик з'ясували, що насправді вони є переважно клиноподібними пренуклеусами. Свої висновки вони підтвердили даними ремонту [Демиденко, 1987; див. також: Усик, 2001; 2002, с. 16]. На цій підставі, а саме через доведення відсутності у колекції Радомишля I середньопалеолітичної техніки розколювання, вони поставили під сумнів середньопалеолітичну підоснову індустрії пам'ятки загалом.

Всебічний технологічний аналіз, проведений автором цієї дисертації, підтверджує висновки Ю.Е. Демиденка та В.І. Усика про відсутність середньопалеолітичної складової в крем'яній колекції Радомишля I. Наявність лише двох артефактів, які з великим сумнівом можна пов'язати з середнім палеолітом — одного підперехресного підчотирикутного нуклеуса та одного пренуклеуса — не може бути аргументом віднесення всього комплексу до середньопалеолітичних чи «перехідних» технологій.

Слід зауважити, що у публікаціях І.Г. Шовкопляса відсутні характеристики «середньопалеолітичних» нуклеусів та інших артефактів, як і будь-які дані про їх кількість. Джерелом інформації про них є лише ілюстрації, що зображують «вироби муст'єрського часу». Просто перераховуючи їх дослідник не навів ознаки, за якими вони були виділені [Шовкопляс, 1964, табл. III, IV]. Зокрема, шість опублікованих знарядь він відніс до «гостроконечників» [Шовкопляс, 1964, табл. III, 1—5, 9]. З них лише три вироби — трикутне асиметричне вістря з конвергентною огранкою та первинною площадкою (кірка), оформлене білатеральною напівстрімкою ретушшю (Рис. 71, 1), конвергентне симетричне вістря на первинному відщепі з пласкою площадкою, оформлене білатеральною напівстрімкою ретушшю (Рис. 70, 1) та конвергентне скребло (Рис. 83, 5) дійсно нагадують середньопалеолітичні вироби. Інші «гостроконечники» переатрибутовані на

перфоратор, оформлений на масивному відщепі з ортогональною огранкою та пласкою площадкою (Рис. 74, 4) і зубчасте асиметричне знаряддя, виготовлене на відщепі з поздовжньою огранкою та пласкою площадкою з «губкою» (Рис. 79, 4). Ще одне зображене на ілюстрації знаряддя [Шовкопляс, 1964, табл. III, 1] не вдалося ідентифікувати у колекції.

З усіх скребел колекції (12 од.) лише одне виготовлено на відщепі з фасетованою площадкою (Рис. 83, 1). Тут слід зазначити, що скребла спорадично зустрічаються і на більш пізніх пам'ятках, до доби бронзи включно. Зокрема, у незначній кількості вони виявлені на східноєвропейських верхньопалеолітичних пам'ятках різних технологічних традицій: граветської [Залізняк та ін., 2013, с. 151, 163; Ветров, 2015а, с. 11], східнограветської [Амиханов, 2000, с. 173], оріньякської [Кетрару и др., 2007, с. 79].

Привертає увагу повна відсутність у технокомплексі Радомишля I будь-яких знарядь з двобічною обробкою, що унеможлиблює співставлення його індустрії з селетським технокомплексом, для якого саме цей тип знарядь є найбільш визначальним.

Отже, техніко-технологічний і типологічний аналіз крем'яної збірки Радомишля I не надає підстав для віднесення її до «перехідних» індустрій.

4.1.2. Оріньяк і «оріньякоїдність».

Оріньякську належність індустрії Радомишля I.Г. Шовкопляс, а пізніше і М.В. Анікович, аргументують наявністю таких виробів: а) масивних пластин з ретушню по всьому периметру; б) кінцевих скребків на таких пластинах, в) укорочених високих скребків; г) багатофасеткових різців [Шовкопляс, 1964, с. 99; Рогачев, Анікович, 1984, с. 176].

У колекції стоянки Радомишль I відсутні кареноїдні нуклеуси як і будь-які інші спеціалізовані нуклеуси для отримання мікропластин. Про наявність подібних знахідок не згадує а ні I.Г. Шовкопляс, а ні інші фахівці, що дивились колекцію.

За хрестоматійними визначеннями, оріньякська пластина описується як «широка й товста, оброблена по одному або обох краях лускатою, прямою

напівстрілкою глибокою добре вираженою ретушшю (оріньякська ретуш)» [Sonneville-Bordes, Perrot, 1956б, p. 552; Demars, Laurent, 1989, p. 78]. Її варіацією є пластина з перехватом (*lame à étranglement*) [Sonneville-Bordes, Perrot, 1956б, p. 552]. Часто кінець оріньякських пластин має вигляд скребка або вістря. На думку П.-І. Демарса, оріньякську від просто ретушованої пластини відрізняє значна товщина та широка суцільна ретуш. Оскільки ці ознаки суб'єктивні, досить складно чітко відрізнити оріньякську пластину від ретушованої, через що різні дослідники розмежовують їх кожен по-своєму [Demars, Laurent, 1989, p. 78]. У добірці з Радомишля І виділено лише дві ретушовані пластини (Рис. 82, 4, 5), ретуш яких може нагадувати т. зв. «оріньякську». Ще три вироби — виїмчасте знаряддя, двогранний та ретушний різці виготовлені на пластинах з ретушшю, яка також може бути визначена як «оріньякська» (Рис. 82, 3, 6, 7). На відміну від «оріньякських пластин» ретуш цих виробів достатньо широка та луската, але не багаторядна східчаста. Показово, що в колекції Радомишля І немає т. зв. пластин з «перехватом», кареноїдних скребків / скребків-нуклеусів, а також пластинок «дюфур».

Знаряддя кареноїдних типів представлені поодинокими скребками та різцями. Один порівняно невеликий ($36 \times 14 \times 14$ см) кареноїдний скребок вузький, виготовлений на сколі із слідами кірки (Рис. 66, 3). Схоже, саме його та, можливо, подібні знаряддя з сусідніх місцезнаходжень М.В. Анікович визначив як оріньякоїдні «вкорочені високі скребки». Крім цього знаряддя, в колекції є ще три кареноїдні вироби — два різці та одне комбіноване знаряддя (різець-скребок), що становить менше 0,4 % від кількості різців (Рис. 61, 2; 80, 1). За визначенням П.-І. Демарса, на кареноїдність різців указує поєднання таких ознак: двогранність, багатофасетковість, підциліндричне розміщення негативів різцевих сколів *lamellaire* відносно негатива-площинки [Demars, Laurent, 1989, p. 52]. Проте на пострадянському просторі за ознаку «оріньякоїдності» пам'яток часто сприймають наявність просто «двогранних багатофасеткових» різців. Попри те, що цей термін не тотожний «кареноїдності» [Демиденко, 2004, с. 173], наголосимо на його

неоднозначності. Так, одні дослідники розуміють багатофасетковість як сліди зняття понад одного [Васильев и др., 2007, с. 182], інші — понад трьох [Демиденко, 2004, с. 173] різцевих сколів. До того ж, дослідники зазвичай не розрізняють випадки підправки однофасеткової грані різця новими сколами та спеціальне формування її багатогранної поверхні.

Таким чином, наявність лише чотирьох пластин з ретушшю, що може нагадувати «оріньякську», чотирьох кареноїдних знарядь і одного атипового плаского скребка *à museau* (Рис. 66, 2) серед 1800 крем'яних знарядь Радомишля I унеможливають віднесення його індустрії до власне оріньяка. Встановлювати ж її «оріньякоїдність» немає сенсу через нечіткий і суб'єктивний характер її єдиного параметра, що вимагає визначити ступінь «оріньякськості» ретуші та масивності заготовки [Демиденко 2004, с. 170—171; 2009, с. 159—161; Степанчук, 2011, с. 50].

4.1.3. Епі-оріньяк.

До «епі-оріньяка з кареноїдними різцями» Радомишль I відносить Ю.Е. Демиденко [Демиденко, 2004, с. 174].

З 1980-х рр. терміном «епі-оріньяк» об'єднують європейські пам'ятки часу 22—18/17 тис. р. т., в інвентарі яких трапляються серії кареноїдних скребків та/або різців (іноді, атипових), за повної відсутності або наявності поодиноких листкоподібних вістер та пластин з притупленим краєм [Демиденко, 2003, с. 155—156, 164; 2004, с. 161]. Отже, їх провідною ознакою є бідний набір виробів оріньякських типів порівняно з власне оріньякськими комплексами, в яких наявні пластини з оріньякською ретушшю та з перехватом, різці «бюске», кареноїдні різці та скребки, скребки *à museau*, пластинки «дюфур» та ін.

Як бачимо, віднесення Ю.Е. Демиденком Радомишля I до «епі-оріньяка з кареноїдними різцями» [Демиденко, 2004, с. 174] підтверджується лише трьома знахідками відповідних знарядь. На додачу знов наголосимо, що Ю.Е. Демиденко в своєму аналізі використовував матеріали всіх чотирьох місцезнаходжень, розглянуті ним під загальною назвою «стоянка Радомишль».

Через це за його публікаціями не можна визначити, звідки саме походять згадані ним визначальні для епі-оріньяцького технокомплексу «кареноидные резцы (в том числе близкие к типу вашон, но не бюске)», «отдельные кареноидные атипичные (не-лямилярная обработка) скребки» [Демиденко, 2004, с. 174]. При цьому такі наведені ним ознаки як «наличие также серий простых типов скребел и <...> одновременно отсутствие двусторонних орудий и изделий с притупленным ретушью краем» [Демиденко, 2004, с. 174], дійсно, притаманні крем'яному комплексу Радомишля І.

За формальними ознаками характер окремих артефактів колекції Радомишля І відповідає критеріям епі-оріньяка. Такій інтерпретації не перечать і радіовуглецеві дати стоянки: ОхА-697 19000 ± 300 за зубом мамонта; Кі-6210 19600 ± 350 за кістковим вугіллям [Кононенко, 2011б, с. 327—328]. Але навряд чи така атрибуція пам'ятки є конструктивною. Як писав Ю.Е. Демиденко, попри певну подібність епі-оріньякські пам'ятки різних регіонів можуть бути неспоріднені між собою та генетично непов'язані з власне оріньяком, від якого їх віддаляє лакуна в 5—7 тис. років [Демиденко, 2003, с. 155—156]. Тож віднесення до них Радомишля І не сприяє встановленню його місця у верхньому палеоліті України, адже «по крайней мере, часть эпи-ориньякских комплексов, возможно, отражает фаціальную вариабельность позднего граветта, солютре, эпиграветта и раннего мадлена» [Демиденко, 2004, с. 161].

Таким чином, відсутність підстав для віднесення Радомишля І до «перехідних» та оріньякських пам'яток, а також відсутність сталого змісту в термінах «оріньякоїдність» і «епі-оріньяк» залишають питання про культурно-хронологічну інтерпретацію його індустрії нерозв'язаним. Це змушує розглядати матеріали Радомишля І через призму інших технокомплексів, які можуть відповідати цій стоянці в часі та просторі.

4.1.4. Епігравет.

Провідними ознаками, що обумовлюють об'єднання різноманітних пам'яток пізнього верхнього палеоліту України в один епіграветський технокомплекс, є однотипність їхньої технології розколювання, побудованої на

експлуатації поздовжніх та біпоздовжніх нуклеусів для отримання пластинок, та знаряддевого набору, який обов'язково включає негеометричні мікроліти — пластинки та мікропластини з притупленим краєм [Залізняк, 2010, с. 10].

Як засвідчив проведений аналіз, в інвентарі Радомишля I нуклеуси для пластинок та мікроліти відсутні. Отже, єдиною «точкою дотику» між стоянкою та епіграветом можуть бути її дати — 19000 ± 300 (ОхА-697), 19600 ± 350 (Кі-6210), які, до того ж, часто вважаються омолодженими. У епіграветському колі настільки ранні дати одержані лише для степових пам'яток, таких як Амвросіївка та Велика Акаря [Кротова, 2003, с. 188, 194; 2013, с. 162, 166, 170, 171; Сапожников, 2005, с. 15, 25].

4.1.5. Гравет.

Граветському технокомплексу відповідають хронологічний інтервал 28—20 тис. р. т. та широкі територіальні межі, що охоплюють всю Європу. Йому притаманні такі риси:

- експлуатація об'ємних поздовжніх та біпоздовжніх нуклеусів, що розпочинається зі зняття реберчастої пластини;
- наявність широких (від 3 до 5 см в ширину) і довгих (до 15 см) пластин з «губкою» на ударній площадці, що свідчить про застосування м'якого відбійника;
- переважання серед знарядь різців;
- численність різців типу Corbiac;
- підлегле становище скребків;
- численність знарядь з притупленим краєм: граветських вістер, пластинок з притупленим краєм, тощо;
- присутність ножів типу «Ргані»;
- наявність вістер з бічною виїмкою;
- застосування вентрального потоншення знарядь;
- можлива наявність листоподібних вістер та ножів костьонківського типу;
- наявність зразків реалістичного мистецтва — антропоморфних та

зооморфних кістяних фігурок [Борзіяк, Кулаковська, 1998; Kulakovska et al., 2014].

За низкою з цих ознак індустрія стоянки Радомишля I є близькою до гравецького кола пам'яток. Цьому не перечать: паралельна поздовжня та біпоздовжня техніка розколювання; технологічні особливості первинного розколювання — підготовка ребра, застосування м'якого відбійника; набір знарядь, що включає різці, вістря з білатеральною дорсальною ретушшю, перфратори та ін. Зрештою, враховуючи можливе омолодження, дві дати пам'ятки укладаються у верхню часову межу хронологічного інтервала гравета.

Наявні в колекції Радомишля I паралельні поздовжні клиноподібні нуклеуси листоподібної двобічної форми (Рис. 53) мають аналоги серед артефактів костьонківсько-авдіївської культури зі стоянок Авдеево та Костьонки I (1) [Ефименко, 1958, с. 280; Гиря, 1997, с. 116—122].

Низка типологічних ознак до певної міри зближують набори знарядь Радомишля I та стоянок, гравецька атрибуція яких, начебто, не викликає сумнівів. По-перше, це домінування двограних різців, що є характерною ознакою крем'яних наборів як ранньогравецьких так і пізньогравецьких пам'яток [Demars, Laurent, 1989, с. 157], і, зокрема, стоянок костьонківсько-авдеевської культури східного гравету [Лев, 2009, с. 129—130]. По-друге, це виразні серії перфраторів та виїмчастих знарядь, що відомі на Тельманській стоянці (Костьонки 8 (II)) [Синицын, 2013, с. 8]. По-третє, це білатерально ретушовані вістря, знайдені на стоянках Зарайськ [Лев, 2009, с. 107—108], Борщево 5 (I) [Лисицын, 2004, с. 71, 78], Авдеево [Гвоздовер, 1998, с. 263]. На думку Д.Ю. Нужного, такі вістря подібні «до павлівських, представлених у східногравецьких комплексах» [Нужный, 2015, с. 67]. Але з цим твердженням можна погодитися лише частково, адже на відміну від павлівських, вістря Радомишля I не мають вентральної підправки проксимальної частини.

Отже, загалом, технологія первинного розколювання Радомишля I та частина набору його знарядь є подібними до гравецьких. Але суттєвою перешкодою для такої атрибуції пам'ятки є відсутність у її комплексі

культурновизначальних граветських виробів — вістер типу гравет, пластинок з притупленим краєм, наконечників з боковою виїмкою, речей з поперечним тронкуванням. Немає в матеріалах стоянки Радомишля I і артефактів із кістки та/або бивня.

На перший погляд, відсутність мікрознарядь та малу кількість лусок в колекції Радомишля I можна пояснити постдепозиційними процесами чи недоліками методики розкопок стоянки, як це було зроблено для деяких інших пам'яток. Наприклад, подібні аномалії в типологічному складі колекцій низки верхньопалеолітичних пунктів Західної Волині О.С. Ситник пояснює природним сортуванням: «Враховуючи той факт, що матеріали знаходилися в сучасному ґрунті і на поверхні схилів, логічним видається припущення про природний ерозійний змив мікроматеріалів ще в давні часи. Завдяки цим природним факторам на місці стійбищ залишилися переважно макрорознаряддя, що вціліли від поверхневої ерозії ґрунтів. Всі вони документують виразні сліди довготривалого перебування під сонцем і часткового транспортування (патина, інколи, — «пустельна засмага», люстраж і вивітріння)» [Ситник, 2010, с. 121—122].

Дійсно, з одного боку, частина кременів Радомишля I має яскраві сліди перевідкладення та перебування на поверхні. Водночас скупчення великих кісток мамонта свідчить про непорушність принаймні нижньої частини культурних відкладів. Відтак, наявні в них мікроліти мали б лишитися на місці. Аналогічна залюстрованість крем'яних знахідок з розкопів І.Г. Шовкопляса на стоянці Ключи також розцінюється як свідчення руйнування її культурного шару [Ткаченко, 2002, с. 89]. Проте це не зашкодило досліднику виявити тут мікроінвентар. Одночасно з розкопками в Радомишлі I та Ключах І.Г. Шовкопляс проводив дослідження в Добраничівці, Мізині та на Фастівській стоянці. Попри те, що методика розкопок всіх пам'яток була аналогічна, в колекціях останніх мікропластини з притупленим краєм складають помітний відсоток. Тобто, якби ці знаряддя виготовлялися мешканцями Радомишля I, то якась кількість їх неодмінно була б знайдена.

Отже, на думку автора, відсутність мікроінвентарю в Радомишлі І не пов'язана з природним сортуванням чи з недосконалою методикою розкопок. Швидше за все, її причиною є специфіка господарства мешканців поселення.

4.1.6. Своєрідність крем'яної індустрії Радомишля І.

4.1.6.1. Визначення специфічних ознак індустрії Радомишля І.

Невдалі спроби культурно-хронологічної інтерпретації крем'яної індустрії Радомишля І засвідчують значну її своєрідність, що не дозволяє однозначно віднести пам'ятку до одного з технокомплексів верхнього палеоліту Східної Європи. Причина цього полягає у відсутності основних культуровизначальних рис останніх у кількісно численній, але не достатньо виразній крем'яній колекції стоянки. І все ж, детальний аналіз крем'яної колекції Радомишля І дозволяє виділити низку ознак, які, на мою думку, можуть відбивати його специфіку:

- 1) наявність паралельних поздовжніх клиноподібних нуклеусів листоподібної двобічної форми;
- 2) наявність виразної серії вістер, представлених виробами лише одного типу — конвергентними білатеральними дорсально ретушованими без вентральної підправки;
- 3) переважання серед різців двограних;
- 4) значний відсоток виробів зі вторинною обробкою;
- 5) домінування серед знарядь різців.

З наведених ознак дві останні є більш інформативними для визначення господарчої спеціалізації пам'ятки. Вони будуть розглянуті окремо у наступному підрозділі. Перші три ознаки стосуються техніко-типологічних характеристик і відбивають культурно-хронологічну специфіку індустрії. Тому далі ми спробуємо знайти їх аналоги в матеріалах як широкого кола верхньопалеолітичних пам'яток, так і невеликої групи стоянок, що вважаються до певної міри «спорідненими» з Радомишлем І.

4.1.6.2. Риси індустрії Радомишля І в крем'яних комплексах інших пам'яток.

Характерні для Радомишля І паралельні поздовжні клиноподібні нуклеуси листоподібної двобічної форми представлені в комплексах стоянок Новгород-Сіверський [Пидопличко, 1941; Підоплічка, 1947], Королево ІІ (шар 2) [Усик, 2001], Авдеєво [Гвоздовер, 1950, 23; Гиря, 1997, 116—122], Костьонки І (1) [Ефименко, 1958, с. 280; Гиря, 1997, с. 116—122]. Подібні «бифасиально обработанные по всей поверхности ядрища-преформы овальных очертаний, по периметру которых сформировано опоясывающее ребро» є і в Зарайську [Лев, 2009, с. 46].

За формального підходу, другу специфічну ознаку комплексу Радомишля І — конвергентні білатеральні дорсально ретушовані вістря на пластинах та відщепях з паралельною поздовжньою та біпоздовжньою огранкою — можна знайти у індустріях багатьох різночасових різнокультурних пам'яток верхнього палеоліту Західної Євразії. Так, в Україні та на сусідніх територіях невеликі серії або поодинокі вироби цього типу трапляються в інвентарі стоянок Пушкарі І [Борисковский, 1953, с. 216—219], Погон [Васильев, 2014, с. 48, рис. 15: 17; 2018, с. 290, рис. 16—17], Королево ІІ (шар 2) [Gladilin, Demidenko, 1989; Usik, 1989; Usik, Monigal, Kulakovskaya, 2000], Мирогоща І [Ситник, 2010, 136, рис. 11: 1, 2, 4, 6], Молодове 5 (шар 6) [Черниш, 1961, с. 81—82, рис. 26; 1987, с. 50], Рашків 7 [Кетрару и др., 2007, с. 89—90, рис. 54—55], Зарайськ [Лев, 2009, с. 107—108], Борщево 5 (І) [Лисицын, 2004, с. 71, 78], Авдеєво [Гвоздовер, 1998, с. 263], Дольні Вестоніци І (Dolní Věstonice І), Міловіце І/Г (Milovice І/Г), Павлов І та ІІ (Pavlov І, ІІ), Пшедмость І (Předmostí І), Петржковіце І (Petřkovice І) [Oliva, 2007: 23, 45, 51, 62, 98, 134; Oliva, 2009: 190; Oliva, 2014: 134, 135, 180, 182]. Є вони і на Балканах — печера Темната, Бачо Кіро, шар 11 (Болгарія) [Otte, Kozłowski, 2001, p. 21—22], а також на Близькому Сході — стоянки Кзар 'Акіл, шари XVI—XVII (Ліван), Ючаізлі (Üçağizli cave), шар В-В4 (Туреччина) [Нужний, 1992, с. 169; 2008, с. 199; Nuzhnyi, 1999, p. 195; Kuhn et al., 2001].

Варто наголосити, що поруч з виробами названого типу колекції всіх перерахованих пам'яток містять і інші типи вістер. На жаль, судити про їх кількісне співвідношення досить складно, адже детальна статистика більшості згаданих крем'яних комплексів не опублікована у повній мірі. Серед пам'яток, для яких такі дані наведені, найбільшою частка конвергентних білатеральних дорсально ретушованих вістер виявилася у Зарайську (34 зі 120 вістер стоянки, або 28,3 %) [Лев, 2009, с. 107]. Отже, характерна ознака набору вістер Радомишля І, який складається з виробів лише одного, названого, типу, не притаманна жодній іншій верхньопалеолітичній пам'ятці.

На думку одного з провідних знавців оснащення первісної металевій зброї Д.Ю. Нужного, вістря, подібні до радомишльських, «внаслідок своєї досить простої морфології, могли з'являтися і конвергентно» [Нужний, 2015, с. 67], що пояснює їх значне поширення.

За третьою характерною ознакою індустрії Радомишля І — переважанням серед різців двограних, її найближчими аналогами виявилися стоянки кола східного гравету. Так, у Зарайську двогранні різці складають 53,3 % всіх виробів цієї категорії [Лев, 2009, с. 84], у Авдеево — 56,2 %, Костьонках 1 (І) — 45,8 % [Гвоздовер, 1998, с. 265]. Як бачимо, наведені дані є дуже подібними до відповідного показника Радомишля І, що становить 48 %.

4.1.6.3. Порівняння комплексів Радомишля І та пам'яток зі «спорідненими» індустріями.

У різний час різні дослідники писали про можливу спорідненість крем'яних індустрій Радомишля І та стоянок Пушкарі І, Ключи, Новгород-Сіверський, Погон, Куличівка (шар 1—3).

Слід зауважити, що на момент розкопок Радомишля І джерельна база палеоліту України була значно вужчою ніж зараз. Тому навіть віддалена подібність крем'яних комплексів пам'яток привертала увагу. У більшості публікацій, де згадувався Радомишль І, автор його розкопок ставив її в один ряд зі стоянками Пушкарі І, Ключи, Новгород-Сіверський, Погон, об'єднуючи їх в одну групу пам'яток ранньої пори верхнього палеоліту, що є «локальним

середньодніпровським (радомишльським) варіантом верхнього палеоліту Східної Європи» [Шовкопляс, 1969, с. 36; 1971б, 47—48; Шевченко, Шовкопляс, 1982, с. 9—10; Shovkoplyas, 1971, с. 182—183].

Попри виділення пам'яток «радомишльського варіанту», конкретну спільну рису з індустрією Радомишля І І.Г. Шовкопляс знаходив в матеріалах лише Пушкарів І [Шовкопляс, 1965б, с. 112; 1969, с. 34; 1971б, с. 47]. Цим єдиним критерієм для їх зближення була категорія вістер: «За характером частини крем'яних виробів, зокрема вістрів-наконечників дротиків, вона (Радомишльська стоянка — О.К.) має деяку спільність тільки з Пушкарівською І стоянкою на Десні» [Шовкопляс, 1964, с. 99]. Цю тезу підтримала і дослідник Пушкарів І В.І. Беляєва: «Имеется известное сходство крупных уплощенных нуклеусов и острый на широких пластинчатых заготовках Пушкарей І и Радомышля» [Беляева, 2004, с. 253; 2008, с. 74—83].

Результати детального аналізу крем'яної індустрії Радомишля І та наразі неповні дані про комплекс Пушкарів І [Борисковський, 1947, с. 158—174; 1953, с. 208—222; Васильєв П.М., усне повідомлення] не демонструють їх суттєвої подібності. Дійсно, первинне розколювання на стоянках Радомишль І та Пушкарів І є до певної міри подібним. Але ця подібність не виходить за межі схожості всіх пам'яток середньої пори верхнього палеоліту Східної Європи, в індустріях яких домінують паралельні поздовжні призматичні нуклеуси, а основною заготовкою є пластина. Водночас, більш специфічна ознака комплексу Радомишля І — клиноподібні нуклеуси листоподібної двобічної форми, у Пушкарях І відсутні.

Порівнюючи комплекси знарядь двох пам'яток, впадає у око, що у колекції Радомишля І відсутні пластинки з притупленим краєм, прямокутники, наконечники з виїмкою, які є у Пушкарях І. При цьому білатеральні дорсально ретушовані вістря Радомишля І Д.Ю. Нужний вважав технологічними попередниками «прамікролітів» Пушкарів І та Ключів [Нужний, 1992, с. 23, 111, 163, 165; 2008, с. 29, 131, 192, 194]. Відтак, спорідненість двох комплексів виглядає не прямою, а генетичною.

За публікаціями М.Я. Рудинського [Рудинський, 1947, табл. II, III] та П.Й. Борисковського [Борисковский, 1953, с. 216—219], вістря, аналогічні radoмишльським, були виявлені у Пушкарях I. Але вони не є тут єдиним типом, адже, як справедливо зауважила В.І. Беляєва, відповідні вироби Пушкарів I «разнообразны как по сути изготовления на разных заготовках так, вероятно, и по характеру использования» [Бедряева, 2004, с. 252].

Ще одним, згаданим лише у архівних джерелах (інвентарний опис, том № 4), критерієм схожості комплексів Радомишля I та Пушкарів I для І.Г. Шовкопляса була візуальна подібність сировини їх крем'яних виробів. Характеризуючи один з двох різновидів кременю Радомишля I дослідник описує його так: «в изломе почти черный, непрозрачный. Покрыт, в одном случае, серой патиной в более темные пятнышки, в другом случае — голубовато-синей патиной в более темные пятнышки. Очень похоже на Пушкаревский кремль „Пасека”» [Шовкопляс, 1957—1959/12]. Справедливість такого порівняння підтверджується як словами П.Й. Борисковського, що «Кремінь, з якого виготовлені знаряддя Пушкарівської стоянки, чорний крейдяний. Як правило, він покритий густою білою патиною. Пати́на вся в темносірих дрібних плямочках» [Борисковский, 1947, с. 159], так і моїми власними спостереженнями за матеріалами Пушкарів I, що зберігаються в ІА НАНУ.

Щодо трьох інших пам'яток «локального середньодніпровського варіанту» Ключи, Новгород-Сіверський та Погон, то у публікаціях І.Г. Шовкопляса їх комплекси ніколи не співставлялися з матеріалами Радомишля I. Однак це не відміняє реальної подібності окремих типів крем'яних виробів останнього з вістрями Погону [Васильев, 2014, с. 48, рис. 15: 17; 2018, с. 290, рис. 16—17] та, звичайно ж, «гігантолітами» та одним-єдиним білатеральним вістрям Новгород-Сіверського [Пидопличко, 1941; Пидопличка, 1947].

Пишучи про «середньодніпровський (радомишльський) варіант верхнього палеоліту» І.Г. Шовкопляса з сучасних позицій не можна обійти увагою

стоянки Радомишль II та Радомишль IV, які дослідник вважав частинами єдиного комплексу стоянки «Радомишль». Як неодноразово згадувалося, він ніколи не публікував їх матеріалів. Відтак, єдиним джерелом інформації про їх крем'яну індустрію є польова документація. Зокрема у тексті польового звіту дослідник пише: «Кремневый комплекс местонахождения Радомишль II ничем не отличается от кремневых комплексов других местонахождений стоянки. Как и остальные, он характеризует ориньякскую культуру начальной (ранней) поры позднепалеолитической эпохи и процесс перерастания в нее предыдущей мустьерской культуры заключительной поры раннепалеолитической эпохи» [Шовкопляс, 1965/10, с. 5]. Описуючи крем'яні знахідки стоянки Радомишль IV він зазначає, що «По своему характеру и составу они аналогичны остальным (местонахождениям Радомишль I та II — О.К.). Они также состоят из позднепалеолитических и мустьерских изделий, со значительным количественным преобладанием первых над последними» [Шовкопляс, 1965/10, с. 11]. При цьому жодні технологічні особливості індустрії Радомишля II та Радомишля IV І.Г. Шовкопляс не характеризував, а замість детального опису окремих категорій виявлених там виробів наводив лише їх перелік.

В процесі складання колекційних описів матеріалів Радомишля II та Радомишля IV, що зберігаються у відділі «Археологічний музей» ІА НАНУ, автор дисертації одержала узагальнені відомості про їх склад.

Кам'яна колекція стоянки Радомишль II (4887 од.), дійсно, дуже подібна до Радомишля I. Але є і кілька розбіжностей. Привертає увагу наявність в ній значно більшої ніж у Радомишлі I кількості різцевих сколів (6,2 % всіх кременів колекції), яку можна співставити з кількістю різців, що складають половину всіх виробів зі вторинною обробкою. Частка вістер становить 1,3 % всіх кременів, що втричі менше за показник Радомишля I. Кількість перфраторів, навпаки, виявилася втричі більшою — 9 % всіх крем'яних виробів.

Колекція стоянки Радомишль IV нараховує 32636 кам'яних артефактів. Загальна характеристика комплексу є подібною Радомишлю I. Тут так само був

високий відсоток знарядь (15,7 %). Частка різцевих сколів (4 % всіх кременів) є більшою ніж в Радомишлі І. Досить багато лусок — 11 % від загальної кількості крем'яних знахідок. У знаряддєвому наборі традиційно домінують різці (46 %), серед яких є певна кількість кареноїдних. Ще одна особливість цього комплексу, це 2 % знарядь, виготовлених із пластинок та мікропластинок. Серед них є три типові граветські вістря. Відтак, цей комплекс справляє враження, загалом, подібного до індустрії Радомишля І, за наявності певної граветської та епі-оріньякської складової.

У низці публікацій зазначалася подібність індустрій стоянок Радомишль І та Кременець І (Куличівка) [Савич, 1975, с. 50, 112—113; Станко, Гладких, 1997, с. 84; Аникович, 1991, с. 24; 1998, с. 45—46; Кoen, Степанчук, 2001, с. 96; Черныш, 1985, с. 68]. Але недавно проведене Р.Р. Коропецьким ретельне вивчення кам'яних колекцій всіх шарів останньої не виявило у них спільних рис з матеріалами Радомишля І [Коропецький, 2016, с. 149, 164].

Таким чином, порівняння крем'яного комплексу Радомишля І з визначальними рисами основних технокомплексів верхнього палеоліту Східної Європи не дозволяє однозначно віднести його індустрію до жодного з них. При цьому за стратегією розколювання вона виявилася найближчою до кременеобробки граветських пам'яток. Їхніми спільними ознаками є і такі характеристики крем'яного набору як переважання різців, а серед них — двограних, присутність білатерально дорсально ретушованих вістер. За цими показниками найближчими аналогами Радомишля І є пам'ятки кола стоянок Зарайськ та Авдеево. Водночас, слід наголосити на відсутності у інвентарі Радомишля І найбільш характерних граветських знарядь — мікролітів з притупленим краєм.

Порівняння крем'яних індустрій Радомишля І та низки пам'яток, які у різні часи різними дослідниками приводилися в якості його аналогів, зокрема, стоянкою Пушкарі І, засвідчує або відсутність у них спільних техніко-типологічних рис, або збіг лише окремих з них. Весь набір ознак, які можна вважати специфічними для індустрії Радомишля І, в інвентарі жодної іншої

пам'ятки не зустрічається.

Отже, на сьогоднішній день індустрія стоянки Радомишль І не має прямих аналогів у верхньому палеоліті України. Без сумніву, такі випадки не є чимось унікальним чи незвичним. Варто згадати лише стоянку Мізин на Десні. Кілька десятиліть, до початку дослідження поселення Бармаки, її аналоги не були відомі. Схоже виглядає сьогодні ситуація з індустрією шару 6 стоянки Дорошівці ІІІ на Дністрі, яка має яскраво виражену гравецьку складову, але і досить специфічні відмінності [Kulakovska et al., 2014, с. 347—362].

4.2. Господарча та сезонна специфіка стоянки

Питання соціально-економічної інтерпретації верхньопалеолітичних пам'яток Східної Європи загалом, і Середнього Подніпров'я зокрема, а також реконструкції сезонно-господарчої діяльності мешканців прильодовикової зони розглянуті у десятках праць. До «класичних» робіт П.П. Єфименка, І.Г. Шовкопляса, І.Г. Підоплічка, М.І. Гладких останнім часом додалися дослідження, що враховують здобутки палеоетнографічної школи «нової археології», широко залучають дані суміжних природничих дисциплін, сучасні методи обробки та аналізу даних [Soffer, 1985; Соффер, 1993; Нужний, 1997; 2002; 2015; Нужний та ін., 2000; Чубур, 2000; Яковлева, 2000; Iakovleva, 2009; 2016; Iakovleva, Djindjian, 2005; 2014; Iakovleva et al. 2012; Шидловський, 2005; 2008; Djindjian, 2015].

Узагальнюючи різноманіття висловлених поглядів щодо сезонної специфіки верхньопалеолітичних пам'яток Середнього Подніпров'я можна констатувати, що їх спільною рисою є їх чітке розмежування на дві групи: 1) поселення експлуатовані впродовж холодного, або як холодного, так і теплого періодів; 2) лише теплого періоду. Перші характеризуються наявністю стаціонарних жител з кісток мамонта та ям (Мізин, Межиріч, Добранічівка, Гінці). На противагу до них в теплий час експлуатувалися поселення без стаціонарних жител та ям. Своєю чергою всередині другої групи також розрізняються два типи поселень [Нужний, 1997; 2002]. По-перше, це більш

тривалі стоянки з досить численними фауністичними рештками та свідченням існування вогнищ і легких наземних жител (наприклад, Семенівка 2 та Семенівка 3). По-друге, це короткотермінові мисливські табори (наприклад, Фастівська стоянка та Семенівка 1), призначені для первинного розбирання впольованої здобичі (kill site). При цьому на них «можливо, здійснювалось й активне збирання мамутових кісток на природних «кладовищах» цих тварин або місцях полювання на них, у якості палива та будівельного матеріалу. У Семенівці I відсортовані кістки від певних частин скелетів (кінцівок, лопаток і тазових) були ретельно складені у купу і перекриті зверху бивнями. На Фастівській стоянці ж кістки призначені для використання в якості палива були зосереджені в одному місці поруч з вогнищами» [Нужний, 2002, с. 71]. Іноді місця природної акумуляції мамонтових кісток розглядаються як ще один окремий тип пам'яток [Iakovleva 2009, p. 42].

Розташування Радомишля I на вододілі однозначно вказує на функціонування у теплий час. За наявності скупчень попередньо відсортованих, напевно, сухих кісток як мінімум 39 мамонтів, а також відсутністю слідів як стаціонарних так і легких жител він знаходить паралелі у матеріалах Семенівки 1 та Фастівської стоянки. Але між ними та Радомишлем I є і відмінності. Головна — повна відсутність у Радомишлі I виробів, що достеменно пов'язуються з легким мисливським озброєнням — мікролітичних вкладенів. Як вже зазначалося, навряд чи це пов'язано з природним сортуванням чи вадами розкопок. З іншого боку, і на Фастівській стоянці, і в Семенівці 1 виявлено мінімальну кількість мікролітів — лише по одній знахідці [Шовкопляс, 1956, с. 72; Нужний 1997, с. 4—5].

З одного боку, мінімальна кількість мікролітів у Семенівці 1 може бути наслідком загальної нечисленності її крем'яної колекції. Але, для Фастівської стоянки, де було виявлено 1711 кремінь [Шовкопляс, 1956, с. 70], цей показник навряд чи є випадковим. Відтак, відсутність мікролітів у Радомишлі I та їх поодинокість у індустрії двох інших названих пам'яток може пояснюватися специфікою їх господарчої спеціалізації, що відбилася у складі фауністичних

знахідок. Так на Фастівській стоянці крім кісток 11 мамонтів були виявлені рештки п'яти коней, а у Семенівці 1 крім решток щонайменше 6 мамонтів — кістки одного ведмеда, тобто тварин, яких можна забити мисливською зброєю, оснащеною дрібними вкладнями-мікролітами [Нужний, 1997, с. 5, 21]. У Радомишлі I на 1139 кісток від щонайменше 39 мамонтів припадає лише 8 дрібних фрагментів кісток дрібніших тварин. Отже, пам'ятка не була місцем забою останніх.

Про відсутність слідів активного полювання може свідчити і незначна кількість скребків Радомишля I, адже основне призначення таких знарядь — вичинка шкур тварин, за винятком мамонтів, шкури яких не оброблялися [Нужний, 1997, с. 20; 2002, с. 73].

Також обмаль у знаряддєвому наборі Радомишля I і свідчень полювання його мешканців на мамонтів. Останнє, швидше за все, здійснювалося з використанням природних та штучних пасток і не обов'язково потребувало легкої дистанційної зброї [огляд проблеми див. Аникович, Анисюткин, Платонова, 2010]. Навпаки, грубість їх шкури передбачає використання при добиванні цих тварин важких масивних списів та дротиків. За відсутності відповідної зброї з кістки та бивню, на роль оснащення бойової частини останніх у наборі пам'ятки можуть претендувати лише білатеральні вістря на пластинах та відщепях. Але морфологія цих знарядь не несе однозначної інформації про їх функцію. Тому, враховуючи характер відсортованості кісток мамонта у Радомишлі I, який свідчить про їх збирання та зберігання вже без м'яких тканин (див. підпункт 2.4.1.3.), зв'язок всіх вістер з процесом полювання на мамонта не можна вважати доведеним.

Ще однією відмінністю Радомишля I від Семенівки 1 та Фастівської стоянки є різний відсоток у їх інвентарі знарядь та різний склад останніх. Якщо нерепрезентативний комплекс Семенівки 1 нараховує лише чотири кременя (уламок вістря, різець, відщеп та пластина), то на Фастівській стоянці виявлено лише 14 знарядь (6 скребків, 6 різців, ретушована пластина та пластинка з притупленим краєм), що становить менше 1 % загальної кількості крем'яних

виробів [Шовкопляс, 1956, с. 72]. Це різко контрастує з колекцією Радомишля І, де вторинна обробка присутня у 15,6 % крем'яних виробів. Цей показник слід вважати високим, що особливо помітно при порівнянні з часткою знарядь у крем'яних наборах таких верхньопалеолітичних пам'яток Північної та Центральної України як Пушкарі І (2,5 %) [Рогачев, Аникович, 1984, с. 177], Троянове 4А (4 %) [Залізняк та ін., 2013, с. 121], Ключи (4,35 %) [Ступак, 2008, с. 78], Мізин (3,9 %) [Шовкопляс, 1965а, с. 116, 130]. Майже такий самий високий як у Радомишлі І відсоток знарядь зафіксовано для стоянок східного гравету більш східних територій — Зарайськ (10,46 %), Авдеево (11,29—12,4 %), Костьонки І (1) (10,9 %) [Лев, 2009, с. 120].

Домінування, серед знарядь Радомишля І різців (45,2 %) та ретушованих пластин (21,2 %) які використовувалися для обробки твердих органічних матеріалів, свідчить, що на відміну від Фастівської стоянки, де зібрані кістки слугували паливом для вогнищ, тут вони активно оброблялися. На обробку бивня та кістки як можливу спеціалізацію стоянки також вказує наявність скребел, стругів, стамесок та виробів, призначених для рубання. Не виключено, що з нею пов'язана і виразна серія перфраторів (2,8 %). Так, за спостереженнями І.Г. Шовкопляса, у Мізині більшість перфраторів були виявлені під час розкопок 1908—1914 рр. поряд з мистецькими творами із кістки та бивня [Шовкопляс 1965а, с. 168].

З іншого боку, спільною рисою Радомишля І і Фастівської стоянки є виготовлення необхідних знарядь безпосередньо на стоянці. Про це свідчить наявність на обох пам'ятках «точків». При цьому у Радомишлі І кременеобробка була більш інтенсивною. Тут можна простежити весь ланцюг розщеплення кременю від необроблених жовен до завершених та реутилізованих знарядь праці. Попри те, що, за даними І.Г. Шовкопляса, поклади кременю знаходяться у відносній близькості (5—6 км) від стоянки, її мешканці відчували відносний дефіцит якісної сировини. Про це свідчать факти активної реутилізації якісних пластин-заготовок. Так майже половина ретушних різців виготовлялись з інших знарядь — вістер, скребків тощо,

ретушовані поверхні яких служили площадками для зняття різцевих сколів. Різці часто поновлювалися, підживлювалися. Робочі частини деяких перфраторів також повторно підправлялися ретушшю. Вочевидь, частина з 20 перфраторів, виготовлених на ретушованих заготовках, також є результатом переоформлення інших знарядь.

Отже, склад фауністичного та крем'яного комплексів Радомишля I свідчить про спеціалізацію стоянки, передусім, як місця, де збирали, сортували і обробляли бивні та кістки мамонта. Такий висновок підкріплений і аналізом просторового розподілу кам'яних решток (див. пункт 3.4.5.). У публікаціях факти існування функціонально подібних пам'яток можна знайти за згадками про «кістковища», виявлені на стоянках Дольні Вестоніце I і II, Міловіце G (Чехія) [Réan, 2001], Спадзіста (Польща) [Wojtal, Sobczyk, 2003], Кирилівська [Шидловський, 2012, с. 56]. Часто їх інтерпретують як частини поселенських структур, що включали ще й віднесену на відстань 30—100 м зону, де, власне, й мешкали люди [Соффер, 1993, с. 108; Аникович, Анисюткин, Платонова, 2010, с. 124].

Наведена інтерпретація господарчої спеціалізації Радомишля I не передбачає його ізольованого існування. Очевидно, що десь неподалік має знаходитися місце природної акумуляції кісток мамонтів, звідки їх приносили на стоянку. У спеціальних дослідженнях згадується локалізація таких місць на плато та вододілах, хоч і не так часто як у заплавах. Припускають, що тут вони утворювалися навколо незамерзаючих джерел або виходів солі [Мащенко, 2009, с. 419—421]. Відтак, вони ставали центрами тяжіння для палеолітичних мисливців, що у теплий період року активно використовували плато як мисливські угіддя. Саме цим слід пояснювати значну концентрацію палеолітичних місцезнаходжень на північній околиці м. Радомишль. Багаторазове заселення представниками різних груп найбільш зручних для влаштування стоянок місць обумовило відсутність чітких меж окремих пам'яток, їх можливе часткове чи повне перекривання. Напевно, це і призвело до хибного сприйняття І.Г. Шовкоплясом, а слідом за ним і іншими

дослідниками, кількох radoмишльських місцезнаходжень як одного величезного поселення.

Висновок.

Проведений аналіз не дозволив однозначно віднести індустрію Радомишля І до жодного з технокомплексів верхнього палеоліту Східної Європи. За стратегією розколювання кременю та низкою кількісно-якісних характеристик найближчими до кременеобробки стоянки виявилася індустрія східного гравету. Але найбільш характерні граветські знаряддя — мікроліти з притупленим краєм — у комплексі Радомишля І відсутності. Порівняння крем'яних індустрій Радомишля І та низки пам'яток, які згадувалися у публікаціях як його аналоги, засвідчує або частковий збіг їх основних техніко-типологічних рис, або повну їх відмінність. Відтак, на сьогоднішній день індустрія Радомишля І постає як своєрідне явище, що не має близьких аналогів як у верхньому палеоліті України, так і за її межами.

Розташування на вододілі та відсутність слідів жител свідчать про функціонування стоянки Радомишль І у теплий період. За господарчою спеціалізацією вона може розглядатися як місце, де збирали, сортували та обробляли кістки мамонта. Для роботи з кісткою та бивнем на місці розколювали кремень, принесений з відносно близько розташованих покладів, одержували заготовки та виготовляли з них необхідний інвентар — численні різці, ретушовані пластини та перфоратори.

ВИСНОВКИ

У 1956 р. І.Г. Шовкопляс відкрив на околиці м. Радомишль Житомирської обл. чотири палеолітичні пам'ятки і дослідив їх у 1957—1965 рр. Але у його публікаціях розглядаються знахідки лише стоянки Радомишль I — єдиного з поміж цих місцезнаходжень, де були виявлені скупчення кісток мамонта, інтерпретовані ним як залишки житлових споруд. Її матеріали дослідник вважав перехідними від «муст'єрської культури в культуру пізнього палеоліту» і залучав до розробленої ним схеми соціально-культурного розвитку первісних колективів. Попри це їх не було повною мірою введено до наукового обігу.

Відомості та рисунки зі статей І.Г. Шовкопляса були використані у публікаціях інших дослідників, присвячених питанням структури верхньопалеолітичних поселень, їх крем'яній індустрії та датуванню. Дехто з українських та іноземних археологів безпосередньо працювали з матеріалами радомишльських стоянок, що зберігаються в ІА НАНУ. Але їх цікавили лише ті частини колекції, які стосувалися тем їх досліджень — технології розколювання кременю (Ю.Е. Демиденко, В.І. Усик), типологічного складу комплексів (М.В. Анікович, К.М. Гаврилов), окремих категорій знарядь (Д.Ю. Нужний, Ю.Е. Демиденко). Часто за їх публікаціями важко визначити обсяг опрацьованих ними матеріалів та зв'язок останніх з конкретними радомишльськими місцезнаходженнями. Відтак, висновки щодо їх культурної інтерпретації та хронології сприймаються неоднозначно.

Незадовільний стан опрацювання джерел та наявність низки дискусійних питань обумовили мету цієї дисертаційної роботи — введення до наукового обігу і всебічний аналіз всіх матеріалів, що стосуються палеолітичної стоянки Радомишль I, а також їх культурно-хронологічну та господарчу інтерпретацію в контексті верхнього палеоліту України. Для її досягнення автором були опрацьовані публікації та архівні дані, колекції знахідок, здійснено зондажно-пошукові польові роботи. Фауністичні рештки стоянки вивчалися у співпраці з

археозоологами Н.Л. Корнієць та С. Пеаном, при описі геологічної колонки відкладів консультації надала палеогеограф Н.П. Герасименко.

Проведеним дослідженням вперше аргументовано доведено, що в околиці м. Радомишль знаходиться не одна, як писав І.Г. Шовкопляс, а щонайменше три пам'ятки, розташовані на площі близько 15 га. Вони лежать осторонь від долини р. Тетерев на ділянці вододільного плато складеного моренними відкладами, перекритими дерново-середньопідзолистими піщано-легкосуглинистими ґрунтами. Чотири досліджені І.Г. Шовкоплясом «пункти» розташовані на двох, а не чотирьох, як вважалося раніше, підвищеннях — Радомишль I та II займають одне з них, Радомишль III та IV — інше. Місце розташування Радомишля I є найвищою точкою околиці, від якої у різні боки розходяться відвершки трьох балок.

Результати шурфування пам'ятки та ретельне вивчення архівних матеріалів дозволили поточнити опис її геологічного розрізу, складений в 1957 р. За відкоригованими даними, давню денну поверхню стоянки можна співвіднести із низами шару сірувато-жовтого суглинку, трактованого Н.П. Герасименко як «причорноморсько-бузькі кліматоліти». У ньому на глибині не більше за 0,7 м залягали більшість кам'яних та фауністичних знахідок.

Культурний шар зазнав значного природного та антропогенного руйнування. Це обумовило горизонтальне і вертикальне рознесення знахідок, а також поганий стан збереженості окремих їх категорій, що позначилося у втраті частини інформації, звууженні джерельної бази дисертаційного дослідження.

Проведений аналіз фауністичних матеріалів засвідчив, що виявлені на пам'ятці 1139 решток кісток мамонтів належать щонайменше 39 тваринам. За Н.Л. Корнієць, це були переважно дорослі особини. Краніальні, пласкі кістки, довгі кістки кінцівок представлені краще аніж рештки хребта та малих кісток кінцівок. Зовсім нема хребців хвоста. Майже зовсім відсутні анатомічні групи кісток, а також кістки стопи. Такий склад решток свідчить, що площа стоянки використовувалася як місце накопичення відсортованих, здебільшого, сухих

кісток мамонта, принесених з місць їх природної акумуляції. Вісім кісток тварин інших видів є рештками одного коня, одного бізона та одного оленя. За одним винятком це дрібні кістки від частин туш, що не мали харчової цінності.

За І.Г. Шовкоплясом, шість із семи, виявлених на стоянці скупчень кісток мамонта є залишками невеликих наземних жител. Проведеним дослідженням встановлено, що в його публікаціях на плані Радомишля І нанесено лише частину кісток скупчень. Відновлення повного плану розташування всіх кісток на розкопаній площі пам'ятки засвідчив, що черепи мамонта не розміщуються по колу скупчень як опорні елементи житлових конструкцій, що є характерним для інших пам'яток з житлами із кісток. Не зафіксовано ні впорядкованого розміщення, ні попередньої обробки решток інших частин скелету. Відтак, у локалізації кісток мамонтів на стоянці Радомишль І нема певного архітектурного задуму. Це спростовує попередню їх інтерпретацію як частин «жител» та «споруд».

Не підтвердилися і наведені І.Г. Шовкоплясом відомості про наявність в межах стоянки чітко окресленого вогнища та господарчої ями. Встановлено, що обпалені кістки та окремі кісткові вуглики траплялися на різних глибинах на всій розкопаній площі не утворюючи помітних концентрацій. За критеріями, використаними самим І.Г. Шовкоплясом при дослідженні стоянки Мізин, ці знахідки Радомишля І мають інтерпретуватися як складова частина культурного шару, або сліди короткотермінових багать в межах «виробничих центрів». З'ясовано, що скупчення кісток, інтерпретоване автором розкопок як «господарча яма», мало діаметр приблизно 3 м та глибину лише 0,4 м. Наявність в його межах та поруч бивнів зі слідами розщеплення дозволяють інтерпретувати його як місце накопичення та обробки кісток.

В процесі дослідження кам'яний комплекс Радомишля І, що складається з 11908 знахідок, був підданий детальному техніко-технологічному та типолого-статистичному вивченню із використанням методу аналізу ознак (attribute analysis). Його результати дозволили вперше навести вичерпну характеристику індустрії стоянки.

На пам'ятці простежено всі складові повного циклу обробки кременю: необроблена сировина (жовна, конкреції), відбійники, пренуклеуси, нуклеуси та їхні фрагменти, сколи зі слідами кірки, авіважі, реберчасті сколи, заготовки, знаряддя, різцеві сколи, фрагменти сколів та уламки, луски.

Серед використаної для розколювання сировини домінують темно-сірий однотонний та чорний плямистий кремій. У колекції вони представлені приблизно однаковою часткою — 49,3 % та 48,2 %, відповідно. Але серед сколів та виробів групи нуклеподібних темно-сірий кремій переважає. Схоже, він був більш доступний, його приносили на стоянку без попереднього тестування з покладів, виявлених І.Г. Шовкоплясом, на відстані 5—6 км від пам'ятки. Проте він був гіршої якості, його часто викидали на стадії пренуклеусів, або він просто розлітався на уламки. Водночас майже кожне жовне чорного плямистого кременю з невідомого родовища експлуатувалося максимально. З нього виготовлено більшість знарядь. Аналіз їх заготовок засвідчив, що найбажанішими сколами для мешканців стоянки були пластини з чорного плямистого кременю від 20 мм завширшки. Такі пластини активно реутилізували. Решта типів кременю представлені порівняно незначною кількістю виробів.

Техніко-технологічний аналіз продуктів первинного розколювання крем'яної колекції Радомишль І засвідчує її суто верхньопалеолітичний характер. Техніка розколювання кременю — паралельна призматична, із застосуванням твердого та м'якого відбійника, на що вказує наявність вираженого відбивного горбика на майже 4 % сколів та сліди «губки» на майже 35 % сколів. Серед нуклеусів переважають паралельні поздовжні та біпоздовжні підциліндричні з пласкою площадкою. Кут між площадкою та робочою поверхнею здебільшого прямий. Специфічним типом нуклеусів стоянки є клиноподібні листоподібної двобічної форми. Авіважі та реберчасті сколи разом складають понад 5 % крем'яних виробів.

Відщепів у кілька разів більше ніж пластинчастих сколів. Але майже половина з них через дрібні розміри не були потенційними заготовками. Відтак,

провідною заготовкою, отже, і метою розколювання була пластина. Це підтверджується і подібністю відповідних параметрів пластин і нуклеусів. Мікропластини у комплексі відсутні. Для отримання видовжених заготовок з рівними паралельними краями часто застосовували технічні прийоми контролю напряду сколу — формування ребра, спеціальну підготовку приплощадкової зони нуклеусів — її редукцію дрібними сколами, абразивною пришліфовкою, інтенсивною підправкою, що призвела до забитості краю.

Крем'яна колекція Радомишля І характеризується великою кількістю знарядь праці — 1800, що становить 15,6 % всіх виробів. Серед них домінують різці (45,2 %), зокрема, двогранних типів. Вагомою є частка ретушованих пластин (21,2 %). Скребоків мало (4,8 %). За одним винятком всі вістря стоянки однотипні — конвергентні білатеральні дорсально-ретушовані без будь-якої вентральної підправки (3,8 %). Привертає увагу значна кількість та виразність перфтораторів (2,8 %), комбінованих (3,3 %) і зубчасто-виїмчастих (5,1 %) знарядь. Нечисленними, але різноманітними є знаряддя для обробки твердої органіки — струги, рієсе *esquillée*, стамеска, рубаючі знаряддя.

У кам'яній колекції Радомишля І виділено 15 немодифікованих знарядь — відбійники з кварциту, кременю, граніту і пісковика, два розтирачи з кварцито-пісковика та один розколотий під впливом високої температури камінь, який міг використовуватися для обкладки вогнища або кип'ятіння води. Більшість з них визначила К.М. Степанова.

Аналізу було піддано просторовий розподіл різних категорій кам'яних знахідок, а також співвіднесення ділянок їх концентрацій між собою і з комплексами кісток мамонта. Встановлено, що в межах стоянки функціонували, принаймні, чотири місця первинного розколювання — «точки». Вони розташовувалися на периферії двох потужних концентрацій кісток мамонтів. По периметру останніх і на площі між ними використовувалися знаряддя пов'язані з обробкою кістки — різці і ретушовані пластини. Жодних концентрацій кам'яних знахідок зі слідами впливу вогню не спостережено.

Загалом, за сумою технологічних ознак, відносною типологічною

однорідністю крем'яних знахідок, даними ремонту та просторового розподілу як кам'яних так і фауністичних решток можна стверджувати, що колекція Радомишля I є досить гомогенною, що уможливлює її культурно-хронологічну та господарчо-сезонну інтерпретацію.

Типологічний склад та техніко-технологічні показники індустрії Радомишля I спростовують поширені погляди про її приналежність до перехідного від «мустьєрської культури в культуру пізнього палеоліту» періоду. Порівняння крем'яного комплексу стоянки з визначальними рисами основних технокомплексів верхнього палеоліту Східної Європи не дозволяє однозначно віднести її індустрію до жодного з них. Зокрема, наявність лише чотирьох пластин з ретушшю, що може нагадувати «оріньякську», чотирьох кареноїдних знарядь і одного атипового плаского скребка *à museau* не є достатньою підставою для віднесення Радомишля I до оріньяка чи епі-оріньяка. При цьому за стратегією розколювання індустрія Радомишля I виявилася найближчою до кременеобробки граветських пам'яток. Їхніми спільними ознаками є і такі характеристики набору знарядь як переважання різців, а серед них — двограних, присутність білатерально дорсально ретушованих вістер. За цими показниками найближчими аналогами Радомишля I є пам'ятки кола стоянок Зарайськ та Авдеево. Такому співставленню не протирічать і дві радіовуглецеві дати Радомишля I — 19000 ± 300 р. т. (OxA-697) [Soffer, 1986] та 19600 ± 350 р. т. (Ki-6210). Водночас, слід наголосити на відсутності у інвентарі Радомишля I найбільш характерних граветських знарядь — мікролітів з притупленим краєм.

Порівняння крем'яних індустрій Радомишля I та низки пам'яток, які у різні часи різними дослідниками приводилися в якості його аналогів, засвідчує або відсутність у них спільних техніко-типологічних рис, або збіг лише окремих з них. Весь набір ознак, які можна вважати специфічними для індустрії Радомишля I, в інвентарі жодної іншої пам'ятки не зустрічається. Відтак, зроблено висновок, що у верхньому палеоліту України присутнє таке явище як тип індустрії Радомишль I у складі граветського технокомплексу.

Специфіку індустрії Радомишля I, зокрема відсутність у ній виробів низки категорій пояснено господарчою спеціалізацією стоянки. Розташування на вододілі та відсутність слідів жител вказують на її функціонування у теплий період року. Аналіз складу крем'яних і фауністичних знахідок дозволяє стверджувати, що основною діяльністю її мешканців було накопичення, сортування та обробка кісток мамонта. Для роботи з бивнем та кісткою на місці розколювали кремій, принесений з відносно близько розташованих покладів, одержували заготовки та виготовляли з них необхідний інвентар — численні різці, ретушовані пластини та перфатори.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА

1. Науковий архів Інституту археології НАН України, м. Київ

Ф. експедицій

№ 2007/245. Кононенко О.М. Звіт про археологічні розвідки в Радомишльському р-ні Житомирської обл. в 2007 р., 18 с., 39 рис., 10 креслень, інв. опис — 9 с., щоденник — 18 с., акт — 1 с.

2. Науковий архів Інституту археології НАН України, м. Київ

Ф. експедицій

№ 2013/70. Кулаковська Л., Усик В., Нігст Ф., Езартс П., Пірсон С., Кононенко О., Спрай-Маркес П., Пічкур Є. Звіт Палеолітичної експедиції відділу «Археологічний музей» ІА НАНУ про пошукові роботи у Чернівецькій області у 2013 р., 89 арк., польова документація.

3. Науковий архів Інституту археології НАН України, м. Київ

Ф. експедицій

№ 1957—1959/12. Шовкопляс І.Г. Отчет о работе Палеолитической экспедиции Института археологии АН УССР по раскопкам Радомышльской стоянки в 1957 и 1959 гг., 19 с., 7 табл.

4. Науковий архів Інституту археології НАН України, м. Київ

Ф. експедицій

№ 1965/10. Шовкопляс І.Г. Отчет о работе Палеолитической экспедиции Института археологии АНУССР в 1959 и 1963-1965 гг. по раскопкам Радомышльской стоянки, 16 с. + 6 табл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авдусин Д. А. Археологические разведки и раскопки / Д.А. Авдусин — М., 1959. — 314 с.
2. Амирханов Х.А. Зарайская стоянка / Х.А. Амирханов — М., 2000. — 248 с.
3. Аникович М.В. Ранняя пора верхнего палеолита Восточной Европы: дисс. ... докт. истор. наук: 07.00.06 / Аникович Михаил Васильевич — СПб., 1991. — 39 с.
4. Аникович М.В. Днепро-Донская историко-культурная область охотников на мамонтов: от «восточного гравера» к «восточному эпигравету» / М.В. Аникович // Восточный граветт. — М.: Научный мир, 1998. — С. 35—67.

5. Аникович М.В. Человек и мамонт в палеолите Восточной Европы / М.В. Аникович, Н.К. Анисюткин // Мамонт и его окружение: 200 лет изучения. М.: ГЕОС, 2001. — С. 315—327.
6. Аникович М.В. Человек и мамонт в Восточной Европе: подходы и гипотезы / М.В. Аникович, Н.К. Анисюткин, Н.И. Платонова // Stratum plus. — 2001. — № 1. — С. 99—136.
7. Аникович М.В. Узловые проблемы перехода к верхнему палеолиту в Евразии / М.В. Аникович, Н.К. Анисюткин, Л.Б. Вишняцкий — СПб., 2007. — 335 с.
8. Беляева В.И. Орудия и морфологические формы кремневого инвентаря Пушкаревских стоянок / В.И. Беляева // Археологический альманах. — 2004. — № 16. — С. 251—262.
9. Беляева В.И. Острия крупных форм Пушкарей 1 / В.И. Беляева // Хронология, периодизация и кросскультурные связи в каменном веке. Замятнинский сборник. — Вып.1. — СПб.: Наука, 2008. — С.74—83.
10. Борзіяк І.О. Гравет Подністров'я. Загальний огляд / І.О. Борзіяк, Л.В. Кулаковська // Археологія. — 1998. — № 4. — С. 55—63.
11. Борисковський П.І. Палеолітична стоянка Пушкарі I / П.І. Борисковський // Палеоліт і неоліт України. — К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1947. — С. 155—185.
12. Борисковский П.И. Палеолит Украины: историко-археологические очерки / П.И. Борисковский // МИА СССР. — Том 40. — М.-Л.: Академия наук СССР, 1953. — 464 с.
13. Борисковский П.И. Очерки по палеолиту бассейна Дона / П.И. Борисковский // МИА. — Вып. 121. — М.—Л.: Издательство Академии наук СССР, 1963. — 231 с.
14. Васильев П.М. Новые исследования верхнепалеолитической стоянки Погон (2011—2013 гг.) / П.М. Васильев // Епіграветські пам'ятки Середнього Подніпров'я. — АА. — 2014. — № 31. — С. 31—50.
15. Васильев П.М. Погон: возможности реконструкции и перспективы

- исследования / П.М. Васильев // *Stratum plus*. — 2018. — № 1. — С. 285—303.
16. Васильев С.А. Четырехязычный (русско—англо—франко—немецкий) словарь—справочник по археологии палеолита / С.А. Васильев, Г. Бозинский, Б.А. Бредли, Л.Б. Вишняцкий, Е.Ю. Гиря, Ю.Н. Грибченко, М.Н. Желтова, А.Н. Тихонов — СПб, 2007. — 264 с.
 17. Веклич М.Ф. Мустьє Європейської території СРСР (геохронологія і питання палеогеографії) / М.Ф. Веклич // Палеогеографічні умови території України в пліоцені та антропогені. — Київ: Наукова думка, 1966. — С. 71—81.
 18. Ветров Д.О. Стоянки гравецької культурної традиції лісостепового межиріччя Південного Бугу та Дніпра: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.04 / Ветров Денис Олександрович. — К., 2015а. — 16 с.
 19. Ветров Д.О. Стоянки гравецької культурної традиції лісостепового межиріччя Південного Бугу та Дніпра: рукопис дис. ... канд. іст. наук: 07.00.04 / Ветров Денис Олександрович — К., 2015б. — 394 с.
 20. Гаврилов К.Н. Археологические объекты верхнепалеолитических стоянок Среднего Поднепровья и Подесенья / К.Н. Гаврилов // Своеобразие и особенности адаптации культур лесной зоны Северной Евразии в финальном плейстоцене — раннем голоцене. — М., 2007. — С. 33—72.
 21. Гаврилов К.Н. Верхний палеолит бассейна Десны. Преемственность и вариабельность в развитии материальной культуры / К.Н. Гаврилов — М.— СПб, 2016. — 132 с.
 22. Гвоздовер М.Д. О раскопках авдеевской палеолитической стоянки в 1947 году / М.Д. Гвоздовер // КСИИМК. — Вып. XXXI. — 1950. — С. 17—27.
 23. Гвоздовер М.Д. Кремневый инвентарь Авдеевской верхнепалеолитической стоянки / М.Д. Гвоздовер // Восточный граветт. — М.: Научный мир. 1998. — С. 234—278.
 24. Гиря Е.Ю. Технологический анализ каменных индустрий. Методика микро- и макро анализа древних орудий труда. Часть 2 / Е.Ю. Гиря — СПб., 1997. — 198 с.
 25. Гладилин В.Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы /

- В.Н. Гладылин — К., 1976. — 231 с.
- 26.Гладылін В.М. Про локальні відміни у палеоліті (На матеріаліх України і сусідніх територій) / В.М. Гладылін, І.Г. Шовкопляс // Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСР. — К., 1972. — С. 40—41.
 - 27.Гладких М.И. Поздний палеолит лесостепного Приднепровья: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Гладких Михаил Иванович — Л., 1973. — 22 с.
 - 28.Гладких М.І. Історична інтерпретація пізнього палеоліту (за матеріалами території України). Препринт / М.І. Гладких — К., 1991. — 44 с.
 - 29.Григорьев Г.П. Начало верхнего палеолита и происхождение *Homo sapiens* / Г.П. Григорьев — Л.: Наука, 1968. — 324 с.
 - 30.Демиденко Ю.Э. Некоторые вопросы классификации каменной индустрии и хронологии Радомышльской позднепалеолитического поселения / Ю.Э. Демиденко // Актуальные проблемы историко-археологических исследований. Тезисы докладов. — Киев, 1987. — С. 43—44.
 - 31.Демиденко Ю.Э. Ориньяк Западной и Центральной Европы: систематизация данных и парадигмы интерпретаций / Ю.Э. Демиденко // КДУ. — 2003. — Вип. 4. — С. 150—175.
 - 32.Демиденко Ю.Э. Восточная Европа в контексте проблематики ориньяка Европы: прошлые подходы и новые перспективы / Ю. Демиденко // АА. — 2004. — № 16. — С. 161—194.
 - 33.Демиденко Ю. О фрагментации скребков в познем палеолите / Ю. Демиденко, В. Усик // *Acta Archaeologica Carpathica*. — Tom. XXX. — 1991. — P. 5—16.
 - 34.Деревянко А.П. Палеолитоведение: введение и основы / А.П. Деревянко, С.В. Маркин, С.А. Васильев. — Новосибирск: Наука, 1994. — 290 с.
 - 35.Ефименко П.П. Костенки I. / П.П. Ефименко — М.—Л., 1958. — 449 с.
 - 36.Зализняк Л.Л. Социальная структура общества позднепалеолитических охотников приледниковой Европы / Л.Л. Зализняк // Каменный век территории Украины. — К.: Наукова думка, 1990. — С. 70—81.
 - 37.Залізняк Л.Л. Системи господарської адаптації мисливських суспільств на

- межі плейстоцену та голоцену / Л.Л. Залізняк // Оточуюче середовище і стародавнє населення України: матеріали до теми). — К., 1993. — С. 4—21.
38. Залізняк Л. Л. Передісторія України Х—V тис. до н.е. / Л.Л. Залізняк — К.: Бібліотека українця, 1998. — 306 с.
39. Залізняк Л.Л. Періодизація та культурна диференціація верхнього палеоліту України / Л.Л. Залізняк // Археологія. — 2010. — № 4. — С. 3—19.
40. Залізняк Л.Л. Гравет Центральної України / Л.Л. Залізняк, Д.О. Ветров, І.М. Хоптинець, П.І. Озеров // КДУ. — 2013. — Вип. 15. — С. 106—193.
41. Кетрару Н.А. Верхнепалеолитическая стоянка Рашков VII / Н.А. Кетрару, Г.В. Григорьева, С.И. Коваленко — Кишинев: «Business—Elita SRL», 2007. — 185 с.
42. Коен В.Ю. Переход от среднего к верхнему палеолиту в Восточной Европе: Проблемы таксономии и хроностратиграфии / В.Ю. Коен, В.Н. Степанчук // *Vita antiqua*. — К.: «Стилос», 2001. — № 3—4. — С. 78—107.
43. Кононенко О.М. Палеолітична стоянка Радомишль: Історіографія / О.М. Кононенко // КДУ. — 2003. — Вип. 4. — С. 95—98.
44. Кононенко О.М. Обстеження верхньопалеолітичної стоянки Радомишль в 2005 році / О.М. Кононенко // АДУ. — 2006. — С. 218—219.
45. Кононенко О.М. Стоянка Радомишль в системі поглядів на розвиток палеолітичного суспільства / О.М. Кононенко // Дослідження первісної археології в Україні (До 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль). — К.: КОРВІН-ПРЕСС, 2008. — С.36—41.
46. Кононенко О.М. Вістря верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І: техніко-типологічна характеристика / О.М. Кононенко // С.Н. Бибигов и первобытная археология. — СПб.: РАН ИИМК, 2009. — С. 165—173.
47. Кононенко О.М. Різці верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І: технологія, типологія, статистика / О.М. Кононенко // *Матэрыялы па археалогіі Беларусі*. — 2010. — Вып. 18. — С. 45—55.
48. Кононенко О.М. Радомишль: нові перспективи вивчення верхньопалеолітичних стоянок / О.М. Кононенко // *Магістеріум*.

- Археологічні студії. — 2011а. — № 45. — С. 22—24.
49. Кононенко О.Н. Радомышльские верхнепалеолитические стоянки: распространенные стереотипы восприятия памятников / О.Н. Кононенко // История археологии: личности и школы. Материалы Международной научной конференции к 160-летию со дня рождения В.В. Хвойки. — СПб: Нестор-История, 2011б. — С. 324—330.
50. Кононенко О.Н. Перфораторы верхнепалеолитической стоянки Радомишль I / О.Н. Кононенко // Каменный век: от Атлантики до пачифики. Замятнинский сборник. Вып. 3. — СПб: МАЭ РАН, ИИМК РАН, 2014. — С. 128—145.
51. Кононенко О.М. Крем'яні знаряддя верхньопалеолітичної стоянки Радомишль I: типологічна специфіка та її інтерпретація / О.М. Кононенко // АДІУ. — 2015. — № 3(16). — С. 35—64.
52. Кононенко О.М. Технологія розколювання кременю верхньопалеолітичної стоянки Радомишль I / О.М. Кононенко // АДІУ. — 2017. — № 3 (24). — С. 53—77.
53. Кононенко О.Н. Пространственное распределение каменных артефактов стоянки Радомишль I и ревизия ее места в реконструкциях верхнепалеолитического общества / О.М. Кононенко // Stratum Plus. — 2018. — № 1. — С. 105—124.
54. Кононенко О.М. Археозоологічна характеристика фауністичного комплексу верхньопалеолітичного поселення Радомишль I / О.М. Кононенко, С. Пеан // КДУ. — 2005. — Вип. 7. — С. 78—86.
55. Кононенко О.М. Характеристика скупчень кісток мамонта верхньопалеолітичної стоянки Радомишль I / О.М. Кононенко, Н.Л. Корнієць, С. Пеан // Європейський середній палеоліт. — Київ: Шлях, 2006. — С. 240—254.
56. Корнієць Н.Л. О причинах вымирания мамонта на территории Украины: рукопись дисс. ... канд. біолог. наук: 03.00.08 / Корнієць Нинель Леонидовна — К., 1961. — 203 с.

57. Корнієць Н.Л. Нове місцезнаходження пізньопалеолітичної фауни на Україні / Н.Л. Корнієць // Праці інституту зоології АН УРСР. — 1959. — Т. 15. — С. 126—127.
58. Корнієць Н.Л. Про причини вимирання мамонта на території України / Н.Л. Корнієць // Виявлення фауни України і суміжних територій. — К., 1962. — С. 93—169.
59. Коропецький Р.Р. Пам'ятка Кременець І (Куличівка) та її місце у верхньому палеоліті Східної Європи: рукопис дис. ... канд. іст. наук: 07.00.04 / Коропецький Руслан Романович — Львів, 2016. — 211 с.
60. Кротова О.О. Проблеми датування та періодизації пам'яток степової зони доби верхнього палеоліту / О.О. Кротова // КДУ. — 2003. — Вип. 4. — С. 183—198.
61. Кротова О.О. Пізньопалеолітичні мисливці азово-чорноморських степів: монографія / О.О. Кротова — К.: Видавець Філюк О.В., 2013. — 420 с.
62. Кухарчук Ю.В. Нові палеолітичні знахідки у Житомирському Поліссі / Ю.В. Кухарчук // Археологія. — 1986. — Вип. 56. — С. 96—100.
63. Кухарчук Ю. В. Внесок І.Г. Шовкопляса у розробку питань економічної та суспільної організації пізньопалеолітичного населення Півночі України / Ю.В. Кухарчук // Археологія. — 2002. — № 1. — С. 7—13.
64. Лев С.Ю. Каменный инвентарь Зарайской стоянки (типологический аспект) / С.Ю. Лев // Амирханов Х.А., Ахметгалиева Н.Б., Бужилова А.П., Бузова Н.Д., Лев С.Ю., Машенко Е.Н. Исследования палеолита в Зарайске. 1999—2005. — Москва: Палеограф, 2009. — С. 37—186.
65. Лисицын С.Н. Хроностратиграфия стоянки Борщево 5 по данным раскопок 2002—2003 гг. / С.Н. Лисицын // Костенки и ранняя пора верхнего палеолита Евразии: общее и локальное. Материалы Международной конференции. Костенки, 23—26.VIII.2004. — Воронеж: Истоки, 2004. — С. 66—79.
66. Машенко Е.Н. Интерпретация археозоологических данных стоянки Зарайск А в связи с биологией шерстистого мамонта (*mammuthus primigenius* (Blumenbach, 1799)) / Е.Н. Машенко // Амирханов Х.А., Ахметгалиева Н.Б.,

- Бужилова А.П., Бурова Н.Д., Лев С.Ю., Мащенко Е.Н. Исследования палеолита в Зарайске. 1999—2005. — Москва: Палеограф, 2009. — С. 402—433.
67. Миллер А.А. Археологические разведки / А.А. Миллер // ИГАИМК. — Л.: ГАИМК, 1934. — Вып. 83. — 218 с.
68. Нужний Д.Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці / Д.Ю. Нужний — К.: Наукова думка, 1992. — 187 с.
69. Нужний Д.Ю. Проблема сезонної адаптації фінальнопалеолітичних мисливців на мамонтів Середнього Подніпров'я і нові епіграветські пам'ятки у басейні Трубежа / Д.Ю. Нужний // Археологія. — 1997. — № 2. — С. 3—23.
70. Нужний Д.Ю. Верхньопалеолітичні пам'ятки типу Межиріч та їх місце серед епіграветських комплексів Середнього Дніпра / Д.Ю. Нужний // КДУ. — 2002. — Вип. 1. — С. 57—81.
71. Нужний Д.Ю. Розвиток мікролітичної техніки в кам'яному віці: удосконалення зброї первісних мисливців (видання друге, доповнене) / Д.Ю. Нужний — К.: КНТ, 2008. — 308 с.
72. Нужний Д.Ю. Верхній палеоліт західної і північної України (техніко-типологічна варіабельність та періодизація) / Д.Ю. Нужний — К.: ФОП Філюк О., 2015. — 478 с.
73. Нужний Д.Ю. Пізньопалеолітичний комплекс Семенівки—3 та особливості весняно-літніх поселень межирічської культури в Середньому Подніпров'ї / Д.Ю. Нужний, Д.В. Ступак, П.С. Шидловський // АА. — 2000. — № 9. — С. 123—136.
74. Нужний Д.Ю. Крем'яний комплекс верхньопалеолітичної стоянки Бармаки на Рівненщині та проблема існування пам'яток мізинської індустрії на Волинській височині / Д.Ю. Нужний, В.К. Пясецький // КДУ. — 2003. — Вип. 2. — С. 58—74.
75. Оленковский Н.П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днепра / Н.П. Оленковский — Херсон: Ред.-изд. отд. упр. по печати, 1991. — 201 с.
76. Пидопличко И.Г. Кремневые гигантолиты из Новгород-Северска /

- И.Г. Пидопличко // МИА. — 1941. — № 2. — С. 26—36.
77. Пидопличко І.Г. Пізньопалеолітична стоянка Новгород-Сіверський. / І.Г. Пидопличко // Палеоліт і неоліт України. — Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1947. — Т. 1 — С. 65—106.
78. Пидопличко И.Г. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине / И.Г. Пидопличко — Киев: Наукова думка, 1969. — 161 с.
79. Пидопличко И.Г. Палеолит Украинского Полесья / И. Г.Пидопличко, И.Г. Шовкопляс // ТКІЧП. — 1961. — XVIII. — С. 81—83.
80. Пясецький В.К. Пізньопалеолітична стоянка Радомишль. Питання стратиграфії / В.К. Пясецький // КДУ. — 2008. — Вип. 11. — С. 116—119.
81. Рогачев А.Н. Поздний палеолит Русской равнины и Крыма / А.Н. Рогачев, М.В. Аникович // Палеолит СССР. — М.: «Наука», 1984. — С. 162—271.
82. Рудинський М. Пушкарівський палеолітичний постій і його місце в українському палеоліті / М. Рудинський // Археологія. — 1947. — I. — С. 7—22.
83. Савич В.П. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині / В.П. Савич — К.: Наукова думка, 1975. — 136 с.
84. Сергин В.Я. Палеолитические жилища Европейской части СССР: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Сергин Виктор Яковлевич — М., 1974. — 27 с.
85. Сергин В.Я. Назначение больших ям на палеолитических поселениях / В.Я. Сергин // КСИА. — 1983. — Вып. 173. — С. 23—31.
86. Сергин В.Я. Классификация палеолитических поселений с жилищами на территории СССР / В.Я. Сергин // СА. — 1988. — № 3. — С. 5—20.
87. Сеницын А.А. Граветт Костенок в контексте граветта Восточной Европы. / А.А. Сеницын // Проблемы заселения северо-запада Восточной Европы в верхнем и финальном палеолите (культурно-исторические процессы). Сборник научных статей. — СПб.: ЭлекСис, 2013. — С. 4—32.
88. Сеницын А.А. Радиоуглеродная хронология верхнего палеолита Восточной Европы / А.А. Сеницын, Н.Д. Праслов, Ю.С. Свеженцев, Л.Д. Сулержицкий // Радиоуглеродная хронология палеолита Восточной Европы и Северной

- Азии: проблемы и перспективы. — Археологические изыскания. — СПб, 1997. — С. 21—66.
89. Ситник О.С. Липська пізньопалеолітична культура: аналіз та інтерпретація джерел // КДУ. — 2010. — Вип. 13. — С. 113—137.
90. Словник іншомовних слів. — К., 1977.
91. Смирнов С.В. Становление основ общественного производства. Материально-технический аспект проблемы / С.В. Смирнов — К., 1983. — 260 с.
92. Соффер О.А. Верхний палеолит средней и восточной Европы: люди и мамонты / О.А. Соффер // Проблемы палеоэкологии древних обществ. — М., 1993. — С. 99—118.
93. Станко В.Н. Епоха пізнього палеоліту / В.Н. Станко, М.І. Гладких // Давня історія України. — К., 1997. — Т. 1. — С. 51—114.
94. Степанова К.Н. Классификация ударно-абразивных орудий верхнего палеолита (по материалам стоянок Русской равнины) / К.Н. Степанова // Записки Института истории материальной культуры РАН. — 2015а. — № 11. — С. 7—22.
95. Степанова К.Н. Немодифицированные каменные орудия верхнего палеолита Восточной Европы: дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Степанова Ксения Николаевна — СПб., 2015б. — 33 с.
96. Степанова К.Н. Немодифицированные каменные орудия верхнего палеолита Восточной Европы: рукопись дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.06 / Степанова Ксения Николаевна — СПб, 2015в. — 376 с.
97. Степанчук В.Н. Архаичные индустрии раннего верхнего палеолита Восточной Европы: К вопросу о технологии пластинчатого расщепления и об «ориньякоидности» / В.Н. Степанчук // АДІУ. — 2011. — Вип. 6. — С. 38—51.
98. Степанчук В.М. Природа і людина в середньому й верхньому плейстоцені України: основні тренди заселення та культурної динаміки / В.М. Степанчук, І.В. Сапожніков // КДУ. — 2010. — Вип. 13. — С. 72—85.

99. Ступак Д.В. Нові дослідження верхньопалеолітичної стоянки Ключи / Д.В. Ступак // Дослідження первісної археології в Україні (До 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль). — К.: КОРВІН-ПРЕСС, 2008. — С. 71—85.
100. Ткаченко В.І. Про деякі культурно-історичні особливості пізньопалеолітичної пам'ятки Ключи / В.І. Ткаченко // Археологія. — 2002. — № 2. — С. 84—90.
101. Усик В.И. К вопросу о «гигантолитах», топорах и формах мустьерских нуклеусов в позднепалеолитических комплексах. (По материалам ремонтажа коллекций комплекса 2 Королеве 2 и стоянки Радомышль) / В.И. Усик // *Vita antiqua*. — 2001. — № 3—4. — С. 167—179.
102. Усик В.І. Технологічні аспекти виготовлення клиноподібних нуклеусів у пізньому палеоліті / В.И. Усик // Археологія. — 2002. — № 2. — С. 10—19.
103. Чабай В.П. Средний палеолит Крыма: стратиграфия, хронология, типологическая вариабельность, восточно-европейский контекст / В.П. Чабай — К., 2004. — 324 с.
104. Черниш О.П. Палеолітична стоянка Молодове V / О.П. Черниш — К., 1961. — 172 с.
105. Черныш А.П. Эталонная многослойная стоянка Молодова V. Археология / А.П. Черныш // Многослойная палеолитическая стоянка Молодова V. Люди каменного века и окружающая среда. — М.: Наука, 1987. — С. 7—93.
106. Черныш А.П. Поздний палеолит / А.П. Черныш // Археология Украинской ССР. — Т. 1. — К., 1985. — С. 54—83.
107. Чубур А.А. Роль мамонта в культурной адаптации верхнепалеолитического населения Русской равнины в осташковское время / А.А. Чубур // Восточный граветт. — М.: Научный мир, 1998. — С. 309—329.
108. Шевченко А.И. Палеолит Киевского Придніпров'я / А.И. Шевченко, И.Г. Шовкопляс — К., 1982. — 59 с.
109. Шидловський П.С. «Мамонтові міграції» та сезонна адаптація населення

- Середнього Подніпров'я в добу верхнього палеоліту / П.С. Шидловський // КДУ. — 2005. — Вип. 7. — С. 73—77.
110. Шидловський П.С. Культурна адаптація первісних мисливців Східної Європи (18—10 тис. років тому): дис. ... канд. істор. наук: 07.00.02: КНУ ім. Тараса Шевченка / Шидловський Павло Сергійович — К., 2008. — 20 с.
 111. Шидловський П.С. Дослідження крем'яного інвентарю Кирилівської стоянки / П.С. Шидловський // Вісник Київського національного університету. — 2012. — № 112. — С. 53—59.
 112. Шовкопляс И.Г. Фастовская позднепалеолитическая стоянка (Предварительное сообщение) / И.Г. Шовкопляс // КСИИМК. — 1956. — Вып. 65. — С. 68—73.
 113. Шовкопляс И.Г. До питання про характер жител пізнього палеоліту / И.Г. Шовкопляс // Вісник Академії наук УРСР. — 1958а. — № 2. — С. 38—49.
 114. Шовкопляс И.Г.. Експедиції ІА АН УРСР в минулому році / И.Г. Шовкопляс // УІЖ. — 1958б. — № 2. — С. 153—157.
 115. Шовкопляс И.Г. Експедиційні дослідження Інституту археології в 1956—1957 рр. / И.Г. Шовкопляс // Вісник АН УРСР. — 1958в. — № 7. — С. 24—34.
 116. Шовкопляс И.Г. Палеолітична стоянка Радомишль (Попереднє повідомлення) / И.Г. Шовкопляс // Археологія. — 1964. — Т. XVI. — С. 89—102.
 117. Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху / И.Г. Шовкопляс — К., 1965а. — 327 с.
 118. Шовкопляс И. Г. Радомишльская стоянка — памятник начальной поры позднего палеолита / И.Г. Шовкопляс // Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной и Центральной Европы. — М.: Наука, 1965б. — С. 104—116.
 119. Шовкопляс И.Г. До питання про характер розвитку культури пізнього палеоліту (на матеріалах Української РСР і сусідніх територій) / И.Г. Шовкопляс // Археологія. — 1969. — Т. XXII. — С. 31—54.
 120. Шовкопляс И.Г. Господарсько-побутові комплекси пізнього палеоліту /

- І.Г. Шовкопляс // Археологія. — 1971а. — № 3. — С. 13—21.
121. Шовкопляс І.Г. Пізній палеоліт / І.Г. Шовкопляс // Археологія Української РСР. — Т. 1. — К., 1971б. — С. 39—64.
122. Шовкопляс І.Г. Хозяйственно-бытовые комплексы позднего палеолита / І.Г. Шовкопляс // Тези пленарних і секційних доп. (результати польових археологічних досліджень 1970—1971 років на території України). — Одеса, 1972. — С. 12—17.
123. Шовкопляс І.Г. Хозяйственно-бытовой комплекс позднего палеолита. Его состав и назначение / І.Г. Шовкопляс // БКИЧП. — 1977. — С. 115—120.
124. Шовкопляс І.Г. Пам'ятник — історичній пам'ятці / І.Г. Шовкопляс // Археометрія та охорона історико-культурної спадщини. — 2000. — № 4. — С. 135—139.
125. Ернст Н.Л. К технике вырезки древних погребений / Н.Л. Ернст // Труды секции археологии Российской ассоциации научных институтов по общественным наукам. — Т. IV. — М., 1928. — С. 530—534.
126. Яковлева Л.А. Поселення з житлами із кісток мамонта Дніпровського басейну / Л.А. Яковлева // Археологія. — 2000. — №2. — С. 72—83.
127. Brézillon M. La Denomination des Objets de Pierre Taillee / M. Brézillon // IVe Supplement à «Gallia Prehistoire». — Paris, 1968. — 411 p.
128. Cohen V.Yu. Late Middle and Early Upper Paleolithic Evidence from the East European Plain and Caucasus: A New Look at Variability, Interactions, and Transitions / V.Yu. Cohen, V.M. Stepanchuk // Journal of World Prehistory. — 1999. — 13/3. — P. 265—319.
129. Demars P.-Y. Types d'outils lithiques du paleolithique superieur en Europe / P.-Y. Demars, P. Laurent — Paris, 1989. — 179 p.
130. Djindjian F. Identifying the hunter-gatherer systems behind associated mammoth bone beds and mammoth bone dwellings / F. Djindjian // Quaternary international. — 2015. — 359—360. — P. 47—57.
131. Gladilin V.N. Upper Palaeolithic stone tool complexes from Korolevo /

- V.N. Gladilin, Yu.E. Demidenko // *Antropologie*. — T. XXVII/2—3. — Brno, 1989. — P. 143—178.
132. Gowlett J.A.J. Radiocarbon dates from the Oxford AMS system: archaeometry datelist 5 / J.A.J. Gowlett, R.E.M. Hedges, I.A. Law, C. Perry // *Archaeometry*. — 29, 1. — 1987. — P. 125—155.
133. Iakovleva L. Le concept de territoire à partir des données des sites des régions du Dniepr au Paléolithique supérieur récent en Europe orientale / L. Iakovleva // *Le concept de territoires dans le Paléolithique supérieur européen (BAR IS — 1938)*. — Oxford, 2009. — Vol. 3. — P. 41-62.
134. Iakovleva L. Mezinian landscape system (Late Upper Palaeolithic of Eastern Europe) / L. Iakovleva // *Quaternary International*. — 2016. — Vol. 412. — P. 4—15.
135. Iakovleva L. New data on Mammoth bone settlements of Eastern Europe in the light of the new excavations of the Gontsy site (Ukraine) / L. Iakovleva, F. Djindjian // *Quaternary International*. — 2005. — Vol. 126—128. — P. 195—207.
136. Iakovleva L. The late Upper Palaeolithic site of Gontsy (Ukraine): A reference for the reconstruction of the hunter-gatherer system based on a mammoth economy / L. Iakovleva, F. Djindjian, E.N. Maschenko, S. Konik A.-M. Moigne // *Quaternary International*. — 2012. — Vol. 255. — P. 86—93.
137. Iakovleva L. L'habitat à cabanes en os de mammoths de Gontsy (Ukraine): une référence pour la reconstitution d'un système de chasseurs cueilleurs dans son territoire basé sur l'économie du mammoth / L. Iakovleva, F. Djindjian // *Modes de contacts et de déplacements au Paléolithique eurasiatique*. — ERAUL, 140. — 2014. — P. 215—241.
138. Korobkova G.F. Narzędzia w pradziejach. Podstawy badania funkcji metodą traseologiczną / G.F. Korobkova — Toruń, 1999. — 168 s.
139. Kuhn S. Ornaments of the earliest Upper Paleolithic: New insights from the Levant / S. Kuhn, M. Stiner, D. Resse, E. Güleç // *PNAS*. — 2001. — Vol. 98. — № 13. — P. 7641—7646.

140. Kulakovska L. Upper Paleolithic of Middle Dniester: Doroshivtsi III site / L. Kulakovska, V. Usik, P. Haesaerts, B. Ridush, Th. Uthmaier, Th. Hauk // *Quaternary International*. — 2014. — P. 347—362.
141. Leroi-Gouran A. *La Préhistoire* / A. Leroi-Gouran — Paris, 1966. — 368 p.
142. Nuzhnyi D. Technology of projectile points on Blades: some aspects of origin and fate / D. Nuzhnyi // *Tanged points cultures in Europe*. — Lublin, 1999. — P. 194—201.
143. Oliva M. *Gravettien na Moravě* / M. Oliva — Praha—Brno, 2007. — 257 s.
144. Oliva M. *Sídliště mamutího lidu u Milovic pod Pálavou. Otázka struktur s mamutími kostmi* / M. Oliva — Brno, 2009. — 327 s.
145. Oliva M. *Dolní Věstonice I (1922—1942)*. Hans Freising — Karel Absolon — Assien Bohmers / M. Oliva — Brno, 2014. — 245 s.
146. Otte M. Constitution of the Aurignacian through Eurasia // *The chronology of the Aurignacian and of the transitional technocomplexes. Dating, stratigraphies, cultural implications* / M. Otte, J.K. Kozłowski // *Trabalhos de Arqueologia*, 33. XIVth Congress of the UISPP. — Liège, 2001. — P. 19—27.
147. Péan S. Mammoth and subsistence practices during mid Upper Palaeolithic in Central Europe (Moravia, Czech Republic) / S. Péan // *The World of Elephants—International Congress*. — Rome, 2001. — P. 331—336.
148. Pean S. Features of the mammoth bone deposit from the Upper Palaeolithic site Radomyshl' I (Ukraine) / S. Pean, O. Kononeko // *Abstracts book of the 10th Annual meeting of the European Association of Archaeologists*, 7—11, September 2004, Lion, France. — Lion, 2004. — P. 201—202.
149. Shovkoplyas I.G. *The Upper Paleolithic cultures in the Ukraine* / I.G. Shovkoplyas // *The origin of Homo sapiens (Ecology and Conservation, 3)*. — Paris, 1971. — P. 181—186.
150. Šida P. Gravettian lithics assemblages from Lubná (Bohemia) / P. Šida // *Quaternary International*. — 2015. —
<http://dx.doi.org/10.1016/j.quaint.2015.09.008>
151. Soffer O. *The Upper Paleolithic of the Central Russian Plain* / O. Soffer. —

- Orlando, 1985. — 539 p.
152. Soffer O. Radiocarbon accelerator dates for Upper Paleolithic sites in European USSR / O. Soffer // *Archaeological results from accelerator dating.* — Oxford, 1986. — P. 109—115.
 153. Soffer O. Upper Paleolithic Adaptations in Central and Eastern Europe and Man—Mammoth Interactions / O. Soffer // *From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic—Paleo-Indian adaptations.* — New York, 1993. — P. 31—49.
 154. Sonneville-Bordes D. Essai d'adaptation des méthodes statistiques au Paléolithique supérieur. Premiers résultats / D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot // *BSPF.* — 1953. — № 50. — P. 323—333.
 155. Sonneville-Bordes D. Lexique typologique du Paléolithique supérieur, Outillage lithique, III — Outils composites — Perçoirs / D. Sonneville-Bordes, J. Perrot // *BSPF.* — 1955. — № 52 (1—2). — P. 76—79.
 156. Sonneville-Bordes D. Lexique typologique du Paléolithique supérieur / D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot / D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot // *BSPF.* — 1956a. — № 53. — P. 408—412.
 157. Sonneville-Bordes D. Lexique typologique du Paléolithique supérieur / D. de Sonneville-Bordes, J. Perrot // *BSPF.* — 1956b. — № 53. — P. 547—561.
 158. Stepanchuk V.N. Ukrainian Upper Palaeolithic Between 40/10.000 BP: Current Insights Into Environmental—Climatic Change and Cultural Development / V.N. Stepanchuk, I.V. Sapozhnikov, M.I. Gladkikh, S.N. Ryzhov // *Le concept de territoires dans le Paléolithique supérieur européen (BAR IS — 1938).* — Oxford, 2009. — Vol. 3. — P. 63—74.
 159. Svezhentsev Yu.S. Radiocarbon chronology for the Upper Paleolithic sites on the East European Plain / Yu.S. Svezhentsev // *From Kostenki to Clovis: Upper Paleolithic—Paleo-Indian adaptations.* — New York, 1993. — P. 23—30.
 160. Svezhentsev Yu.S. Late Paleolithic chronology of the East European Plain / Yu.S. Svezhentsev, S.G. Popov // *Radiocarbon.* — Vol. 35. — № 3. — 1993. — P. 495—501.
 161. Tixier J. Typologie de l'Epipaléolithique du Maghreb / J. Tixier // *Memoire du*

- C.R.A.P.E. — Alger, Paris, 1963.
162. Usik V.I. Korolevo — transition from Lower to Upper Palaeolithic according to reconstruction data / V.I. Usik // *Antropologie*. — T. XXVII/2—3. — Brno, 1989. — P. 179—212.
 163. Usik V.I. New perspectives on the Transcarpathian Middle to Upper Paleolithic boundary / V.I. Usik, K. Monigal, L. Kulakovskaya // *When Neanderthals and Modern Human met?* — Kerns Vergal, Tübingen, 2006. — P. 213—232.
 164. Wojtal P. Taphonomy of the Gravettian site — Kraków Spadzista Street (B). / P. Wojtal, K. Sobczyk // *Advances in mammoth research* (Proceeding of the second international mammoth conference, Rotterdam, May 16—20 1999). — DEINSEA 9: 557—562 [ISSN 0923—9308] Published 24 May 2003. — Rotterdam, 1999. — P. 557—562.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

BAR IS — British Archaeological Reports (International Series)

BSPF — Bulletin de la Societe Prehistorique Francaise

C.R.A.P.E. — Centre de recherches anthropologiques, préhistoriques et ethnologiques

ERAUL — Études et Recherches Archéologiques de l'Université de Liège

PNAS — Proceedings of the National Academy of Sciences

UISPP — Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques

АА — Археологічний альманах

АДІУ — Археологія і давня історія України

АДУ — Археологічні дослідження на Україні.

АО — Археологические открытия

БКИЧП — Бюллетень комиссии по изучению четвертичного периода

ИГАИМК — Известия Государственной академии истории материальной культуры

КДУ — Кам'яна доба України

КСИА — Краткие сообщения Институт археологии Академии Наук СССР.

КСИИМК — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры.

МАЭ — Музей антропологии и этнографии

МИА СССР — Материалы и исследования по археологии СССР

НА ІА НАНУ — Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України

СА — Советская археология

САИ — Свод археологических источников

СГАИМК — Сообщения Государственной академии истории материальной культуры

ТКИЧП — Труды комиссии по изучению четвертичного периода

УІЖ — Український історичний журнал

ДОДАТОК А

ТАБЛИЦІ

Таблиця 1. Радомишль І. Геологічний розріз шурфу № 1. Розвідки 2007 року.
Опис розрізу відкоригований д.г.н. Герасименко Н.П.

Глибина залягання (м)		Літопедологічна колонка шурфу №1, 2007 рік (описано д.г.н. Н.П.Герасименко)	Кліматоліти та їх підрозділи	Індекс
1	0—0,09	Гумусово-елювійований горизонт — H(e)	Голоценовий	hl
2	0,09—0,22	Елювіально-гумусовий горизонт — Eh		hl + pč/bg
3	0,22—0,27	Ілювіальний (похований гумусовий) горизонт — I(H')		
4	0,27—0,33	Ілювіальний перехідний горизонт — IP — сформований на матеріалі причорноморсько-бузького кліматолітів		
5	0,33—0,39	Світло-палевий піщаний суглинок (або супісок)	Бузький	bg
6	0,39—0,72	Два ініціальні ґрунти бурого забарвлення (потужністю 5—12см), розділені прошарком світлішого супіску. Частково змінені впливом голоценового ґрунтоутворення.	Верхньовитачівський субкліматоліт / бузькі ініціальні ґрунти (?)	vt ₃ / bg ₁ (?)
7	0,72—0,90	Світло-палевий супісок	Середньовитачівськи й субкліматоліт / нижньобузький субкліматоліт (?)	vt ₂ / bg ₁ (?)
8	0,90—0,93	Педоседимент бурого ґрунту	Нижньовитачівський субкліматоліт	vt ₁ (?)
9	від 0,93	Викопний лучний ґрунт темно-сірого кольору, важкосуглинковий, зволожений, в'язкий	Верхньоприлуцький субкліматоліт (?)	pl _{b2}

Таблиця 2. Радомишль І. Геологічний розріз шурфу № 1, розкоп 1957 р. (за І.Г. Шовкоплясом). Корегування глибин залягання, за автором.

	Літопедологічні горизонти, за І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1964, с. 93]	Скориго- вана потужність (м)	Скоригована глибина залягання (м) від поверхні
1	Сучасний ґрунт, сірий, піщанистий (вірогідно гумусово-елувійований горизонт*)	0,20	0—0,20
2	Суглинок сірувато-бурувато-жовтий, із коренеходами сучасних рослин і сучасними кротовинами, заповненими вище і нижче залягаючими породами (вірогідно ілувіований горизонт сучасного ґрунту*). У ньому, на глибині 0,6—0,8 м, залягає культурний шар стоянки	0,67	0,20—0,87
2а	Суглинок сірувато-жовтий з багатьма кротовинами та карбонатними «дутиками» (перехідний горизонт сучасного ґрунту*). Материнська порода – рс-bg кліматоліти*	0,46	0,20—0,66
2б	Суглинок жовтий, пористий, із карбонатними прожилками і «дутиками» у верхній товщі та кротовинами (bg*)	0,21	0,66—0,87
3	Похований ґрунт (pl _{b2} *), темно-сірий, піщанистий, у верхній частині — жовтувато сірий (vt* ?)	0,70	0,87—1,57
4	Пісок сірий, місцями іржаво-вохристий, різнозернистий, із рідкими крупними зернами кристалічних порід; донизу пісок темно-сірий, зцементований глинистими частками (педоседименти кайдацького ґрунту (kd), сформовані по водно-льодовиковим відкладам дніпровського кліматоліту*)	0,80	1,57—2,37
5	Глина червоно-бура, валунна, дуже піщаниста, із нечисленною галькою кристалічних порід (діаметром до 20 мм) та залізисто-марганцевими включеннями (морена дніпровського (dn) зледеніння*)	0,40	2,37—2,77

Примітка: *Припущення щодо стратиграфії д.г.н. Н.П. Герасименко.

Таблиця 3. Радомишль І. Кількість фауністичних решток (NISP) в межах скупчень та поза ними.

Фауністичний вид	1	2	1/2	3	4	5	6	7	out	разом	%
Мамонт (<i>Mammuthus primigenius</i>)	150	164	25	83	47	78	78	57	457	1139	99,3
Кінь (<i>Equus caballus</i>)	—	1	—	—	—	—	—	—	3	4	0,35
Північний олень (<i>Rangifer tarandus</i>)	—	2	—	1	—	—	—	—	—	3	0,25
Бізон (<i>Bison priscus</i>)	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	0,10
Разом	150	167	25	84	47	78	78	57	461	1147	100

Примітки: *NISP — Number of Identified Specimens / Кількість визначених решток

**out — поза межами скупчень

Таблиця 4. Радомишль І. Віковий склад мамонта (за нижніми щелепами).

Вік (роки)	<2	2—4	5—8	9—19	20—29	>30
Кількість нижніх щелеп	0	2	9	6	14	6

Таблиця 5. Радомишль І. Кількість решток черепа у різних скупченнях та поза ними.

	1	2	1/2	3	4	5	6	7	out
NISP	8	9	1	6	—	—	4	3	22
MNE	3	5	1	1	—	—	1	2	6
MNI	3	5	1	1	—	—	1	2	6

Примітки: NISP — кількість визначених решток; MNE — мінімальна кількість елементів; MNI — мінімальна кількість індивідумів.

Таблиця 6. Радомишль І. Склад та кількість визначених решток кісток мамонта в межах окремих скупчень та поза ними.

Частина скелету	1	2	1/2	3	4	5	6	7	out	NISP	MNE	MNI
Фрагменти черепа / ossa cranii	8	9	1	6	0	0	4	3	22	53	19	19
Щелепа нижня / mandibula	7	15	0	2	0	5	1	0	17	47	37	37
Бивень / tusk	19	9	2	3	1	2	8	2	19	65	28	14
Зуби / dentes	9	24	6	21	14	16	11	6	185	292	241	31
Хребець / vertebrae	0	3	0	4	1	0	0	0	2	10	10	1
Рebro / costae	6	10	3	5	9	0	3	17	26	79	34	1
Лопатка / scapula	32	17	6	9	5	13	14	11	25	132	78	39
Тазова / os coxae	21	27	3	5	2	13	12	4	12	99	52	26
Плечова / humerus	6	7	1	1	1	5	3	1	6	31	24	12
Ліктьова / ulna	5	3	0	1	1	1	1	1	5	18	14	7
Променева / radius	3	6	0	1	0	1	2	1	2	16	10	5
Стегнова / femur	19	7	1	8	3	7	4	0	13	62	37	19
Велика голінкова / tibia	1	3	0	5	0	5	1	1	11	27	19	10
Мала голінкова / fibula	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
Суглобна / patella	0	1	0	1	0	0	0	0	0	2	2	1
Зап'яткові кістки / ossa carpi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
П'яткові кістки / ossa metacarpi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Передплеснові кістки / ossa tarsi	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
Плеснові кістки / ossa metatarsi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Фаланга / phalanx	0	1	0	0	0	0	0	0	1	2	2	1
Трубчасті кістки / os longum	8	21	2	9	10	9	4	8	65	136		
Кістки / ossa	5	0	0	2	0	1	10	2	46	66		
Разом	150	164	25	83	47	78	78	57	457	1139	609	39

Таблиця 7. Радомишль І. Склад кам'яної колекції.

Назва	Разом	%
Пренуклеуси	47	0,4
Нуклеуси	454	4
Нуклеоподібні уламки	166	1,5
Авіважі	13	0,1
Відщепи*	6128	53,2
Пластини**	1785	15,5
Пластинки	171	1,5
Мікропластини	7	0
Знаряддя	1800	15,6
Різцеві сколи	140	1,2
Фрагменти сколів, уламки	668	5,8
Луски	119	1
Немодифіковані знаряддя	15	0,1
Разом виробів	11513	100
Жовна, плитки, уламки каміння	395	—
Разом	11908	—

Примітка: * в тому числі реберчасті відщепи (360 од., 3,1% від загальної кількості виробів);
 ** в тому числі реберчасті пластини (240 од., 2,1% від загальної кількості виробів)

Таблиця 8. Радомишль І. Вироби за різновидом кременю.

Різновид кременю Категорія	Темно-сірий однотонний	Шерехатий	Кольоровий	Чорний плямистий	Плитка смугаста	Разом
Пренуклеуси	35	3	3	6	—	47
Нуклеуси	330	12	1	105	3	451
Нуклеоподібні уламки	145	5	1	8	3	162
Відбійники	2	—	—	—	—	2
Авіважі	7	—	—	6	—	13
Відщепи	116	7	1	103	—	227
Пластини	463	11	6	326	8	814
Пластинки	78	1	—	90	2	171
Мікропластини	2	—	—	5	—	7
Знаряддя	671	17	4	1084	6	1782
Різцеві сколи	33	—	—	106	—	139
Разом	1882	56	16	1839	22	3815
%	49,3	1,5	0,4	48,2	0,6	100

Таблиця 9. Радомишль І. Технічні сколи, сколи, відходи вторинної обробки, відходи виробництва.

Група сколів	Назва	Разом	Технічні або метричні характеристики
А	Реберчасті відщепи	360	Скол формування робочої поверхні
	Реберчасті пластини	240	Скол формування робочої поверхні
	Авіважі	13	Скол підживлення площадки нуклеуса
Б	Відщепи	3266	Розмір понад 30 мм
	Відщепи дрібні	2862	Розмір 15—30 мм
	Пластини	1545	Ширина понад 12 мм
	Пластинки	117	Ширина від 0,7 до 1,2 мм
	Мікропластини	7	Ширина до 0,7 мм
В	Різцеві сколи	140	
Г	Фрагменти сколів	102	
	Уламки	566	
	Луски	119	Розмір менше 15 мм

Таблиця 10. Радомишль І. Типологічні групи нуклеусів.

Кількість робочих поверхонь	Кількість площадок		
	1	2	3 і більше
1	Поздовжні	Біпоздовжні Ортогональні	Підперехрестні
2	Поздовжньо- двосторонні	Біпоздовжньо-двосторонні Біпоздовжньо-альтернативні Біпоздовжньо-суміжні Ортогонально-двосторонні Ортогонально-суміжні Перпендикулярні Перпендикулярно-зустрічні Перпендикулярно-послідовні	
3 і більше		Біпоздовжньо- суміжний + повздовжній	Багатоплощадкові

Таблиця 11. Радомишль І. Групи нуклеусів.

Група	Разом	%
Поздовжні	219	48,7
Поздовжньо-двосторонні	4	0,8
Біпоздовжні	39	8,2
Біпоздовжньо-двосторонні	5	1,1
Біпоздовжньо-альтернативні	13	2,9
Біпоздовжньо-суміжні	21	4,6
Ортогональні	7	1,6
Ортогонально-двосторонні	9	2
Ортогонально-суміжні	6	1,3
Перпендикулярні	8	1,8
Перпендикулярно-зустрічні	1	0,2
Перпендикулярно-послідовні	2	0,4
Підперехрестні	4	0,9
Біпоздовжньо-суміжний+поздовжній	1	0,2
Багатоплощадкові	115	25,3
Разом	454	

Таблиця 12. Радомишль І. Співвідношення груп і типів нуклеуси.

Група \ Тип	Овальний	Підчотирикутний	Піліпіндричний	Піліпіндричний	Піліпіндричний	Пірамідальний	Торцевий	Торцево-ребрастий	Клиноподібний	Підклиноподібний	Кубоподібний	Аморфний	Разом	%
Поздовжні	1	1	97	26	4	7	42	19	14	8	—	—	219	48,7
Поздовжньо-двосторонні	—	1	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	4	0,8
Біпоздовжні	—	—	20	4	1	—	10	4	—	—	—	—	39	8,2
Біпоздовжньо-двосторонні	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	1,1
Біпоздовжньо-альтернативні	—	—	8	—	—	—	5	—	—	—	—	—	13	2,9
Біпоздовжньо-суміжні	—	—	16	1	—	—	4	—	—	—	—	—	21	4,6
Ортогональні	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	1,6
Ортогонально-двосторонні	—	—	8	—	—	1	—	—	—	—	—	—	9	2,0
Ортогонально-суміжні	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	1,3
Перпендикулярні	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	1,8
Перпендикулярно-зустрічні	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,2
Перпендикулярно-послідовні	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	0,4
Підперехрестні	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	4	0,9
Біпоздовжньо-суміжний +поздовжній	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,2
Багатоплощадкові	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	56	59	115	25,3
Разом	1	3	182	31	5	8	62	23	14	8	56	61	454	—
%	0,2	0,7	40	6,7	1,3	2	13,7	5,1	2,4	2	12,4	13,5	—	100

Таблиця 13. Радомишль І. Розподіл нуклеусів різних груп за типом площадок.

Площадка Група	Первинна	Пласка	Має грубі сколи підправки	Поздовжньо- підправлена	Фасетована	Пошкоджена	Разом площадок	Разом нуклеусів
Поздовжні	4	106	100	2	2	5	219	219
Поздовжньо-двосторонні	—	1	2	—	1	—	4	4
Біпоздовжні	3	40	32	1	2	—	78*	39
Біпоздовжньо-двосторонні	—	4	6	—	—	—	10	5
Біпоздовжньо-альтернативні	1	15	10	—	—	—	26	13
Біпоздовжньо-суміжні	4	27	10	—	—	1	42	21
Ортогональні	—	7	7	—	—	—	14	7
Ортогонально-двосторонні	—	12	6	—	—	—	18	9
Ортогонально-суміжні	1	7	4	—	—	—	12	6
Перпендикулярні	1	11	4	—	—	—	16	8
Перпендикулярно-зустрічні	—	1	1	—	—	—	2	1
Перпендикулярно-послідовні	—	4	—	—	—	—	4	2
Підперехрестні	—	4	8	—	—	—	12	4
Біпоздовжньо-суміжний+поздовжній	—	—	2	—	—	—	2	1
Разом площадок	14	239	192	3	5	6	459	—
%	3	52,2	41,6	0,7	1,1	1,4	—	—
Багатоплощадкові**	—	—	—	—	—	—	—	115
Разом нуклеусів	—	—	—	—	—	—	—	454

Примітка: * кількість площадок для дво- і триплощадкових нуклеусів сумуються;

** площадки групи багатоплощадкових нуклеусів не підраховувалися

Таблиця 14. Радомишль І. Розподіл різних типів нуклеусів за типами площадок.

Площадка Типи	Первинна	Пласка	Має грубі сколи підправки	Поздовжньо- підправлена	Фасетована	Пошкоджена	Разом площадок	Разом нуклеусів	%
Овальний	—	—	1	—	—	—	1	1	0,2
Підчотирикутний	—	2	1	—	—	—	3	3	0,7
Підциліндричний	9	135	114	1	—	5	264*	182	39,9
Циліндричний	2	15	18	1	—	—	36	31	6,6
Підпірамідальний	—	2	4	—	—	—	6	5	1,3
Пірамідальний	—	2	7	—	—	—	9	8	2,0
Торцевий	—	59	16	1	5	—	81	62	13,7
Торцево-реберчатий	1	10	15	—	—	1	27	23	5,0
Клиновидний	—	7	7	—	—	—	14	14	2,9
Підклиновидний	—	6	2	—	—	—	8	8	2,0
Разом	12	238	185	3	5	6	449	337	—
%	2,7	52,8	41,4	0,7	1,1	1,3	—	—	—
Кубоподібний**		—	—	—	—	—	—	56	12,3
Аморфний**		—	—	—	—	—	—	61	13,4
Разом нуклеусів								454	100

Примітка: *кількість площадок для дво- і триплощадкових нуклеусів сумуються;

**площадки кубоподібних та аморфних типів нуклеусів не підраховувалися

Таблиця 15. Радомишль І. Локалізація слідів навмисної модифікації нуклеусів.

Група та тип	Тильна сторона	Низ нуклеуса	Бічна сторона
Поздовжній			
Торцево-реберчастий	ребро		
Клиноподібний	ребро	ребро	
Поздовжньо-двосторонній	2-га роб. поверхня		
Біпоздовжній		2-га площадка	
Торцево-реберчастий	ребро	2-га площадка	
Біпоздовжньо-двосторонній	2-га роб. поверхня	2-га площадка	
Біпоздовжньо-альтернативний	2-га роб. поверхня	2-га площадка	
Біпоздовжньо-суміжний		2-га площадка	2-га роб. поверхня
Ортогональний			2-га площадка
Ортогонально-двосторонній	2-га роб. поверхня		2-га площадка
Ортогонально-суміжний	2-га площадка	2-га роб. поверхня	2-га роб. поверхня
Перпендикулярно-зустрічний	2-га площадка	2-га роб. поверхня	
Перпендикулярно-послідовний		2-га роб. поверхня	
Підперехрестний			2-га площадка
Біпоздовжньо-суміжний+поздовжній	2-га роб. поверхня	2-га площадка	

Таблиця 16. Радомишль І. Розподіл нуклеусів за різновидами кременю та морфологією використаних окремоностей сировини.

Кремінь	Жовна та їх фрагменти округлі	Жовна пласкі	Плитки та їхні фрагменти	Сколи	Разом	%
Темно-сірий однотонний	281	12	11	25	329	72,5
Білий «шерехатий»	8	1	—	3	12	2,6
Кольоровий	1	—	—	—	1	0,2
Чорний плямистий	84	—	—	22	106	23,3
Плитка смугаста	—	—	3	—	3	0,7
Невизначений	3	—	—	—	3	0,7
Разом	377	13	14	50	454	
%	83	2,9	3,1	11		100

Таблиця 17. Радомишль І. Розподіл нуклеусів за групами та морфологією використаних окремоностей сировини.

Групи	Жовна та їх фрагменти округлі	Жовна пласкі	Плитки та їхні фрагменти	Сколи	Разом	%
Поздовжні	156	9	9	45	219	48,7
Поздовжньо-двосторонні	3	—	1	—	4	0,8
Біпоздовжні	32	—	2	5	39	8,2
Біпоздовжньо-двосторонні	5	—	—	—	5	1,1
Біпоздовжньо-альтернативні	11	—	2	—	13	2,9
Біпоздовжньо-суміжні	21	—	—	—	21	4,6
Ортогональні	6	1	—	—	7	1,6
Ортогонально-двосторонні	9	—	—	—	9	2
Ортогонально-суміжні	6	—	—	—	6	1,3
Перпендикулярні	7	1	—	—	8	1,8
Перпендикулярно-зустрічні	1	—	—	—	1	0,2
Перпендикулярно-послідовні	2	—	—	—	2	0,4
Підперехрестні	4	—	—	—	4	0,9
Біпоздовжньо- суміжний+поздовжній	—	1	—	—	1	0,2
Багатоплощадкові	114	1	—	—	115	25,3
Разом	377	13	14	50	454	—
%	83	2,9	3,1	11	—	100

Таблиця 18. Радомишль І. Розподіл нуклеусів за типами та морфологією використаних окремоностей сировини.

Типи	Жовна та їх фрагменти округлі	Жовна пласкі	Плитки та їхні фрагменти	Сколи	Разом	%
Овальний	1	—	—	—	1	0,2
Підчотирикутний	3	—	—	—	3	0,7
Підциліндричний	171	8	1	2	182	39,9
Циліндричний	30	1	—	—	31	6,6
Підпірамідальний	5	—	—	—	5	1,3
Пірамідальний	8	—	—	—	8	2
Торцевий	22	2	10	28	62	13,7
Торцево-реберчастий	14	1	2	6	23	5
Клиноподібний	7	—	1	6	14	2,9
Підклиноподібний	—	—	—	8	8	2
Кубоподібний	56	—	—	—	56	12,3
Аморфний	60	1	—	—	61	13,4
Разом	377	13	14	50	454	—
%	83	2,9	3,1	11	—	100

Таблиця 19. Радомишль І. Варіанти спрацьованості нуклеусів.

Причина припинення розколювання	Сколи					Разом нуклеусів	%	Індекс масивності*
	дв	в	п	пк	мп			
Нуклеус технологічно спрацьований	127	28	50	26	7	156	34	40
Розколювання припинено з технічних причин	153	120	55	38	12	182	41	44
Розколювання припинено з природних причин	14	10	8	1	0	16	3	52
Нуклеус перспективний для розколювання	60	52	61	35	6	100	22	54
Разом						454	100	45

Примітка: дв — дрібні відщепи; в — відщепи; п — пластини; пак — пластинки; мп — мікропластини; * середнє арифметичне трьох метричних параметрів (сума довжини, ширини та товщини поділена на три).

Таблиця 20. Радомишль І. Відщепи.

Площадка Огранка	Первинна	Пласка	Точкова	Поздовжньо- підправлена	Двогранна	Багатогранна	Фасетована	Роздроблена	Пошкоджена	Без площадки	Разом	%
Первинна	1	4	—	1	—	—	—	1	1	—	8	3,8
Реберчаста	2	11	2	1	—	—	—	—	—	—	16	7,5
Поздовжня	4	59	13	15	15	1	—	3	—	4	114	53,8
Конвергентна	—	2	—	1	1	—	—	—	—	—	4	1,9
Біпоздовжня	—	15	3	1	4	—	—	—	—	2	25	11,8
Поперечна	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	0,9
Ортогональна	—	13	5	6	2	—	2	—	—	1	29	13,7
Підперехрестна	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	4	1,9
Радіальна	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	3	1,4
Нуклеоподібна	1	3	1	—	—	—	—	—	1	1	7	3,3
Разом	8	114	24	25	23	1	2	5	2	8	212	—
%	3,9	55,9	11,8	12,2	11,3	0,5	1	2,4	1	—	—	100

Таблиця 21. Радомишль І. Пластини.

Площадка Огранка	Первинна	Пласка	Точкова	Поздовжньо- підправлена	Двогранна	Фасетована	Роздроблена	Без площадки	Разом	%
Первинна	—	3	4	2	—	—	—	13	22	3,6
Реберчаста	—	38	19	17	12	—	2	21	109	18
Поздовжня	8	148	74	36	30	12	16	38	362	59,6
Конвергентна	—	—	1	—	—	—	—	—	1	0,2
Біпоздовжня	2	32	12	11	2	1	1	28	89	14,6
Ортогональна	2	8	2	—	1	—	—	5	18	2,9
Підперехрестна	1	—	—	—	—	—	—	3	4	0,7
Радіальна	—	—	1	—	—	—	—	1	2	0,3
Разом	13	229	113	66	45	13	19	109	607	
%	2,6	46	22,7	13,3	9	2,6	3,8			100

Таблиця 22. Радомишль І. Огранки пластин та варіанти редукції приплощадкових зон.

Характер приплощадкової зони Огранка	Рівний край	«Карниз»	Редукція дрібними сколами	Забитість краю	Абразивна пришліфовка	Змішаний	Не визначено	Разом	%
Первинна	5	—	5	—	—	—	12	22	3,6
Реберчаста	32	7	38	6	5	—	21	109	18
Поздовжня	93	37	100	6	70	6	50	362	59,6
Конвергентна	—	—	1	—	—	—	—	1	0,2
Біпоздовжня	27	6	17	4	6	—	29	89	14,6
Ортогональна	4	1	3	2	2	—	6	18	2,9
Підперехрестна	1	—	—	—	—	—	3	4	0,7
Радіальна	1	—	—	—	—	—	1	2	0,3
Разом	163	51	164	18	83	6	122	607	
%	33,6	10,5	33,8	3,7	17,1	1,2			100

Таблиця 23. Радомишль І. Характер фрагментованості пластини.

Характер фрагментарності	Загальна кількість	%	Мінімальна кількість пластин	%
Ціла	322	18	322	30,9
Без проксимального кінця	104	5,8	104	10
Без дистального кінця	131	7,3	131	12,6
Без проксимального та дистального кінців	26	1,4	26	2,5
Фрагмент уздовж	3	0,2	3	0,3
Проксимальна частина	456	25,5		
Медіальна частина	500	28	456	43,8
Дистальна частина	243	13,6		
Разом	1785	100	1042	100

Таблиця 24. Радомишль І. Розподіл пластин за наявністю кірки.

Сліди кірки на пластинах (% вкритої кіркою поверхні)	Разом	%	%
0—25	134	22	55,1
26—50	60	9,9	24,7
51—75	18	3	7,4
76—100	23	3,8	9,4
100	8	1,3	3,3
Є кірка	243	40	100
Немає кірки	364	60	
Разом	607	100	

Таблиця 25. Радомишль І. Розподіл пластин за огранкою та різновидом кременю.

Різновид кременю Огранка	Темно-сірий однотонний	Шерехатий	Кольоровий	Чорний плямистий	Плитка смугаста	Разом	%
Первинна	16	—	2	4	—	22	3,6
Реберчаста	68	3	—	38	—	109	18
Поздовжня	231	4	3	120	4	362	59,6
Конвергентна	1	—	—	—	—	1	0,2
Біпоздовжня	48	2	1	38	—	89	14,6
Ортогональна	11	—	—	7	—	18	2,9
Підперехрестна	—	—	—	4	—	4	0,7
Радіальна	—	—	—	2	—	2	0,3
Разом	375	9	6	213	4	607	
%	61,8	1,5	1	35,1	0,7		100

Таблиця 26. Радомишль І. Розподіл пластинок за огранками та площадками.

Огранка \ Площадка	Пласка	Точкова	Поздовжньо- підправлена	Двогранна	Без площадки	Разом	%
Реберчаста	4	11	2	1	17	35	20,5
Поздовжня	25	44	7	7	38	121	70,8
Біпоздовжня	3	3	1	1	5	13	7,6
Ортогональна	—	—	—	—	1	1	0,6
Підперехрестна	—	—	—	—	1	1	0,6
Разом	32	58	10	9	62	171	
%	29,4	53,2	9,2	8,3			100

Таблиця 27. Радомишль І. Характер приплощадкової зони на сколах та варіанти її редукції.

Характер приплощадкової зони	Заготовки не реберчасті			Реберчасті заготовки		
	відщепи	пластини	% разом	рв	рп	% разом
Рівний край	58	131	32,4	6	32	36,5
«Карниз»	26	44	12,1	3	7	9,6
Редукція дрібними сколами	72	126	34,3	4	38	40,4
Забитість краю	6	12	3,1	1	6	6,7
Абразивна пришліфовка	16	78	16,3	1	5	5,8
Змішаний («карниз» і редукція)	4	6	1,7	1	—	1
Разом	180	397	100	16	88	100

Примітка: рв — реберчастий відщеп; рп — реберчаста пластина.

Таблиця 28. Радомишль І. Вироби зі вторинною обробкою.

Знаряддя	Разом	%
Різці	813	45,2
Скребки	86	4,8
Струги (рабо)	4	0,2
Вістря	68	3,8
Гостроконечник	1	0,05
Перфоратори	51	2,8
Зубчасто-виїмчасті	92	5,1
Комбіновані знаряддя	59	3,3
Пластини ретушовані	382	21,2
Скребла	12	0,7
<i>Pièce esquillée</i>	1	0,05
Стамеска	1	0,05
Рубаючі знаряддя	4	0,2
Індивідуальні	9	0,5
Відщепи ретушовані	153	8,5
Фрагменти сколів ретушовані	64	3,6
Разом	1800	100

Таблиця 29. Радомишль І. Список виробів зі вторинною обробкою, за тип-листом Д. Сонеvій-Борд.

№	Знаряддя		Разом	%
1	grattoir sur bout de lame	скребок кінцевий на пластині	11	0,7
3	grattoir double	скребок подвійний	4	0,2
4	grattoir ogival	скребок стрільчастий	2	0,1
5	grattoir sur lame retouchée	скребок на ретушованій пластині	20	1,3
8	grattoir sur éclat	скребок на відщепі	47	3
11	grattoir caréné	скребок карене	1	0,05
14	grattoir à museau atypique	скребок з носиком атиповий (плаский)	1	0,05
16	rabot	струг	4	0,2
17	grattoir-burin	скребок-різець	31	1,9
21	perçoir-grattoir	проколка-скребок	4	0,2
22	perçoir-burin	проколка-різець	5	0,3
23	perçoir	проколка	42	2,6
24	perçoir atypique	проколка атипова	8	0,5
25	perçoir multiple	проколка багаторазова	1	0,05
27	burin dièdre droit	різець двогранний симетричний	79	5
28	burin dièdre dejeté	різець двогранний асиметричний	149	9,4
29	burin dièdre d'angle	різець двогранний кутовий	80	5
30	burin dièdre d'angle sur lame cassée	різець на куті зламаної пластини	194	12,2
31	burin dièdre multiple	різець багатолезовий двогранний / на зламі	134	8,5
34	burin sur troncature retouchée droit	різець ретушний прямо тронкований	5	0,3
35	burin sur troncature retouchée oblique	різець ретушний діагонально тронкований	18	1,1
36	burin sur troncature retouchée concave	різець ретушний ввігнуто тронкований	18	1,1
37	burin sur troncature retouchée convexe	різець ретушний випукло тронкований	30	1,9
38	burin transversal sur troncature latérale	різець поперечний латерально ретушний	13	0,8
39	burin transversal sur encoche	різець поперечний з виїмкою	6	0,4
40	burin multiple sur troncature retouchée	різець багатолезовий ретушний	11	0,7
41	burin multiple mixte	різець багатолезовий двогранний / ретушний	39	2,5
43	burin nucléforme	різець нуклеподібний	2	0,1
44	burin plan	різець плаский	35	2,2

Продовж. Табл. 29.

№	Знаряддя		Разом	%
60	lame à troncature retouchée droite	пластина прямо тронкована	2	0,1
61	lame à troncature retouchée oblique	пластина діагонально тронкована	1	0,05
62	lame à troncature retouchée concave	пластина ввігнуто тронкована	4	0,2
63	lame à troncature retouchée convexe	пластина випукло тронкована	1	0,05
65	lame à retouches continues sur un bord	пластина безперервно ретушована по одному краю	170	10,7
66	lame à retouches continues sur les 2 bords	пластина безперервно ретушована по обох краях	202	12,8
67	lame Aurignacienne	пластина оріньякська	2	0,1
74	pièce à encoche	знаряддя з виїмкою	30	1,9
75	pièce denticulé	знаряддя зубчасте	62	3,9
76	pièce esquillée	знаряддя долотоподібне	1	0,05
77	racloir	скребло	12	1,7
92	divers	різне	34	2,1
93	pointe à retouches continues/n'est pas totale sur les 2 bords	вістря дорсально ретушоване (суцільно або частково) по обох краях	68	4,3
	Разом		1583*	100

Примітка: *без ретушованих відщепів та ретушованих фрагментів сколів.

Таблиця 30. Радомишль І. Різці однолезові.

Тип Заготовка	Двогранні			На зламi	Ретушні	Не визначені	Разом	%
	симетричні	асиметричні	кутові					
Відщеп	18	38	31	49	34	3	173	27,5
Пластина	54	92	30	114	62	5	357	56,8
Фрагмент	7	12	10	40	13	16	98	15,6
Разом	79	142	71	203	109	24	628	
	292							
%	48			34	18	3		100

Таблиця 31. Радомишль І. Розподіл типів однолезових різців за характером заготовок.

Тип Заготовка	Відщеп						Пластина						Фрагмент					
	ц	пч	мч	дч	н	разом	ц	пч	мч	дч	разом		ц	пч	мч	дч	н	разом
Двогранні	51	2	16	8	10	87	40	9	107	20	176		0	0	12	1	16	29
На зламі	22	8	6	5	8	49	9	28	58	19	114		0	1	1	7	31	40
Ретушні	25	0	4	2	3	34	14	3	31	14	62		0	0	3	1	9	13
Не визначені	0	1	1	1	0	3	0	2	2	1	5		0	0	0	2	14	16
Разом	98	11	27	16	21	173	63	42	198	54	357		0	0	0	2	14	98
																		628

Примітка: ц — ціла заготовка, пч — проксимальна частина заготовки, мч — медіальна частина, дч — дистальна частина, н — не визначена частина заготовки

Таблиця 32. Радомишль І. Багатолезові різці.

Поєднання різних типів	Разом	%	К-сть робочих кромek	Разом	%
Двогранний + двогранний	38	20,5	2	173	93,6
Двогранний + на зламі	41	22,2			
Двогранний + ретушний	23	12,4			
На зламі + на зламі	45	24,3			
На зламі + ретушний	15	8,1			
Ретушний + ретушний	11	5,9			
Двогранний + на зламі + на зламі	5	2,7	3	11	5,9
Двогранний + ретушний + ретушний	1	0,5			
На зламі + на зламі + на зламі	5	2,7			
Двогранний + на зламі + на зламі + на зламі	1	0,5	4	1	0,5
Разом	185				

Таблиця 33. Радомишль І. Скребки.

Скребки	Відщеп	Пластина	Фрагмент	Разом
Кінцевий	23	31	3	57
Латеральний	8	—	—	8
Кутовий	9	2	—	11
Подвійний (кінцевий, білатеральний)	3	1	—	4
Конвергентний	2	—	—	2
Кінцево-білатеральний ($\frac{3}{4}$ периметру)	4	—	—	4
Разом	49	34	3	86

Таблиця 34. Радомишль І. Вістря, за конфігурацією розміщення ретуші оформлення проколюючого кінця.

Тип вістря та конфігурація ретуші	Заготовка	Відщеп	Пластина	Разом
Латеральне вістря				
Ретуш часткова		—	1	1
Білатеральні вістря				
Суцільна ретуш уздовж обох країв		8	27	35
1 край повністю, 2-й — частково		1	9	10
1 край повністю, 2-й — оформлений лише проколюючий кінець		3	5	8
Неперервна часткова ретуш двох країв		2	4	6
1 край частково, 2-й — оформлений лише проколюючий кінець		2	4	6
3 двох країв ретушшю оформлений лише проколюючий кінець		1	1	2
Разом		17	51	68

Таблиця 35. Радомишль І. Перфоратори одинарні.

Перфоратори		Симетричні						Асиметричні						Кутові						Разом	
		конв			пп			конв			пп			конв			пп				
		<i>в</i>	<i>п</i>	<i>ф</i>	<i>в</i>	<i>п</i>	<i>ф</i>	<i>в</i>	<i>п</i>	<i>ф</i>	<i>в</i>	<i>п</i>	<i>ф</i>	<i>в</i>	<i>п</i>	<i>ф</i>	<i>в</i>	<i>п</i>	<i>ф</i>		
звичайні	<i>б/пл</i>	—	9	—	2	—	—	2	2	—	2	—	—	2	—	—	2	—	1	22	27
	<i>пл.</i>	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	5	
подовжені	<i>б/пл</i>	—	14	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	22
	<i>пл.</i>	—	4	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	
Разом		2	27	1	2	—	—	4	4	—	2	—	—	3	—	—	3	—	1	49	
		30			2			8			2			3			4				
		32						10						7							

Примітка: в — відщеп; п — пластина; ф — фрагмент сколу; б/пл — без «плечика»; пл. — «плече»; конв — конвергентний кут жала; пп — підпрямокутне жало.

Таблиця 36. Радомишль І. Зубчасті та виїмчасті знаряддя.

Характер робочої частини	Зубчасті			Виїмчасті			Зубчасто-виїмчасті			Разом
	в	п	ф	в	п	ф	в	п	ф	
Ретушована виїмка	26	12	3	6	10	1	2	1	—	61
«Клектонська» виїмка	6	1	—	1	4	—	—	1	1	14
Скол, доповнений дрібною ретушю	7	2	—	3	5	—	—	—	—	17
Разом	57			30			5			92

Примітка: в — відщеп; п — пластина; ф — фрагмент сколу.

Таблиця 37. Радомишль І. Комбіновані знаряддя.

К-сть робочих ділянок	Комбіновані знаряддя	в	п	ф	Разом
2	Різець + скребок	14	16	1	31
	Різець + вістря	2	4	—	6
	Різець + перфоратор	—	5	—	5
	Різець + зубчасто-виїмчасте	1	1	1	3
	Різець + пластина ретушована	—	2	—	2
	Скребок + перфоратор	1	2	1	4
	Скребок + зубчасто-виїмчасте	3	1	—	4
	Вістря + скребок	—	1	—	1
3	Різець + різець + зубчасто-виїмчасте	1	—	—	1
	Різець + скребок + скребок	1	—	—	1
	Різець + скребок + зубчасто-виїмчасте	1	—	—	1
Разом		24	32	3	59

Примітка: в — відщеп; п — пластина; ф — фрагмент сколу.

Таблиця 38. Радомишль І. Пластини ретушовані, за локалізацією ретуші.

Локалізація ретуші	Фрагментованість				Разом
	ц	пч	мч	дч	
Латеральна	40	45	52	24	161
Білатеральна	37	54	77	29	197
Латерально-кінцева	5	—	3	2	10
Кінцева	5	—	1	2	8
Білатерально-кінцева	3	—	—	2	5
По всьому периметру	1	—	—	—	1
Разом	91	99	133	59	382

Примітка: ц — цілі, пч — проксимальна частина, мч — медіальна частина, дч — дистальна частина

Таблиця 39. Радомишль І. Скребла.

Скребла	Відщеп	Пластина	Разом
Поперечні	3	—	3
Поздовжні	1	1	2
Кутові	5	—	5
Замкноторетушовані	2	—	2
Разом	11	1	12

Таблиця 40. Радомишль І. Відщепи з ретушню.

Локалізація ретуші	Цілі	Фрагменти	Разом
Латеральна	52	17	69
Кінцева	24	6	30
Білатеральна	14	14	28
Латерально-кінцева	11	2	13
Білатерально-кінцева	5	4	9
По всьому периметру	4	0	4
Разом	110	43	153

Таблиця 41. Радомишль І. Немодифіковані знаряддя.

Немодифіковані знаряддя	Креміль	Граніт	Кварцит	Кварцито-пісковик	Пісковик	Разом
Відбійник	2	1	3	1	5	12
Розтиральник	—	—	—	2	—	2
Акумулятор тепла	—	—	—	—	1	1
Разом	2	1	3	3	6	15

Таблиця 42. Радомишль І. Знаряддя, за різновидами кременю.

Різнovid кременю Знаряддя праці	Темно-сірий однотонний	Шерехатий	Кольоровий	Чорний плямистий	Плитка смугаста	Разом
Різці	293	1	—	502	2	798
Скребки	34	2	—	47	2	85
Струг (рабо)	—	—	—	4	—	4
Вістря	23	—	—	45	—	68
Гостроконечник	—	—	—	1	—	1
Перфоратори	23	—	—	28	—	51
Зубчасто-виїмчасті	40	2	—	50	—	92
Комбіновані	19	—	—	38	—	57
Пластини ретушовані	139	8	1	231	2	381
Скребла	2	—	1	9	—	12
<i>Pièce esquillée</i>	1	—	—	—	—	1
Стамеска	—	—	—	1	—	1
Рубаючі знаряддя	—	—	—	4	—	4
Індивідуальні	3	—	—	6	—	11
Відщепи ретушовані	68	2	2	80	—	152
Фрагменти сколів ретушовані	26	—	—	38	—	64
Разом	671	17	4	1084	6	1782*
%	37,7	1	0,2	60,8	0,3	100

Примітка: * для 12 знарядь різновид кременю не визначено.

Таблиця 43. Радомишль І. Заготовки знарядь за різновидом кременю.

Різновид кременю Тип заготовки	Темно-сірий однотонний	Шерехатий	Кольоровий	Чорний плямистий	Плитка смугаста	Невизначений	Разом
Відщеп	214	4	3	348	—	7	576
Пластина	375	13	1	631	5	10	1035
Фрагмент	83			104	1	1	189
Разом	672	17	4	1083	6	18	1800

Таблиця 44. Радомишль І. Знаряддя за огранками та площадками заготовок.

Площадка Огранка	Первинна	Пласка	Точкова	Поздовжньо підправлена	Двогранна	Багатогранна	Фасетована	Пошкоджена	Без площадки	Разом	%
Первинна	5	13	2	—	1	—	—	3	25	49	2,8
Реберчаста	3	37	6	1	2	—	3	7	73	132	7,5
Поздовжня	17	192	56	25	50	2	43	64	745	1194	68,1
Конвергентна	1	3	1	—	—	—	1	2	0	8	0,5
Біпоздовжня	3	20	9	6	2	—	—	7	54	101	5,7
Поперечна	—	9	3	—	—	—	1	4	23	40	2,3
Ортогональна	8	45	16	8	2	1	4	18	104	206	11,7
Підперехрестна	—	4	2	—	1	1	1	—	12	21	1,2
Радіальна	—	2	—	—	—	—	1	—	—	3	0,2
Невизначена	1	3	2	—	1	—	—	1	38	46	—
Разом	38	328	97	40	59	4	54	106	1074	1800	
%	6,1	53	15,6	6,4	9,5	0,6	8,7	—	—		100

Таблиця 45. Радомишль І. Кількість кам'яних знахідок у квадратах, за даними польових шифрів.

Квадрати	Нуклеуси	Пренуклеуси	Нулеподібні уламки	Авіажі	Відщепи	Пластини	Пластинки	Мікропластини	Знаряддя праці	Різцеві сколи	Луски	Відбійники	Фрагменти сколів	Уламки кременю	Жовна, плитки, уламки каміння	Разом
1	1				19	5	2		5					1	3	36
2	1	1			22	4	1		5		1			3	1	39
3					24	15	1		6					3	8	57
4					19	6			6	2			1		1	35
5	2		1		16	3	1		2					2	2	29
6	2				39	10	1		7	1	1		1	1	2	65
7			1		63	16	2		9	1	1	1	1	7	7	109
8	2	2	2		23	7	1		9	1				4	1	52
9	2				23	12	1		8	1				2	2	51
10					17	8	1		3	1	1			1	2	34
11	1				22	5	1		6		1					36
12		1	1		27	4	3	1	13					4	1	55
13	1		1		9	3			1	1	1			3	1	21
14					22	3			5					1		31
15					50	17	2		11	3			1	6	4	94
16	1	1		1	31	16			8				1	4	2	65
17	3				37	11	3		4	1	1		1	3	5	69
18	2				45	13			19	1				4	1	85
19	4	1	3	1	72	12	1		15		1			2	6	118
20	6		1		90	22	2		22	4	4		2	17	3	173
21	1				41	17	1		8	3				4	3	78
22	3	2			31	8			3		1			1	2	51
23	1		2		33	11	1		10					2	2	62
24					29	9			7	1	1		2	2	1	52
25					21	14			10				1	3	1	50
26					5	3			4	2						14
27	3		2	1	25	1	1		2	1				1	1	38
28	3				26	8			7				1	2		47
29	2	1	3		40	13	1	1	24	1				7	3	96
30	6		3		42	8	1		17	1	1			5	3	87
31	3			1	39	19	1		10	1	2	1		7	2	86
32	3	1	1		92	16	2		21				2	4	9	151
33	12				92	30	8		22	1	1		1	13	8	188
34	3				51	12	3		11	1	7		5	3	3	99
35	2	1	2		60	9	6		9		2	1	2	3	4	101
36	1		2		34	10	1		5	1				3	1	58
37	1		1		26	14	1		5	1			1	1	1	52
38	4	1	1		26	9			2	1			1	2	1	48
39	2	1			18	14			3	1			1	1		41
40					28	8			5	1				2	1	45
41	4	1	1	1	56	13	4		12	1			1	2	4	100
42	4		1		44	11	2		13					3		78
43	5		2		40	8			13	1				6	8	83
44	2				47	17			17					3	10	96

Продовж. Табл. 45.

Квадрати	Нуклеуси	Пренуклеуси	Нуулеподібні уламки	Авіважі	Відщепи	Пластини	Пластинки	Мікропластини	Знаряддя праці	Різцеві сколи	Луски	Відбійники	Фрагменти сколів	Уламки кременю	Жовна, плитки, уламки каміння	Разом
92	3	1			12	3			5						2	26
93	1				11	1			4					2		19
94	1	1	2	1	15	4			7			1	1	7	2	42
95					6	3			1							10
96																0
97																0
98			1		7	2			4					2		16
99					2	2			3						1	8
100	1				3	1	2		2							9
101					2	1			2							5
102			1		9	2			3						7	22
103	10	1	2		9	3			3						3	31
104	2		1		16	5			2	1			1	1	1	30
105	3				11	7	1		8				1		2	33
106			1		20	4			3	2			1			31
107					11	3			4						1	19
108	1				12	1			4							18
109	2				12	5	1				1			1		22
110	1				7	2			4						1	15
111					1	1			4							6
112	1				4											5
113					12								1			13
114	1				7	3			3					1		15
115					3	3			1							7
116	3	1			16	4										24
117	1				7	2			2							12
118	1		2		13	5	1		1				1	1		25
119					6	1			3							10
120					10	3			2				1	2	4	22
121	3				5	2			3					2		15
122	2				11	5			7	2				1	1	29
123	1				3	1			3	1			2			11
124					2				2							4
125					1				1							2
126	1				1											2
127					5	1			2							8
128	1				8	4	1		4					1	1	20
129	1				8	2			1			1				13
130	2				4	1			1				1	3		12
131					4	2			1					1		8
132	1	1	1		6	4			1							14
133	1				6	2			1					2		12
Разом	241	32	93	7	3731	1095	122	5	997	89	75	10	66	298	280	7141

Таблиця 46. Радомишль І. Кількість виробів з вторинною обробкою у квадратах, за даними польових шифрів.

Квадрат	Різі	Скребки	Скребла	Струги (рабо)	Вістря	Перфоратори	Зубч.-війчасті	Комб. знаряддя	Пластили ретушовані	Рубаючі знаряддя	Індивідуальні	Відщепи ретуш.	Фрагменти ретуш.	Разом
1	4											1		5
2	4								1					5
3	3	1							1			1		6
4	2	2							1				1	6
5	1											1		2
6	3				1				3					7
7	3	1	2						3					9
8	2				1				5				1	9
9	4		1		1			1	1					8
10									2			1		3
11	4								2					6
12	6				2				2			2	1	13
13									1					1
14	3								1				1	5
15	5					1	2		3					11
16	6											1	1	8
17	3								1					4
18	6	2	1		1		2		7					19
19	5	1					1		5			3		15
20	11	1					2		4		1	1	2	22
21	2	1			1				4					8
22	1		1										1	3
23	5	1					2		1			1		10
24	3							1	3					7
25	7					1			2					10
26	2	1						1						4
27	1								1					2
28	2	1			2			1					1	7
29	7	1			2	1	1		9	1		2		24
30	6					1	3		3			3	1	17
31	1				1	1		1	3			2	1	10
32	6	1			1	2	1	1	4			5		21
33	10	2			1	1		2	1			4	1	22
34	4						1	1	3			1	1	11
35	4						1	1	3					9
36	3								1			1		5
37	4												1	5
38	1								1					2
39	2									1				3
40	2					1	1				1			5
41	5	1			1		1		2			2		12
42	5								4			2	2	13
43	4	1			1		2		3			2		13
44	8				1		1	2	3			2		17
45	10					2	1	1	3				1	18

Продовж. Табл. 46.

[illegible]

Продовж. Табл. 46.

Квадрат	Різи	Скребки	Скребла	Струги (рабо)	Вістря	Перфоратори	Зубч.-віймчасті	Комб. знаряддя	Пластини ретушовані	Рубаючі знаряддя	Індивідуальні	Відщепи ретуш.	Фрагменти ретуш.	Разом
92	2					1			1					4
92								1						1
93		1							1			1	1	4
94	4								1			1	1	7
95									1					1
96														0
97														0
98	2								2					4
99		1						1				1		3
100	1							1						2
101									1			1		2
102	3													3
103	1								2					3
104		1										1		2
105	5				1				1			1		8
106		1			1				1					3
107	4													4
108	3								1					4
109														0
110	2					1			1					4
111	1										1	2		4
112														0
113														0
114	2	1												3
115	1													1
116														0
117	1								1					2
118									1					1
119	1							1	1					3
120					1				1					2
121	1					1							1	3
122	4	1				1			1					7
123	2								1					3
124	2													2
125	1													1
126														0
127								1	1					2
128	2								2					4
129									1					1
130									1					1
131	1													1
132	1													1
133									1					1
Разом	444	41	7	2	38	27	49	40	220	2	6	84	37	997

ДОДАТОК Б ІЛЮСТРАЦІЇ

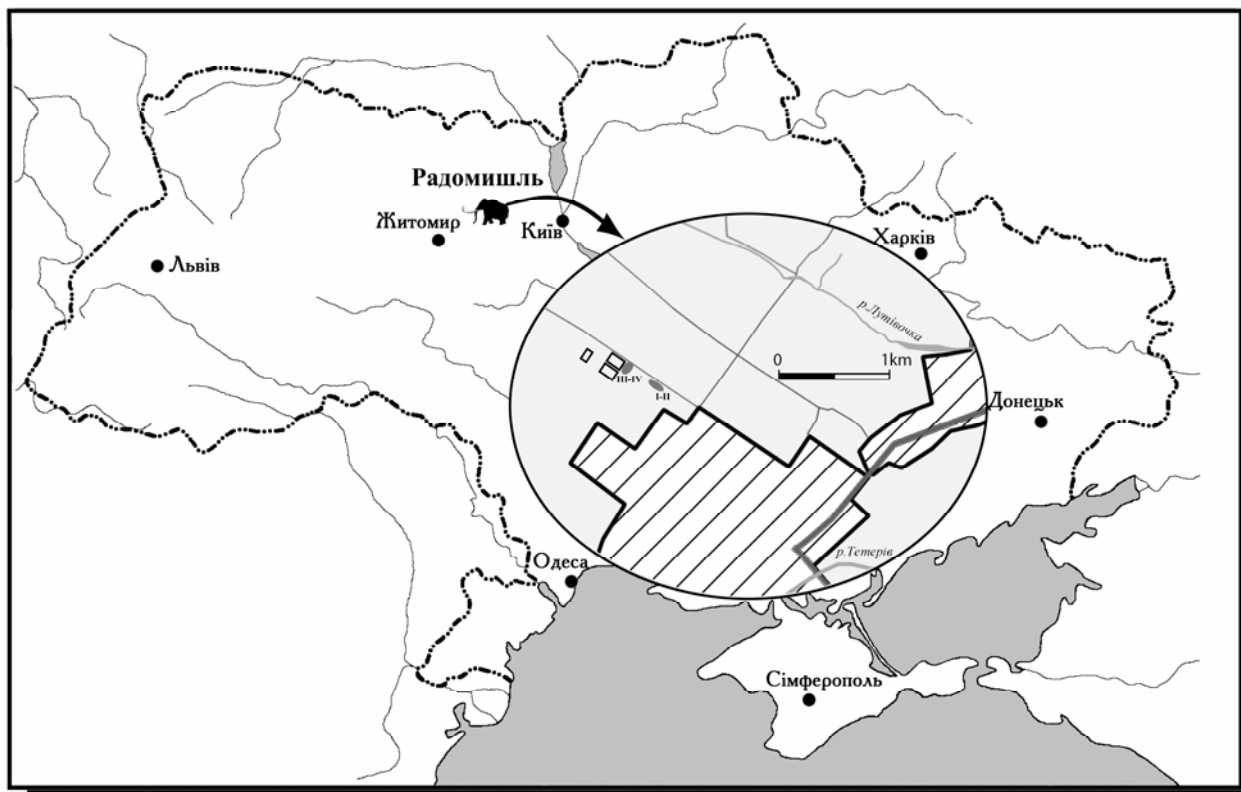

Рис. 1. Карта верхньопалеолітичних місцезнаходжень на північній околиці м. Радомишль (Житомирська обл., Україна).

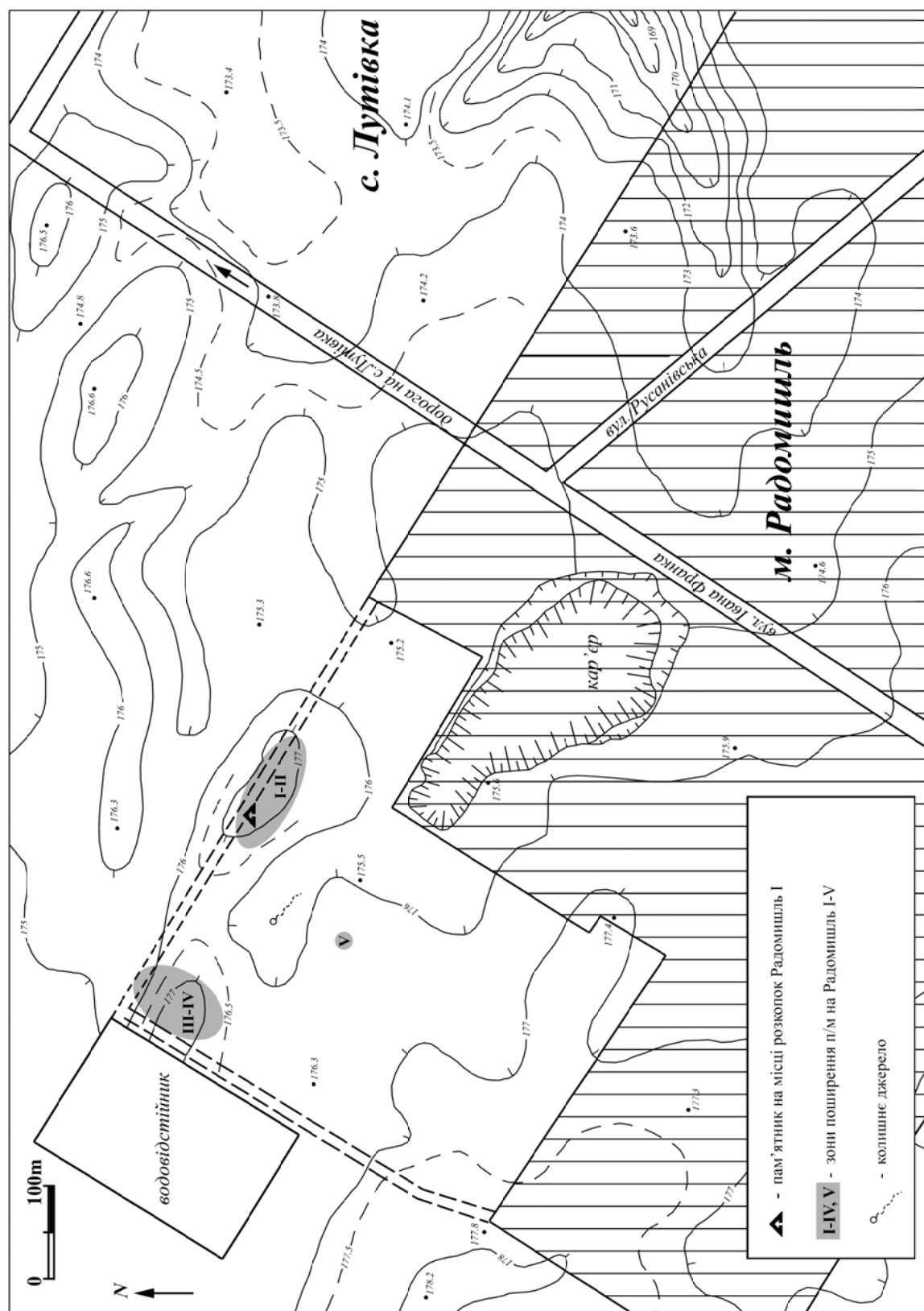

Рис. 3. Топографічна ситуація місць локалізації місцезнаходжень Радомишль I—V.

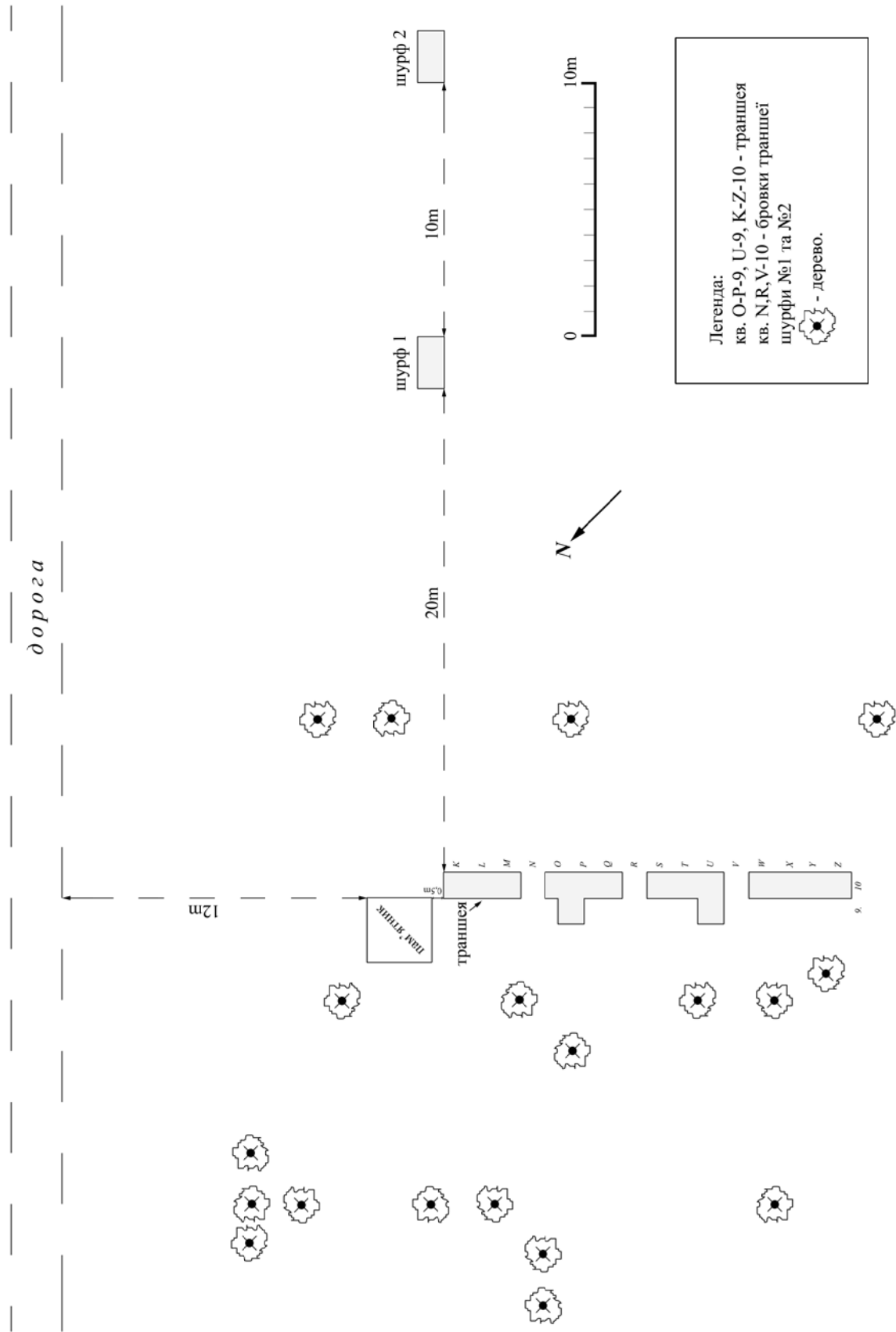

Рис. 4. Радомишль І. План-схема розташування траншеї та шурфів № 1 та 2 (2007 рік).

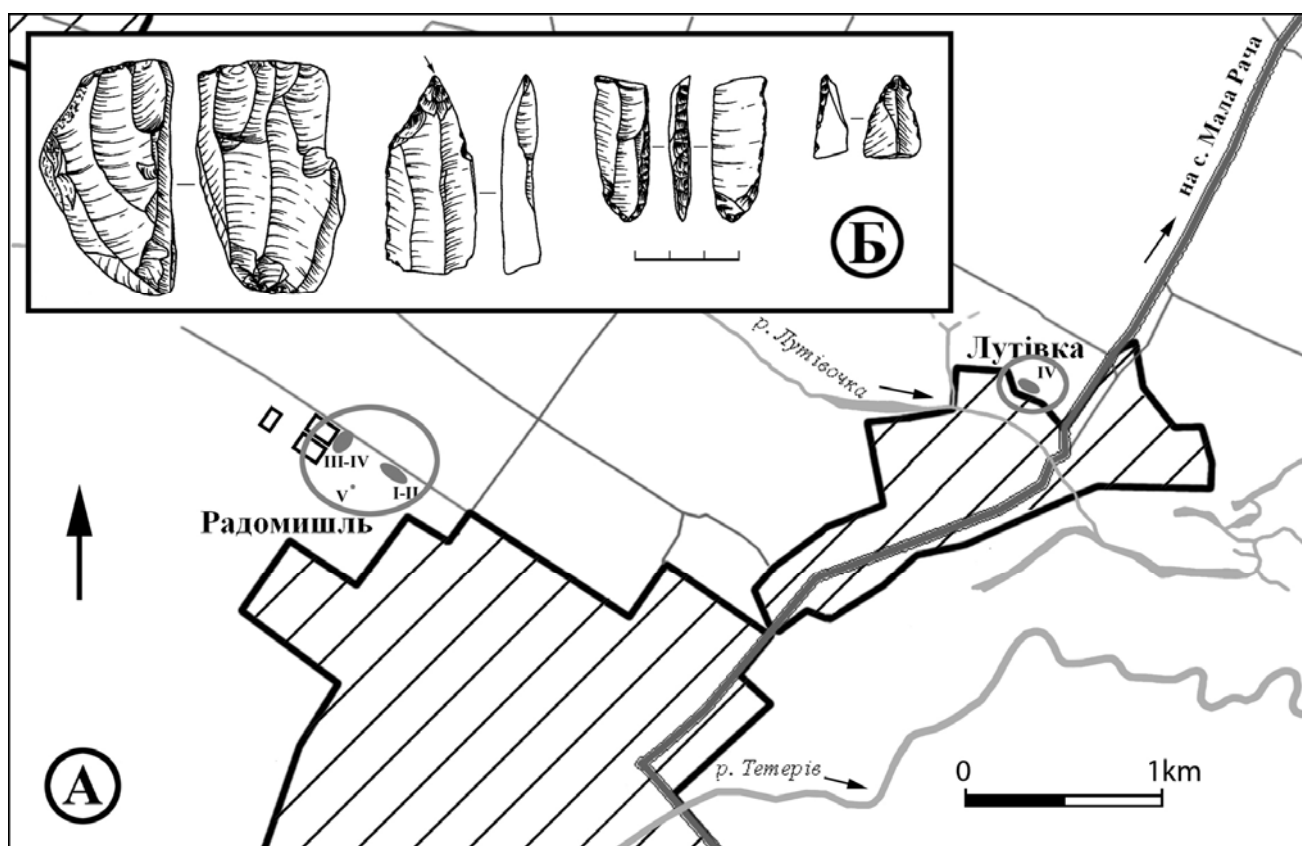

Рис. 5. Локалізація радомишльських верхньопалеолітичних місцезнаходжень та стоянки Лутівка IV (А). Крем'яні вироби стоянки Лутівка IV (Б).

University of Illinois
at Urbana-Champaign

7 Янв 1986

Department of Anthropology
109 Davenport Hall
607 South Mathews Avenue
Urbana
Illinois 61801

College of
Liberal Arts and Sciences
217 333-3616

Бердыж	OxA 716	15,100 ± 250 зуб мамонта.
Гонцы	OxA 717	14,600 ± 200 зуб мамонта
Добраничевка	OxA 700	12,700 ± 200 зуб мамонта
Каменная Балка II	OxA 699	10,900 ± 400 кост. уголь
Кирилловская	OxA 718	19,200 ± 350 зуб мамонта
Межирич жил. 1	OxA 709	12,900 ± 200 зуб мамонта
жил. 2	OxA 712	14,400 ± 250 зуб мамонта
Мезин	OxA 719	15,100 ± 200 зуб мамонта.
Новгород-Северский	OxA 698	19,800 ± 350 зуб мамонта.
Радомышль	OxA 697	19,000 ± 300 зуб мамонта
Чулатово I	OxA 715	14,700 ± 250 зуб мамонта
Юдиново	OxA 695	13,300 ± 200 кост. уголь - (гумус. экстракт)
	OxA 696	12,300 ± 200 кост, уголь - (карбонат на кости)

Рис. 6. Радомышль I. Абсолютна дата 19000±300 (OxA-697), зроблена за зубом мамонта.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ ТА
МІНІСТЕРСТВО З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ГЕОХІМІЇ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE AND
MINISTRY OF EXTRAORDINARY SITUATION OF UKRAINE
INSTITUTE OF ENVIRONMENTAL GEOCHEMISTRY

КИЇВСЬКА РАДІОВУГЛЕЦЕВА

ЛАБОРАТОРІЯ

Україна, 03680, м.Київ-142,

Пр. Палладіна, 34

Тел (38-0-44) 444-0005

Тел\Факс (38-0-44) 444-0060

Факс(38-0-44) 444-1465

e-mail: kyiv14c@radgeo.freenet.kiev.ua

KYIV RADIOCARBON

LABORATORY

34 Palladin Ave.,

Kyiv-142, 03680, Ukraine,

Tel (38-0-44) 444-0005

Tel./Fax (38-0-44) 444-0060

Fax (38-0-44) 444-1465

e-mail: kyiv14c@radgeo.freenet.kiev.ua

"02" 10 2003

Др. Л. Кулаковской
Археологический музей
Институт археологии НАНУ

Результати радіовуглецевого датування

зразків археологічного пам'ятника

"РАДОМИШЛЬ"

№ п.п.	Прив'язка	Лабораторний номер	Вік ¹⁴ C	
			BP	BC/AD
1	2	3	4	5
1	Костный уголь	Ki-6210	19600_350*	

* - образец сильно загрязнен и может быть омоложен.

Відповідальний виконавець
керівник Київської радіовуглецевої лабораторії

М.М. Ковалюх

Dr. N. N. Kovalukh
Head, Radiocarbon Laboratory
DRGE IGMOF Ukrainian Acad Sci Kiev

Рис. 7. Радомишль І. Абсолютна дата 19600 ± 350 (Ki-6210), зроблена за кістковим вугіллям.

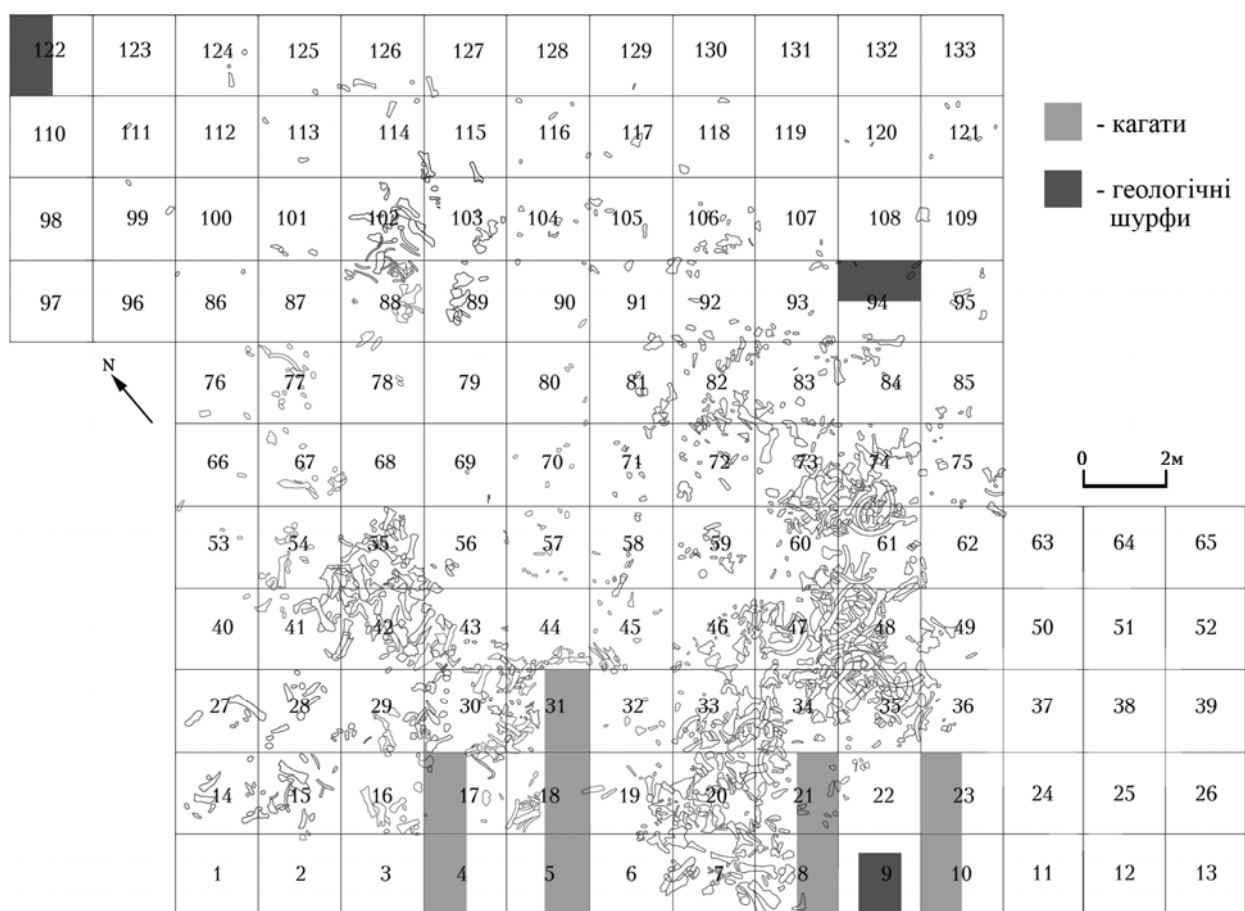

Рис. 8. Радомишль І. План розкопу 1957 та 1959 рр. Схема розташування геологічних шурфів (кв. 9, 94, 122) та зафіксованих сільськогосподарських траншей-кагат (кв. 4,17, 5,18,31, 8,21, 10,23).

Характер четвертичных отложений на месте местонахождения Радомишль I /как и на месте остальных/ хорошо прослежен в одном из глубоких шурфов /на кв. 8 - рис. 2 /, заложенных на его площади. Их составляли:

1. Современная серая лесная песчанистая почва. 0.2 м
2. Суглинок серовато-буровато-желтый, с корнечечками современных травянистых растений и частыми современными кротовинами, выполненными выше и ниже залегающими породами. В этом слое залегают культурные остатки стоянки. 0.87
3. Суглинок серовато-желтый с частыми кротовинами и известковыми дутиками. 0.66
4. Суглинок желтый, пористый, с известковыми прожилками и дутиками в верхней части толщи, с кротовинами, выполненными темно-серым, почти черным суглинком 0.37
5. Погребенная почва, темно-серая, в верхней части желтовато-серая, песчанистая 0.70
6. Песок серый, местами ржаво-охристый, разнотекучий, с редкими крупными зернами кристаллических

Рис. 10. Радомишль I. Опис геологического разреза шурфу № 1 (кв. 9). Страница з польового звіту [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 7].

Геологический разрез

кв 122

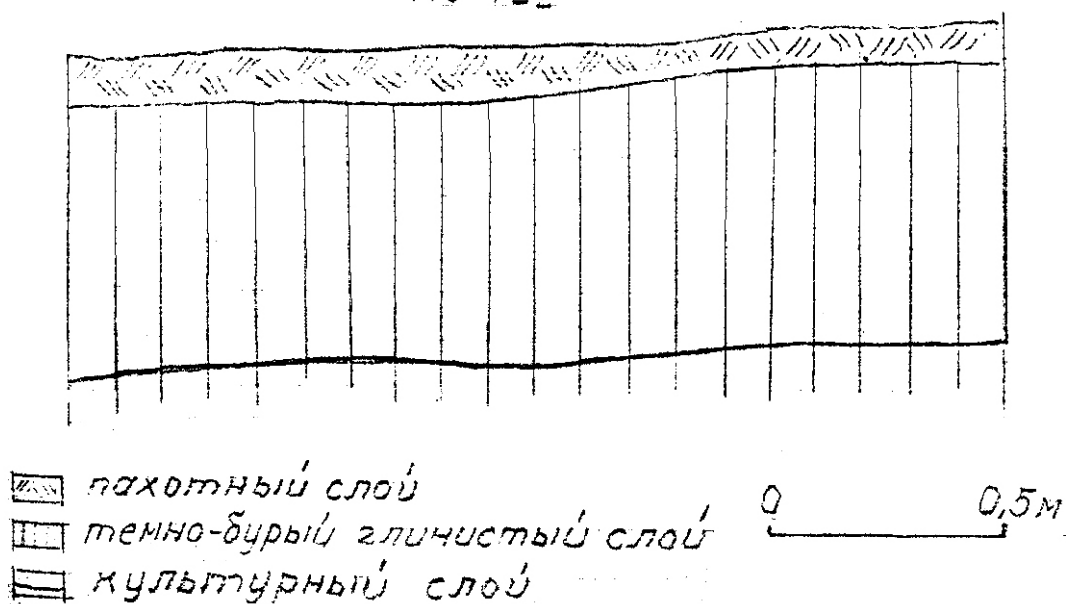

Рис. 11. Радомишль І. Кресленик геологічного розрізу шурфу № 3 (північна стінка кв. 122). Сторінка польового щоденника за 1959 р. [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 28].

Рис. 12. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 1, № 2 та № 6 з північного сходу. Кістки частково зняті. Під стінкою розкопу видно місце розташування геологічного шурфу № 1.

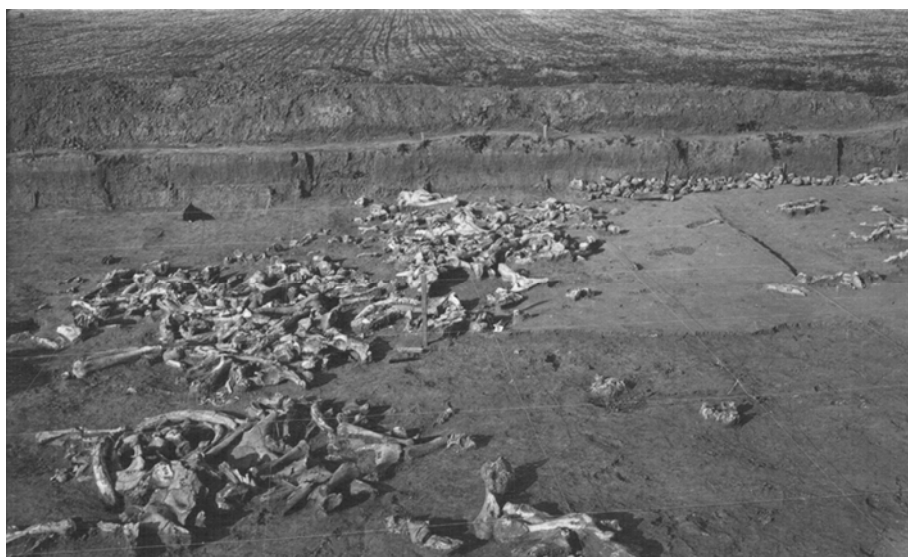

Рис. 13. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 1, № 2 та № 6 з північного сходу. На стінці розкопу помітні сліди від кагат. Під стінкою – частина вже знятих кісток.

Рис. 14. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 2 зі сходу. На площі розкопу помітні чіткі сліди від кагат.

Рис. 15. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 1 з півночі. На площі розкопу помітні чіткі сліди від кагат.

Рис. 16. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 1—5 з півдня. На площі розкопу помітні чіткі сліди від кагат. Робочий момент. І.Г. Шовкопляс фіксує знахідки.

Рис. 17. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 2 з півночі. На площі розкопу помітні чіткі сліди від кагат.

Рис. 18. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 3—5 з півдня. На площі розкопу помітні сліди від кагат. Видно ділянку, де ґрунтова дорога перетинає розкоп.

Рис. 19. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 1—5 з південного сходу. Видно ділянку, де ґрунтова дорога та межова канава перетинають розкоп.

Рис. 20. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на розкоп з півдня. У нижньому лівому куті фото видно заглиблення шурфу № 1. Робочий момент.

Рис. 21. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 3—5 з північного сходу. Частина кісток зняті. На площі розкопу помітні сліди від кагат. Жінки сидять в середині «жител».

Рис. 22. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Вид на скупчення кісток № 3—5 з північного сходу. Робочий момент.

Рис. 23. Радомишль І. Фото розкопу 1957 року. Робочий момент.

Радомишль.
 Схема расположения
 мифонаходжений сфянки.

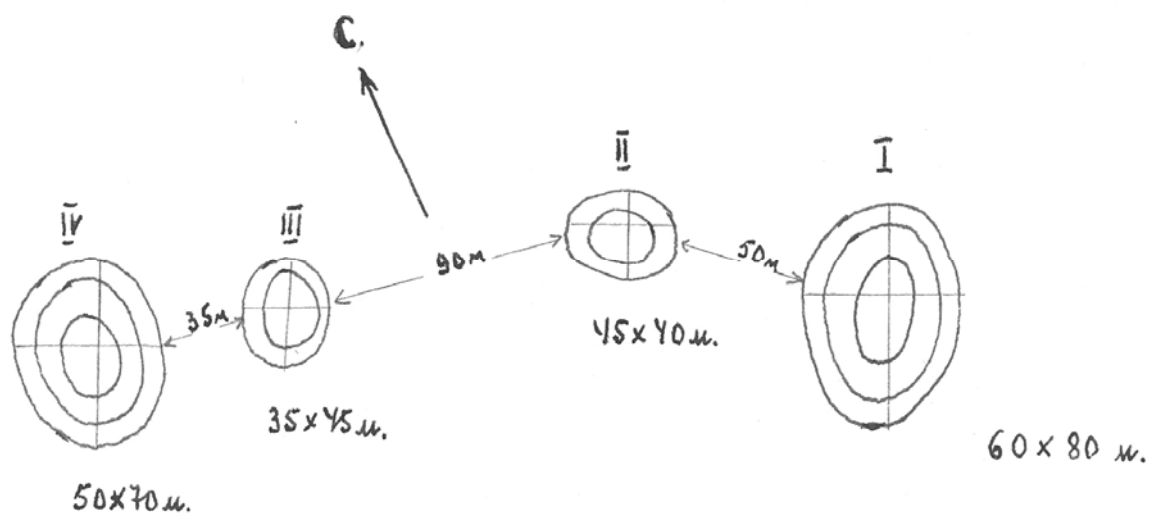

Рис. 24. Схема розміщення підвищень з місцезнаходженнями Радомишль I—IV.
 Зазначено розміри підвищень та відстань між ними. Рисунок з
 особистого архіву І.Г. Шовкопляса.

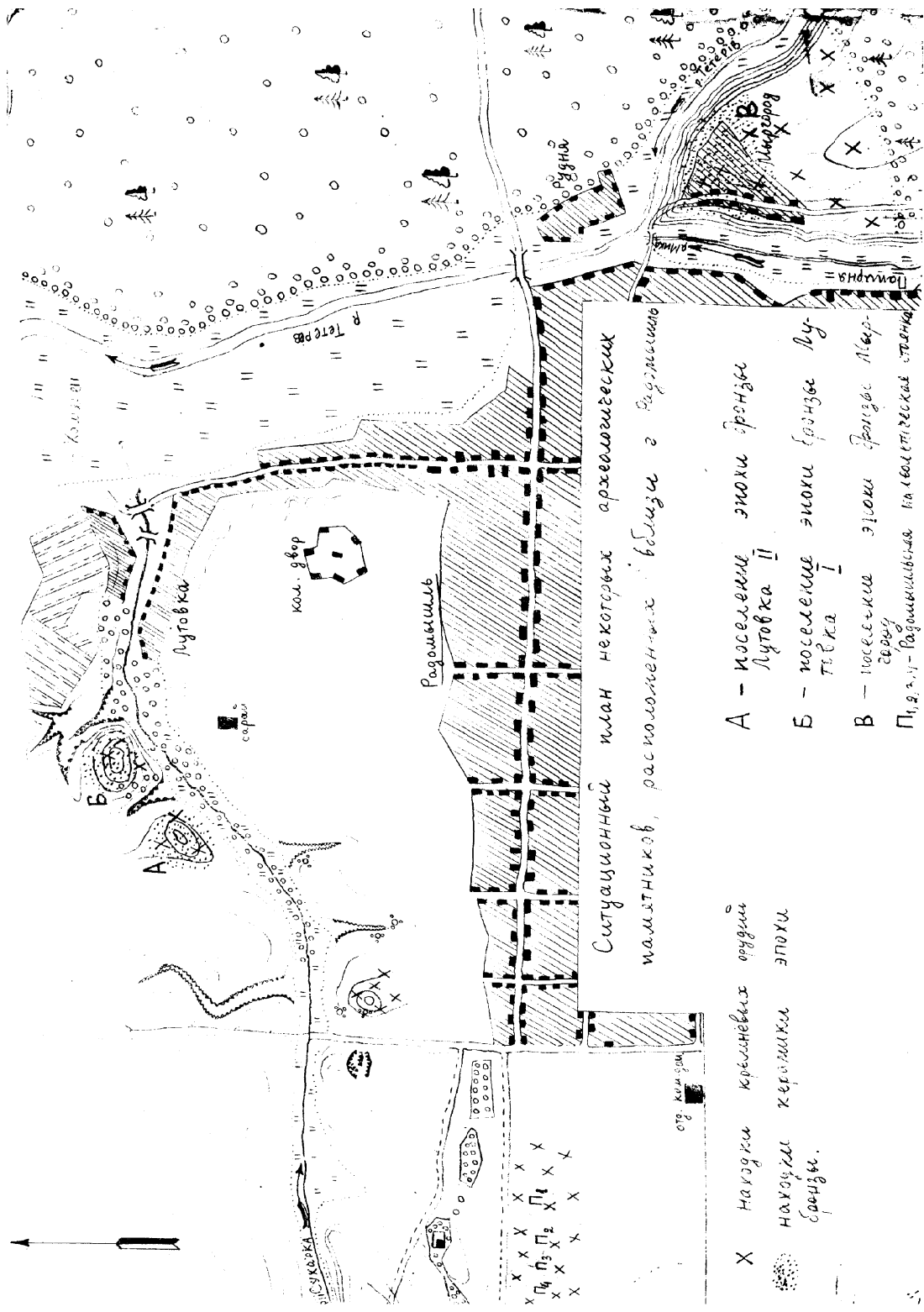
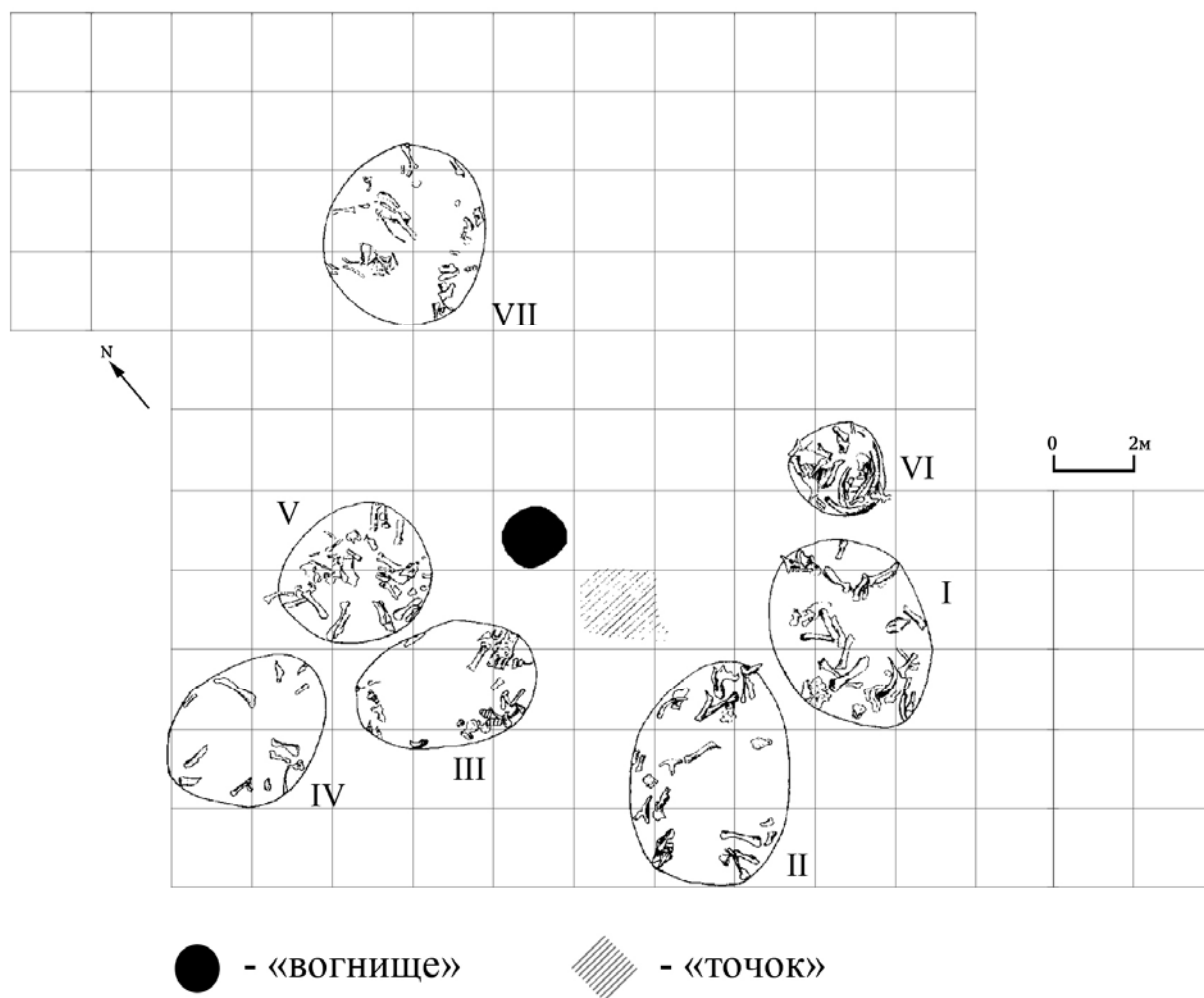

Рис. 25. Ситуаційний план археологічних пам'яток на північній околиці м. Радомішч. Рисунок з особистого архіву І.Г. Шовкопляса.

I–V, VII – «залишки жител», VI – «яма-сховище (комора)»

Рис. 26. Радомишль I. План стоянки, за І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1971а, рис. 1, с. 18].

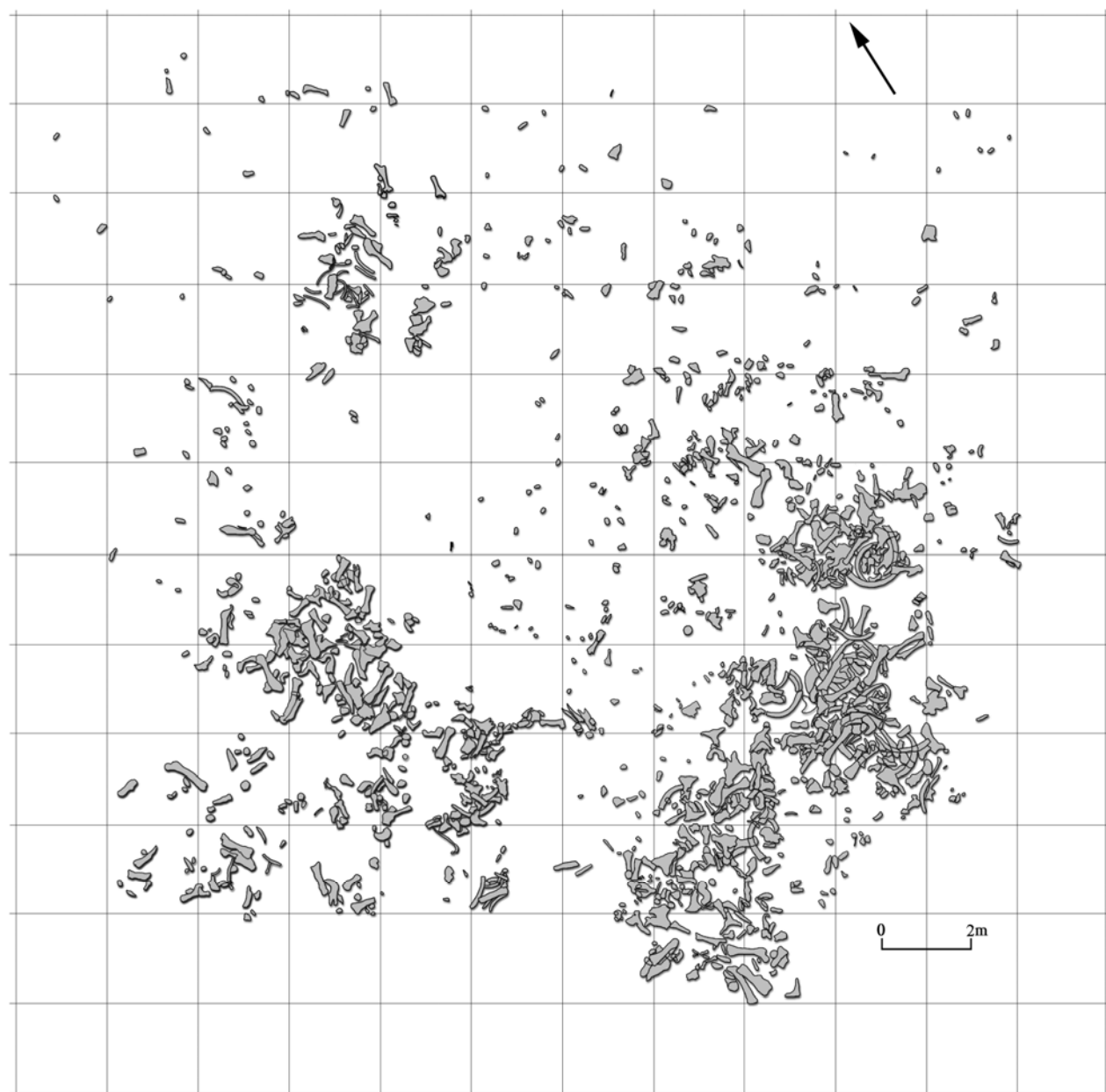

Рис. 27. Радомишль І. Відновлений план розміщення всіх кісткових решток.

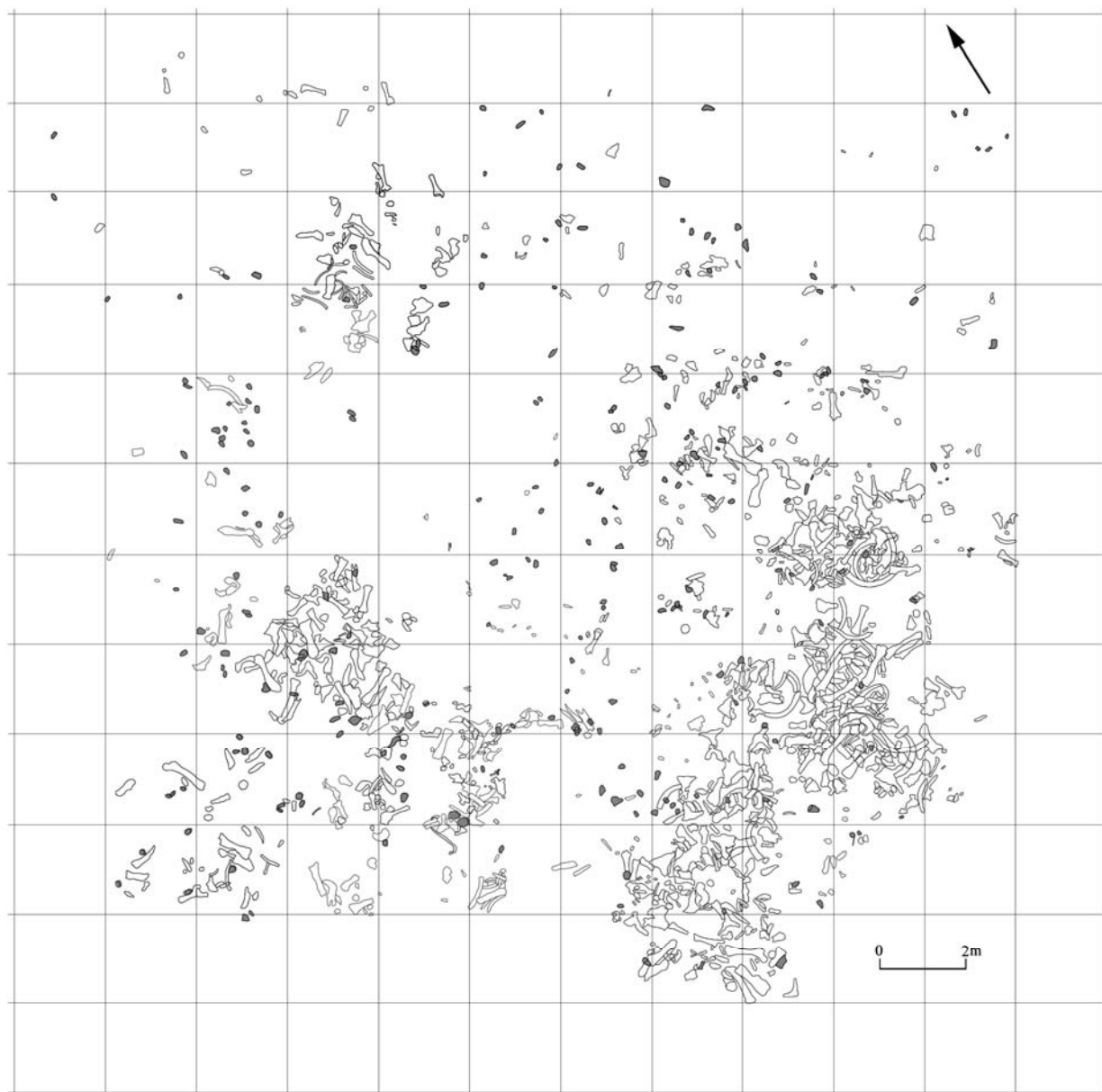

Рис. 28. Радомишль І. План поширення решток зубів мамонта.

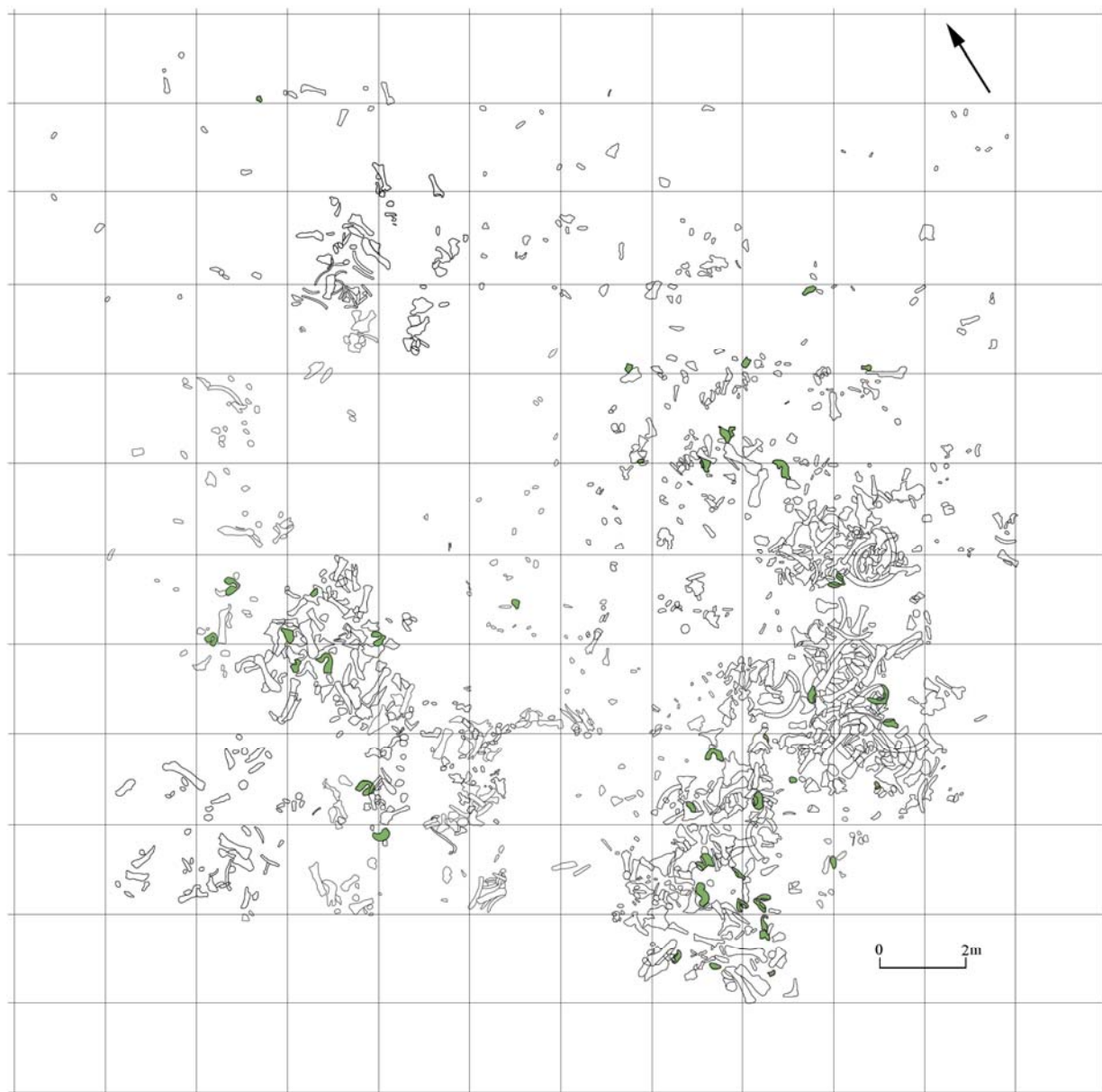

Рис. 29. Радомишль І. План поширення решток нижніх щелеп мамонта.

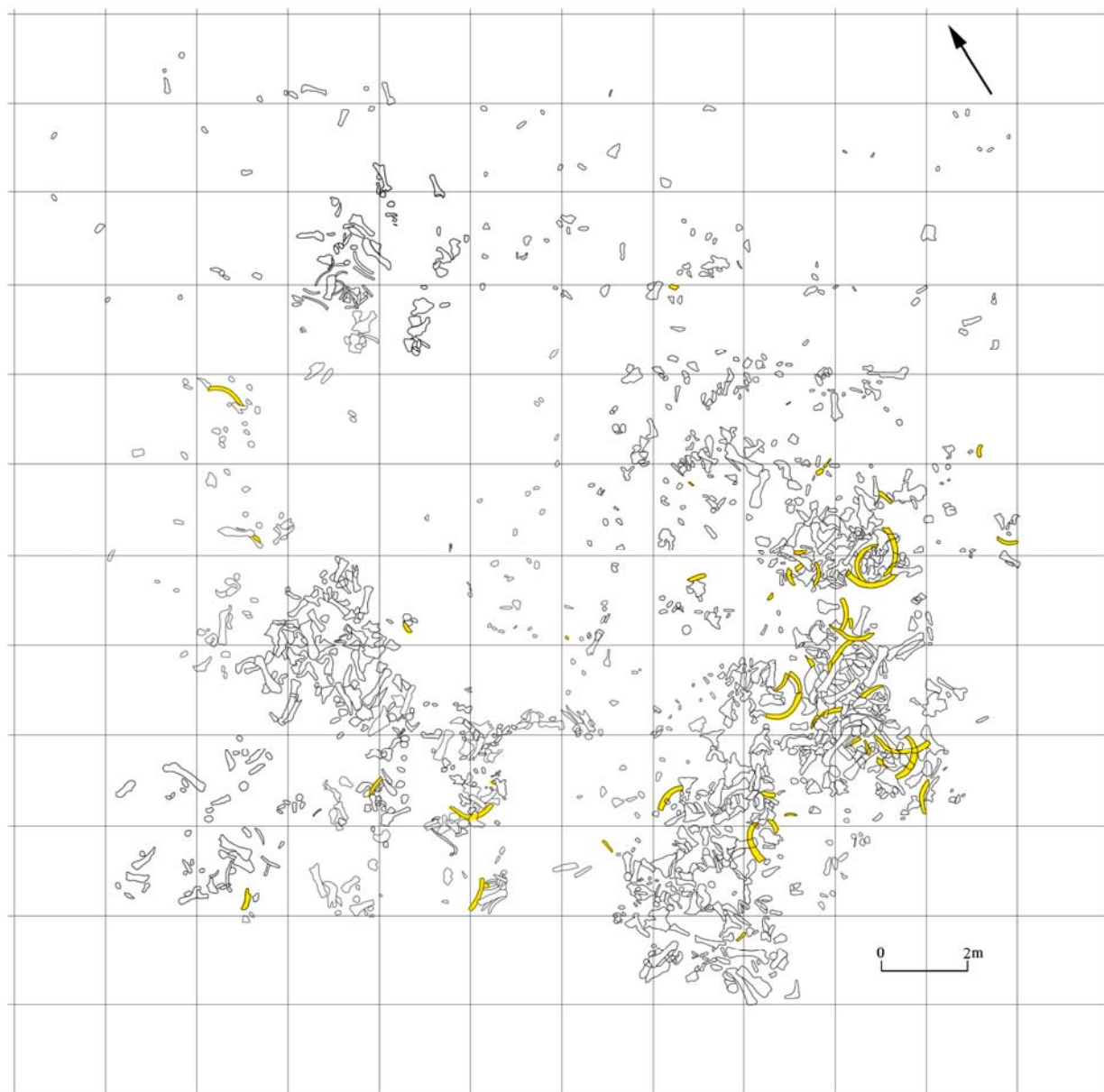

Рис. 30. Радомишль І. План поширення решток бивнів мамонта.

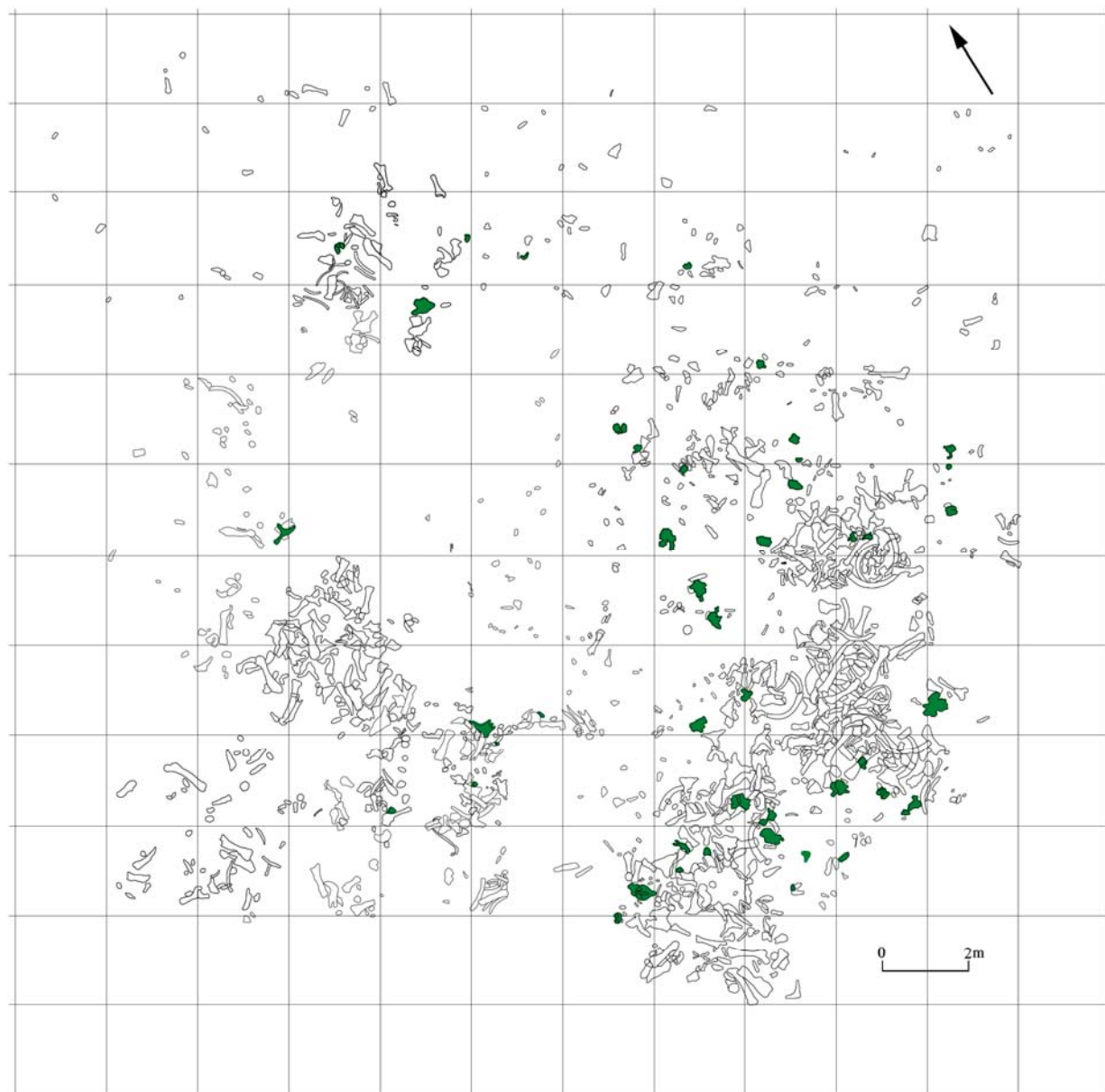

Рис. 31. Радомишль І. План поширення решток черепів мамонта.

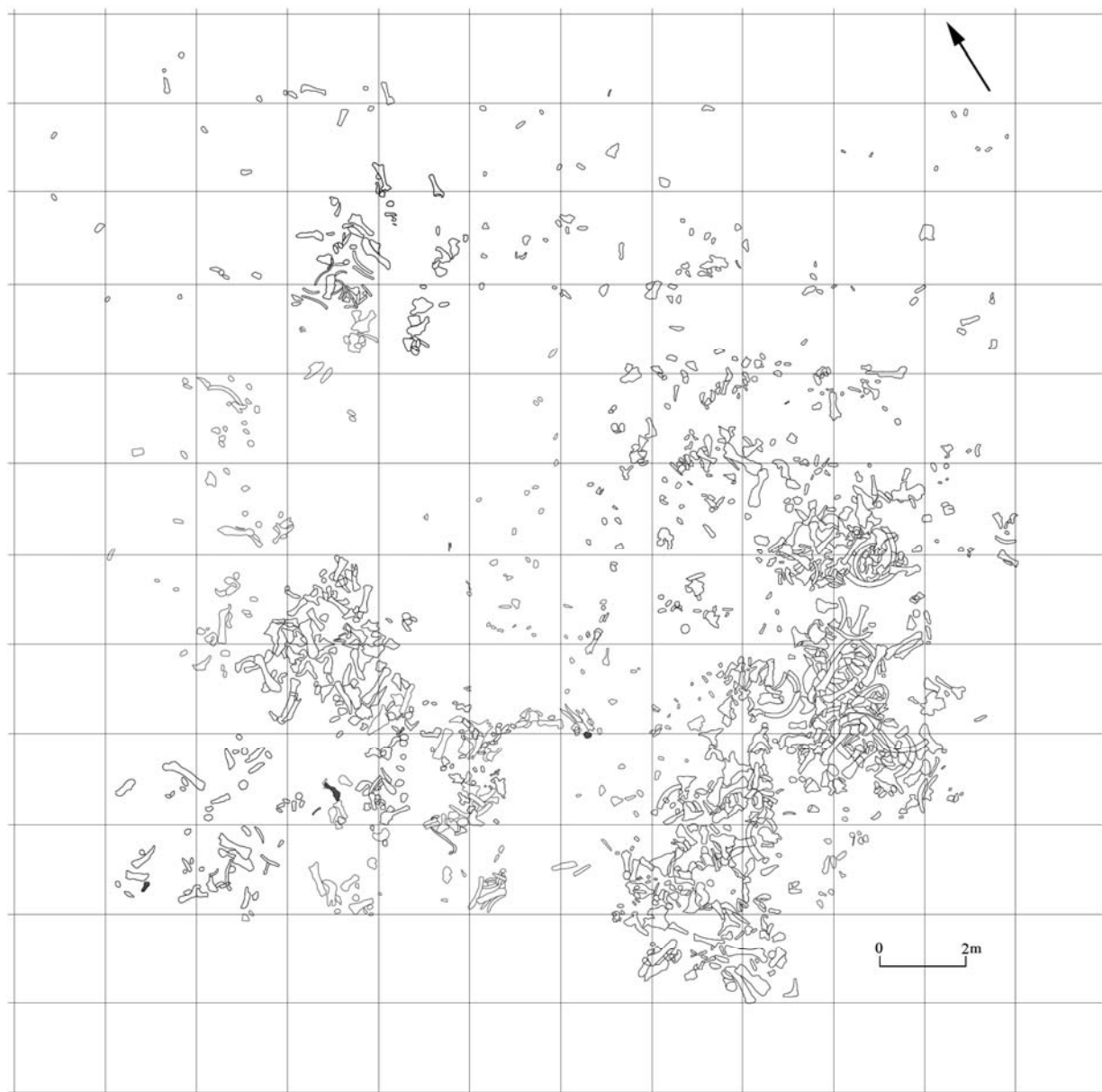

Рис. 32. Радомишль І. План поширення решток хребців мамонта.

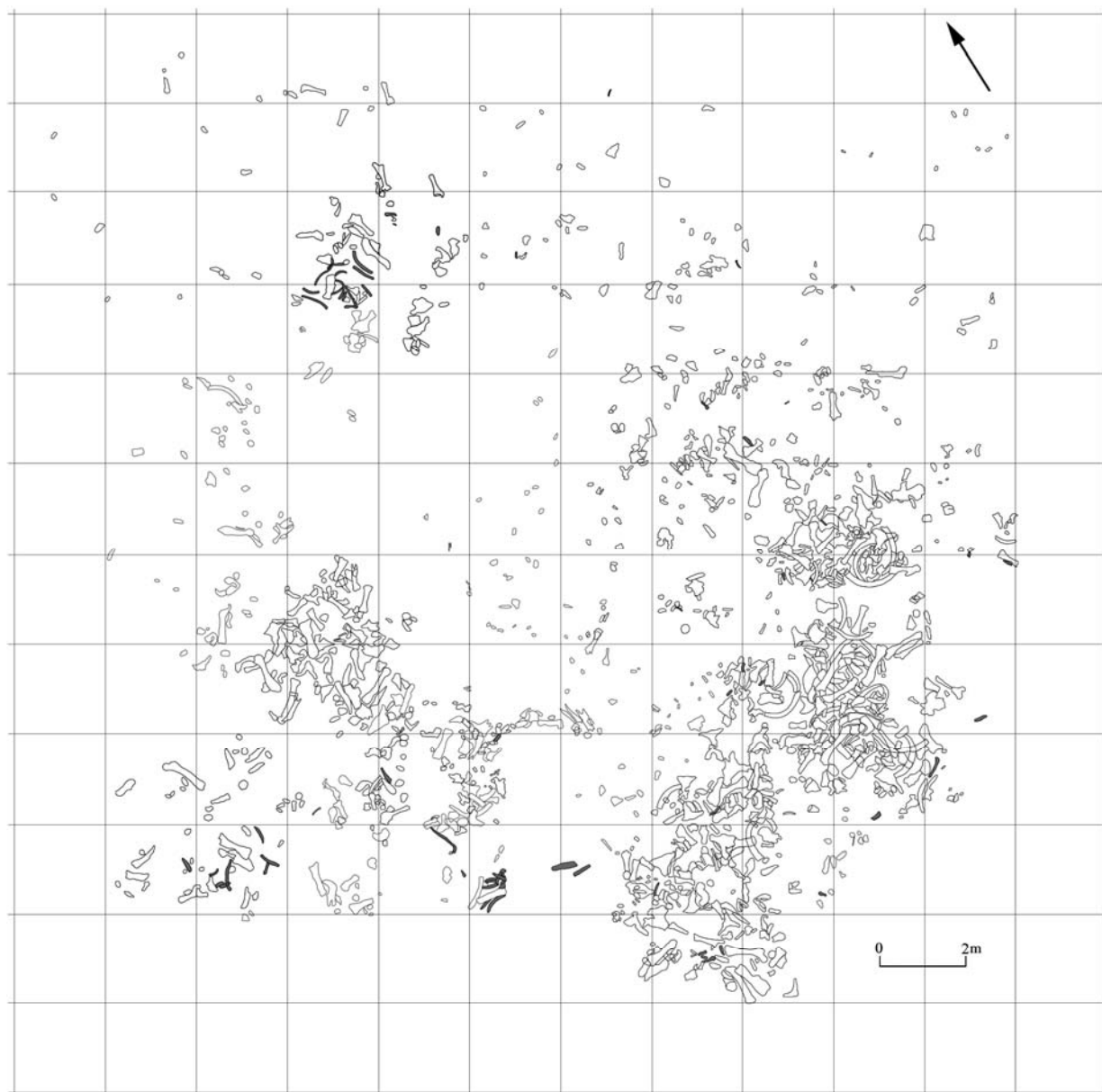

Рис. 33. Радомишль І. План поширення решток ребер мамонта.

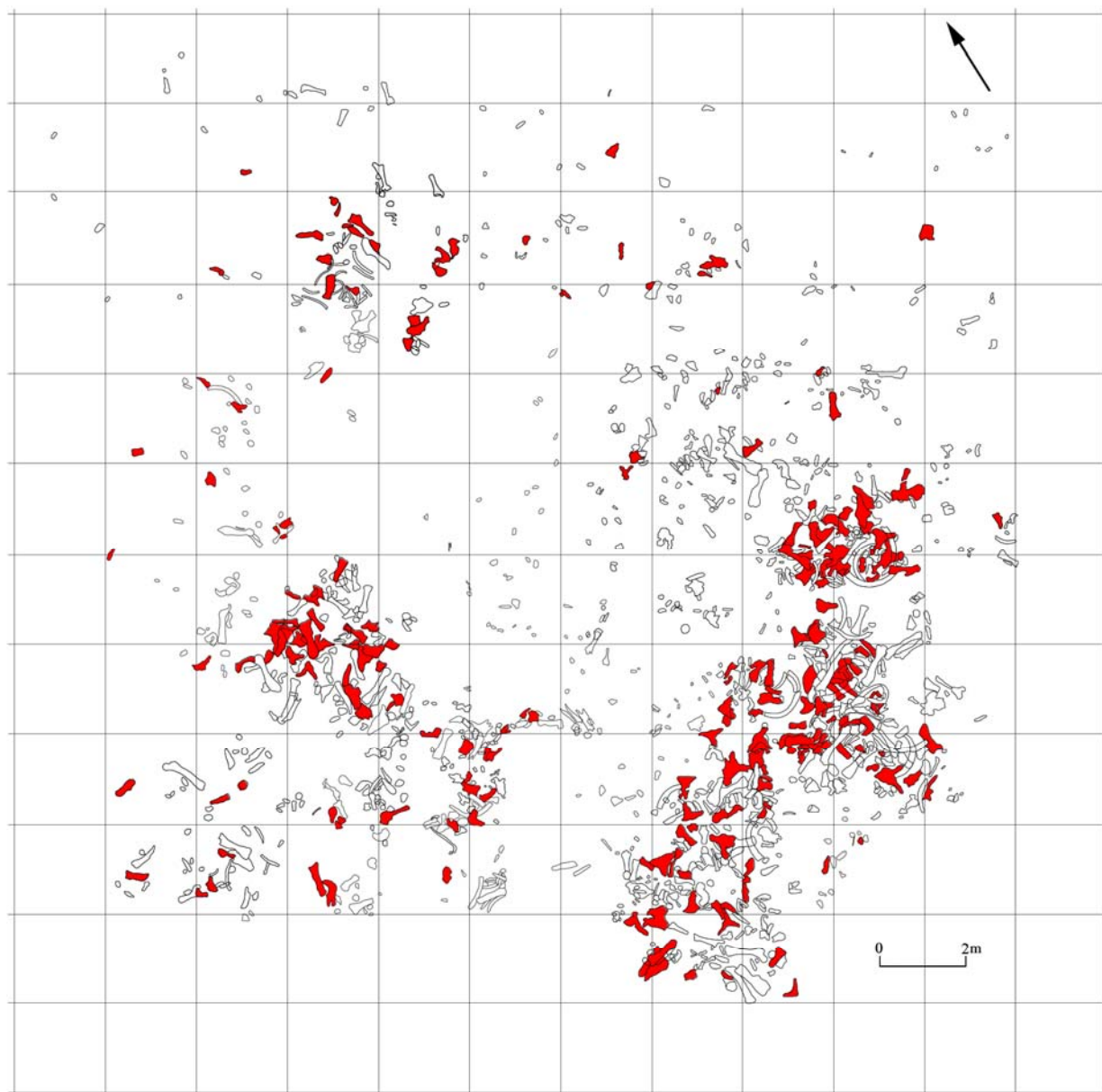

Рис. 34. Радомишль І. План поширення решток плоских кісток мамонта (лопатки та тазові).

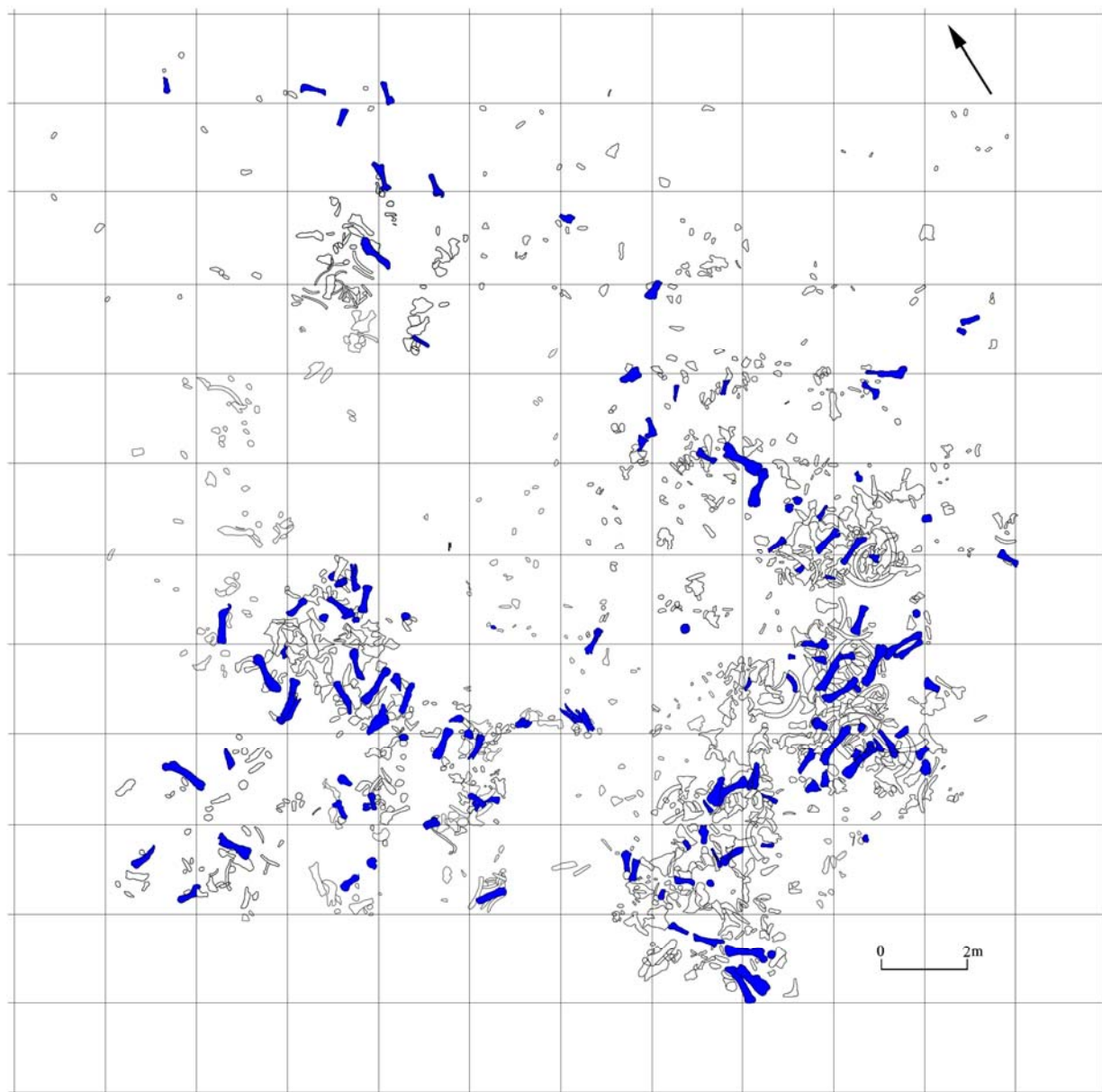

Рис. 35. Радомишль І. План поширення решток трубчастих кісток мамонта (довгі кістки кінцівок).

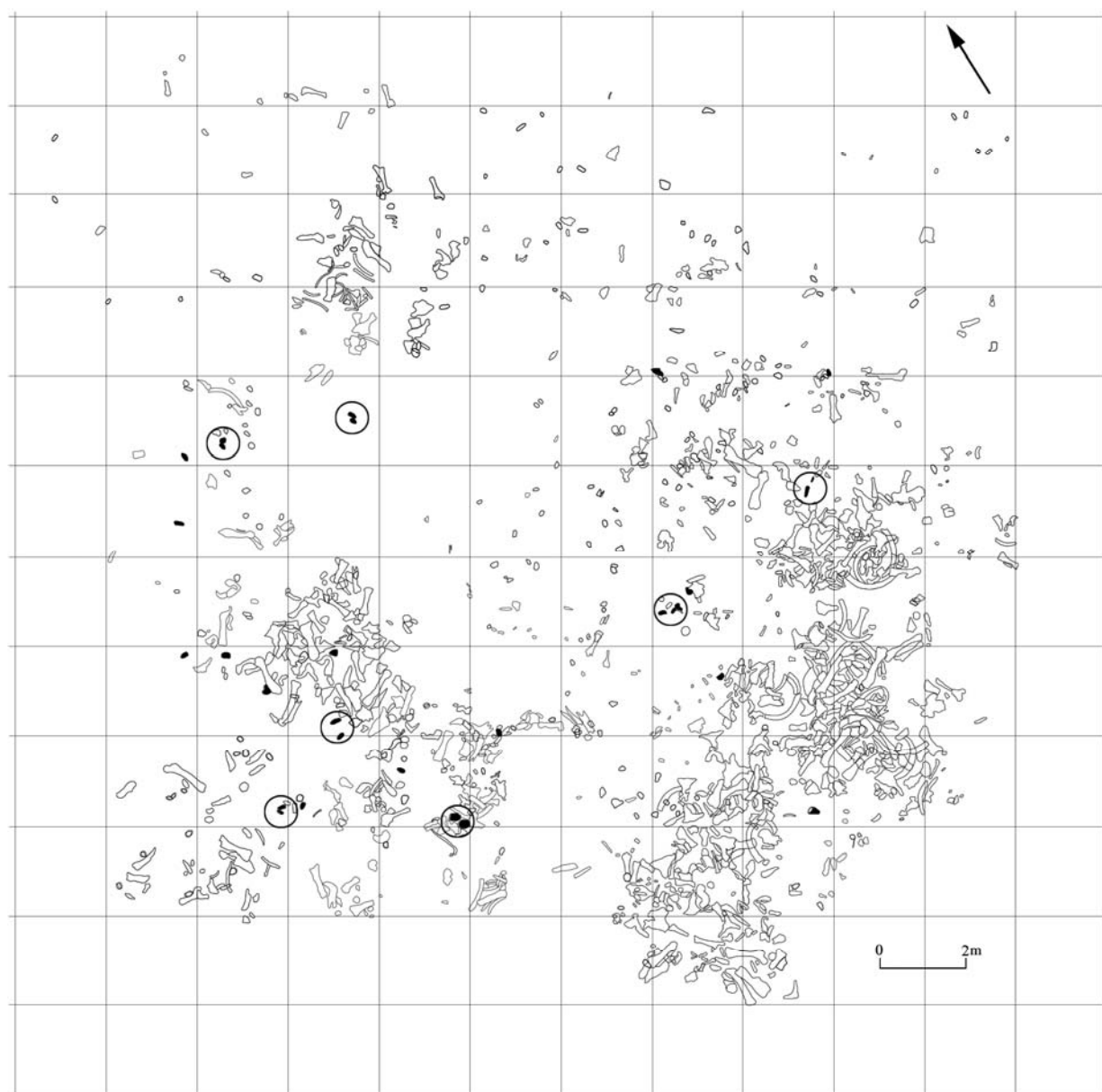

Рис. 36. Радомишль І. План поширення решток верхніх зубів мамонта. Колом обведено парне розташування.

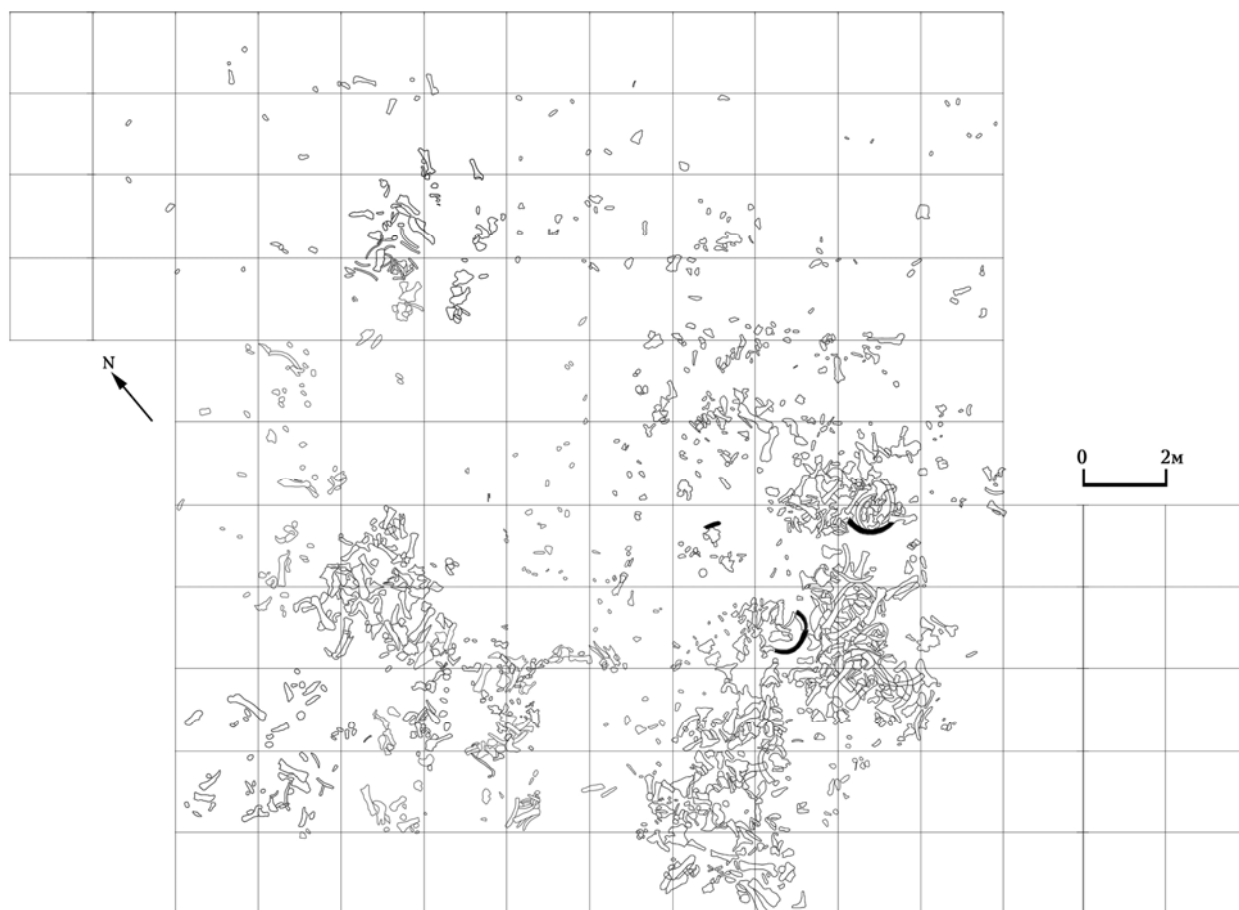

Рис. 37. Радомишль І. План поширення решток бивнів мамонта зі слідами розщеплення.

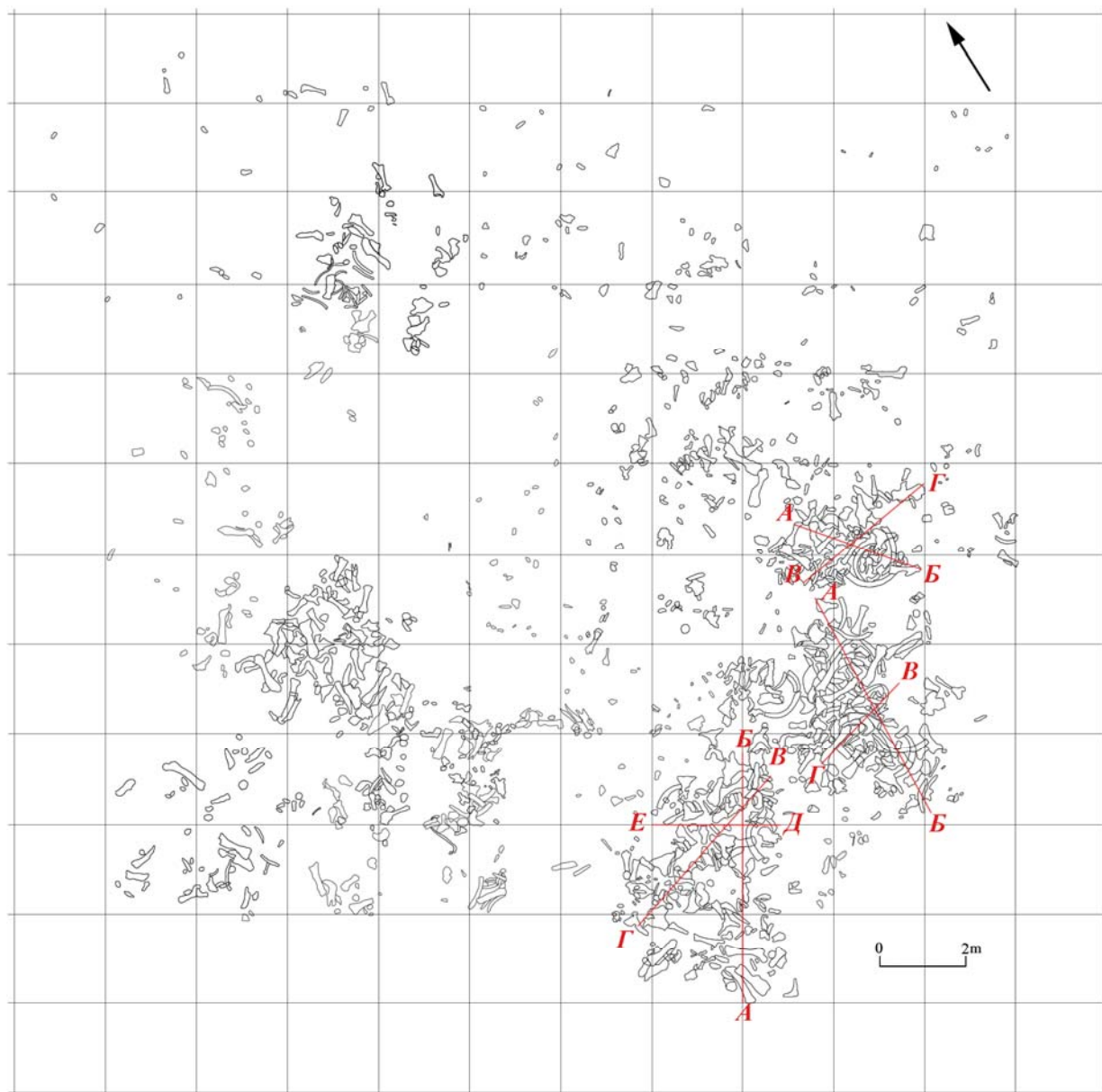

Рис. 38. Радомишль І. План розміщення кісток та місце розташування розрізів скупчень № 1, 2 та 6.

Радомисьль-І-1957 розріз скупчення кісток №1

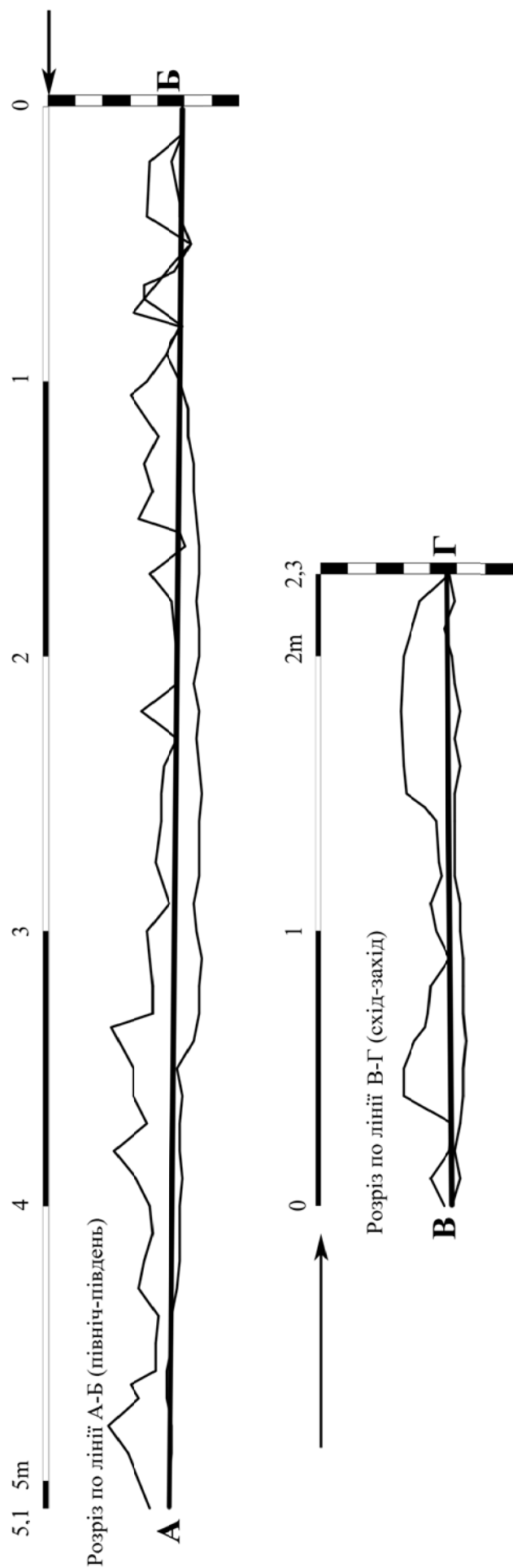

Рис. 39. Радомисьль І. Розріз скупчення кісток № 1 до та після розчистки [Шовкопляс, 1957—1959/12].

Радомисьль-I-1957 розріз скупчення кісток №2

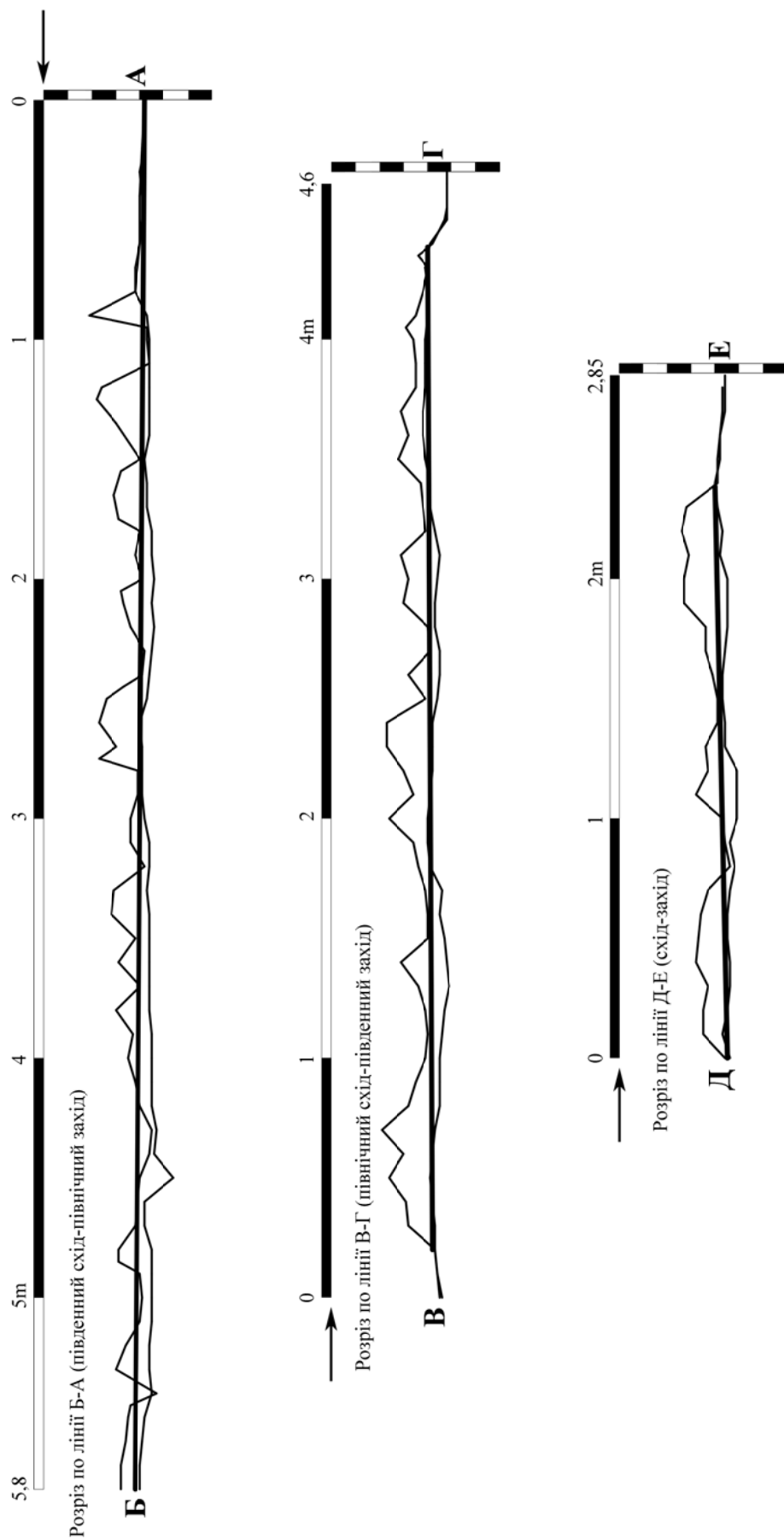

Рис. 40. Радомисьль I. Розріз скупчення кісток № 2 до та після розчистки [Шовкопляс, 1957—1959/12].

Радомишль-І-1959 розріз скупчення кісток №7

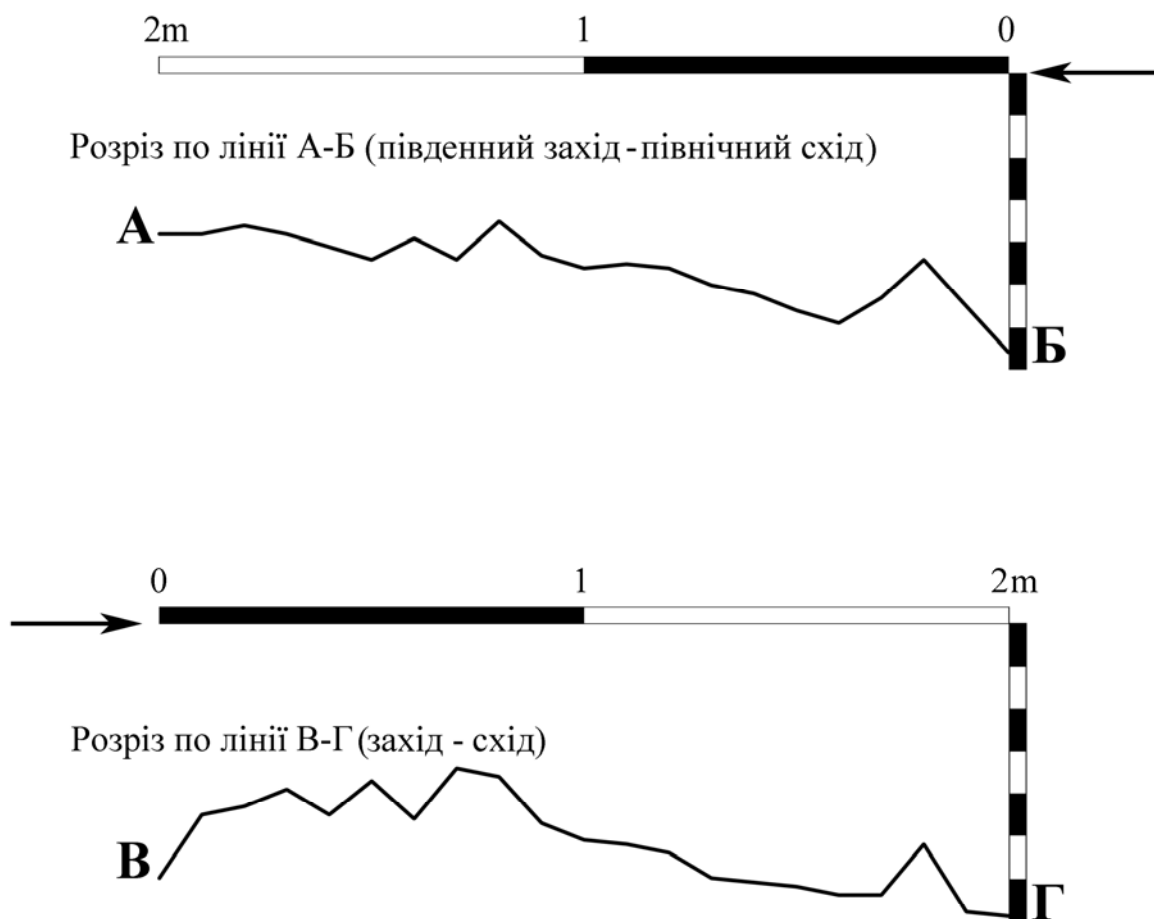

Рис. 41. Радомишль І. Розріз скупчення кісток № 7 [Шовкопляс, 1957—1959/12].

Радомишль-І-1957
розріз скупчення кісток №6 до розчистки

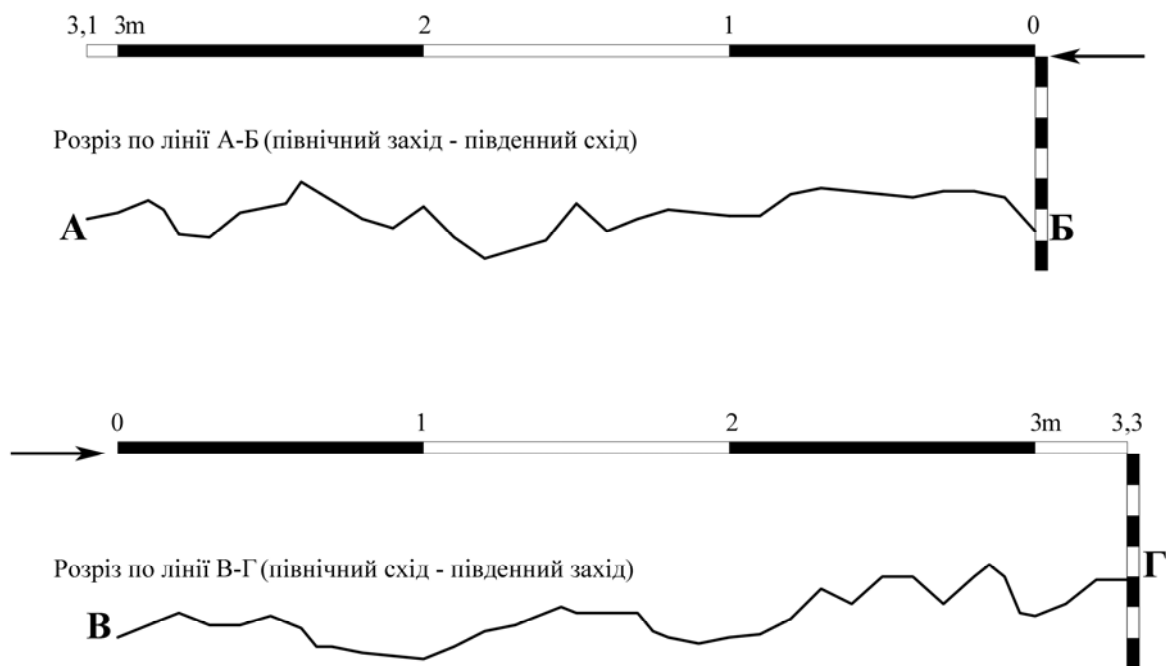

Рис. 42. Радомишль І. Розріз скупчення кісток № 6 до розчистки [Шовкопляс, 1957—1959/12].

Комплекс II okazał się nie głęboki (ok. 80 cm),
głęboki, zaopatrzony w grubym warstwą masą.

Рис. 43. Радомишль І. Цитата про глибину «ями» (скупчення № 6) зі сторінки щоденника за 1957 рік з особистого архіву І.Г. Шовкопляса.

26 июня 1957 г.
 Продолжалось контрольное прокапывание
 площади раскопа.
 Комплекс II оказался не глубокой
 (ок. 80 см) ямой, заболоченной крупными
 комьями ила. Он является типичной
 хозяйственной ямой — забросом материала

Ком
 ок. 80 см.
 комьями и
 ила

Рис. 44. Радомишль І. Цитата з виправленою глибиною «ями» (скупчення № 6) зі сторінки щоденника за 1957 рік [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 82].

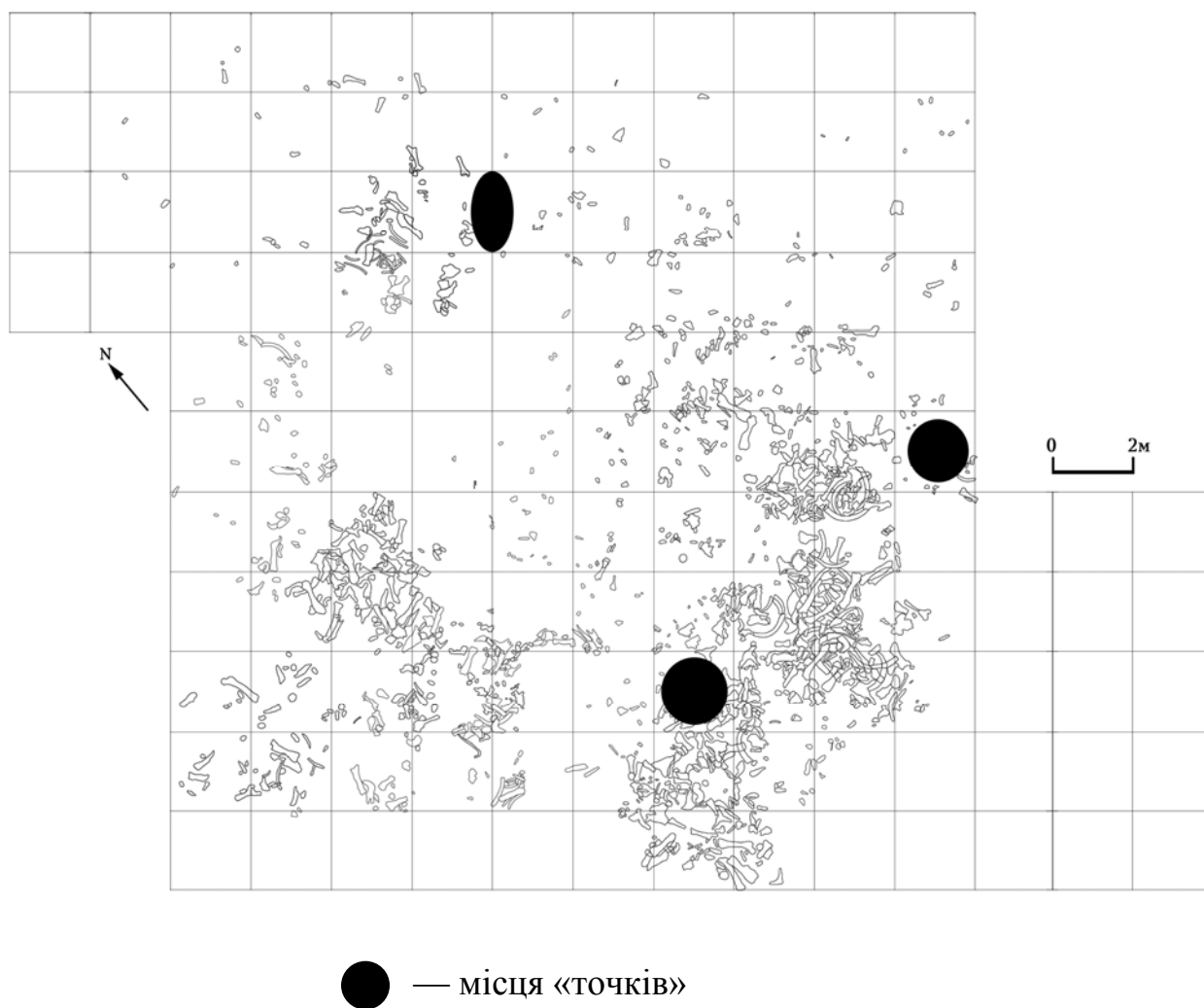
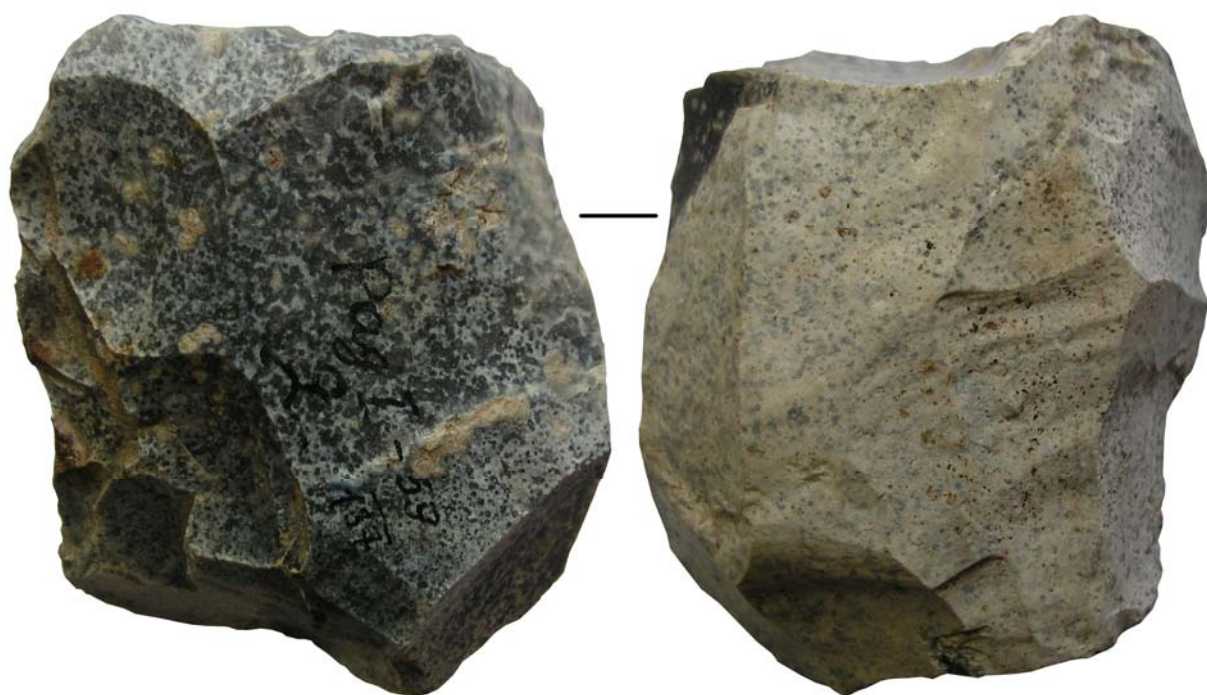

Рис. 45. Радомишль І. План розкопу з місцями «точків» (кв. 33, 75, 103/104), відновленими за даними польового звіту [Шовкопляс, 1957—1959/12, с. 9—10, 11—12].

1

2

Рис. 46. Радомишль І. Зразки різновидів крем'яної сировини: 1 — темно-сірий однотонний кремій; 2 — чорний плямистий кремій.

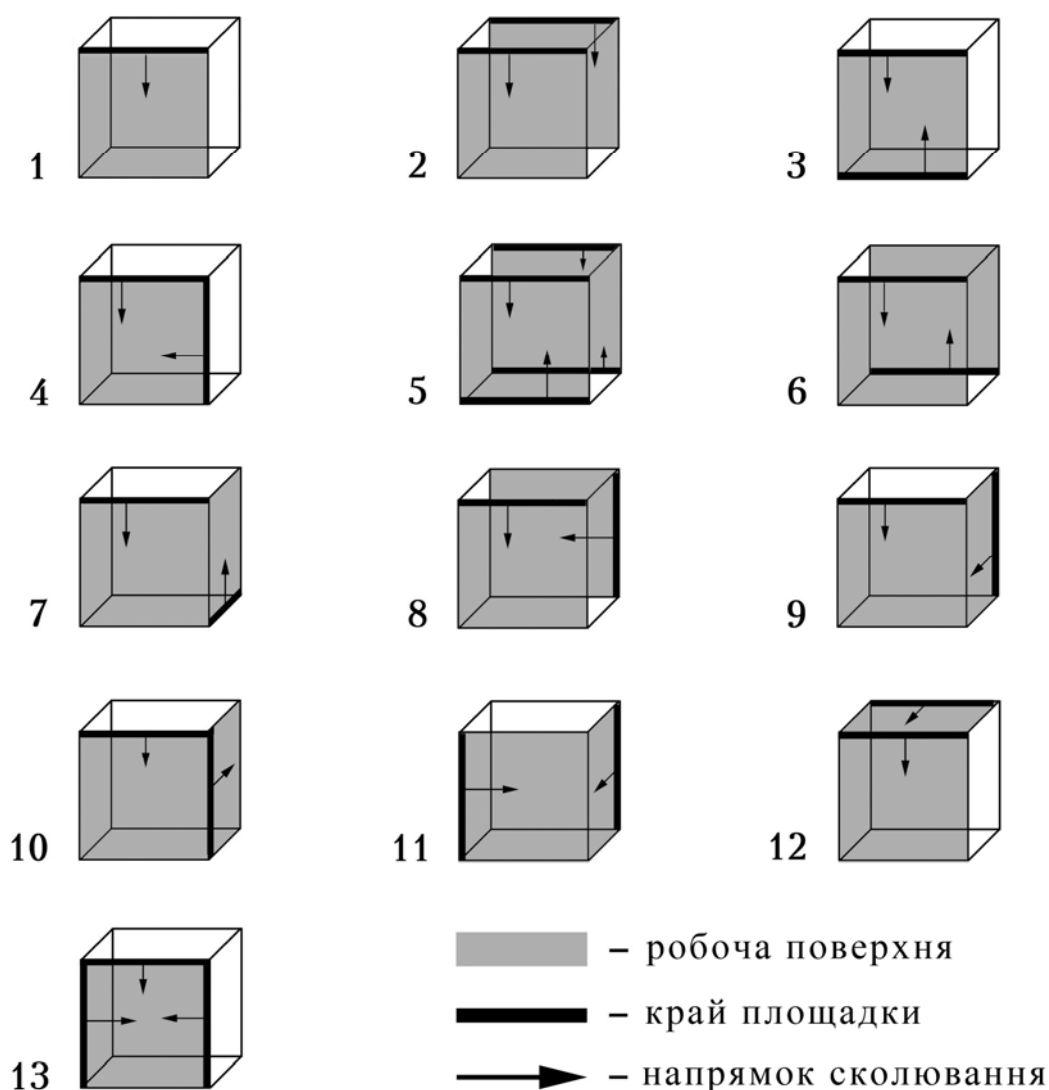

Рис. 47. Радомишль І. Схеми типологічних груп нуклеусів: 1 — поздовжні; 2 — поздовжньо-двосторонні; 3 — біпоздовжні; 4 — ортогональні; 5 — біпоздовжньо-двосторонні; 6 — біпоздовжньо-альтернативні; 7 — біпоздовжньо-суміжні; 8 — ортогонально-двосторонні; 9 — ортогонально-суміжні; 10 — перпендикулярні; 11 — перпендикулярно-зустрічні; 12 — перпендикулярно-послідовні; 13 — підперехрестні.

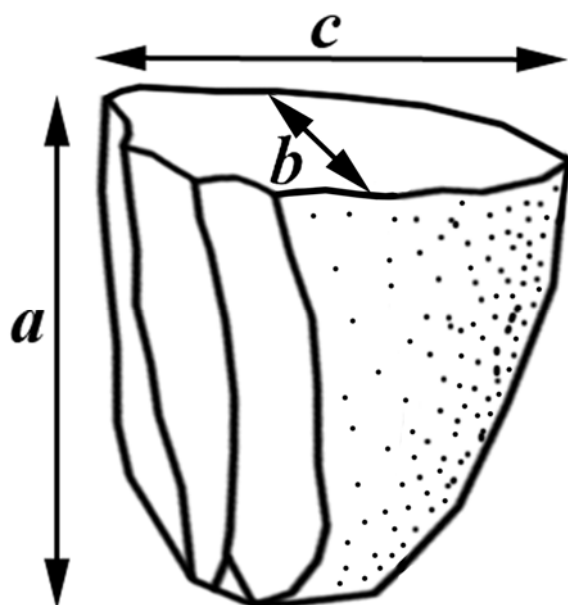

Рис. 48. Радомішль І. Метричні параметри нуклеуса (схема): a — довжина, b — ширина, c — товщина.

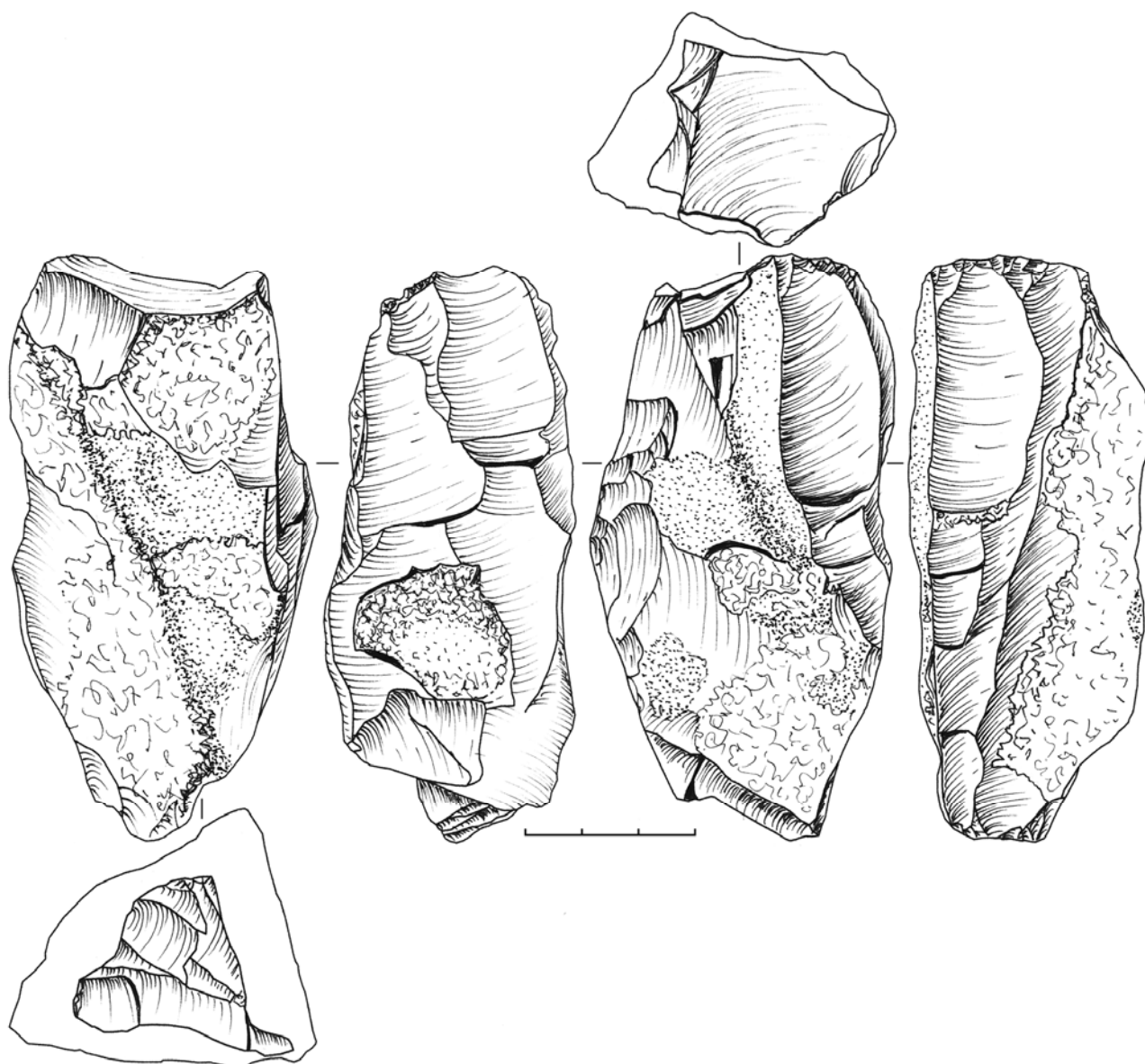

Рис. 49. Радомишль І.

Нуклеус паралельний біпоздовжньо-суміжний + поздовжній.

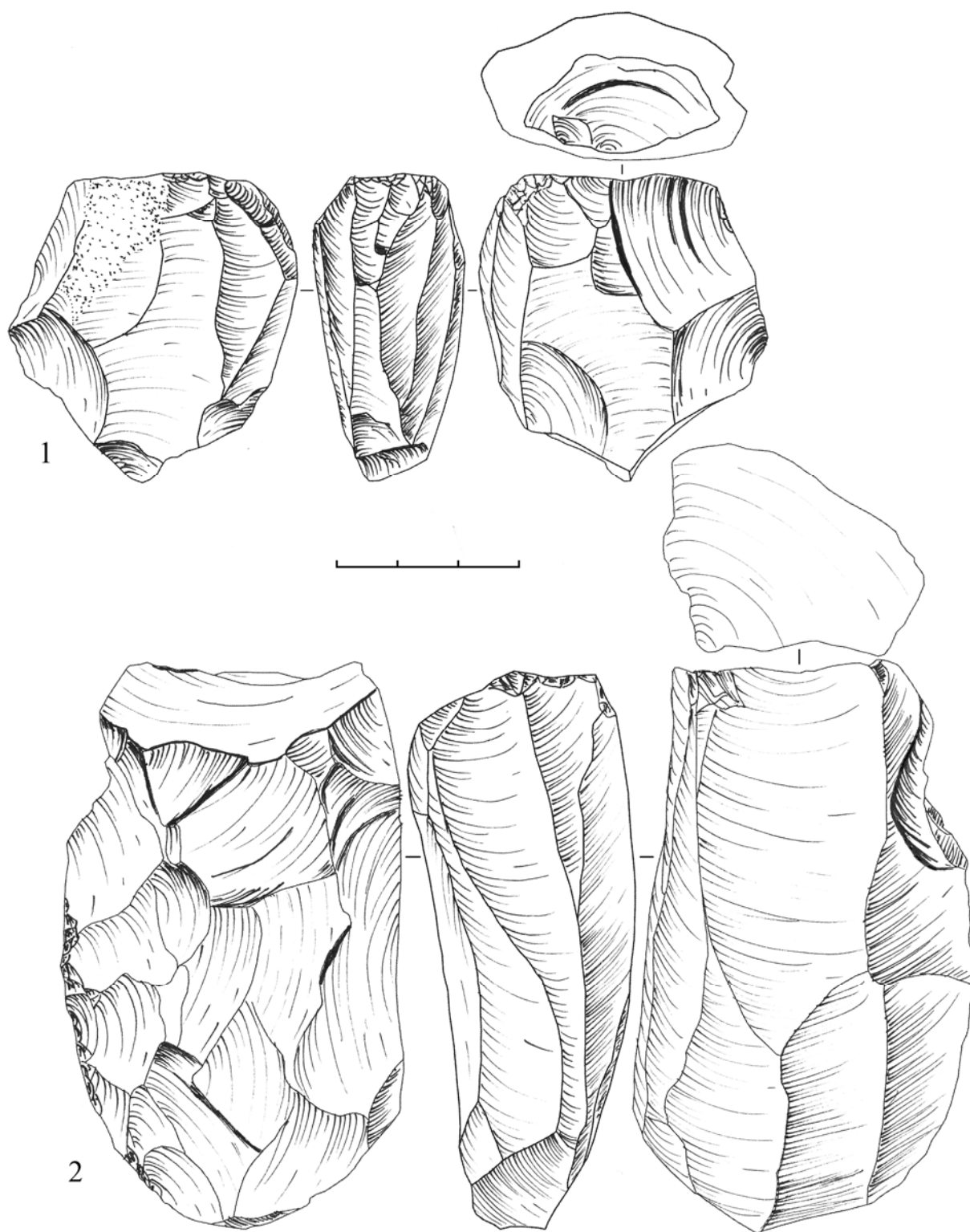

Рис. 50. Радомишль І. Нуклеуси паралельні поздовжні торцево-реберчасті.

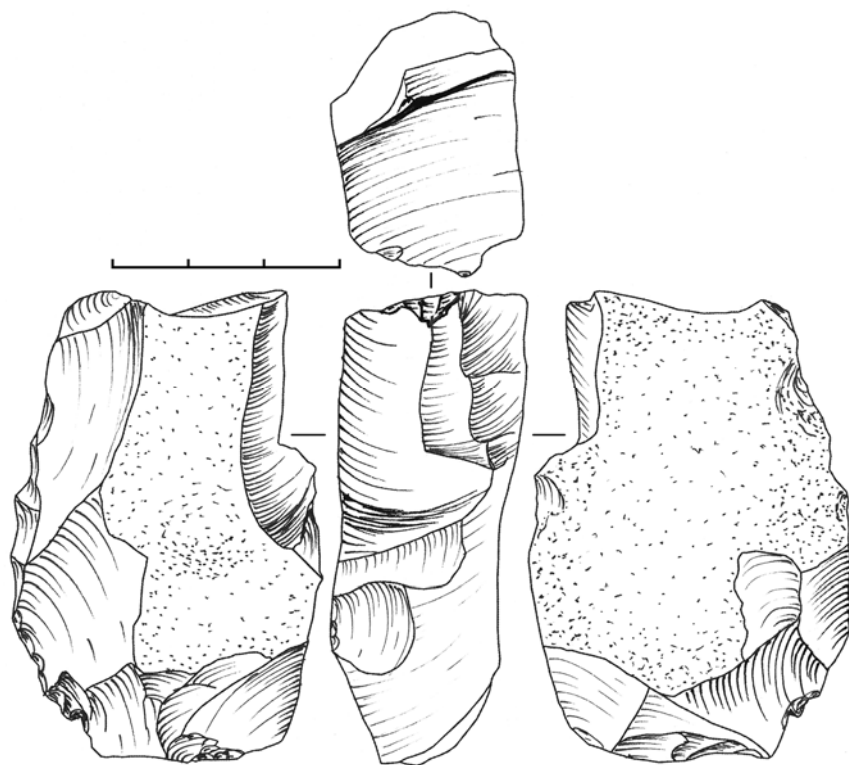

Рис. 51. Радомишль І. Нуклеус паралельний поздовжній клиноподібний.

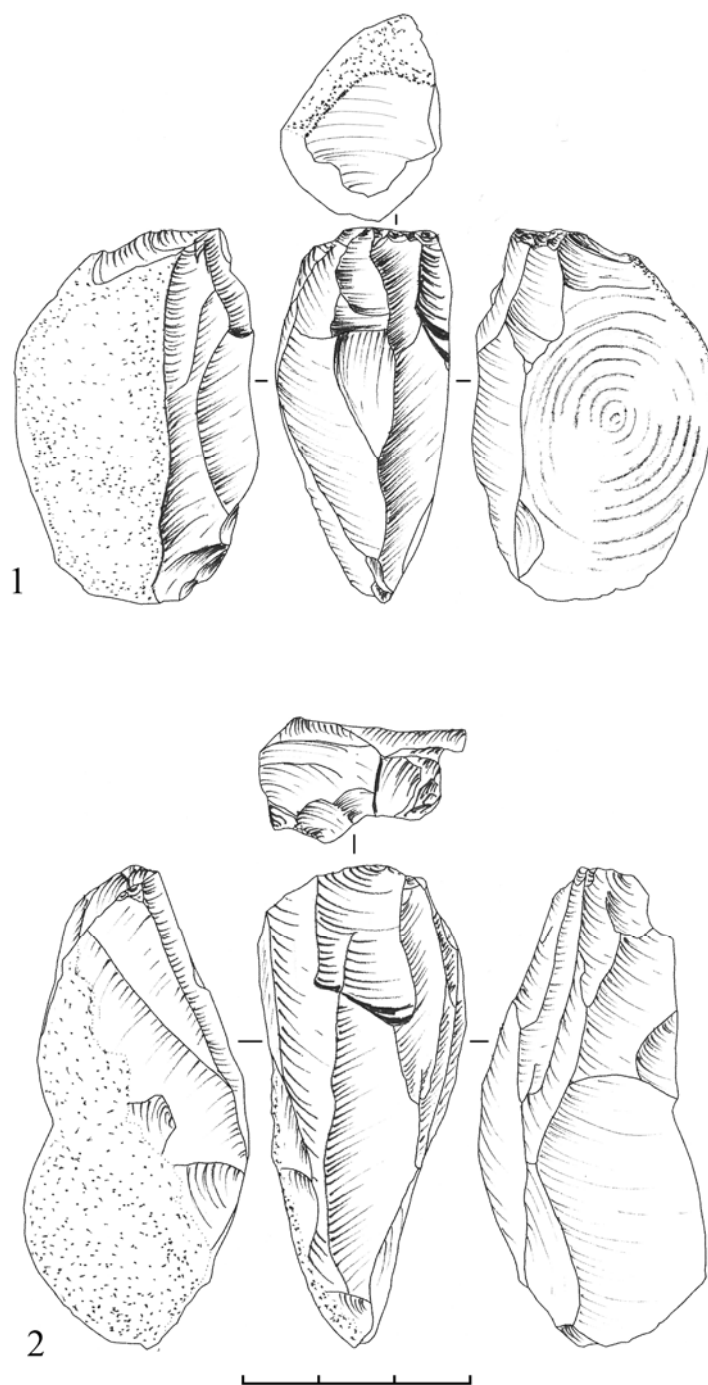

Рис. 52. Радомишль І. Нуклеуси паралельні поздовжні підклиноподібні.

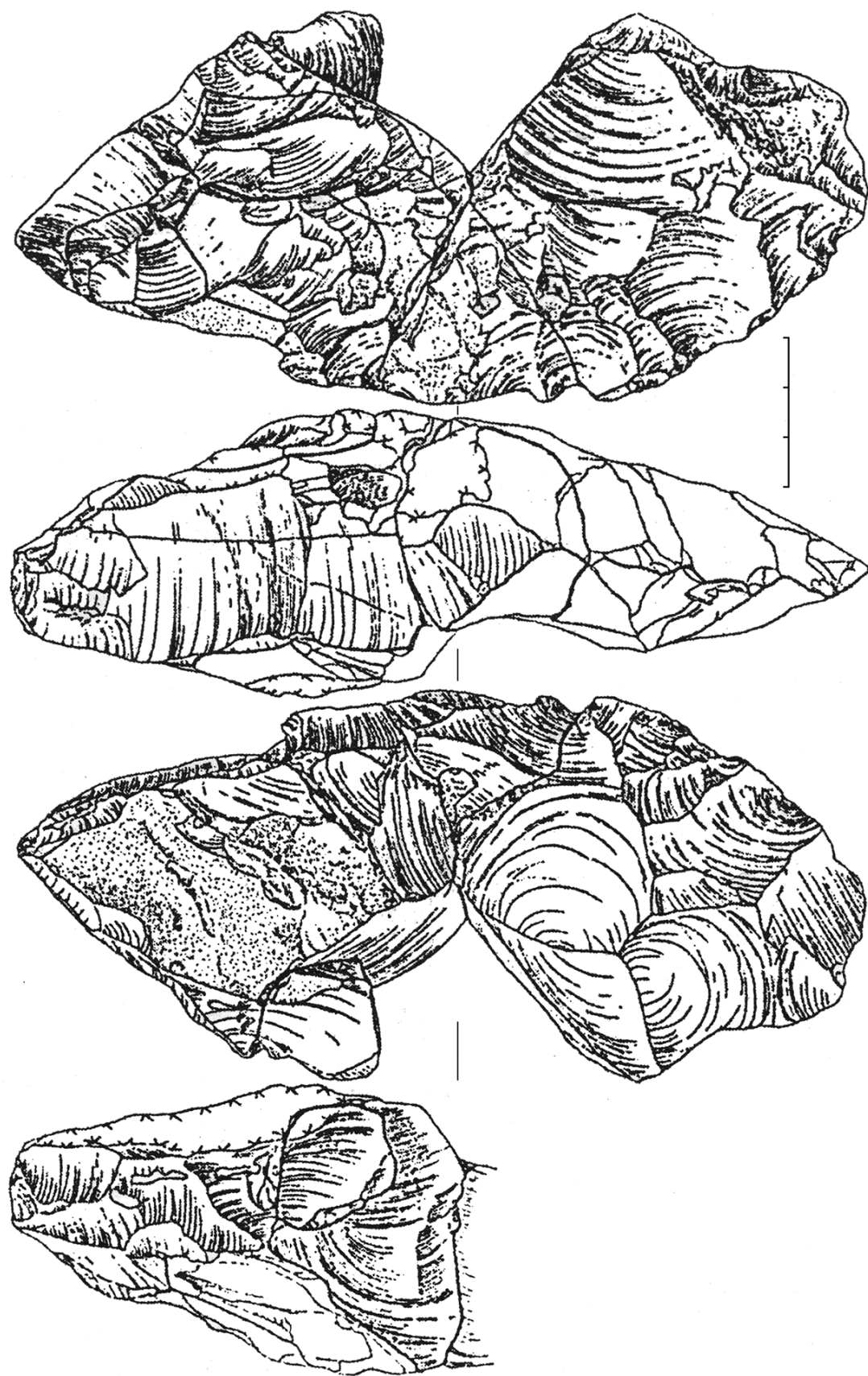

Рис. 53. Радомишль І. Нуклеус паралельний поздовжній клиноподібний, за В.І. Усиком [Усик, 2001].

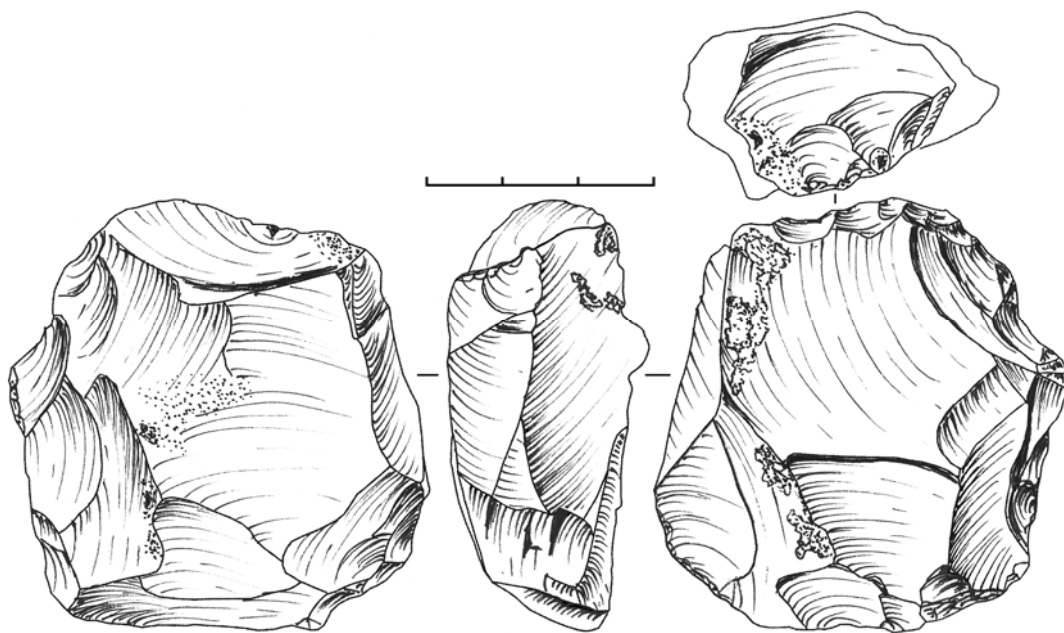

Рис. 54. Радомишль І. Нуклеус паралельний поздовжній клиноподібний.

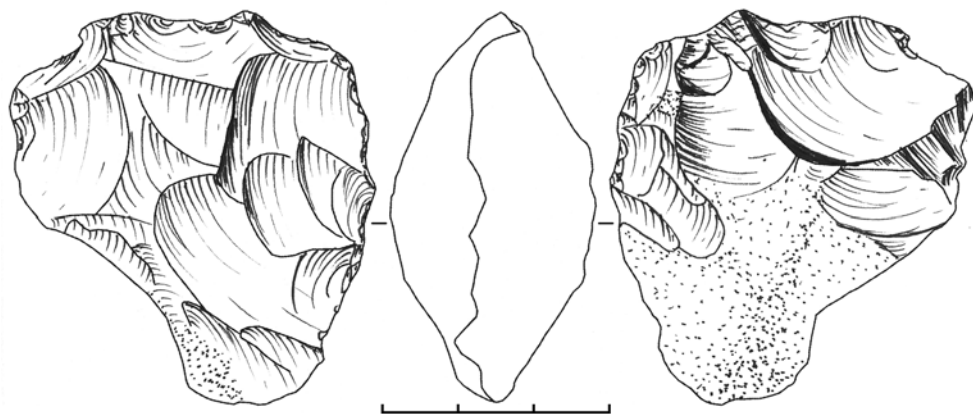

Рис. 55. Радомишль І. Нуклеус підперехресний підчотирикутний.

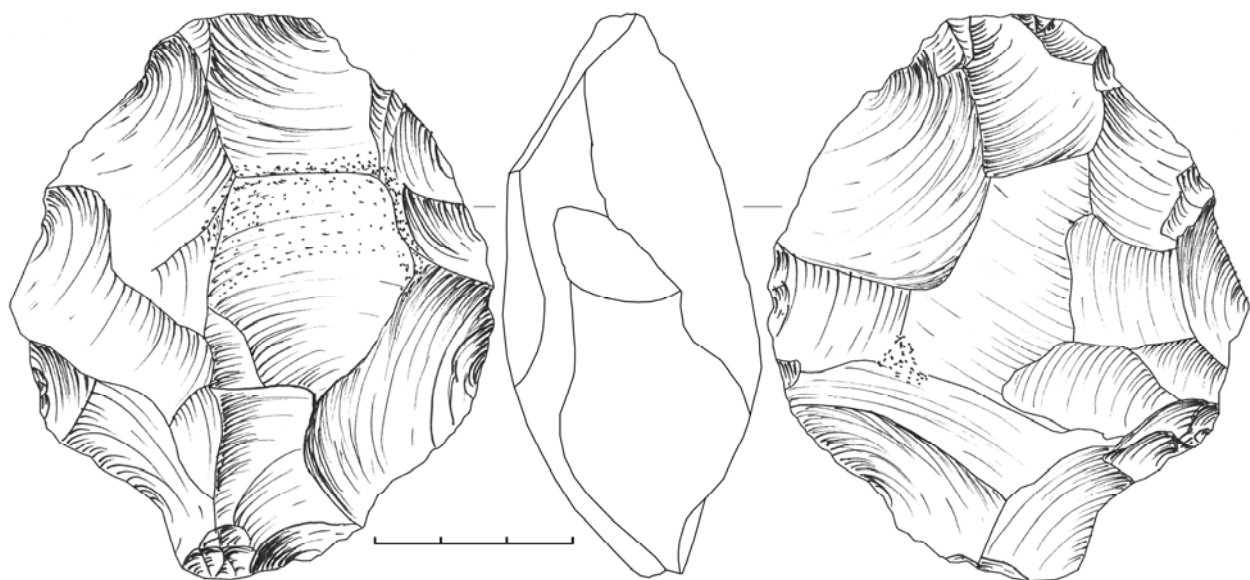

Рис. 56. Радомишль І. Пренуклеус біпоздовжній клиноподібний.

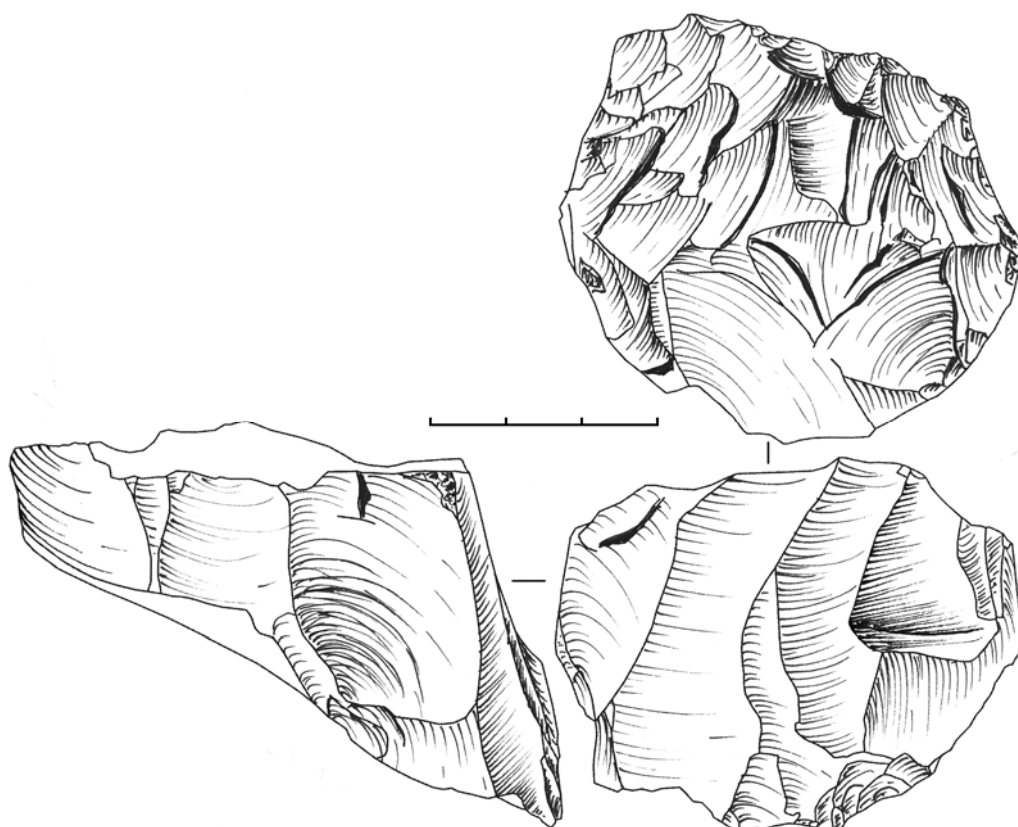

Рис. 57. Радомишль І. Авіваж.

Рис. 58. Радомишль І. Графік кількісного розподілу пластин без обробки за шириною.

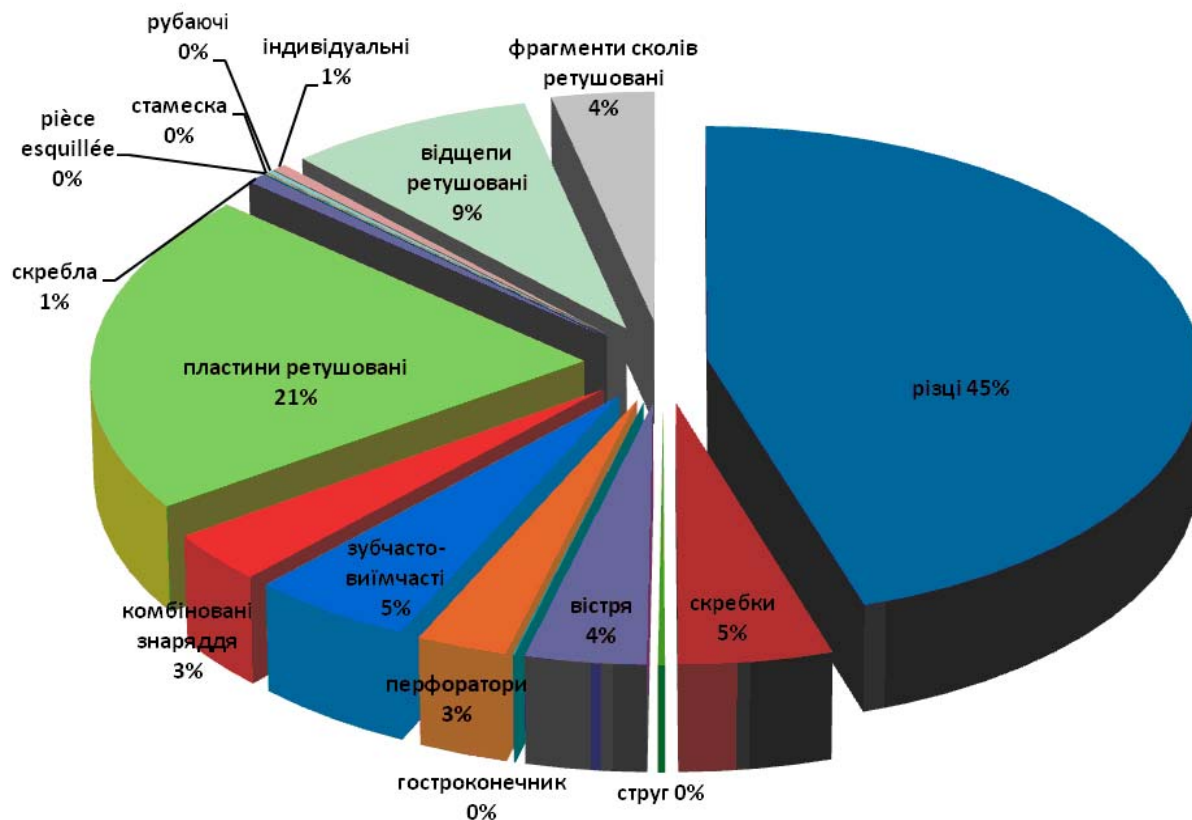

Рис. 59. Радомишль I. Діаграма кількісного розподілу знарядь за категоріями.

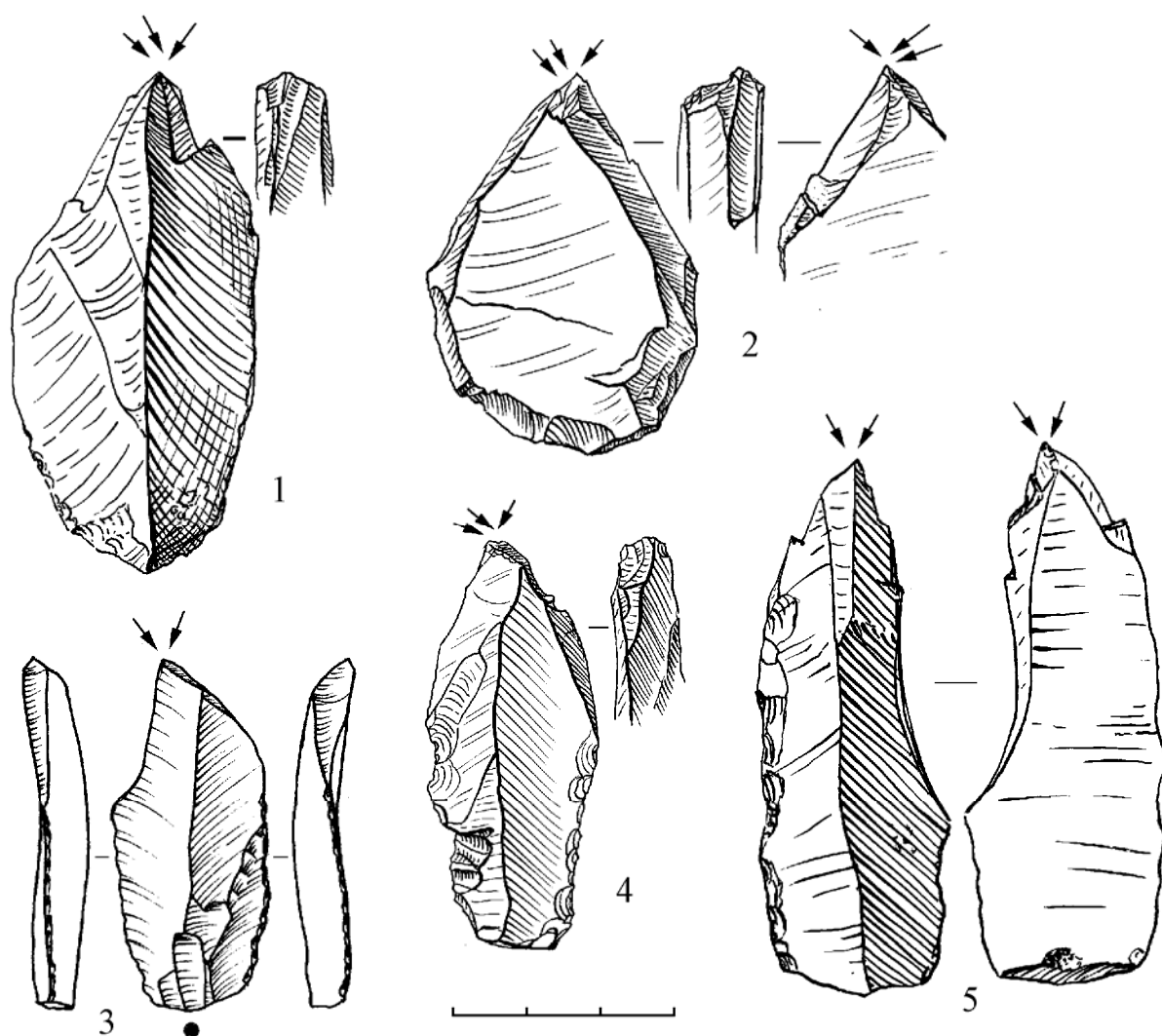

Рис. 60. Радомишль І. Різці двогранні. 1, 2, 4, 5 — за І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1964].

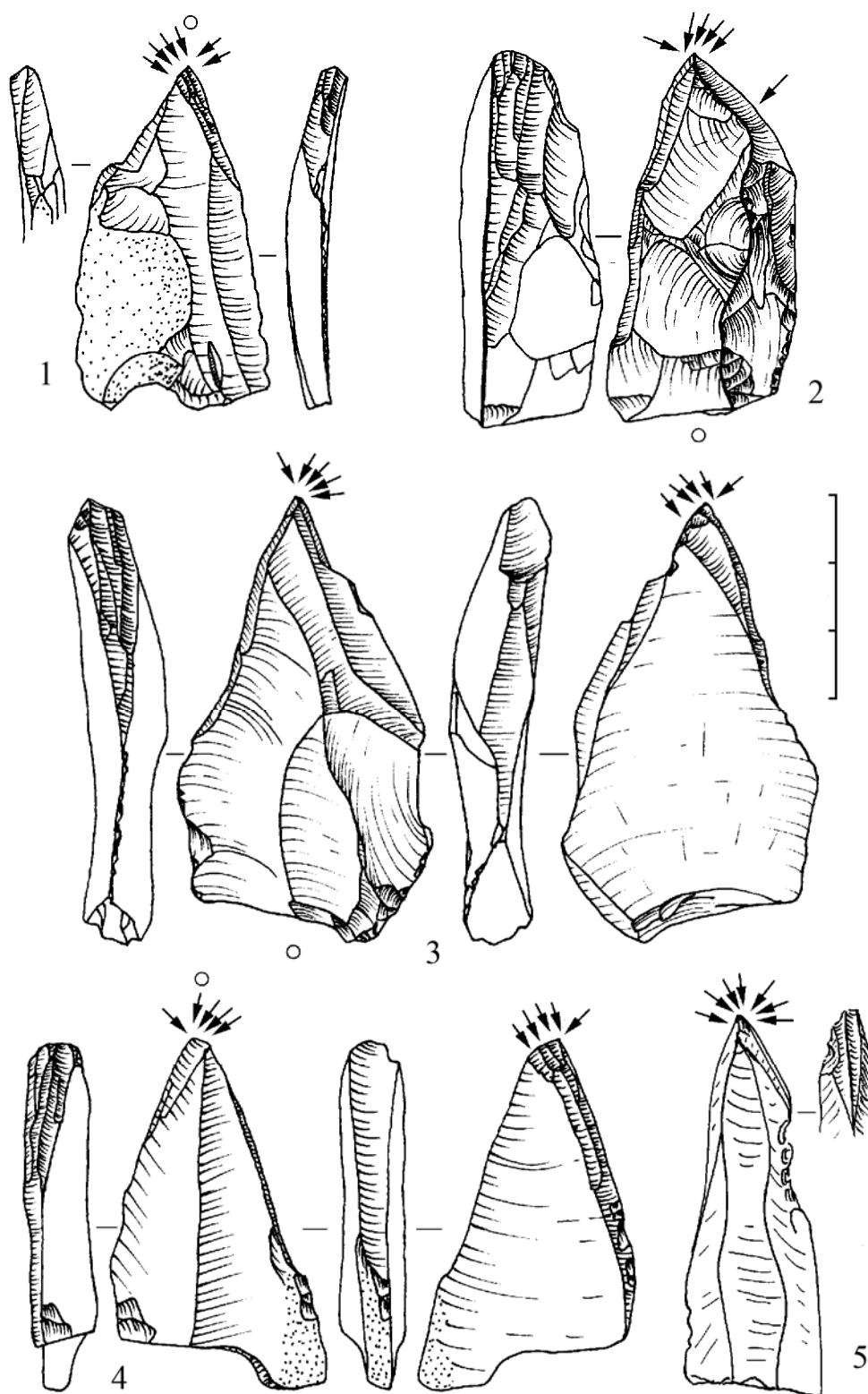

Рис. 61. Радомишль І. Різці двогранні багатофасеткові. 5 — за І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1964].

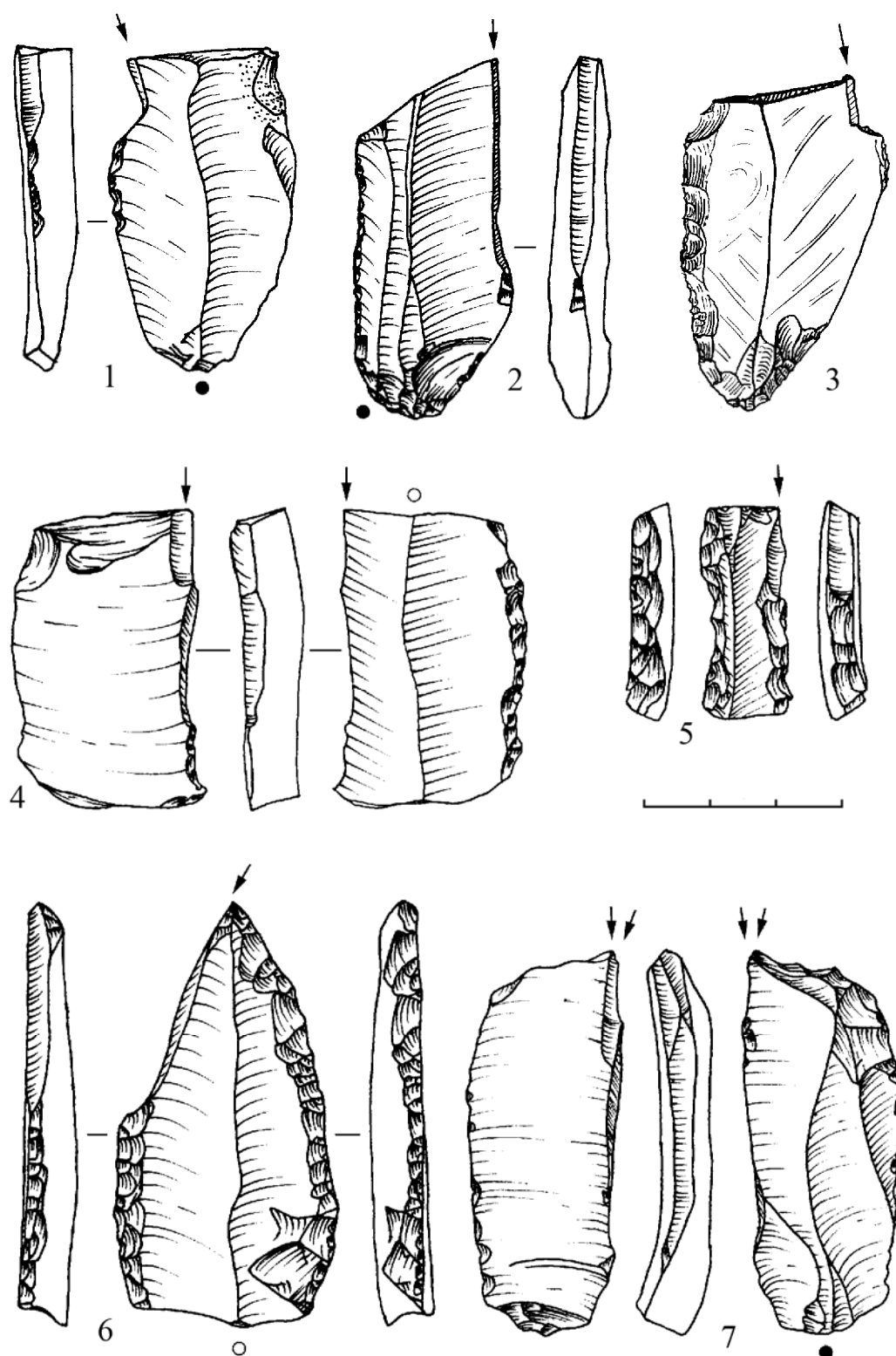

Рис. 62. Радомишль І. 1—5 — різці на зламі; 6, 7 — ретушні різці. 3 — за І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1964].

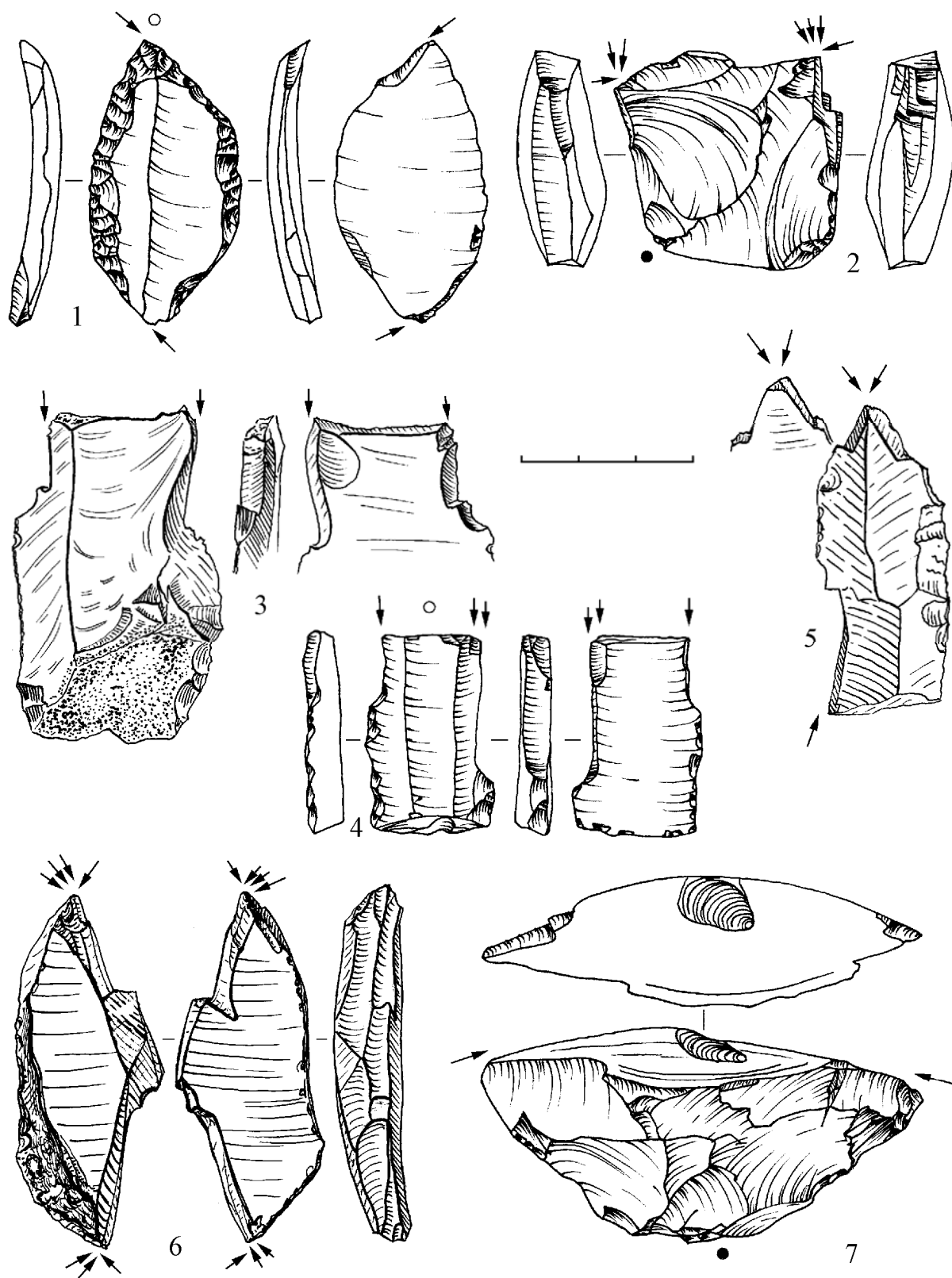

Рис. 63. Радомишль І. Різці багатолезові. 3, 5, 6 — за І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1964].

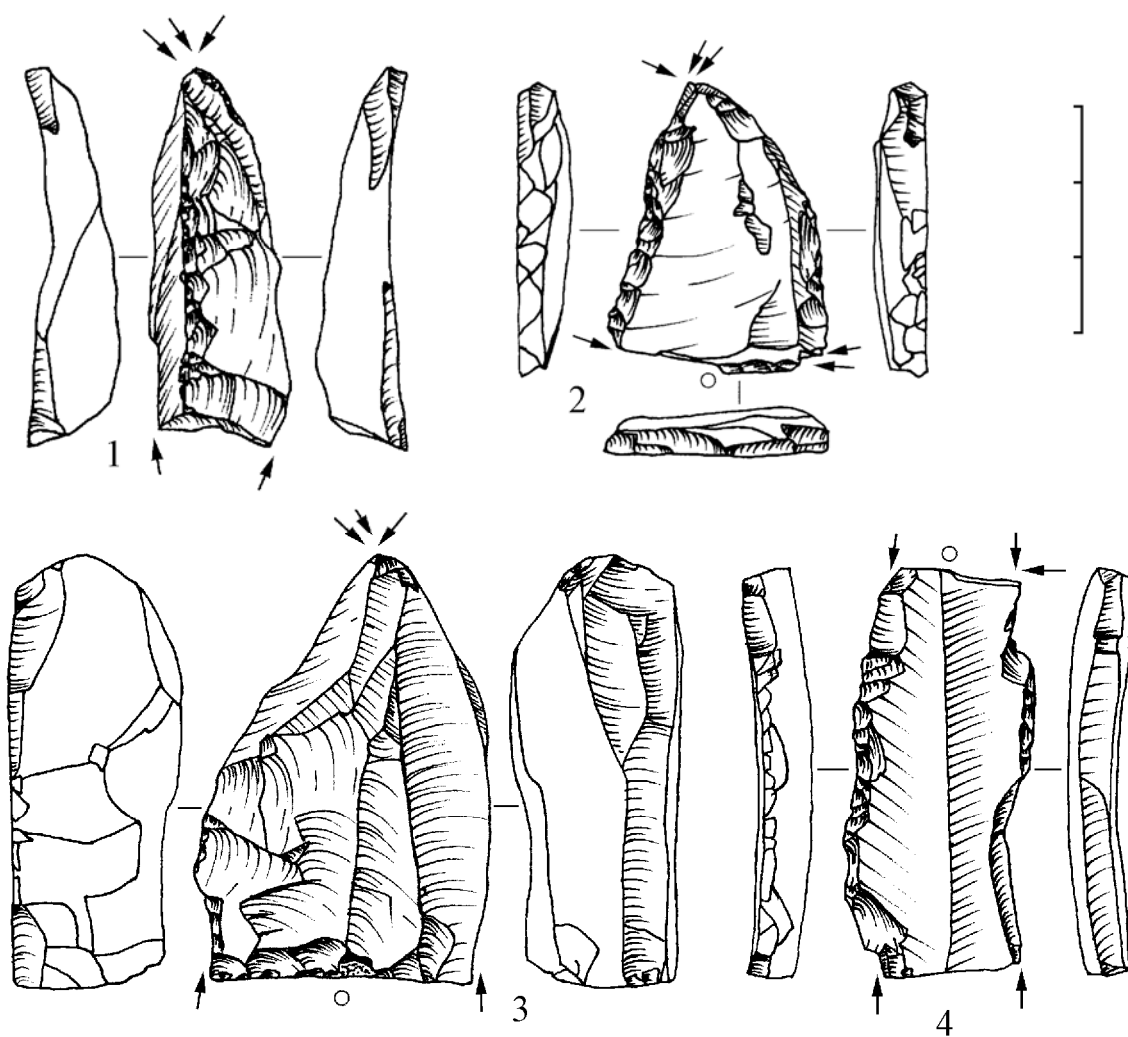

Рис. 64. Радомишль I. Різці багатолезові.

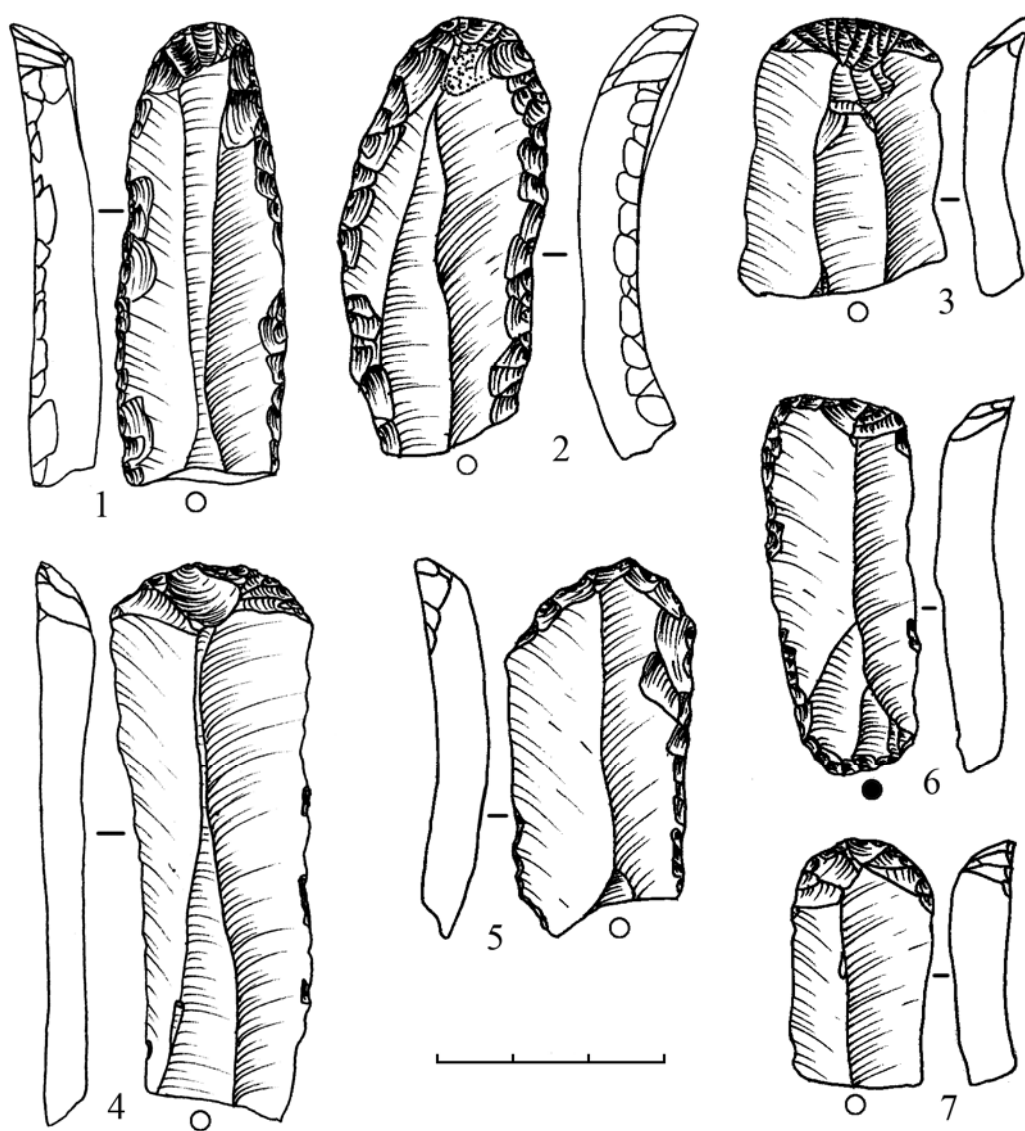

Рис. 65. Радомишль І. Скребки кінцеві.

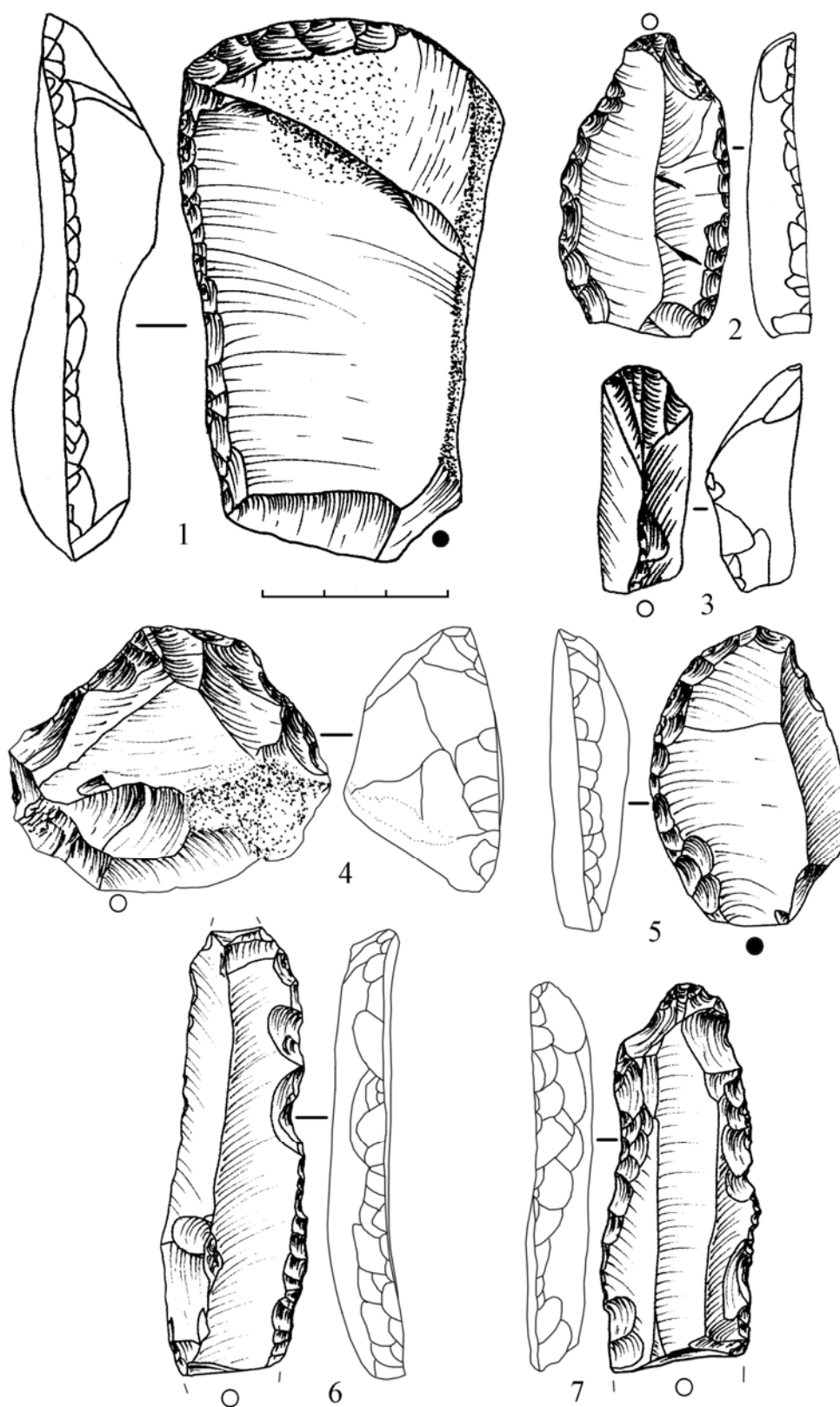

Рис. 66. Радомишль I. Скребки: 1 – кутовий, 2 – «амюзо», 3 – «карене», 4 – високий, 5 – латеральний, 6 – з боковою ратушною виїмкою, 7 – «з плечиком».

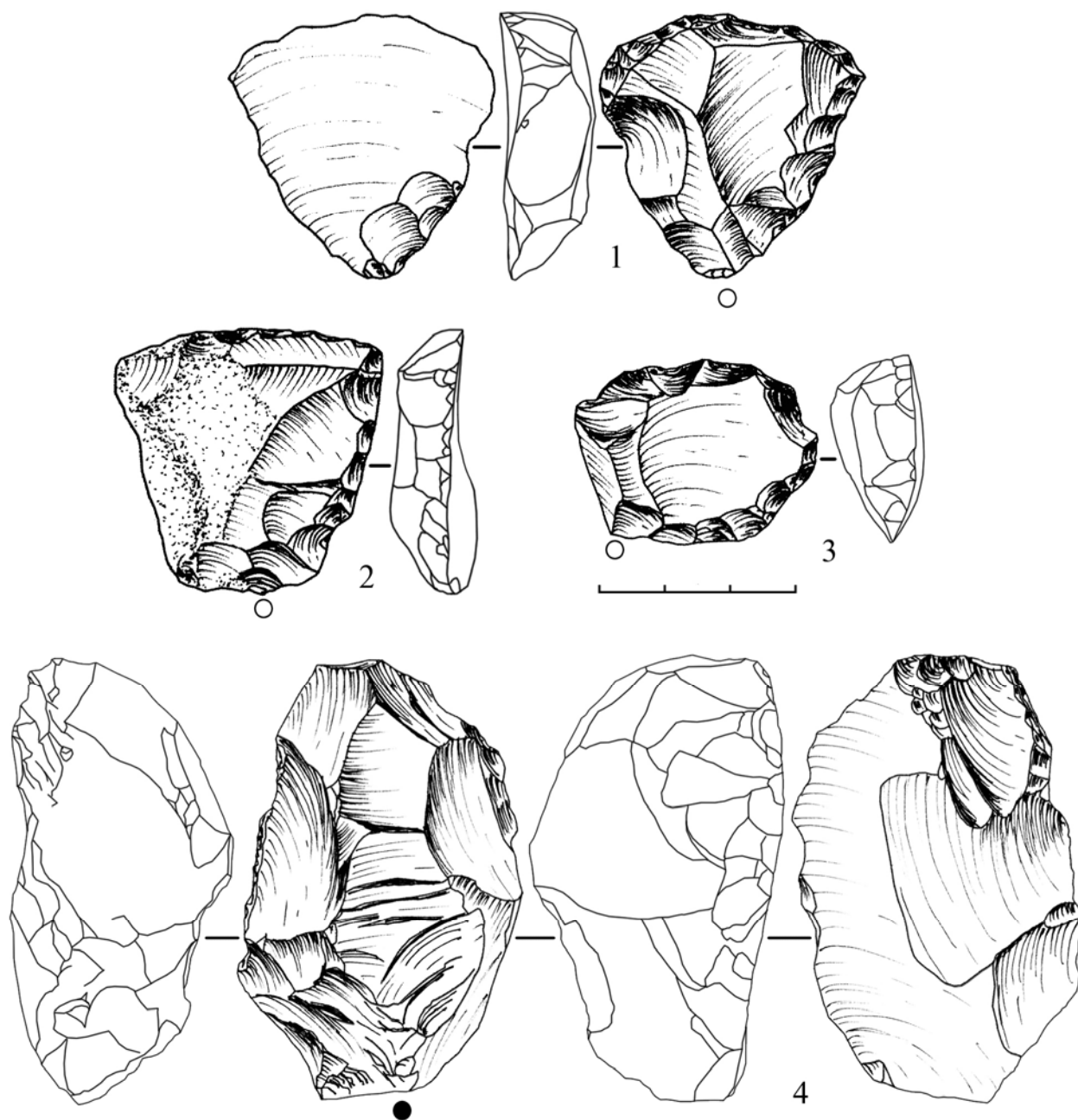

Рис. 67. Радомишль І. Знаряддя: 1, 2 – скребки конвергентні, 3 – скребок з трьома скребковими частинами, що займають $\frac{3}{4}$ периметра заготовки, 4 – струг (рабо).

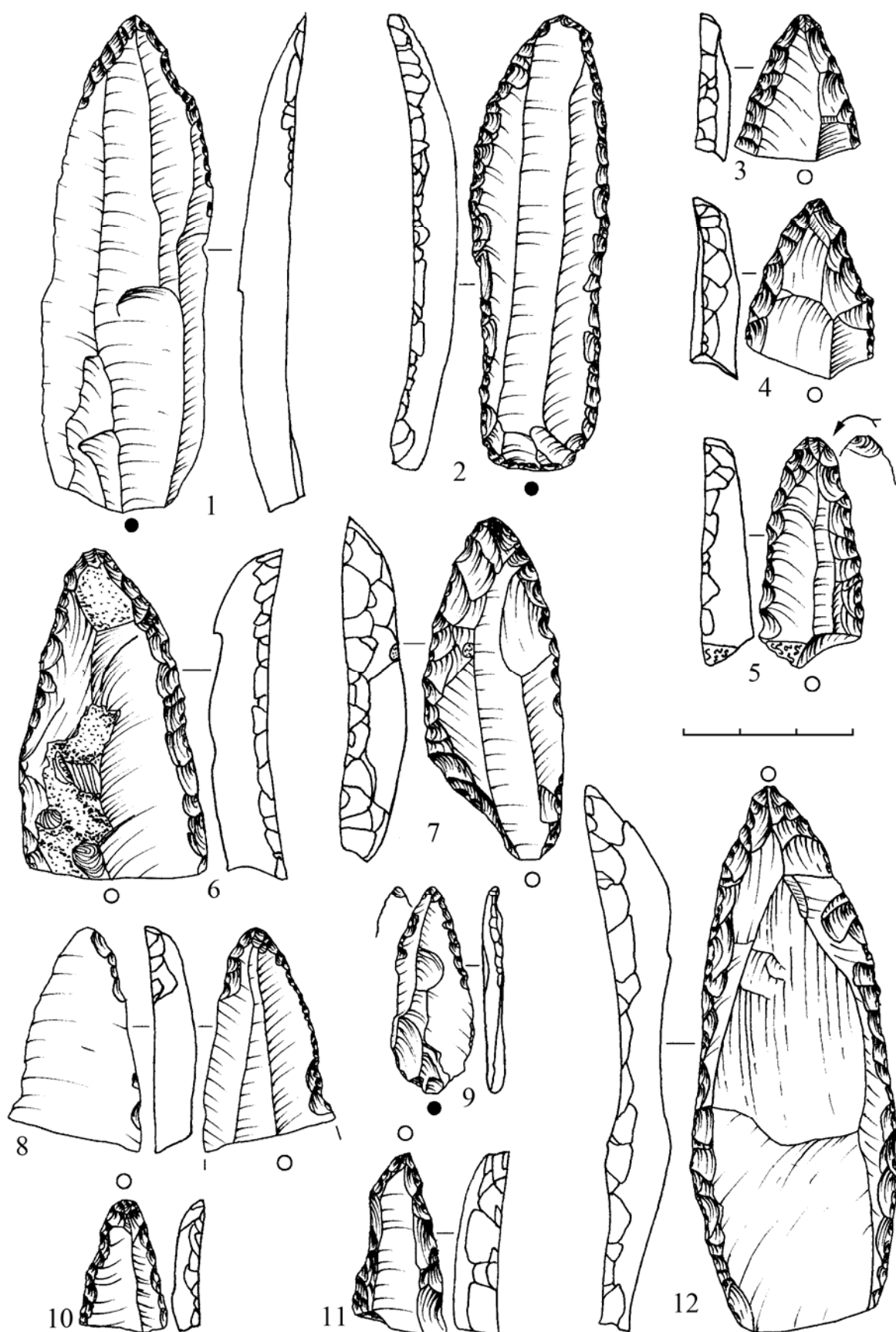

Рис. 68. Радомишль І. Вістря білатеральні на пластинах.

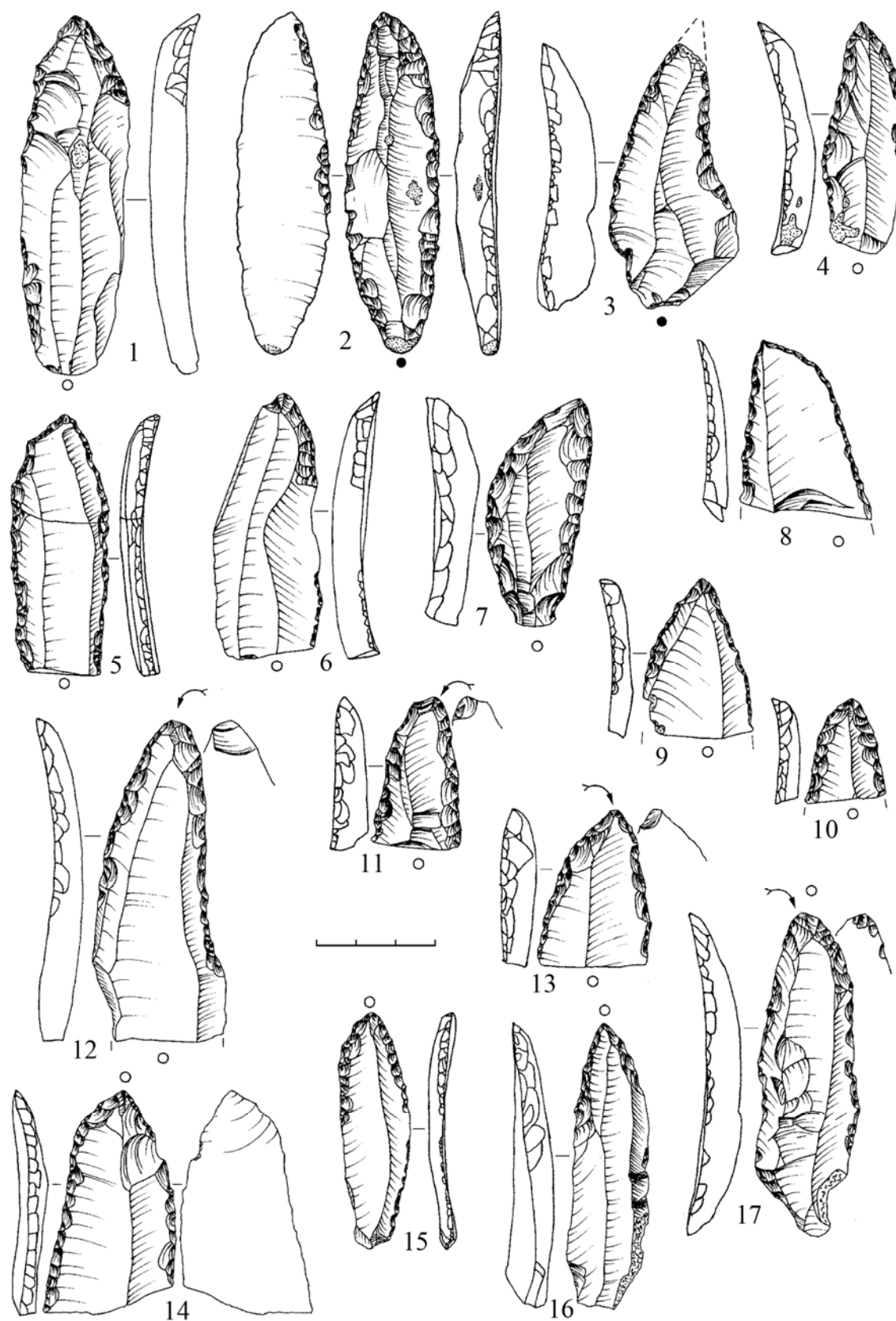

Рис. 69. Радомишль I. Вістря білатеральні на пластинах.

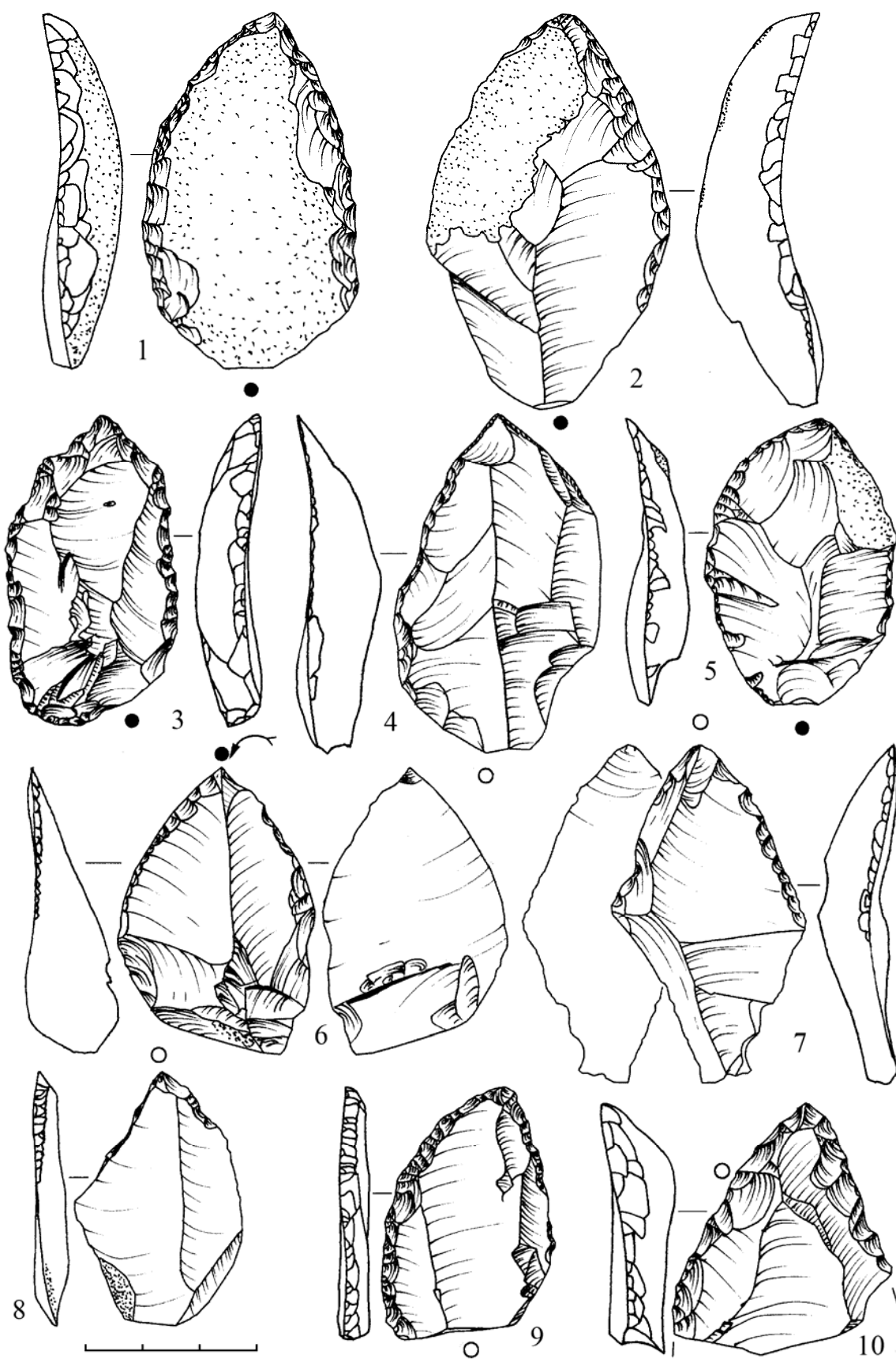

Рис. 70. Радомишль I. Вістря білатеральні на відщепях.

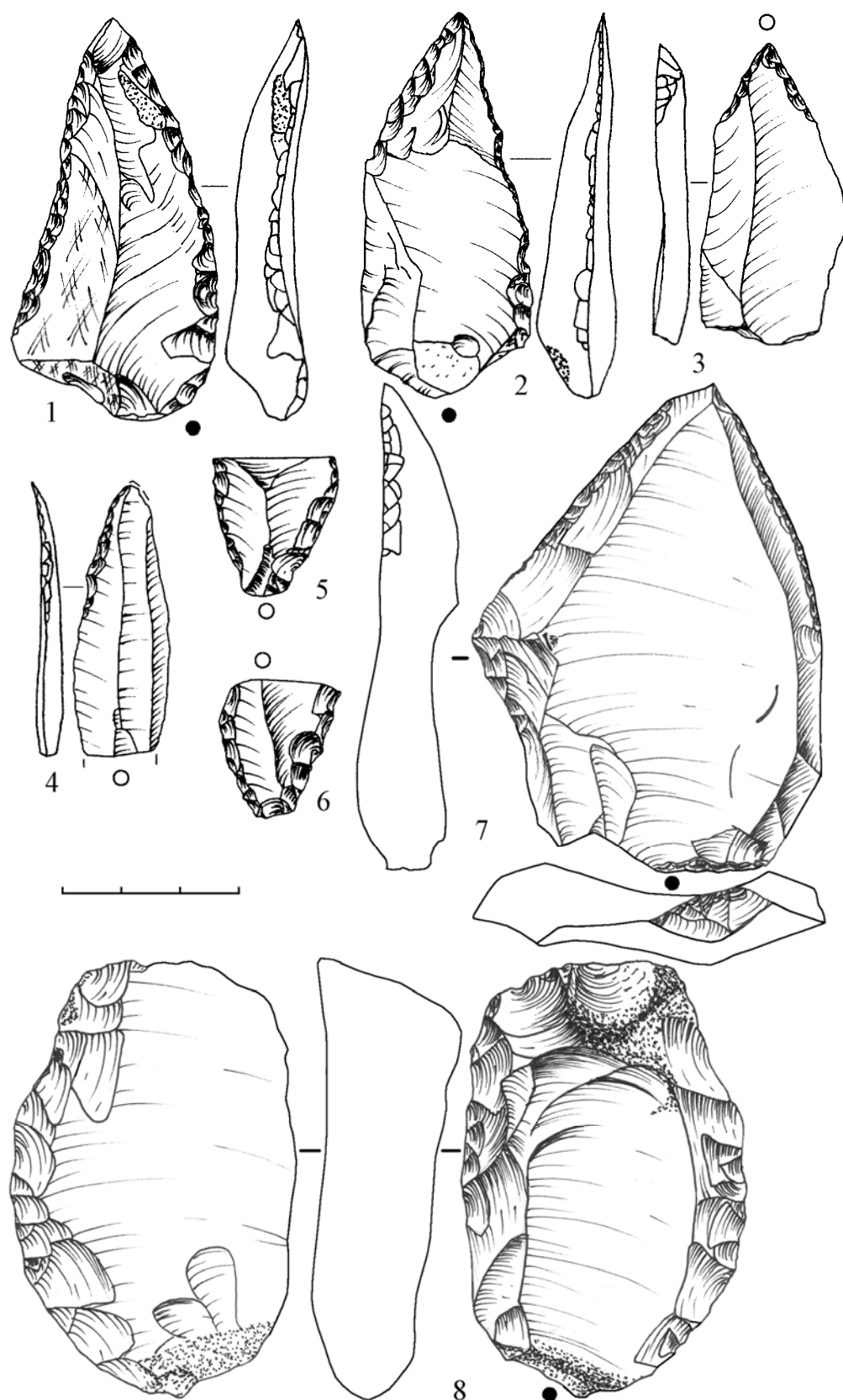

Рис. 71. Радомишль І. Знаряддя. 1—3 — вістря білатеральні, 4 — вістря латаральне, 5—6 — «черешки», 7 — гостроконечник, 8 — індивідуальне знаряддя.

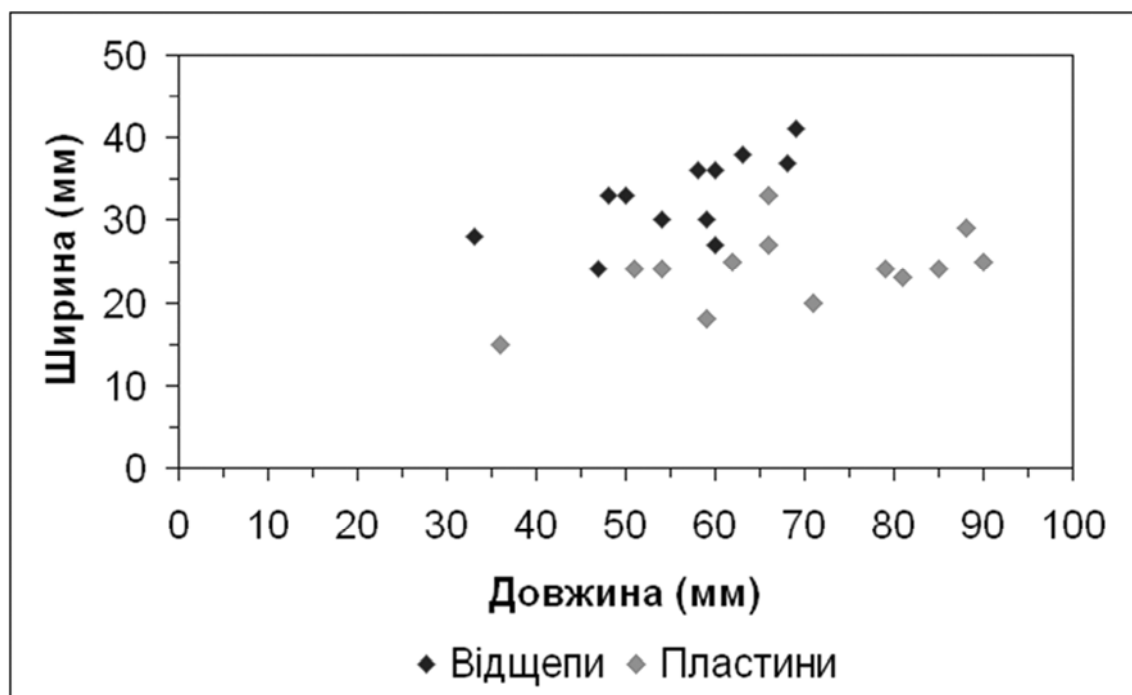

Рис. 72. Радомишль І. Графік параметрів заготовок вістер.

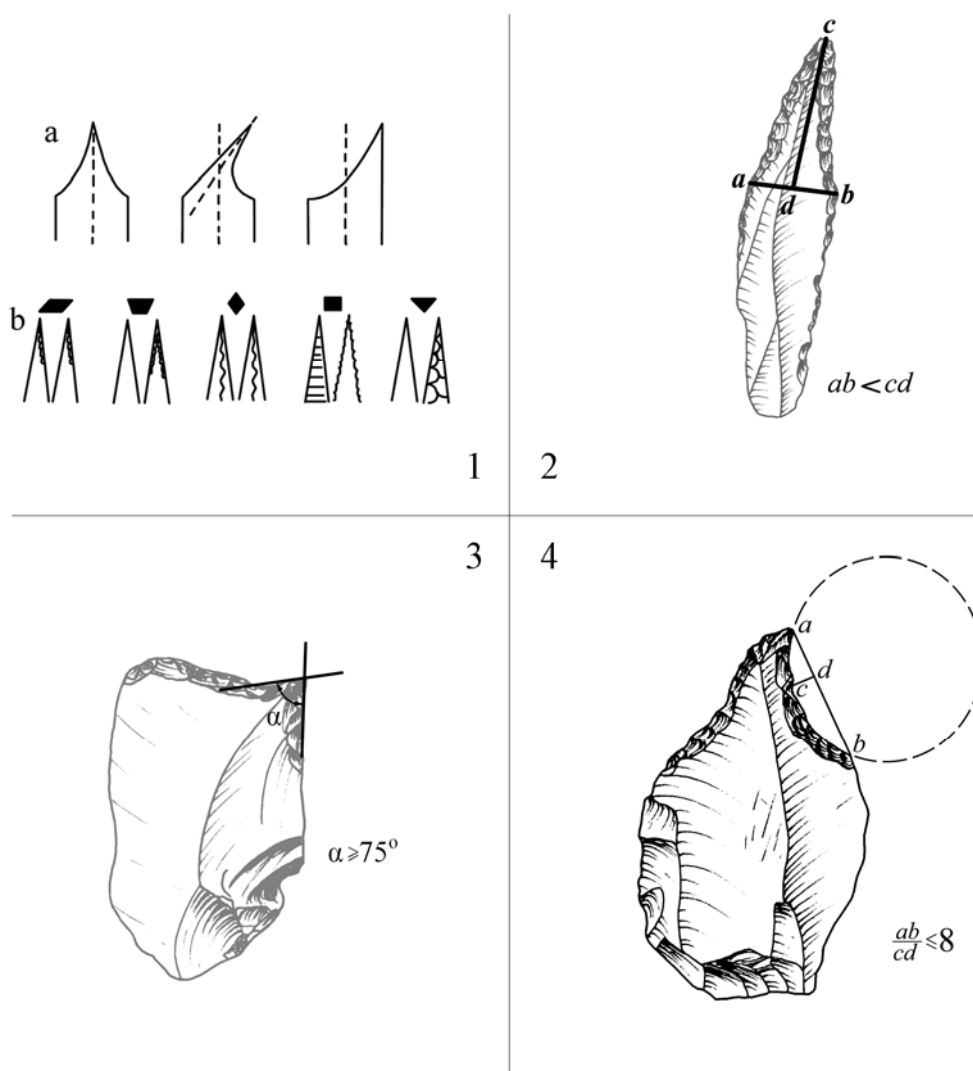

Рис. 73. Радомишль I. Перфоратори (методика опрацювання): 1 — класифікація перфораторів, за А. Леруа-Гураном [Leroi-Gouran, 1966, p. 268, fig. 48]; 2 — метричні параметри перфораторів з подовженим жалом; 3 — метричні параметри кута сходження жала перфоратора; 4 — індекс глибини ретушованої виїмки — «плечика».

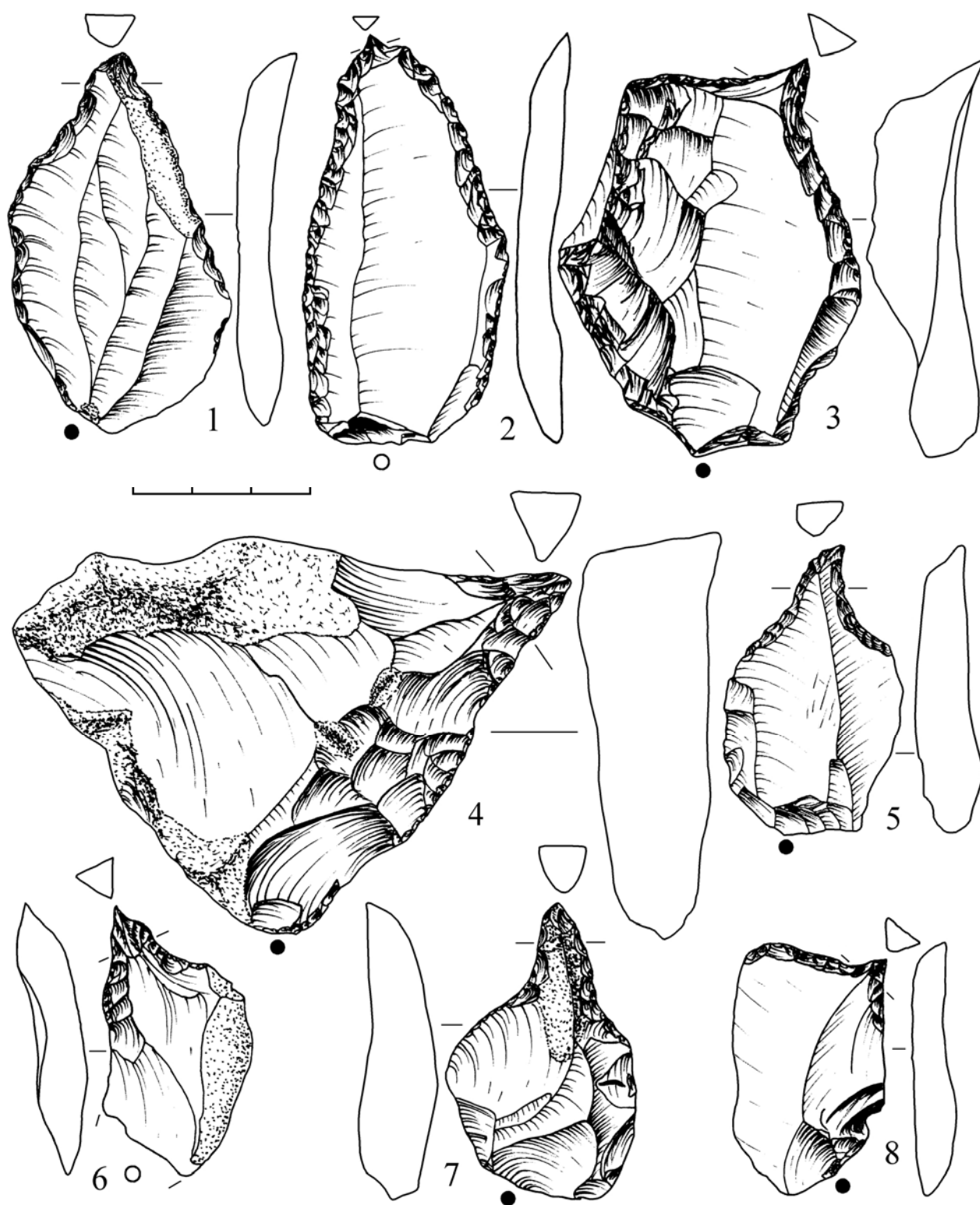

Рис. 74. Радомишль I. Перфоратори.

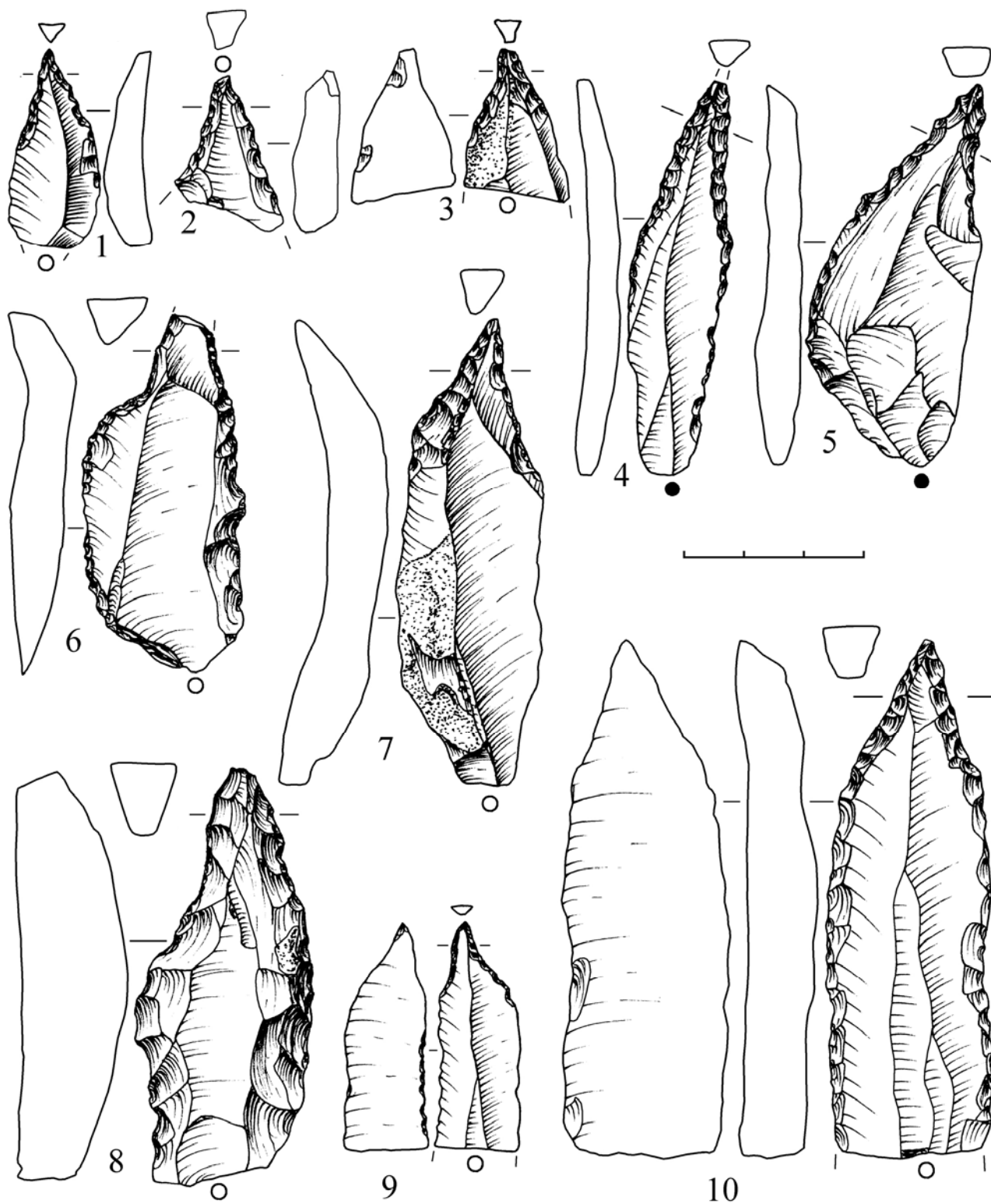

Рис. 75. Радомишль I. Перфоратори.

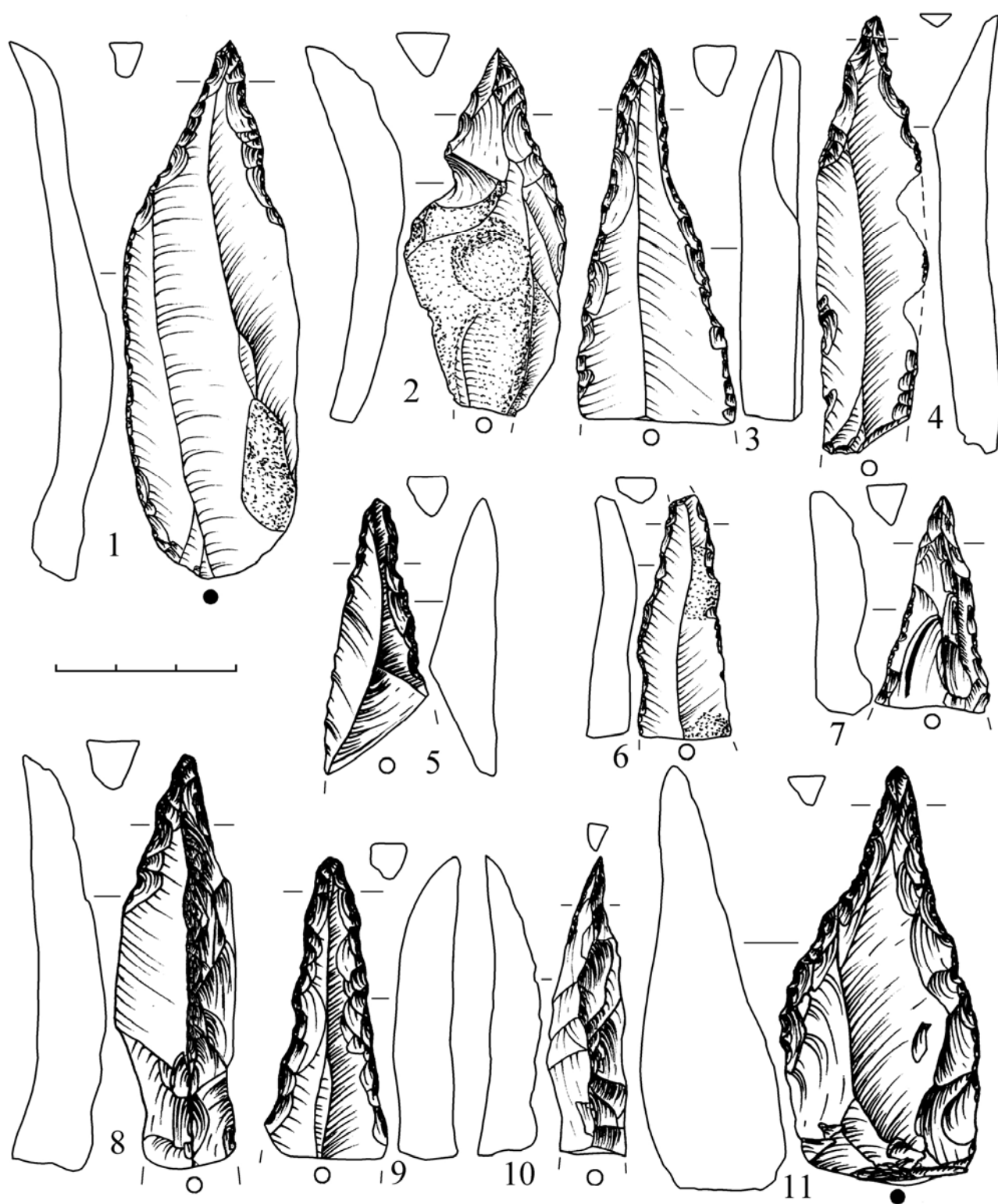

Рис. 76. Радомішль I. Перфоратори.

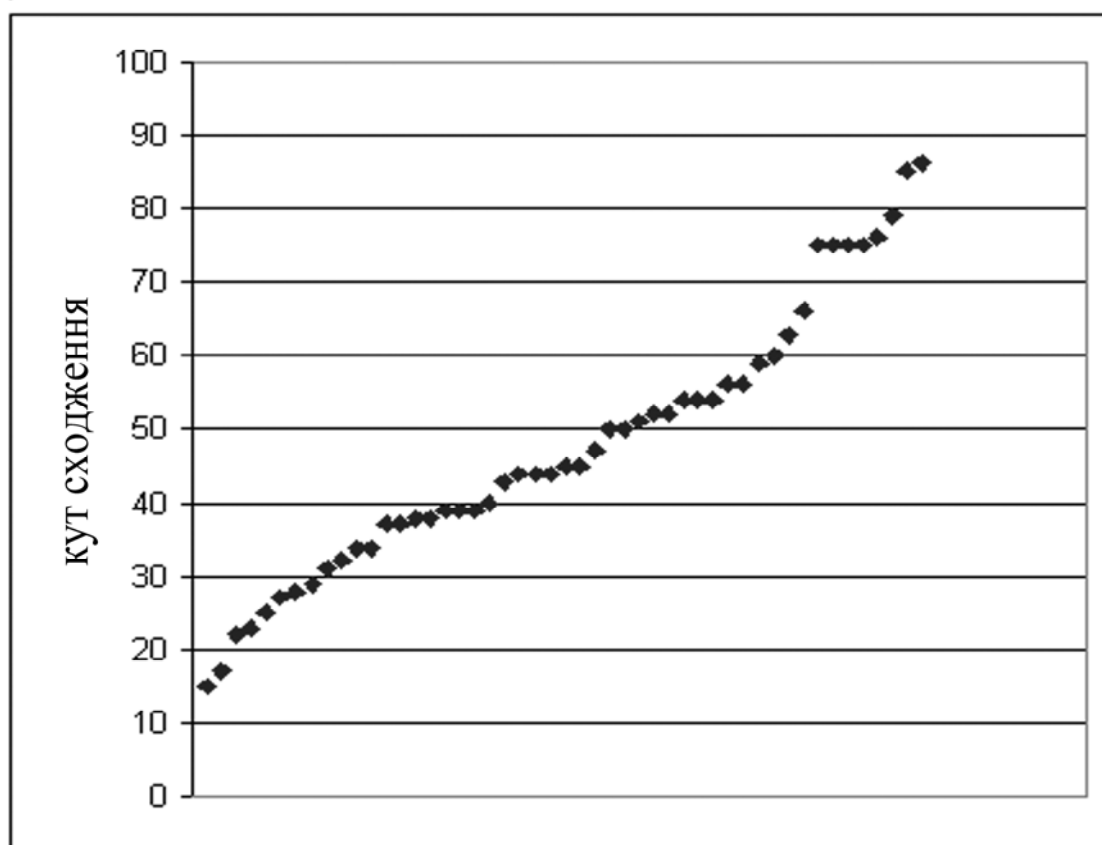

Рис. 77. Радомишль І. Перфоратори. Графік кута сходження латералей жала.

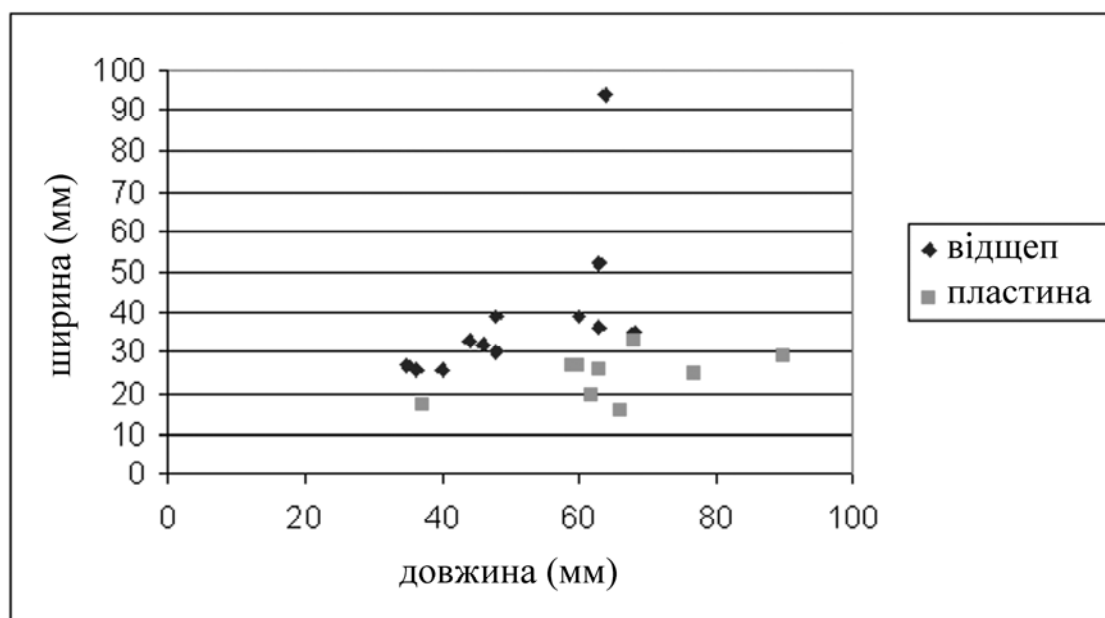

Рис. 78. Радомишль І. Перфоратори. Параметри цілих заготовок.

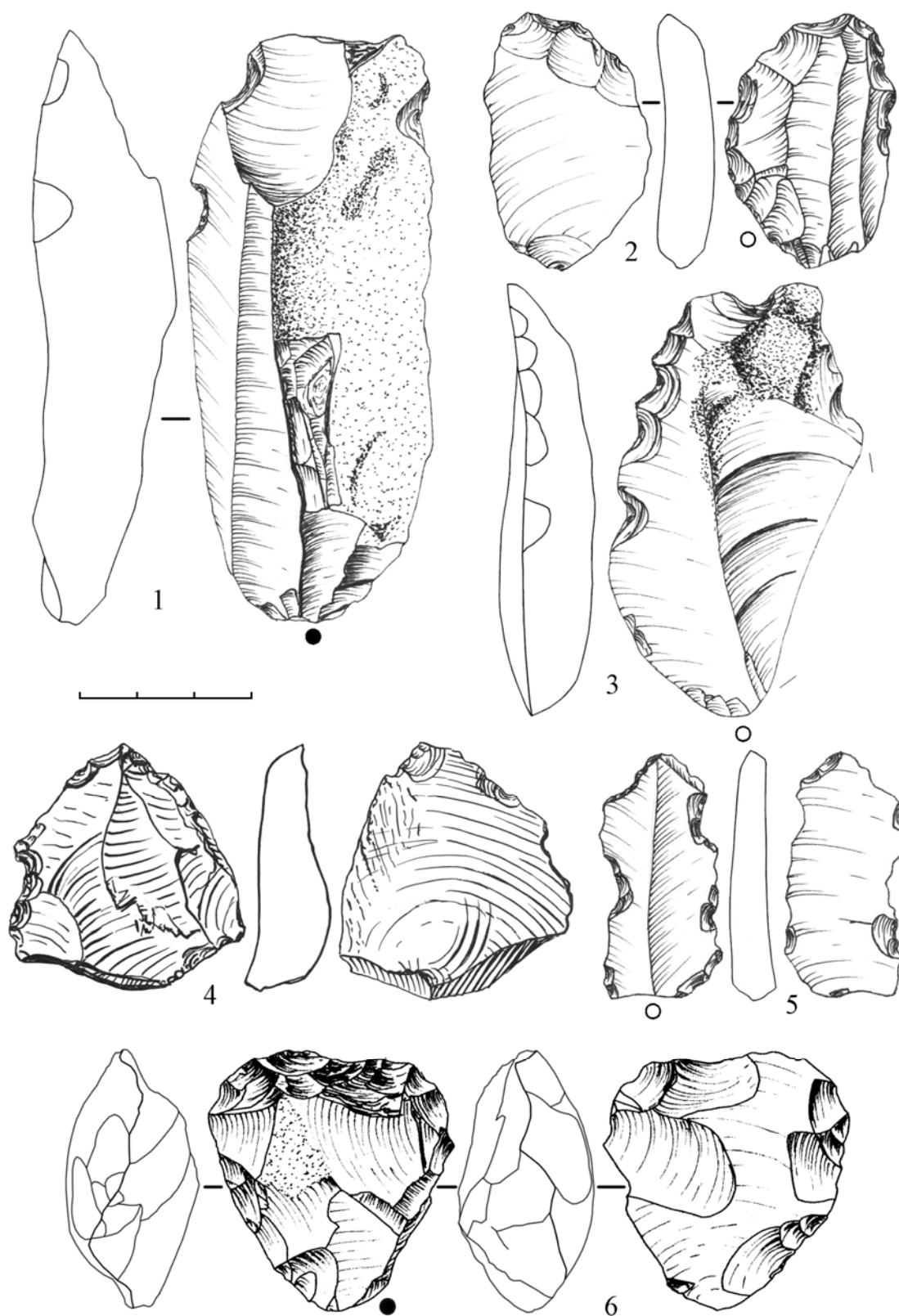

Рис. 79. Радомишль I. Знаряддя. 1, 3—5 — зубчасті та виїмчасті знаряддя; 2 — pièce esquillée; 6 — стамеска. 4 — за І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1964].

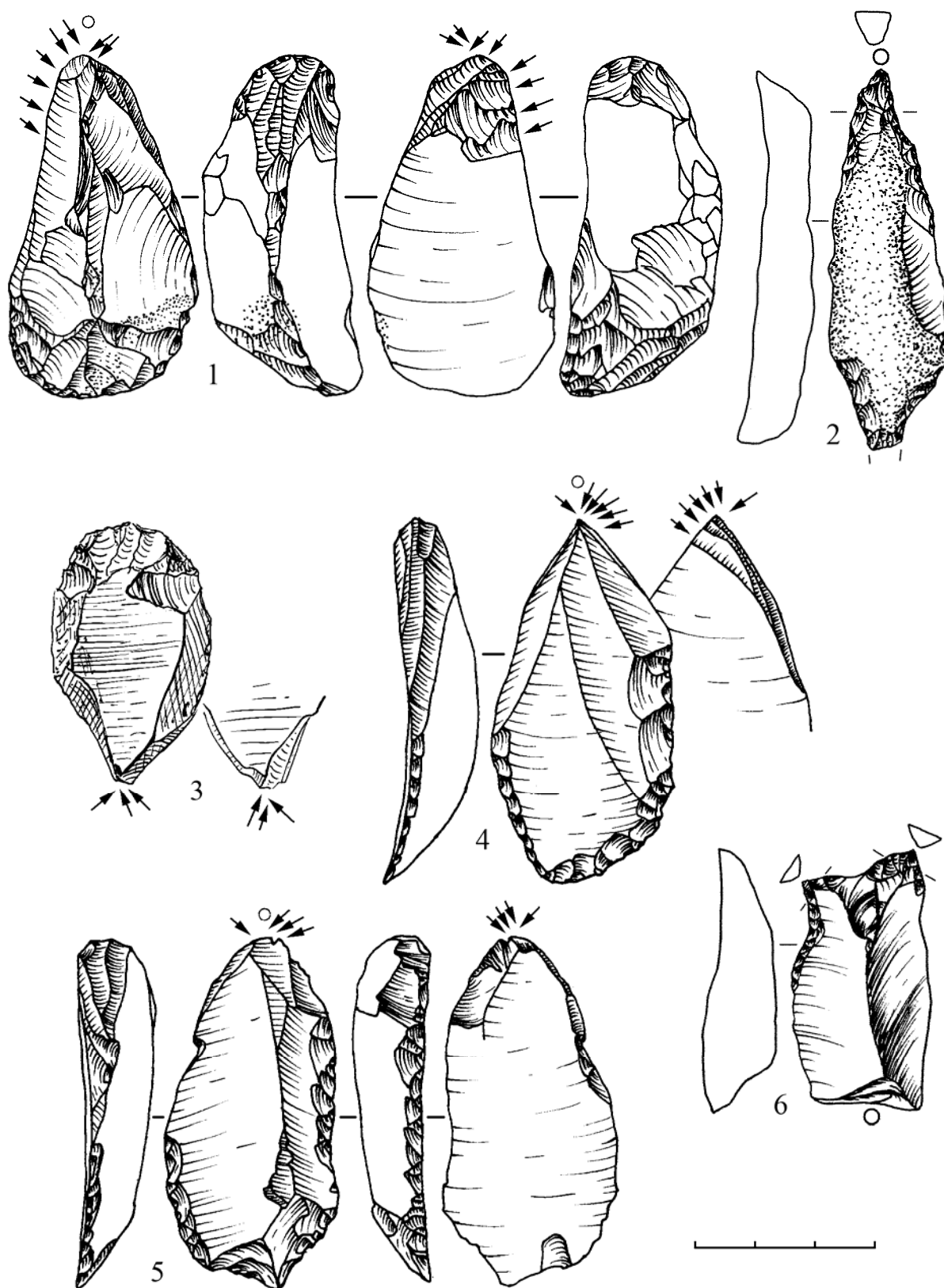

Рис. 80. Радомишль І. Знаряддя. 1, 3—5 — комбіновані знаряддя; 2, 6 — перфоратори подвійні. 3 — за І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1964].

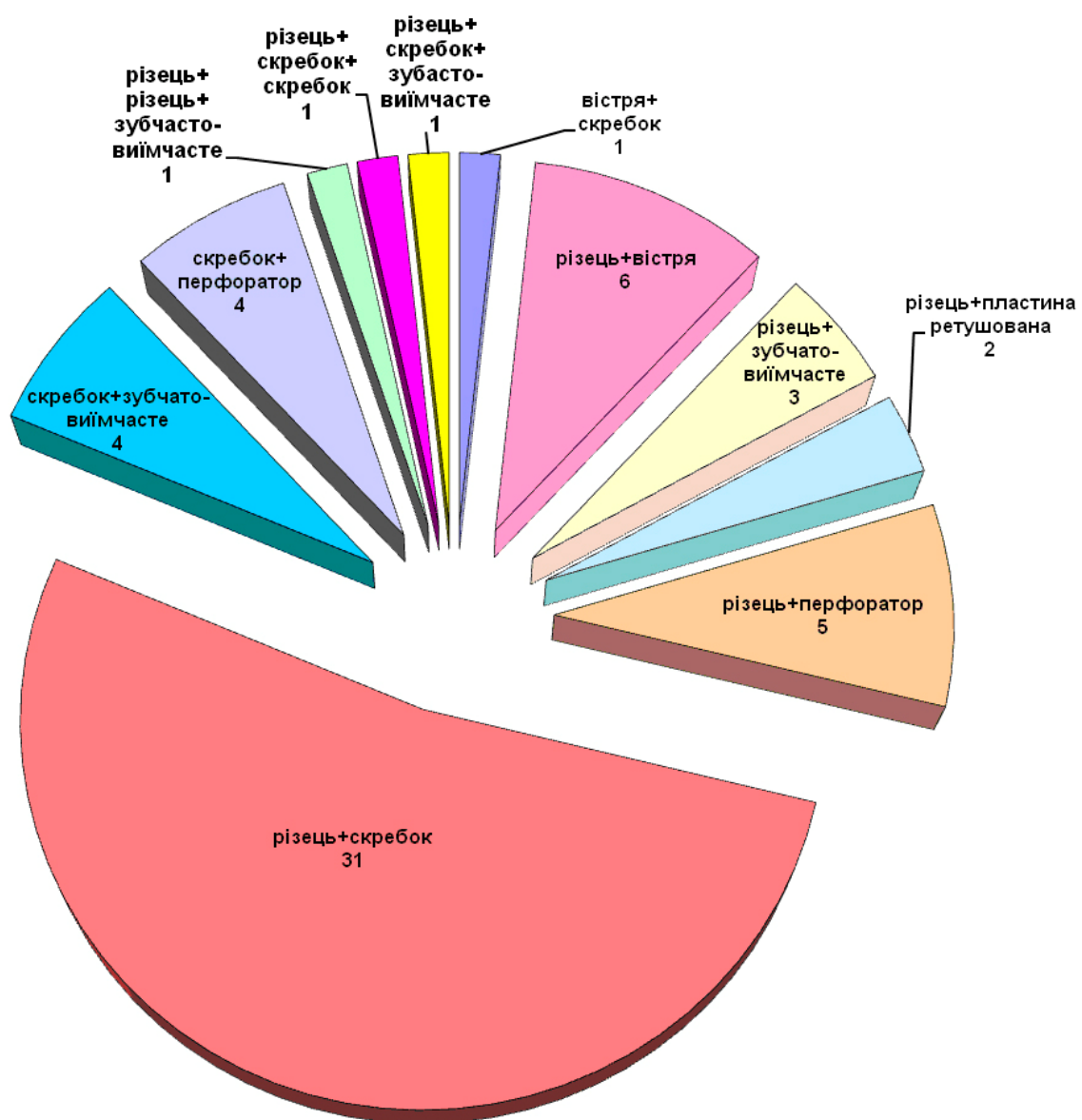

Рис. 81. Радомишль I. Комбіновані знаряддя. Діаграма розподілу за комбінаціями.

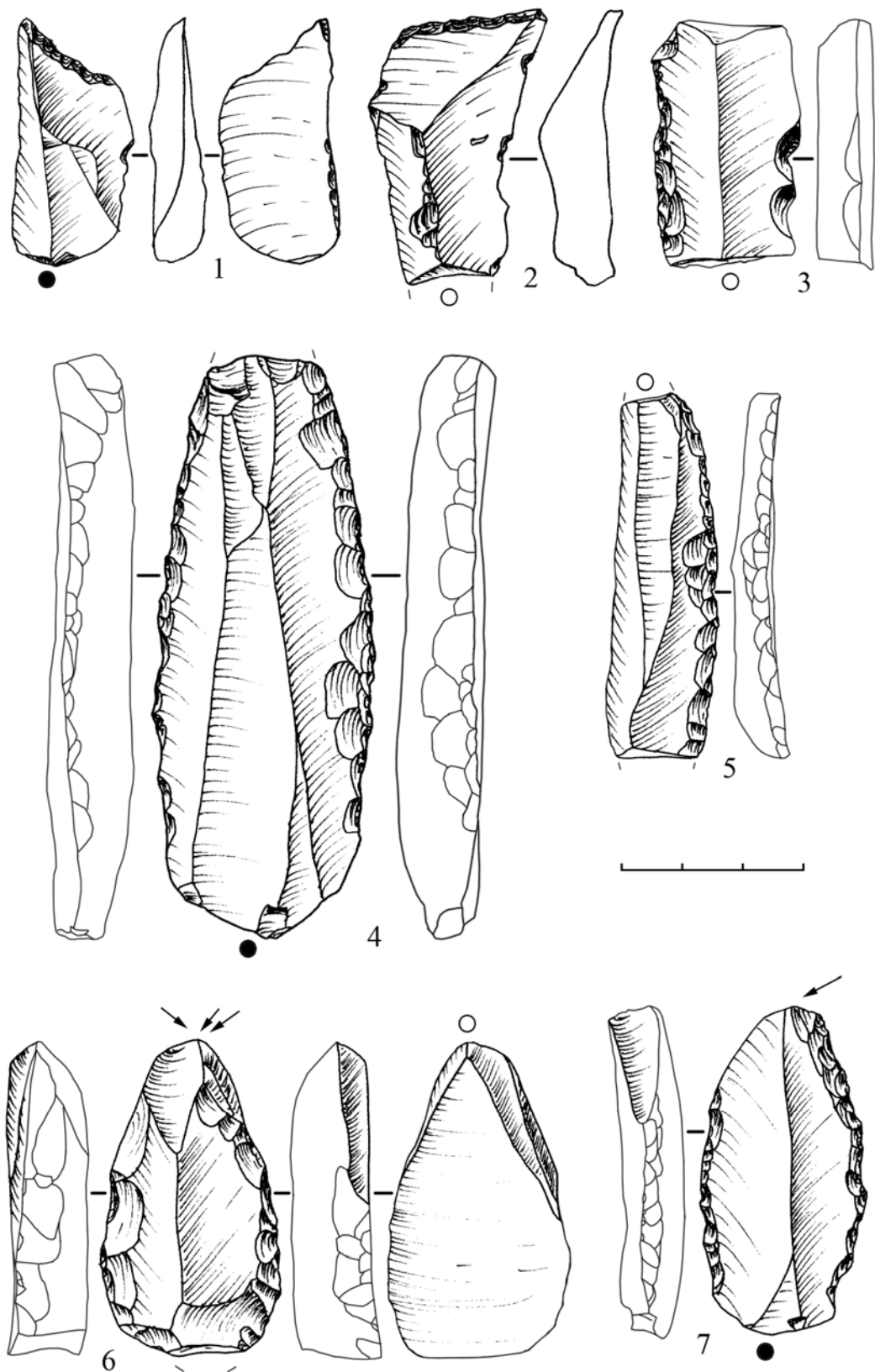

Рис. 82. Радомишль І. Знаряддя: 1, 2 – пластини тронковані, 3 – виїмчасте знаряддя на ретушованій пластині, 4, 5 – ретушовані пластини, 6, 7 – різці на ретушованих пластинах.

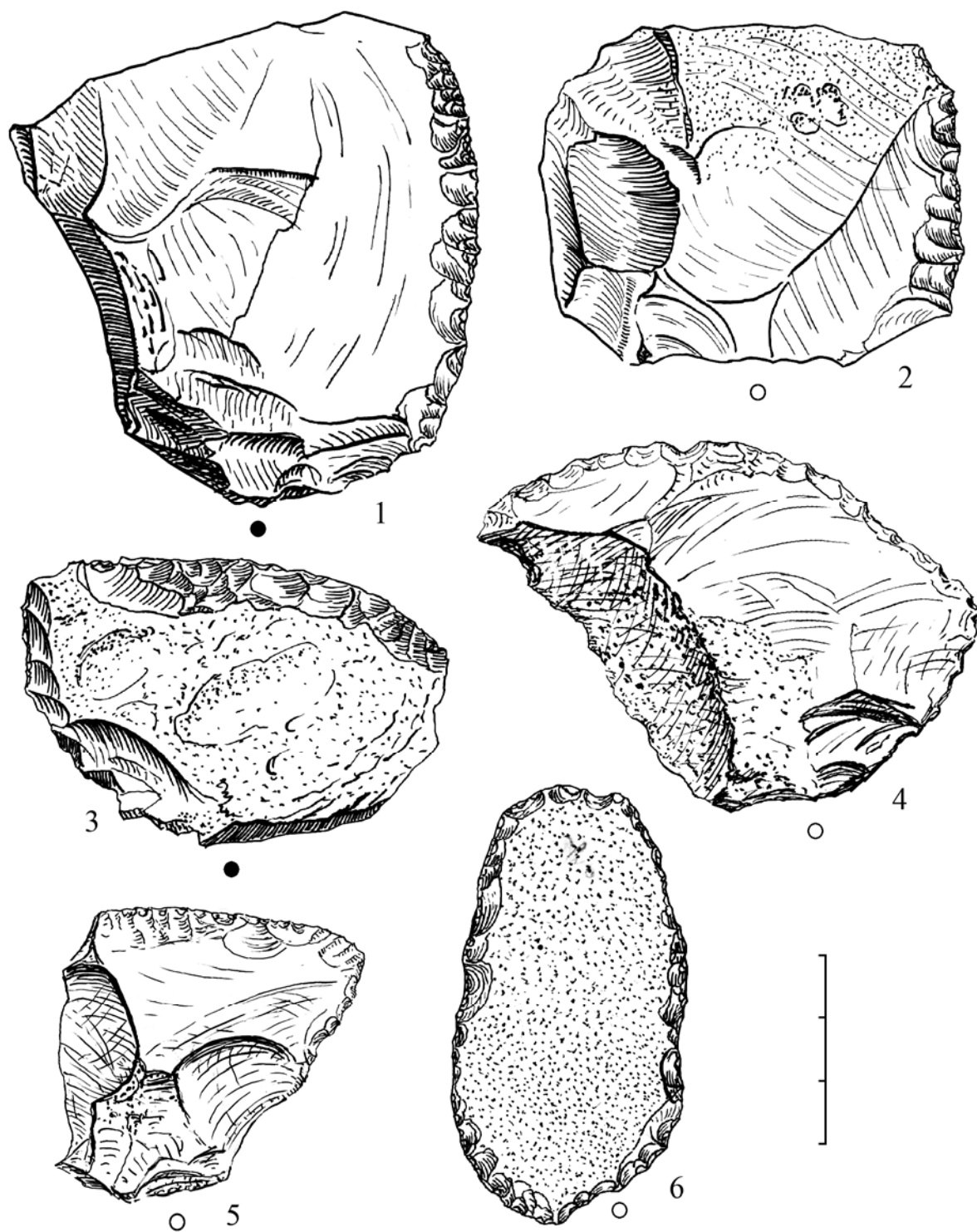

Рис. 83. Радомишль I. Скребла, за І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1964].

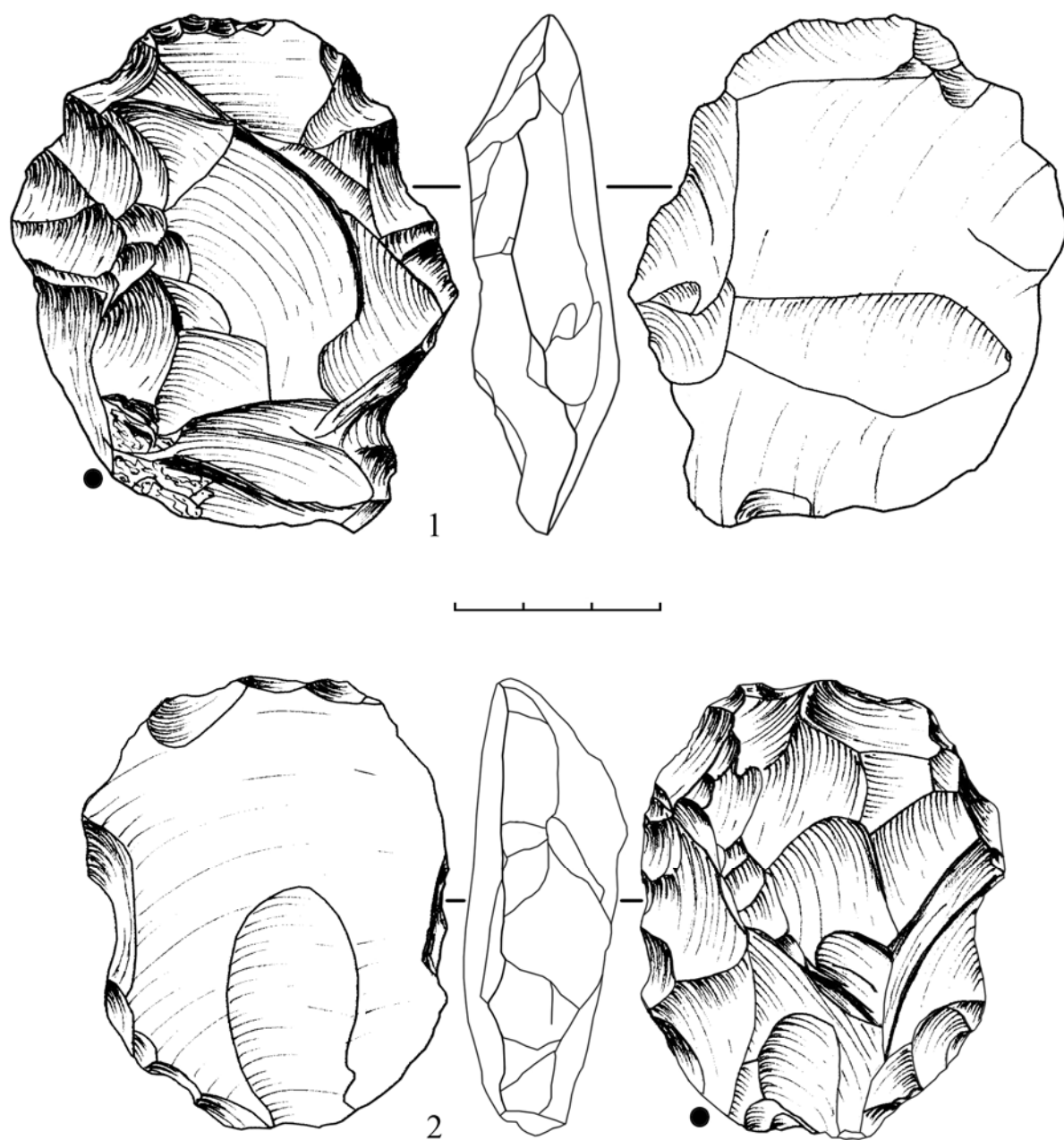

Рис. 84. Радомишль І. Рубаючі знаряддя.

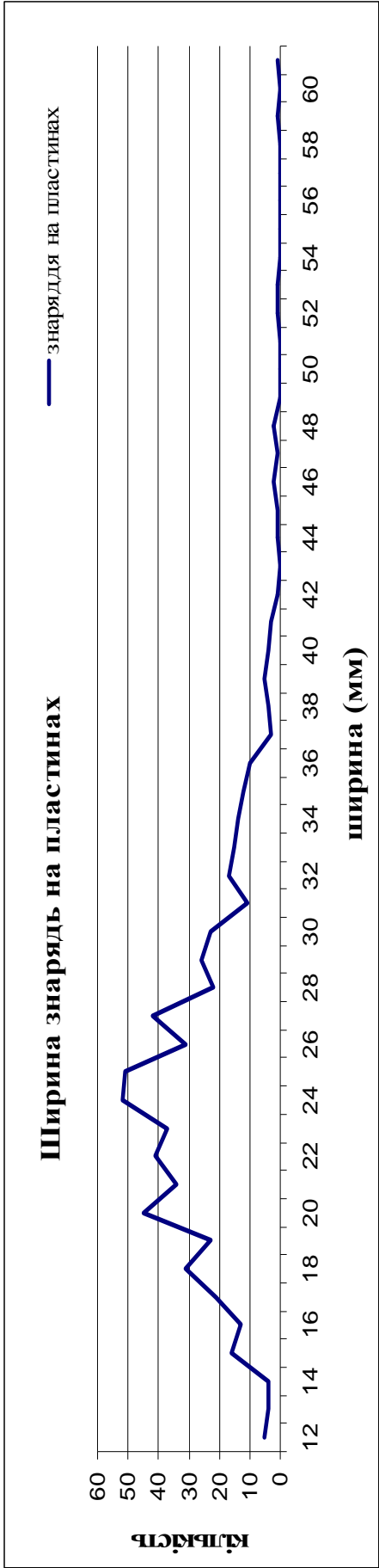

Рис. 85. Радомишль І. Графік кількісного розподілу знарядь на пластинах за шириною.

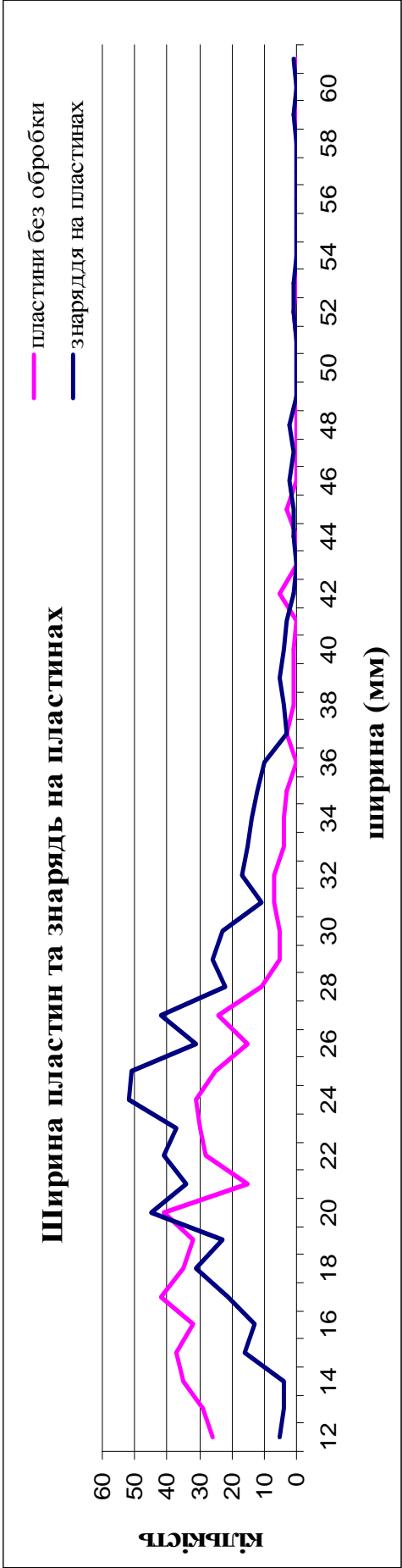

Рис. 86. Радомишль І. Графіки кількісного розподілу пластин без обробки та знарядь на пластинах за шириною.

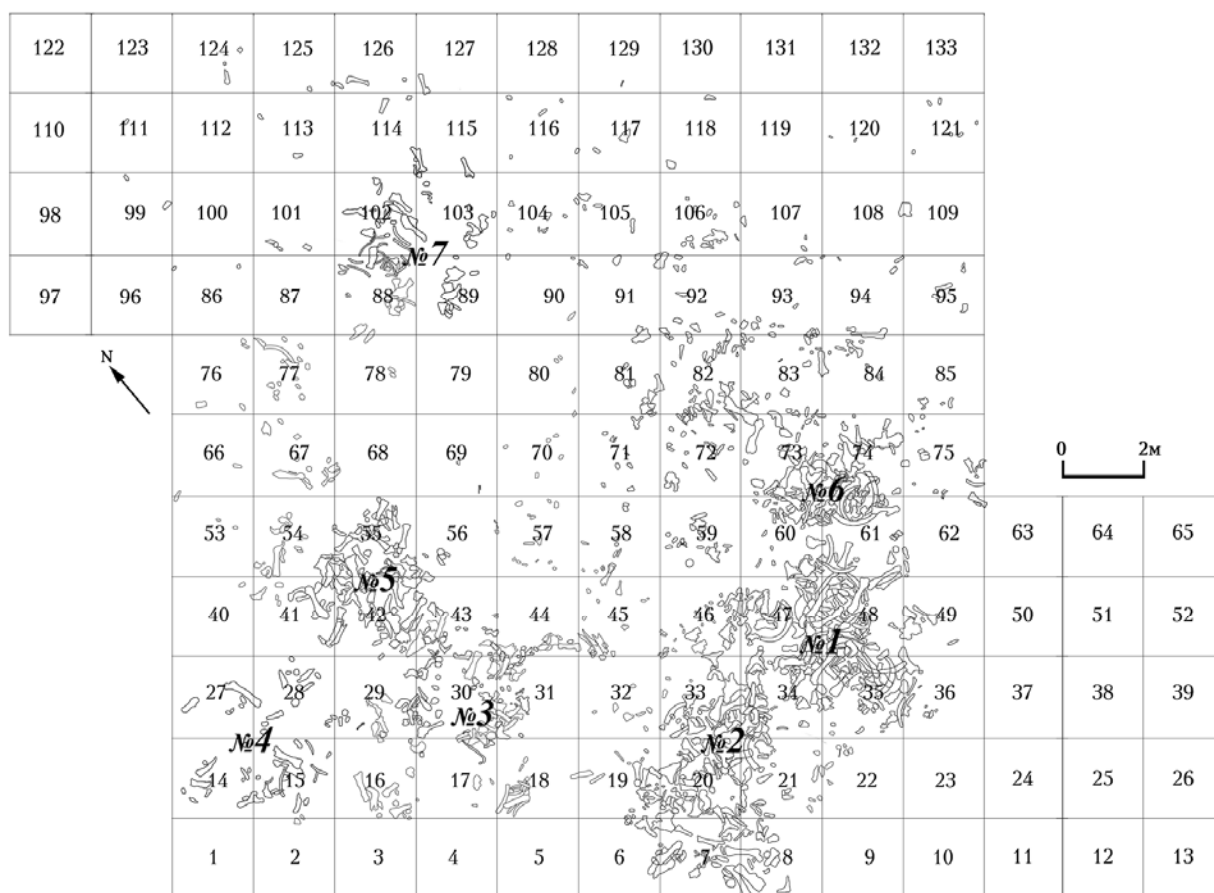

Рис. 87. Радомишль І. План розкопу. «№ 1—7» — номери скупчень кісток; «1—133» — номери квадратів.

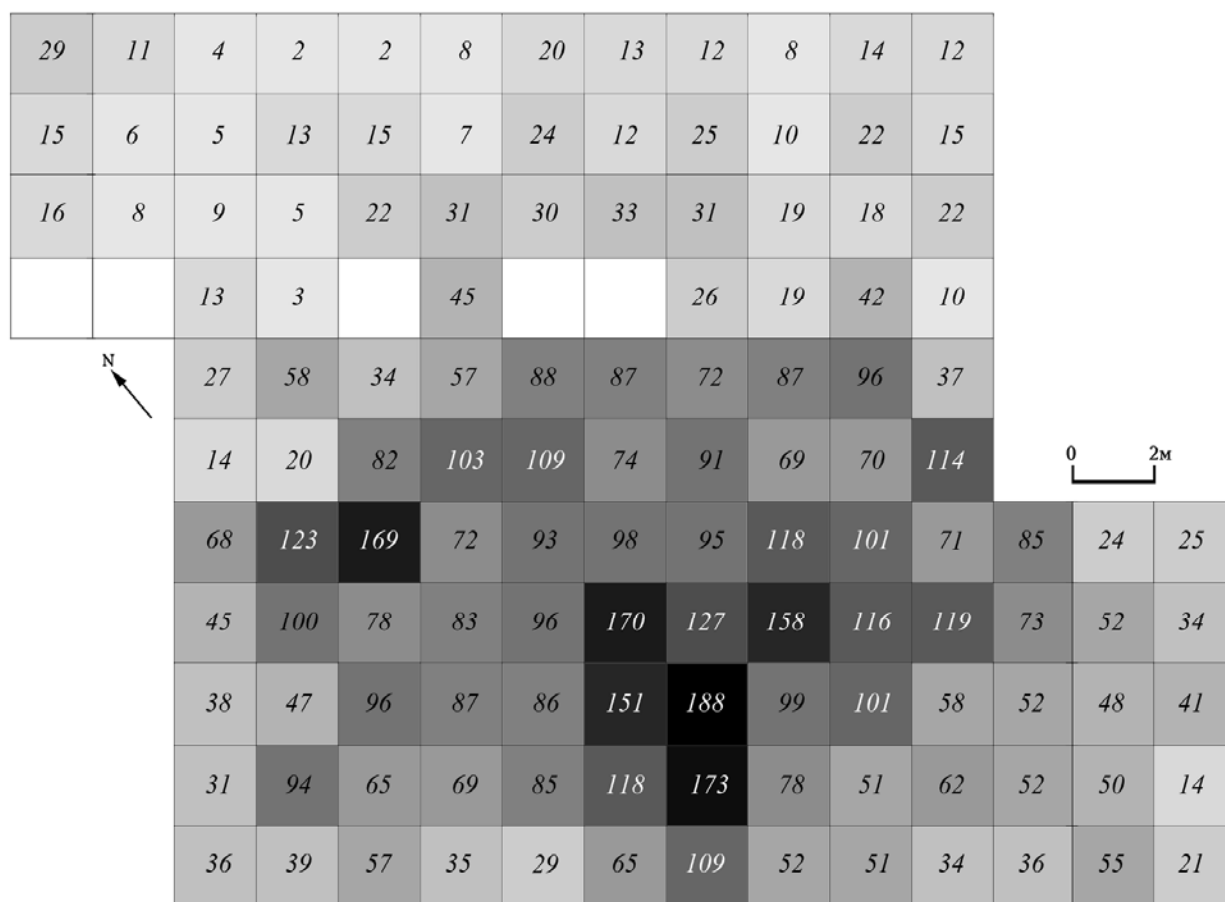

Рис. 88. Радомишль І. Кількісний розподіл кам'яних знахідок на площі розкопу.

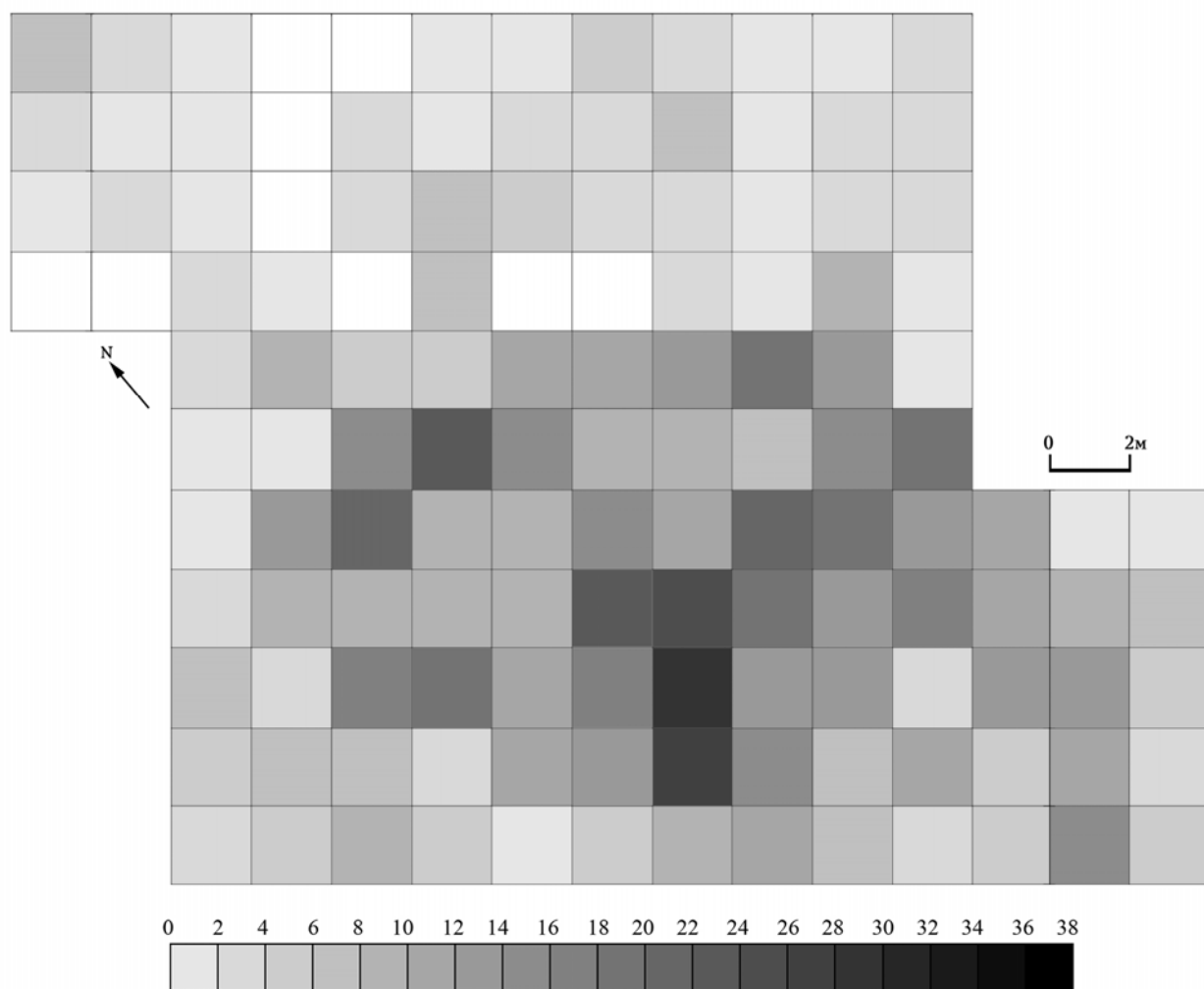

Рис. 89. Радомишль І. Просторовий розподіл темно-сірого однотонного кременю.

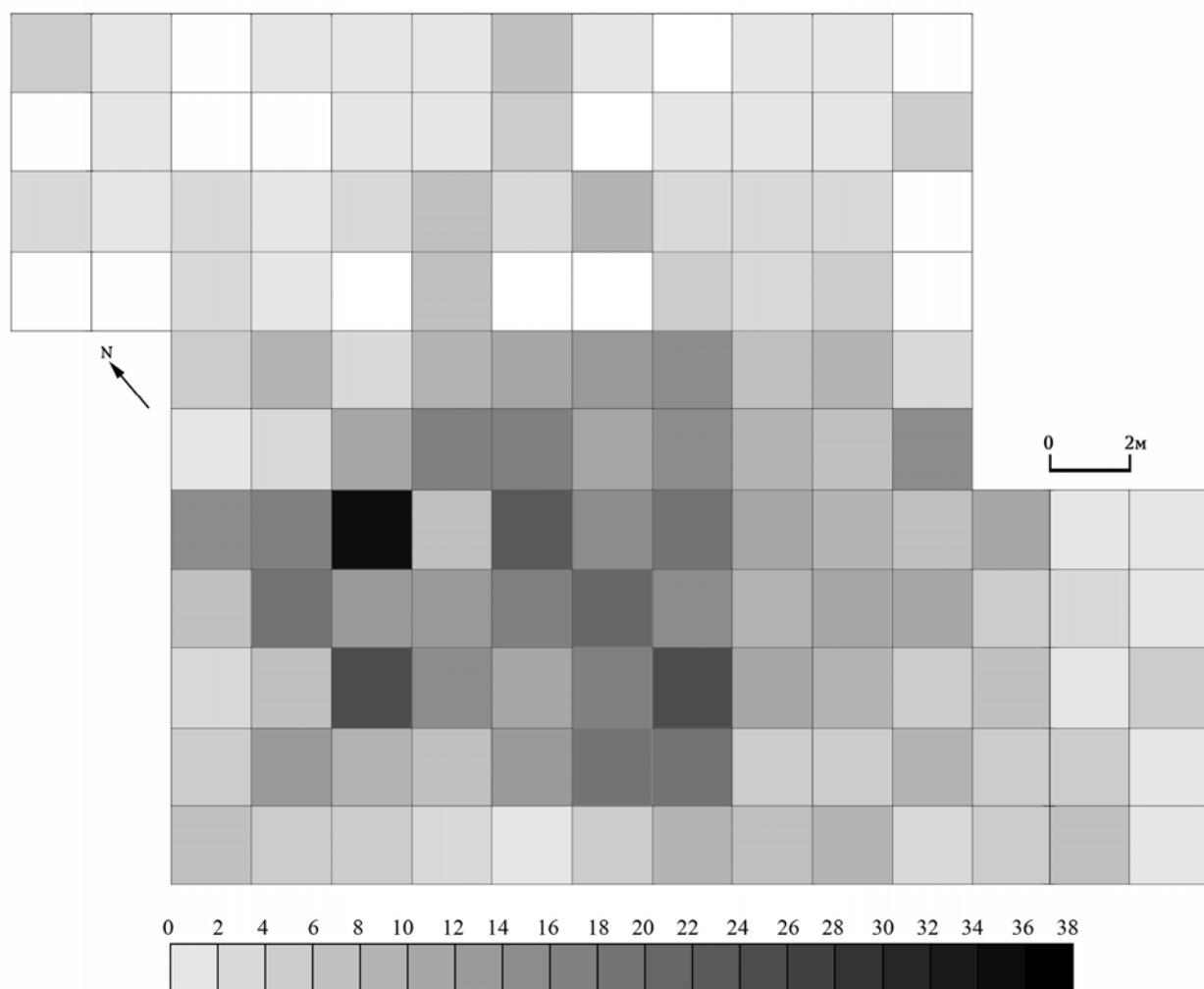

Рис. 90. Радомишль І. Просторовий розподіл чорного плямистого кременю.

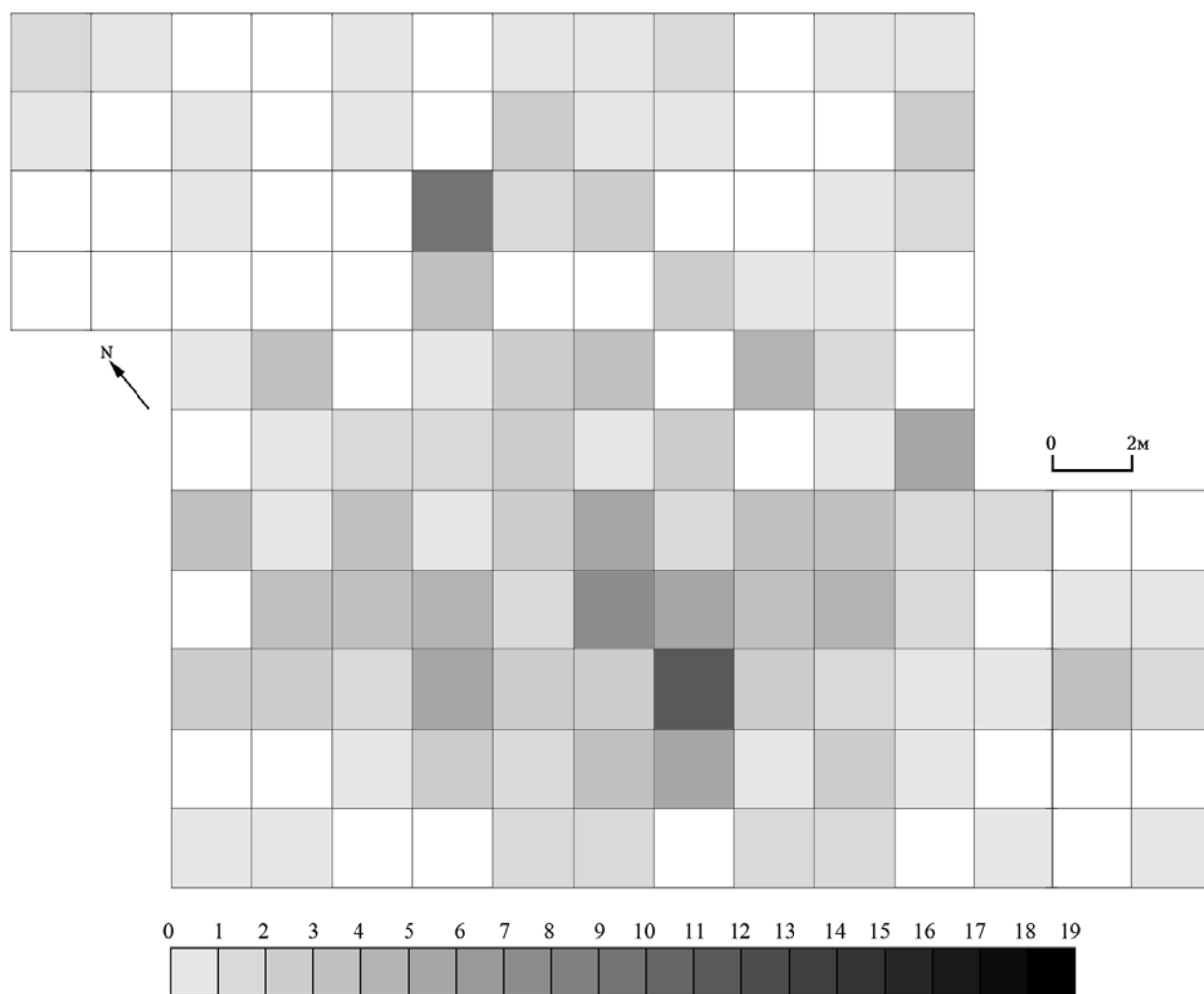

Рис. 91. Радомишль І. Просторовий розподіл нуклеусів.

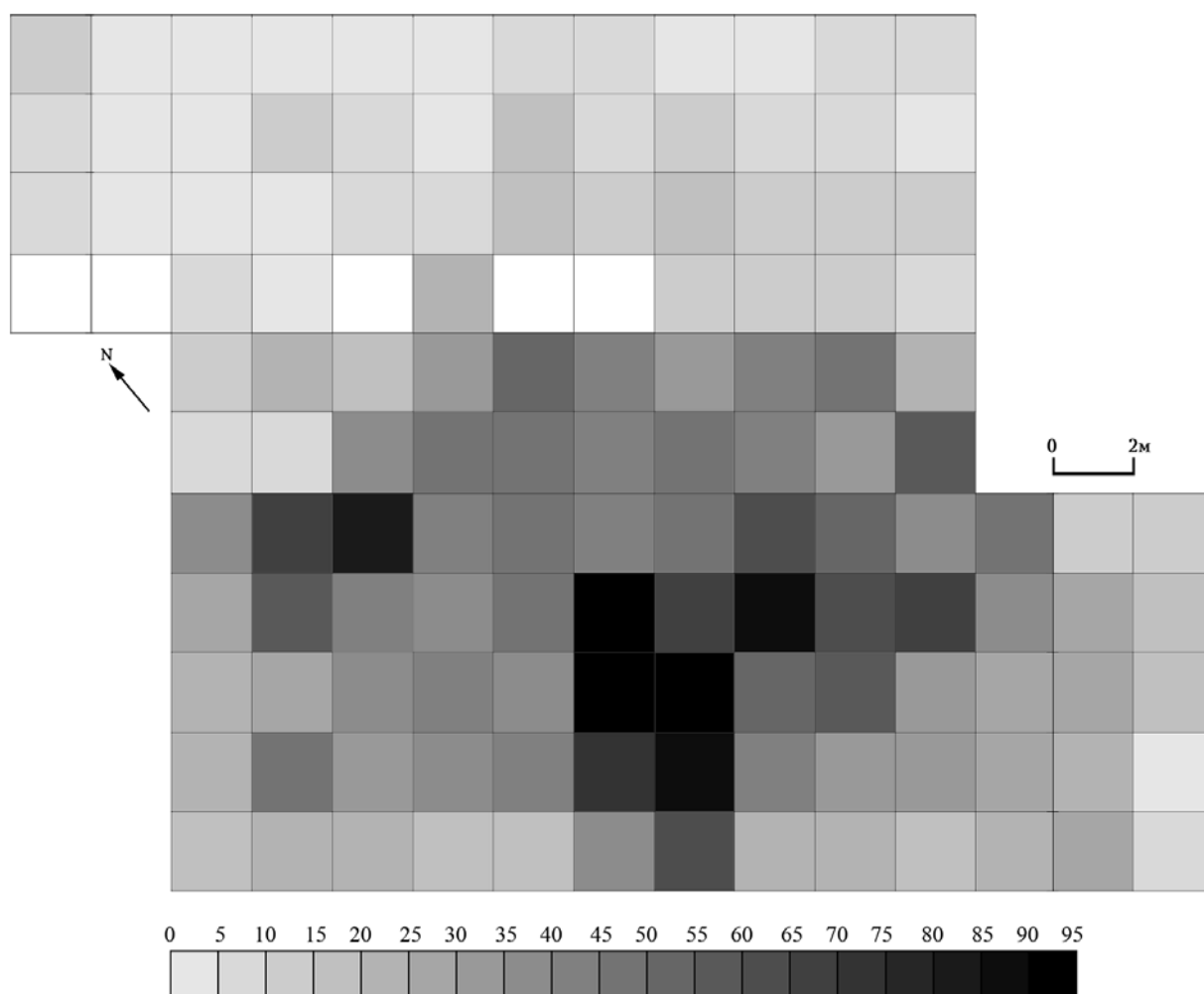

Рис. 92. Радомишль І. Просторовий розподіл відщепів.

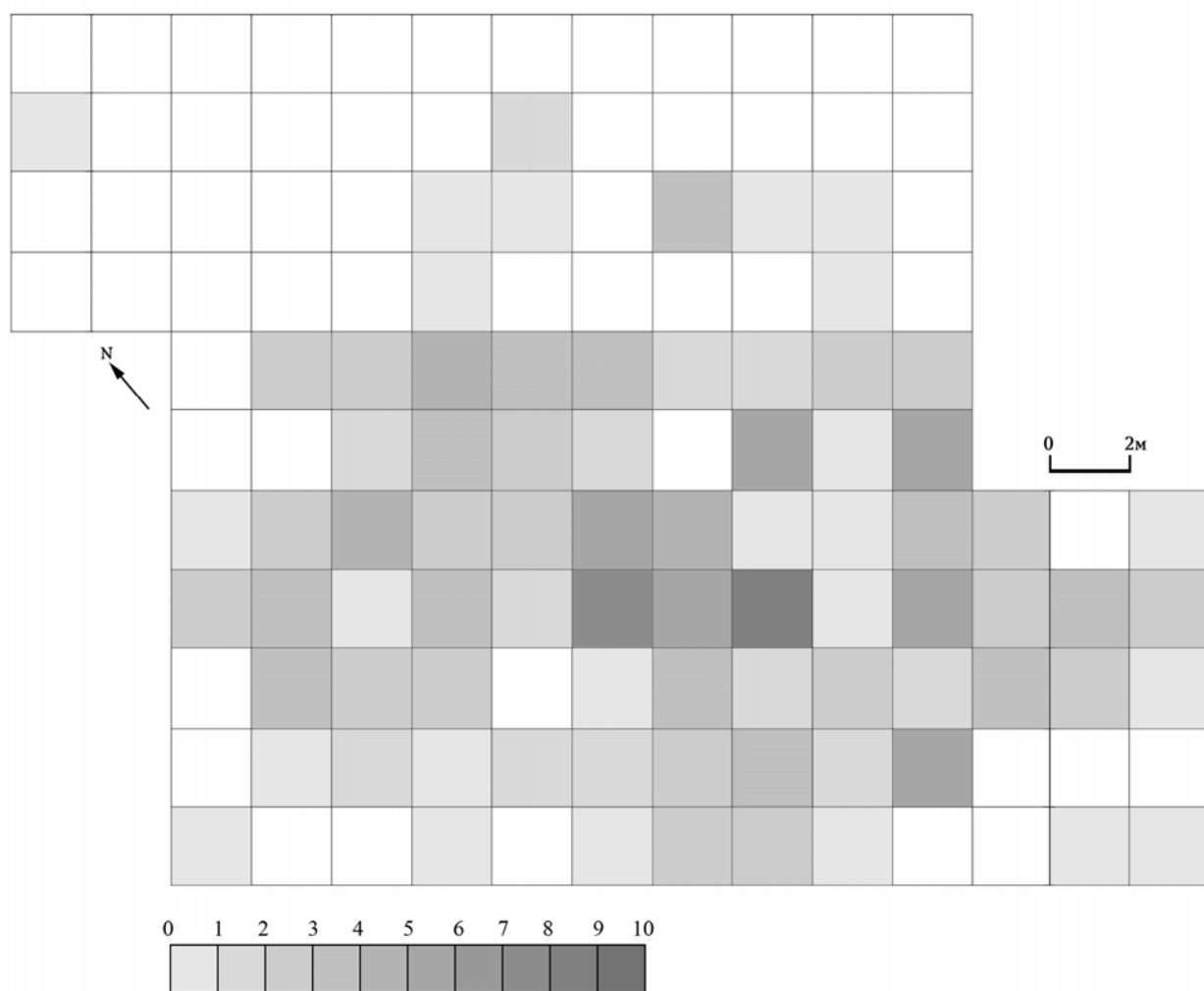

Рис. 93. Радомишль І. Просторовий розподіл реберчастих відщепів.

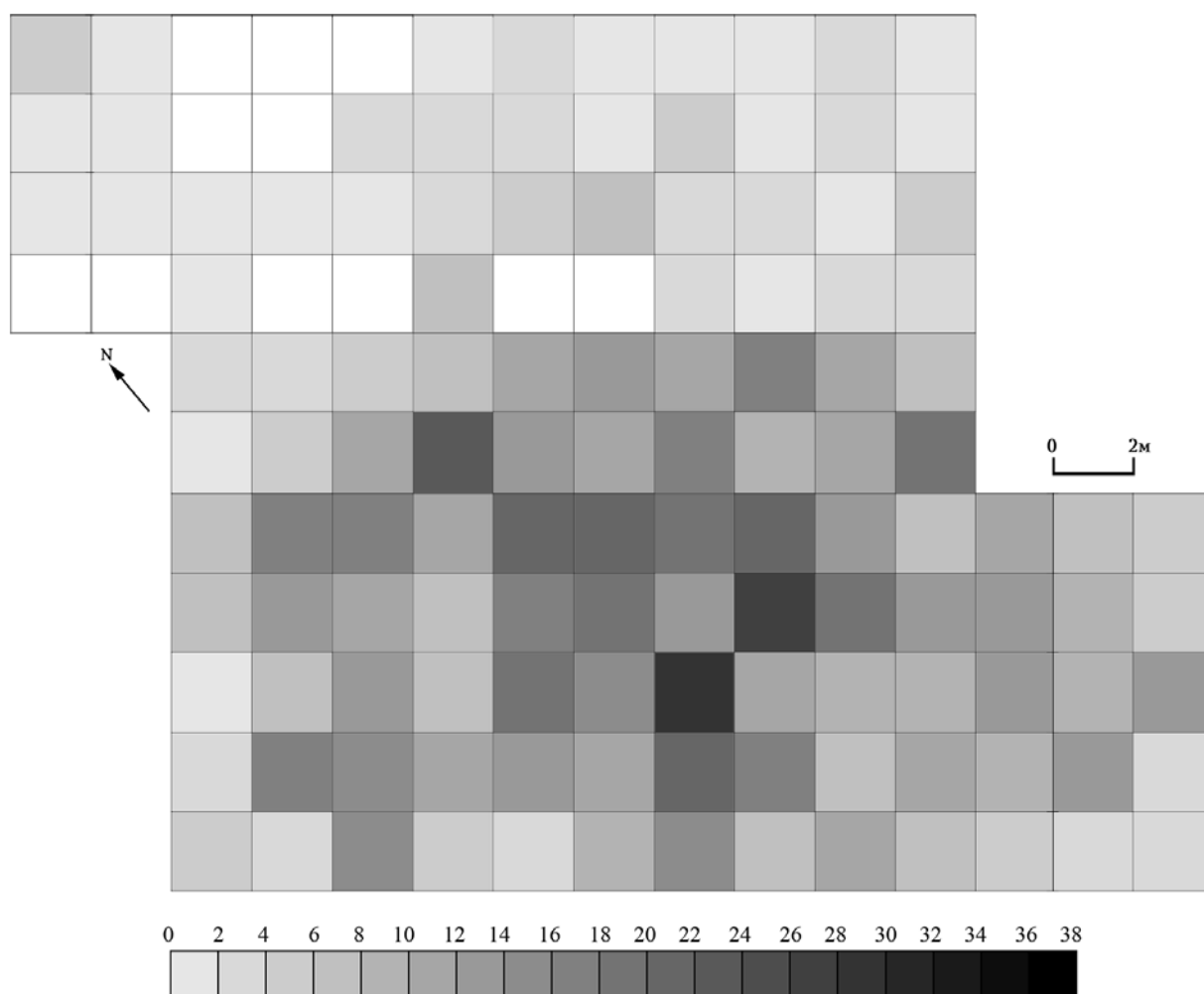

Рис. 94. Радомишль І. Просторовий розподіл пластин.

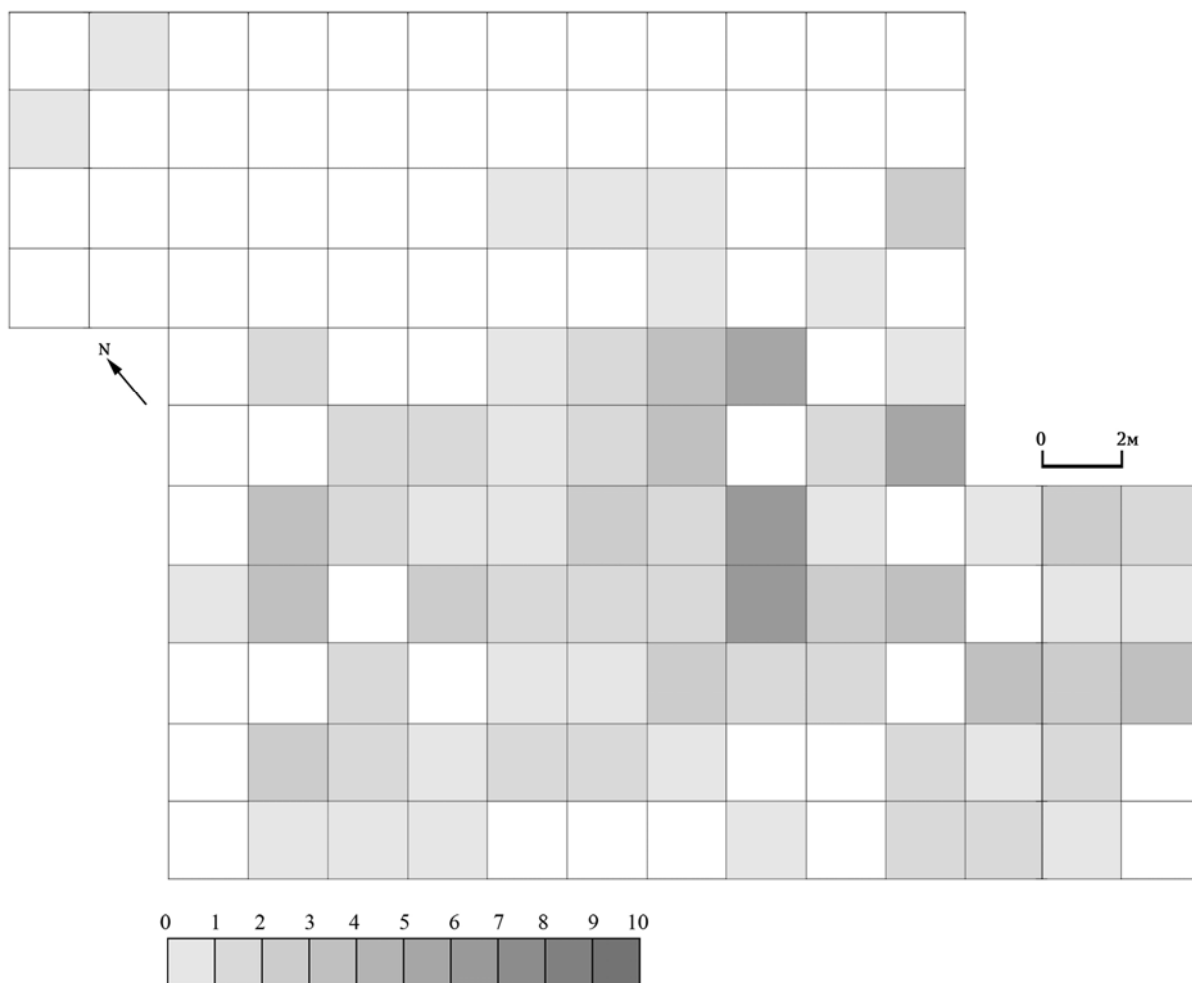

Рис. 95. Радомишль І. Просторовий розподіл реберчастих пластин.

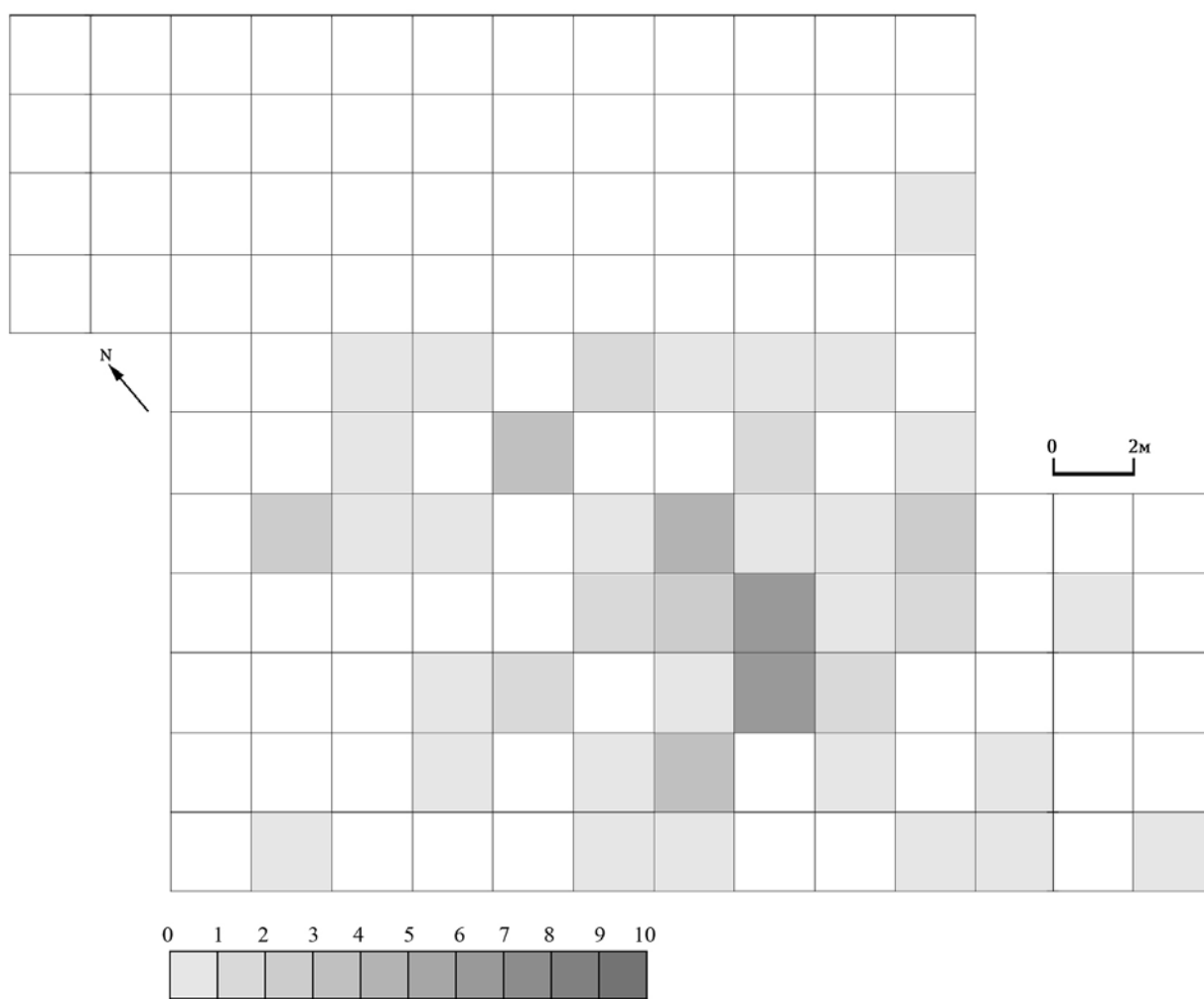

Рис. 97. Радомишль І. Просторовий розподіл лусок.

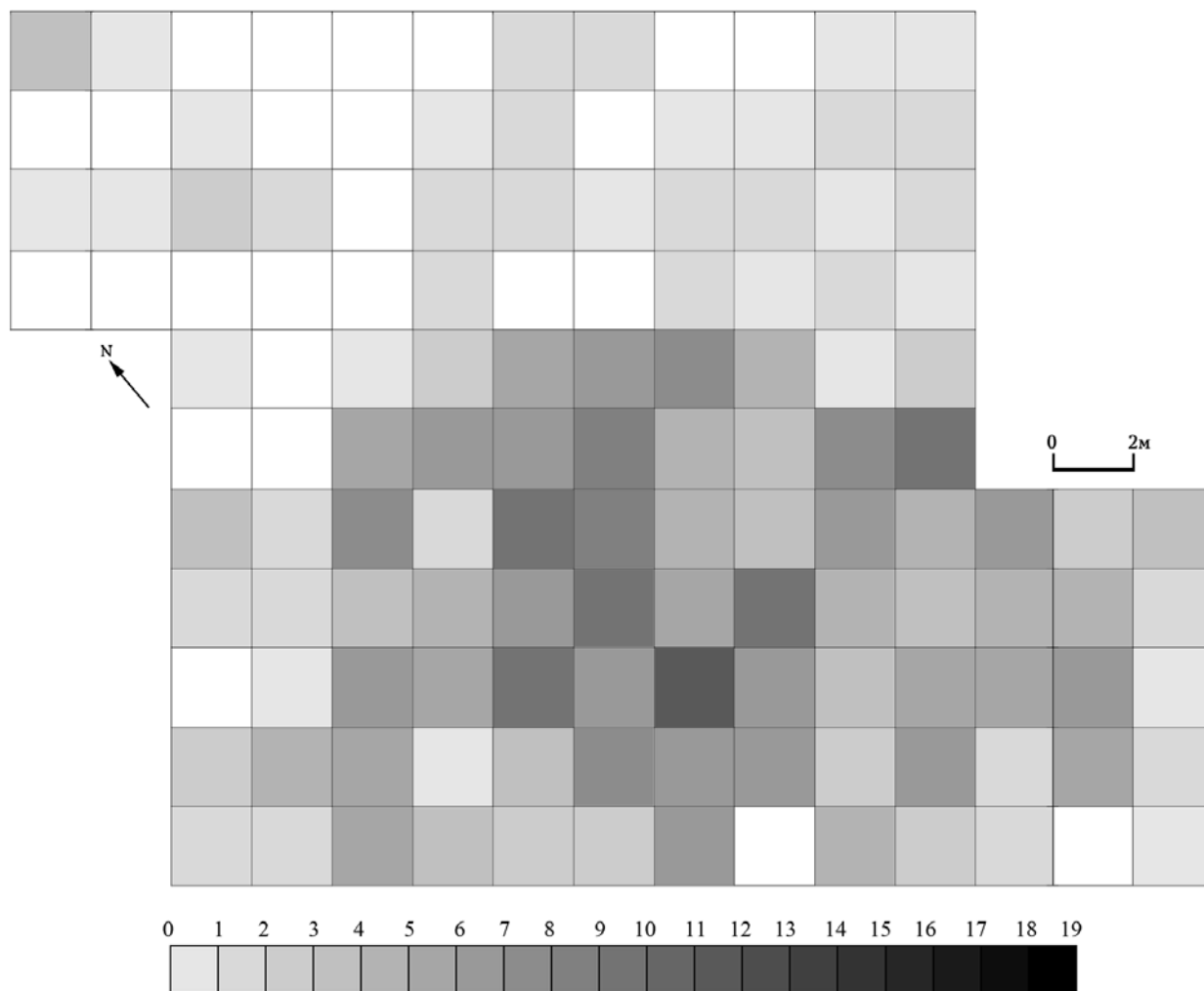

Рис. 98. Радомишль І. Просторовий розподіл крем'яних знахідок зі слідами кірки.

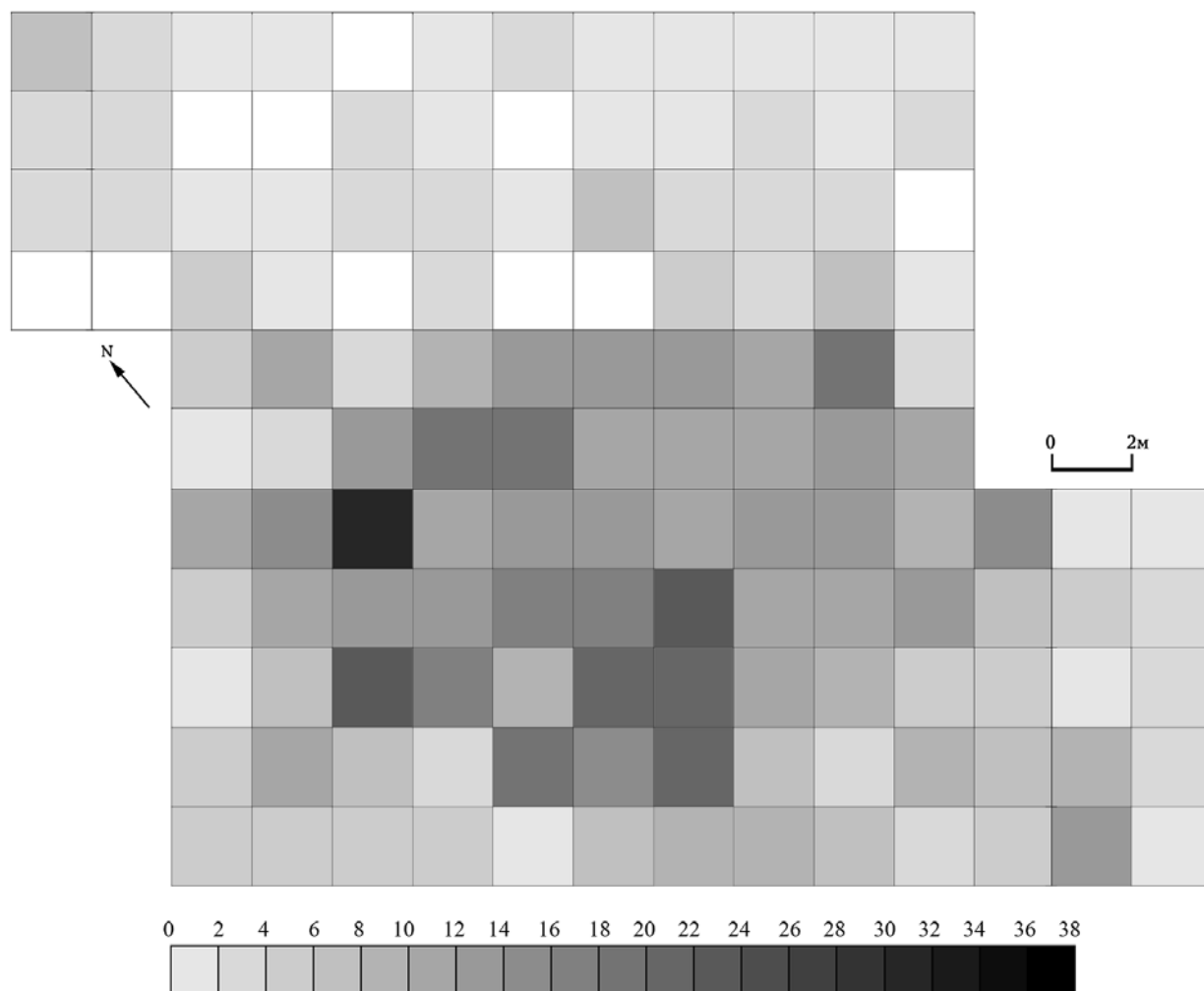

Рис. 99. Радомишль І. Просторовий розподіл виробів зі вторинною обробкою.

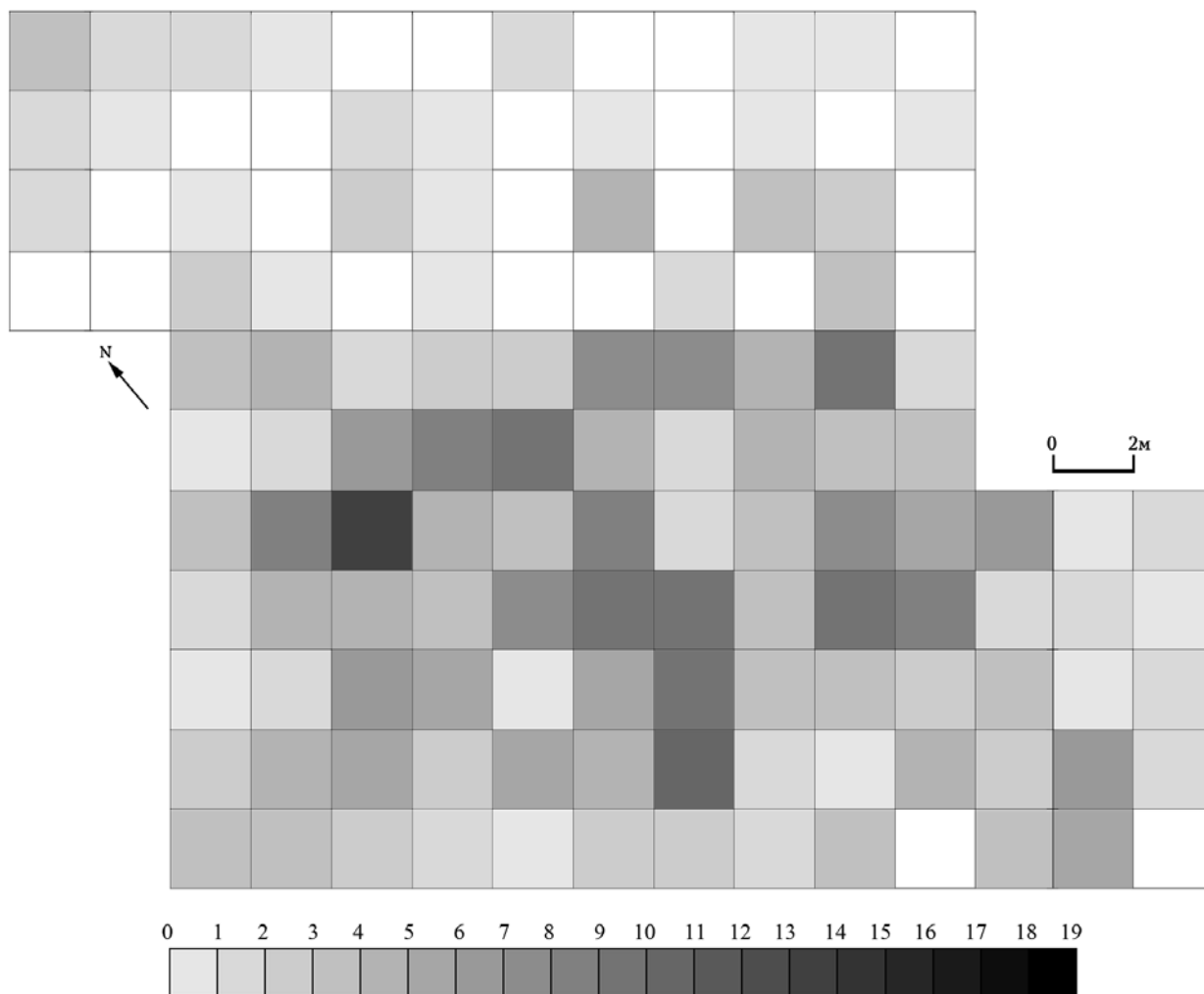

Рис. 100. Радомишль І. Просторовий розподіл різців.

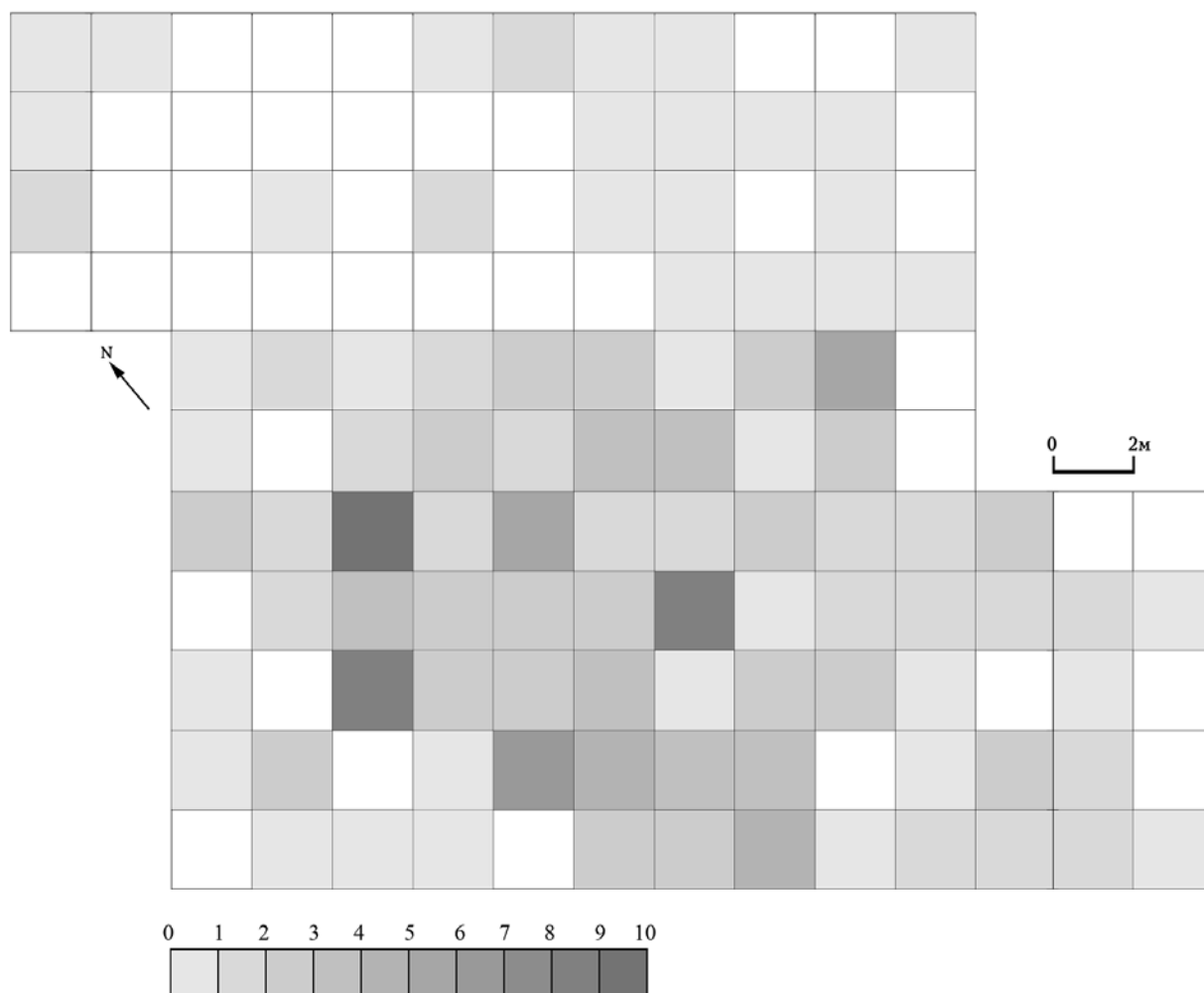

Рис. 101. Радомишль І. Просторовий розподіл ретушованих пластин.

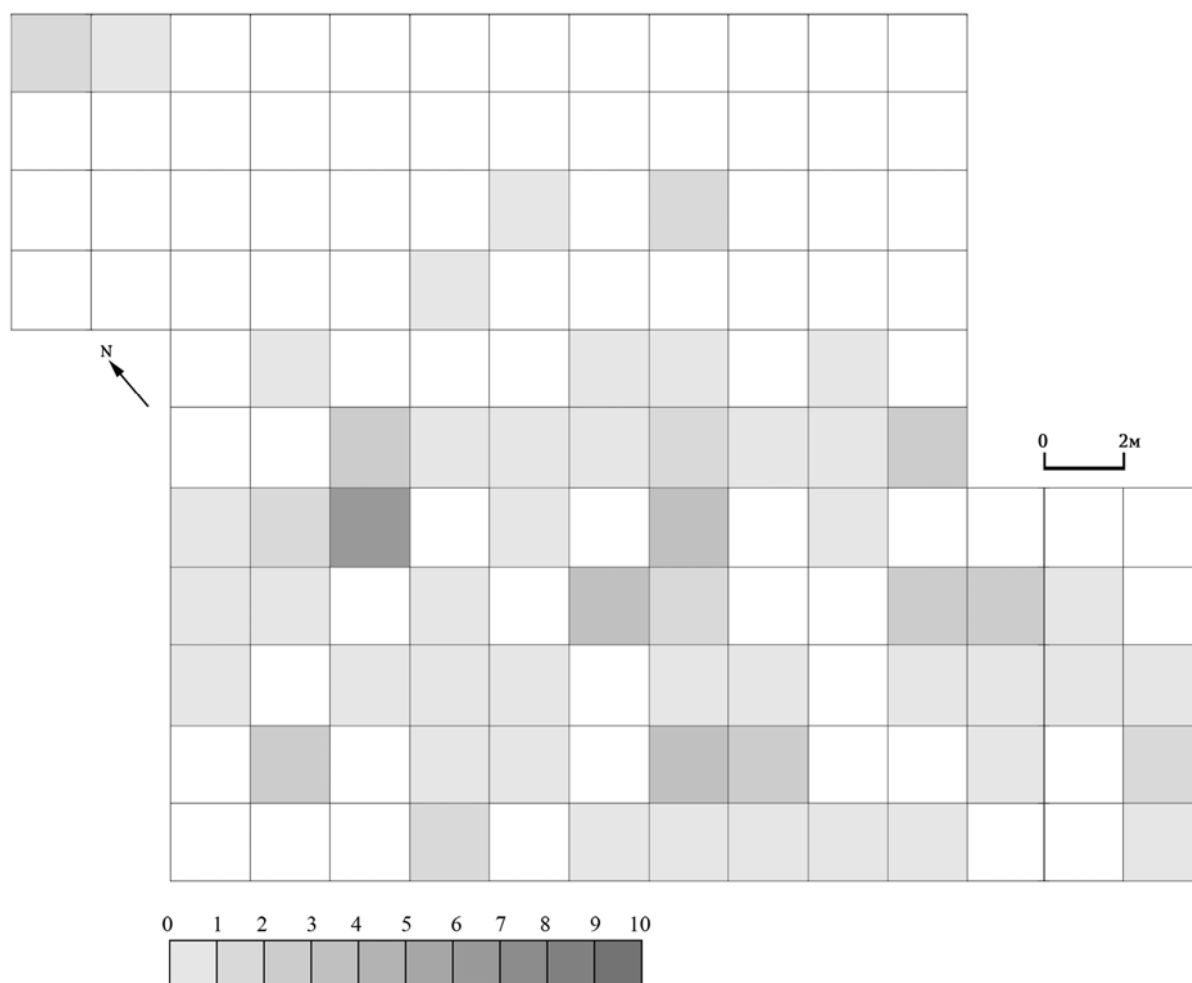

Рис. 102. Радомишль І. Просторовий розподіл різцевих сколів.

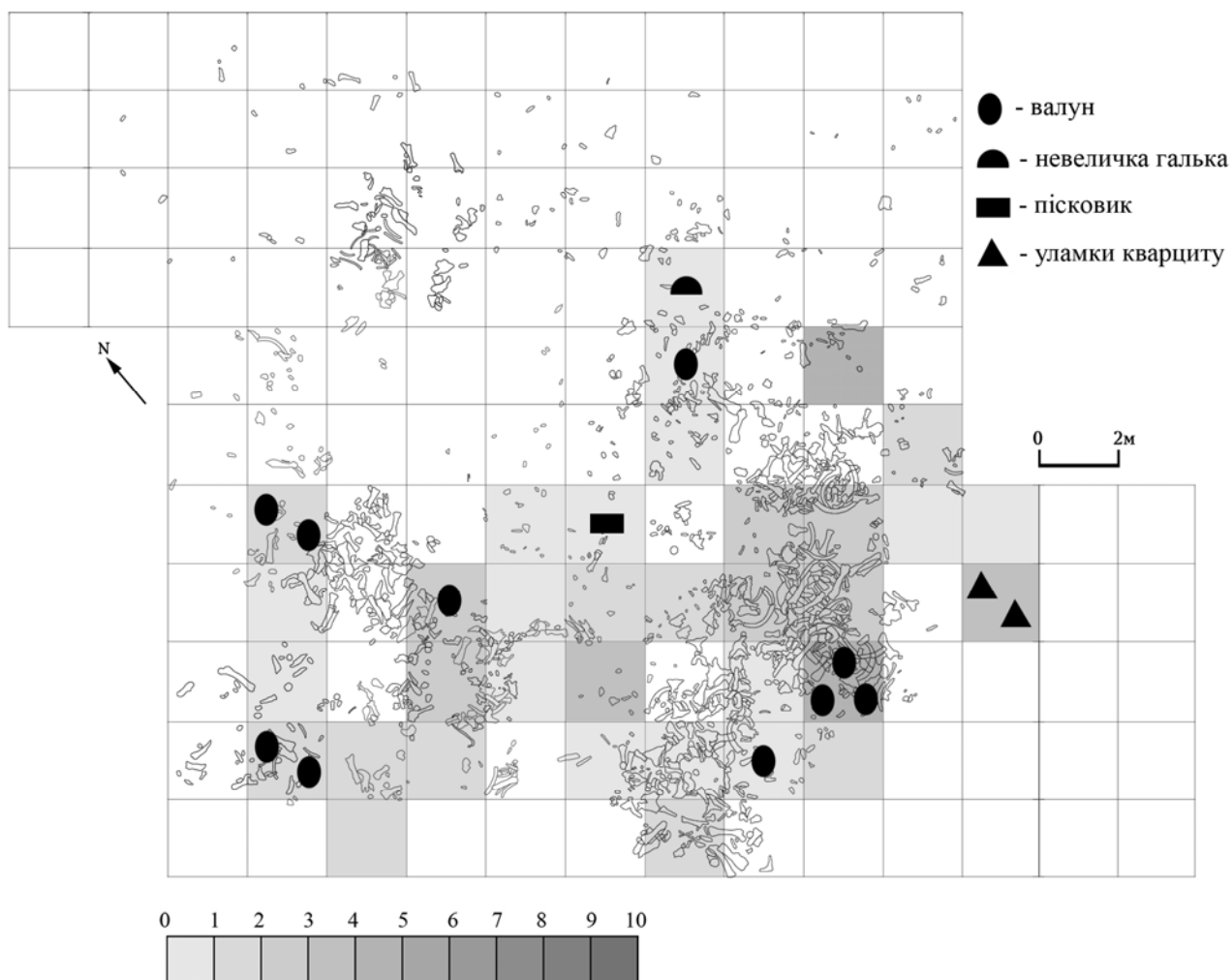

Рис. 103. Радомишль І. Просторовий розподіл каменів, за даними польової документації І.Г. Шовкопляса.

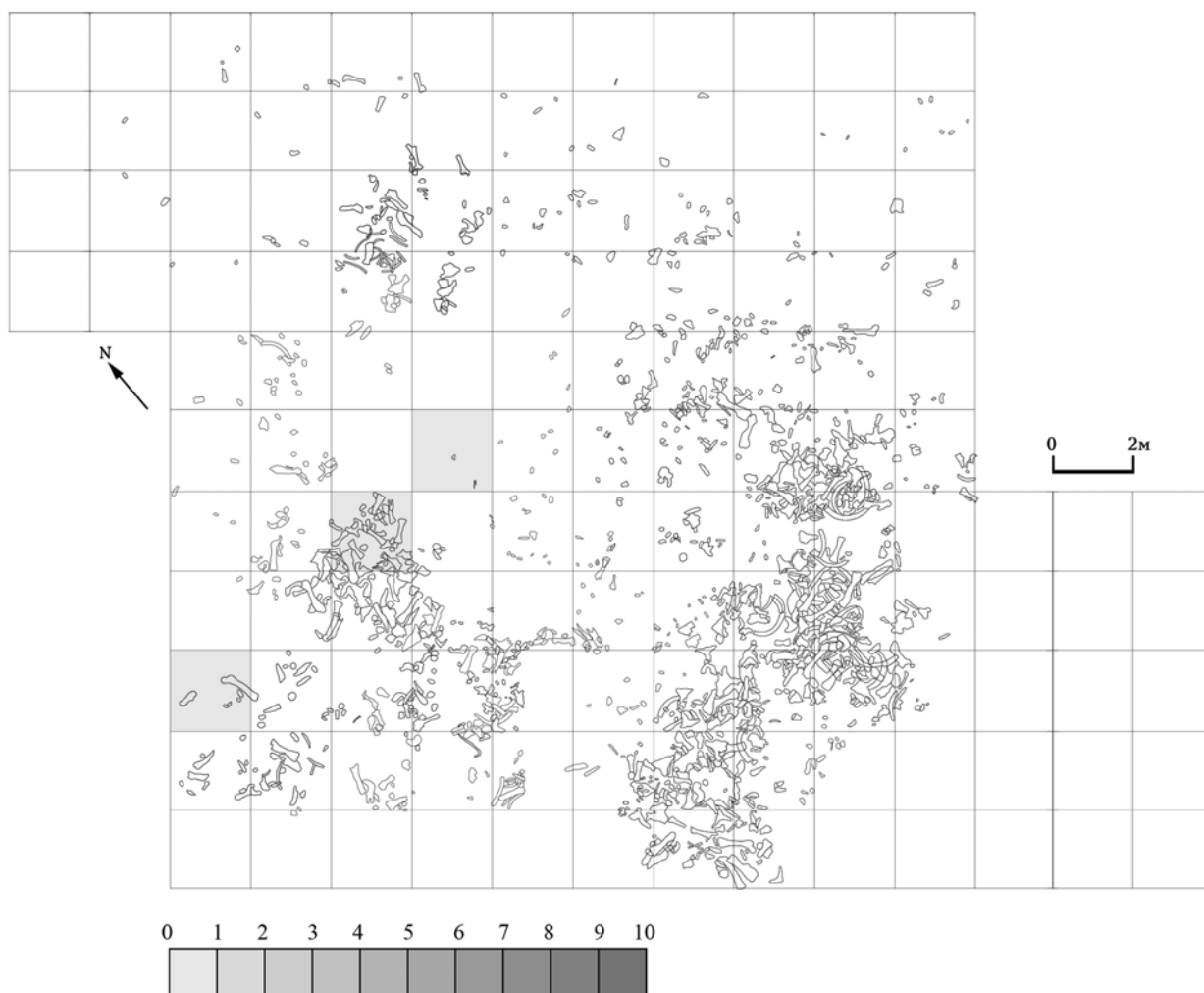

Рис. 104. Радомишль І. Просторовий розподіл вохри, за даними польової документації І.Г. Шовкопляса.

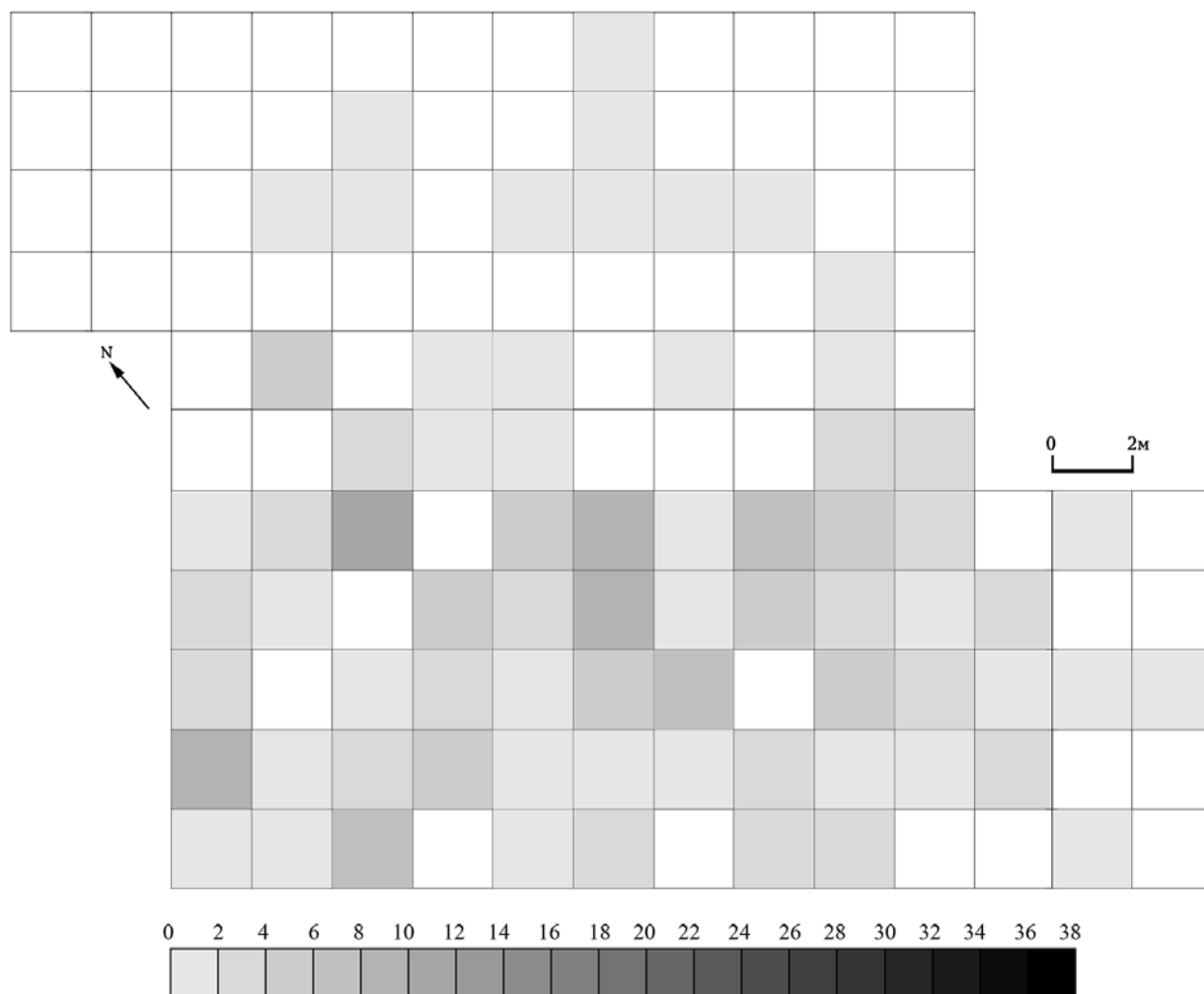

Рис. 105. Радомишль І. Просторовий розподіл обпалених кам'яних знахідок.

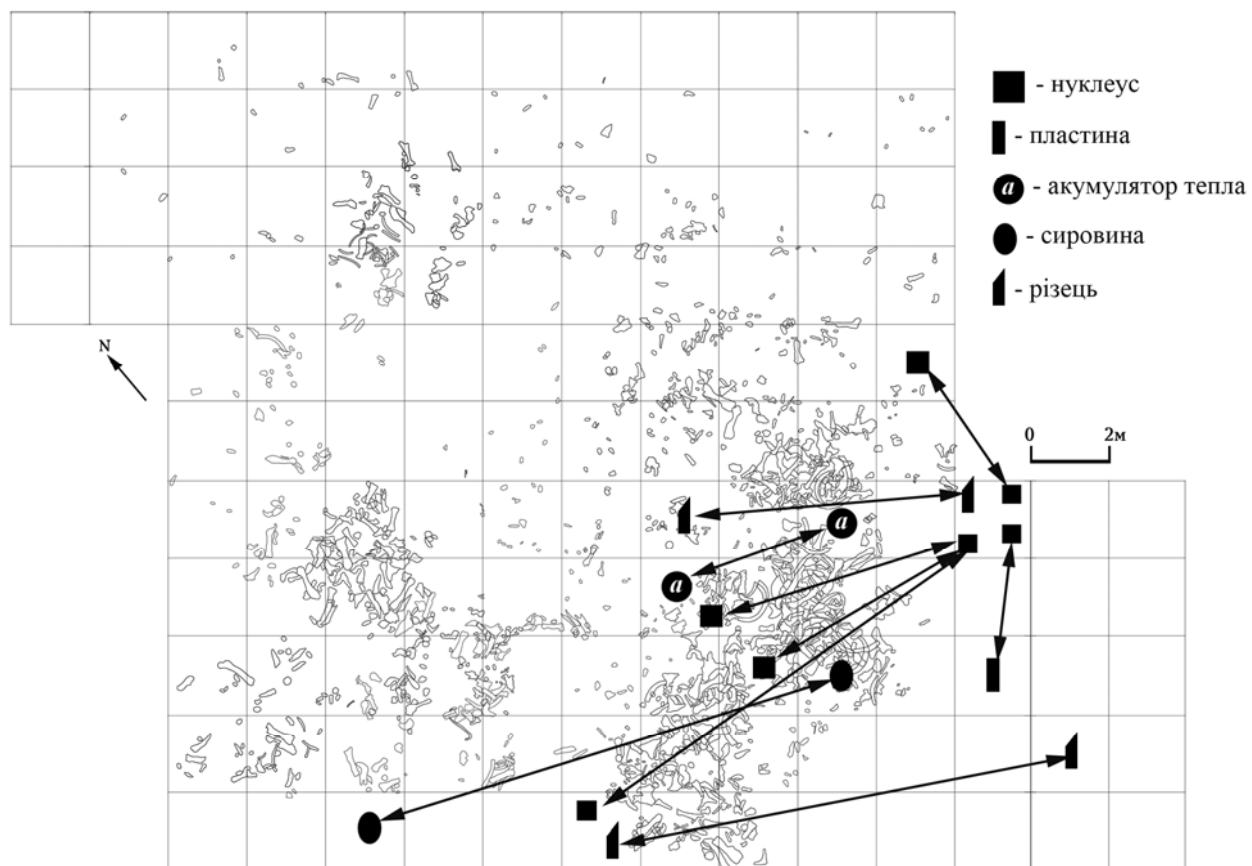

Рис. 106. Радомишль І. План ремонту знахідок.